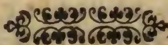
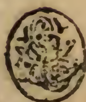
PVTEOLANA HISTORIA

A IVLIO CAESARE CAPACIO
NEAPOLITANAE VRBIS
A SECRETIS ET CIVE
CONSCRIPTA.

Accessit eiusdem
DE BALNEIS LIBELLVS.

NEAPOLI,

Excudebat Constantinus Vitalis. MDCIIII.

OMNIA SVMMI PONTIFICIS AVCTORITATI ET S. ROMANÆ ECCLESIÆ EMENDATIONI SVBIICIVNTOR.

EXCELLENTISSIMO

MATTHAEO A CAPVA

CONCHANORVM

PRINCIPI

REGNIQ. MAGNO ADMIRATO

& Consilij supremi ordinis Decano.

IVLIVS CAESAR CAPACIVS NEAP. S.

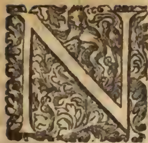

VAE admirabilia in Puteolano, Baiano, Misenate, & Cumano sinu veteres scriptores Latini, Graeciq. proposuere, in hosce meos labores compuli Princeps Excellētissime vt nihil reliqui esset quod curiosum hominū genus eò accedens, maximo studio desideraret. Quae ad antiquitatem pertinent, planissimè sunt explicata. Quae ad historiarum methodum, non intermissa. Quae in terrae visceribus,

ribus, calidis aquis, ignibuſq. & ſulphure ac bitu-
mine recondita & perfuſa, philoſophiae ληκύθοις in
lucem reuocata. Lapides aut coeno, aut ſordibus
eruti, locupletes erunt veterum monumentorum
teſtes. Numiſmata Relligionem, tùm ſacra my-
ſteria declarabunt. Quae verò Chriſtianam Rel-
ligionem decent, tanto pietatis ſtudio colligere
libuit, vt nec Martyrum celebritates, nec San-
ctorum Relliquias aut translationes, nec Epiſco-
porum ſeries quiſquam aliundè haurire quàm ex
hoc fonte (abſit verbo inuidia) cupiet. Opus in
tot antiquitatis anfractibus elaboratum tibi dica-
ui Excellentiſſime Princeps cuius memoria mihi
eſt multò iucũdiſſima, vt tuam gratiam aucuper,
animiq. tui magnitudine & ſplendoribus, aliquid
laudis in his lucubrationibus eniteſcat. Cum Pu-
teolos acceſſeris, ſubciſiuis horis lege; & æter-
num vale Princeps optime, Neapolitanae nobi-
litatis ornamentum. Neapoli Calend. Auguſti
CIↃ. DC. IIII.

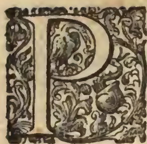
A D

AD CIVES PVTEOLANOS.

ON ea debuerat veſtra eſſe fortuna, vt omnem gloriam aut barbarorum furor, aut terraemotus labes, vel ignis veſania ſepeliret. Atque, (o rem deplorãdam) nec lapides ipſi ad contegendam ſepulturam ſatis. Mutili enim, fracti, & abraſi. Quid reſtat? Vix veſtigium; idq. aratri importunitate deturpatum. Veſtigium tamen quod ignis pietas ſeruauit, quem cùm aliquãdo Veſuuij interiora eructaſſent, Herculanium, & Pompeios florentes vrbes, cum theatris, cum ciuibus, cum aëre ipſo contumulauit. Non ſic impiè vobiſcum actum eſt. Addo Stabias Romani Senatus indignatione ſolo aequatas, Cumas, Miſenum, Baias dirutas, quas inanes vos tanquam è ſpecula conſpicitis. Ergò ne tot vrbium interitus, veſtrae vrbis vitam etſi miſeram quippe quae ex cadaueribus reuiuiſcit quodammodo, non conſolabitur? Adhuc Puteolani eſtis. Adhuc in vulnerato felicis Dicaearchiae corpore cicatrices obductae cernuntur, & veſtrum adhuc ſolum ex numiſmatum lapidumq. ſeminibus quae Puteolani pulueris gleba contegit, amplitudinem Romanam, quae ſuo ſplendore veſtris luminibus luxit, cum aliqua antiquarum rerum vbertate redundat. Illudq. vos recreet plurimum, quòd cùm Emporium celeberrimum Puteoli Cumanorum fuerint; hoc tempore Neapolitanae vrbi, cuius aedificio veſter quoque labor interfuit, non tantum olerum fructuumq. ad commoditatem, ſed etiam Balnearum ad ſanitatem tuendam ſuppeditet annonam. Quod ſi à Neapolitano ad vitã reuocari aliqua ex parte non diſplicet, mihi tantum tribuite, vt aut cum veſtra laude non viuam inglorius, aut ſint Puteoli nominis & laboris mei ſepulcrum. Valete.

AD LECTOREM.

RIMORIBVS tantùm labris degustandos latices Puteolanarum antiquitatũ scriptores proposuere, qui ex earum monumentis eos deducere conati sunt. Sitis tamen adhuc reliqua. Quae enim inter earum fragmenta secretiora delitescebant, non sibi reperienda duxerunt. Quae propinanda erant, impiè reiecere. Quae curiosorum animos explere poterant, proponere aut dubitarunt, aut ignorarunt. Tacenda, loquuti. Dicenda, obliti. Quid maius Puteolis aut Philosophia meditabitur, aut Naturalis Magia obloquetur, aut sacris mysterijs obuoluta prophana pronunciabit historia? Obijcitur totus ille sinus miraculis præclarus, quae mediusfidius & admirationem excitant, & timorem spectantibus præbent, & in maximam abditarum rerum opinionem homines adducunt. Admiror ignem qui nullo indè impulsu facilè pellitur. Ignem, qui cùm consumere deberet, vitalem omnibus rebus, quae ibi nascuntur, impertit calorem; & qui non focis publicis à Vestalibus, sed ab ipsa terra & materia sempiternus custoditur. Quid prata in ignibus? Virent, florent, vernant semper campi, quos nescio vtrum roscido purissimi coeli humore, an ignis fluminibus dicam irriguos. Admiror aquas, non Sextias, aut Caballinas. sed calidarum perennitates, Balneasq. earum tot saeculis nutrices & alumnas. Ecquæ nam aquae? Admirabiles

biles professò, quae neque conclusae corrumpuntur, nec frigoribus conglaciant, nec pruina concrescunt. Quae dùm per terrae venas sensim permeant, ex iugibus deindè fontibus ad hominis vitam & salutem extrahuntur. At qui nam in ijs venis sulphuris, aluminis, chalcanthi, chalcitis, auri, ferri, argenti thesauri? Ut in orbe terrarum Naturam vterum tulisse, & Puteolis peperisse dicas. Aërem laudabis procellis non obnoxium, crassis nubibus nunquàm concretum, ex respiratione medicatarum aquarum circumfusum, placidissimos humores colligentem, agrum illũ augere imbribus; vt Anaximenis Deum aërem Puteolis statuas, & Chrysippi Neptunum dùm per maria & sinus illos manat, qui semper tranquilli, nauium stationib. tuti, natantibus salubres, & commoditati vberrimi piscatorum. Quid semiruta simulacra, quae imaginē antiquae venustatis referunt, atq; ità vt veluti pompa & spectaculo maximè circùm oculi teneantur? Insepultam tot cadauerum sepulturam lugeo dum sedeo ad parietinas squalentes, uepribus obrutas. at verò saepius spirantium Imperatorum capita, bustis voluntate impono dum manibus nequeo. Enumero aliquando maximorum Principum villas, procerum Romanorum domicilia in quibus praefulxit saepiùs fascium amplitudo, & Romano Senatui dignitas erepta est, quando adhuc Augusti, Neronis, Tiberij, Caij, Traiani, Adriani, Antonini audiuntur voces, notantur gesta, seruantur imagines. Et meritò ad ignes Romani fastus tumor efferbuit. Et qui ad honores fumosarũ imaginum obrepserunt, libenter fumantis terrae

solum

ſolum cõmendarunt. Heroes ſplendidè viuentes, ſumptuoſiore cultu Lucullos, nimio ocio Vacias, piſcinarum vaſtitate Hortenſios, Hirrios, Philippos, reprehendo ſanè, ſed ab eorum laudibus non abſtineo, qui ganearum nidorem, profuſam in ſumma vbertate luxuriem, luculenta tranquillitatis ocia, Romani animi maieſtatem Puteolis oſtentarunt. Quid igitur Puteoli? Res magna profectò. Qui non ita ſunt depingendi vt claritati obſtruat obſcuritas, aut deſideratae à doctioribus obſcuritati deſit color. Quae bono animo in hoc volumen reieci recto iudicio ſecernas. Vale.

ELENCHVS

ELENCHVS AVCTORVM.

Ioannes Diaconus.
Ioannes Eliſius.
Ioannes Xiphilinus.
Ioſephus.
Iouianus Pontanus.
Iulius Bulengerus.
Iulius Capitolinus.
Iulius Firmicus.
Iulius Obſequens.
Iulius Pollux.
Iulius Scaligerus.
Iulius Solinus.
Iuſtinus Martyr.
Iuſtus Lipſius.
Iuuenalis.

L

Laberius.
Lactantius Firmianus.
Laurentius Surius.
Leo Baptiſta.
Leo Hoſtienſis.
Licinius Mutianus.
T. Liuius.
Liuij Piſonis Annales.
Lucianus.
Lucanus.
Lucillius.
Lucius Florus.
Lucretius.
Luitprandus.
Lycophron.

M

Macrobius.
Marcus Antonius Sabellicus.
Marcus Antonius Flaminius
Marinus Freccia.
Martialis.
Martianus Capella.
Martyrologium.
Matthaeus Salernitanus.
Maximus Tyrius.
Menghus Fauentinus.
Meſſala Coruinus.
Michael Sauanarola.
Moſchion.

N

Naeuius de bello Punico.
Natalis Comes.
Nauclerus.
Nonius Marcellus.
Notitia vtriuſq; Imperij.

O

Officium Sanctorum Neap.
Onuphrius Panuinius.
Oppianus.
Orpheus.
Orus Apollo.
Ouidius.

P

Paulus Diaconus.
Paulus Iureconſultus.
Pauſanias.
Petronius Arbiter.
Petrus Bembus.
Petrus Damianus.
Petrus Diaconus.
Petrus de Natalibus.
Petrus Razanus.
Petrus Stephanus.
Petrus ad Stephanum Praeſulem Neap.
Philippus Beroaldus.
Philo Iudaeus.
Philoſtratus.
Pindarus.
Plato.
Plinius.
Plinius iunior.
Plautus.
Plutarchus.
Polybius.
Pomponius Laetus.
Pomponius Mela.
Porphirius.
Procopius.
Propertius.
Prudentius.
Ptolemaeus.

R

Rhegino.

S

Scholiaſtes Dionyſij.
Scholiaſtes Ariſtophanis
Scholiaſtes Pindari.
Sedulius.
Segebertus.
Seneca.
Seruius.
Sextus Aurelius.
Sextus Pompeius.
Sibyllina Oracula.
Sidonius Apollinaris.
Silius Italicus.
Simon Porcius.
Sophocles.
Spartianus.
Statius.
Stephanus de Vrbibus.
Strabo.
Suetonius.
Symmachus.

INDEX
RERVM MEMORABILIVM.

Iacobus

Puteo-

Thesau-

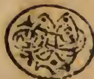
Errata corrigito.

Pag 3. in marg. Puteolus. Puteolos. pag. 5. vers 12. plenè. planè. 6.34. transfatum. translatus. 7. 10. Respublicae. Reipublicae. 21. 11. adyti. adyta. 32.24. cuius homini. cuiuis homini. 33. 24. Praetores praeibant. Praetoribus. 37. 19. Diocletiani Maximini. Diocletiani & Maximiani. 39. 8. Maximino. Maximiano. 44.6. alicui ex Amazonum. alicui Amazonum. 45.10 fimbrias. fimbriae. 73.3. legimusq. Apuliae vel prouinciae. Legimusq vel prouinciae. 79.9. quibus quicquid Paulo. qui quicquid Paulo. 135. ver.vlt. σώσας. σῶσαι. 136. 3. anno 289. anno 305. ibid. 30. Cummae Ecclesiae. Cumanae Ecclesiae. 137.3. Antemium subdiaconorum. Antemium subdiaconum. 138.16. Chalcidensses aedificatum. à Chalcidensibus aedificatum. 156. 2. Paguros. Pagurus. 146.2, flagrarent. fragrarent. 136. 9. describit Eugipius. describit Ioannes Diaconus apud Surium. 16.2. sequutae. sequuturae. 37.24. Festum Diaconos, Desiderium Lectorem. Festum diaconos & Desiderium Lectorem, Beneuentanos. 38.15. infedilate. infidelitate. 46. 9. Putolis. Puteolis. 53.24. Ioannem Mormilem. Ioannē Camillum Mormilem. 58.15. pracrupta. praerupta. 64. 1488. 1458 69. Eugipius. Ioannes Diaconus in translatione S. Sofij apud Surium. 81. 5. inter alios Episcopos. inter alios Theologos. 57.1. est monitus. monuit. 109.14. lequiro. requiro. 111.32. Hu. Hic.

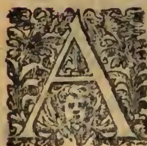
PVTEOLANA HISTORIA A IVLIO CAESARE CAPACIO NEAP. CONSCRIPTA.

PVTEOLANAE VRBIS NOMINA.

Cap. I.

PPELLARVNT hanc Vrbem Puteolam Seruius, Puteolas Franciscus Petrarcha, Putiolium Galenus, Dicarchum Sannazarius, *Puteola* *Puteolae* *Putiolium* *Dicarchum*

—— Dicarchi littora Pagros,

Dicarcham Lucilius apud Festum, *Dicarcha*

Inde Dicarcham populos Delonq. minorem,

Dicarchidem Petronius, Vrbem Dicarchaeam Silius Italicus, *Dicarchis* *Vrbs Dicarchaea.*

Putioli cus, Sinus Dicarchaeos Statius, Putiolos antiquus lapis apud Marcellum Muſcettolam Neapoli.

IMP. CAESARI

. . . .

IEROPOLITANI

PERYTENSES

QVI. PVTIOLIS. CONSISTVNT.

Dicaeopolis Putioli Dicaearchia Dicaea Lib. de Vrbe.

Dicaeopolim ait Suidas appellari vrbem in Thracia. Alteram deinde eiuſdem nominis commemorat, quam & Puteolos dicit, a Dicaeo Neptuni vel Herculis filio ſic dictam. Putiolos, Dicaearchiam, & Dicaeam Stephanus; Δικαιάρχεια πόλις Ἰταλίας ταύτην δέ φασι κεκλῆσθαι Ποτιόλους, ἐν ᾗ τὸ συμπόσιον ὁ Ἡρωδιανὸς ἔγραψε. πότια δὲ, τὰ φρέατα καλοῦσι Ῥωμαῖοι; *Dicaearchia Vrbs Italiae. Hanc dicunt appellari Potiolos, in qua Conuiuium ſcripſit Herodianus. Quae nunc Graeci phreata, Latini puteos appellant.* Sed cum in dictione Δίκαια, multa dixiſſet, tandem ait, ἡ αὐτὴ δὲ ἐκλήθη Δικαιάρχεια, καὶ Ποτίολοι; *Haec eadem appellatur Dicaearchia, & Potioli.* Poetae ſecundam & tertiam ſyllabam cōtrahunt, ſi mauis elidunt ſecundam, & Dicarchiam, pro Dicarcheam efferunt, nam Dicaearchia propriè appellabatur. Quidam Dicaearcheam ſcribunt, quidam vero, Dicaearchaeam propter ει Graecum.

Putioli.

Lib. 5. Puteoli vnde.

Strabo vetus nomen fuiſſe Dicaearchiam ſcribit, Puteolos nouum, quandò ſub Annibale nomen inditum à puteis, quos ad hauriendas aquas effoderant vel ab aquarum putore, quod totus ille ſinus ſulphure, igne, aquis calidis ſcatet. Hinc Varro, *A puteis* (inquit) *quod ſint circa eum locum aquae frigidae & calidae multae. Niſi à putore potius, quòd putidus ſit odoribus ſaepè ex ſulphure & alumine. Extrà oppida à puteis Puticulae, quòd ibi in puteis obruebantur homines. Niſi potius, vt Aelius ſcribit, Puticulae, quòd putreſcebant ibi cadauera proiecta. qui locus publicus vltrà Aeſquilias.*

Puticulae.

Puteoli Emporium Cumanorum.

Subdidit Strabo, Dicaearchiam Cumanorum fuiſſe Emporium, in ſupercilio montis conditum, ἐπίνειον Κυμαίων, quae vox, Nauale, & Emporium ſignificat. Praeter Strabonem ea vtitur Thucidides. Fuiſſe autem celebre Emporium, idem innuit;

innuit; ἡ δὲ πόλις ἐμπορεῖον γεγένηται μέγιστον. Et Festus affirmat; *Minorem Delon Puteolos esse dixerunt quòd Delos aliquãdo maximum Emporium fuerit totius orbis terrarum, cui successit postea Puteolanum.* Cicero ad Atticum; *Qui potui non videre, cùm per Emporium Puteolanũ iter facerem?* Id in littore maris fuisse, officinarum aedificia facile ostendunt. Loffredus, maritimas eas habitationes ad delicias comparandas & piscinas immittendas arbitratus est. Puteolorum longitudinem Ptolemaeus partium x x I x. cum deunce, latitudinem L I. metitur. *Lib. 5. ep. 4.*

Aedificatio.

Indè à Cumanis aedificatum oppidum existimarunt. Stephanus à Samijs affirmat, Ποτίολοι, πόλις Τυῤῥηνίας, κτίσμα Σαμίων, ἣ τις καὶ Δικαιάρχεια; *Puteoli, vrbs Italiae, condita à Samijs, quae ciuitas & Dicaearchia dicitur. Et in dictione* Δίκαια; Ionum Coloniam facit, ἔστι καὶ ἑτέρα ἐν τῷ Τυῤῥηνικῷ κόλπῳ Ἰώνων ἄποικος; *Est & alia in mari Tyrrheno, Ionum Colonia.* Pausanias bis meminit, primum in Messenijs; ὅπου γε καὶ ἐφ' ἡμῶν ἐν Δικαιαρχείᾳ τῇ Τυῤῥηνῶν ἐξεύρηται ὕδωρ σφίσι θερμὸν, οὕτω δή τι ὀξὺ ὥστε τὸ μόλυβδον (διεξίασι γὰρ διὰ μολύβδου ῥέον) ἔτεσι κατέτηξεν οὐ πολλοῖς; *Cum aetate nostra ad Puteolos, quod & Tyrrheni maris accolarum oppidum, Dicaearchia Graecis dictum, aqua extiterit tàm acuto calore efferuescens, vt intrà paucos annos, plumbeos per quos fluit tubulos resoluerit.* Deindè in Arcadicis; Πρὸ Δικαιαρχείας δὲ τῆς Τυρσηνῶν ὕδωρ τε ἐν θαλάσσῃ ζέον, καὶ νῆσος δι' αὐτό ἐστι χειροποίητος, ὡς μηδὲ τοῦτο τὸ ὕδωρ ἀργὸν εἶναι, ἀλλά σφισι θερμὰ λουτρά; *Et iuxta Dicaearchiam Tyrrhenorum, calidae efferuescunt in mari aquae, vbi de industria exstructa est insula in Balneis aquarum calidarum, nec eius muneris vllus est vsus.* Eius tamen conditoris mentionem nullam facit. Idq. idcircò scripsi, quòd temerè aliqui conditorem apud Pausaniam reperiri affirmãt. Placeat aliquibus Suidae opinio, qui Dicaeum Neptuni, vel Herculis filiũ asserit, si nouam maluerint sequi opinionem.

Puteolus aedificarunt Samij.

Dicaeus.

Amplificatio.

Oppidum à Romanis Imperatoribus auctum, ornatum,

multisq. locis restitutum, paruam deinde Romam appellarunt. Cicero aduenientium multitudini nomen tribuit; *Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam.* Hinc templa, portus, academiae, theatra, statuae, thermae, & alia memorabilia, quorum parua quae supersunt vestigia, animi Romani magnitudinem, Imperatorum in ijs locis cōsuetudines, maximarum rerum memoriam praeseferunt. Murorum, & portae Herculeae præclarè hoc Epigramma meminit,

Ad Att. lib. 5. ep. 2.

Muri & porta Herculea.

D.D. N.N. IMP. CAES. TRAIANVS. P.P. INVICTVS. AVG. MVRIS. CVRIONEN. AEDIFICIIS. PROVIDENTIA SVA INSTITVTIS. ATQ. ERECTIS. PORTAM. PVTEOLANORVM HERCVLEAM. VOCARI. IVSSIT.

Lib. 2. Silu.

Muris idcircò & turribus celebre fuit oppidum. Papinius turres & moenia Puteolana commemorat,

Omnia Chalcidicas turres obuersa salutant.

Et, ——— *quae te genuere Dicarchi*
Moenia ———

Viae Puteolanae.

Barbarorum saepius in Italiam illuuione collapsa, & solo aequata. Vias quoq; stratas à Septimio Seuero, atque Antonino legimus quem libētissimè ibi fuisse versatum, praeter lapides, nummorum copia quae quotidiè reperitur ostendit.

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX AVG. ARABIC. ADIABEN. PARTHICVS. MAXIMVS TRIB. POT. IX. IMP. XII. COS. II. PP. PROCOS. ET. IMP. CÆS. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. AVG. TRIB. POT. IIII. PROCOS. E... VIAS. RESTITVIT. A PVTEOLIS .....

Et à Vespasiano,

IMP. CAESARI. VESPAS. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. III. IMP. IIX. PP. COS. III. DES. IIII. SEN. PVTEOL. QVOD. VIAS. VRBIS. NEGLIGENTIA SVPER. TEMP. CORRVPTAS. IMPENSA. SVA. RESTITVIT.

Ex quibus oppidi amplitudinem nō tantùm supercilio contineri

tineri cognoſcimus, cùm in mediterraneis nobiliſſima aedificiorum monumenta cernantur, & ad viam Campanam plurima ſuperſint. Atque templa, theatra, parietinas illas ad quatuor millia paſſuum fortaſſe circumplectebantur. Neſcio an Dicaearchaei Cumanos felicitate ſuperauerint. Aliquo id tempore factum nō vereor, cùm ſcilicet Romani Imperatores Puteolanas delicias Cumanis praepoſuerint.

DE PVTEOLANORVM REPVBLICA.

Cap. II.

DICAEARCHIAE Antiquam Rempublicam, eadem ratione qua Neapolitana, fuiſſe inſtitutam plenè affirmo, quandò à Graecis duxit originem, quod lapides cōfirmant, & explicat Hebo quem Puteolani venerabantur (licet Neapolitanorū Deum, illum fuiſſe ſcribat Macrobius) ad Theſeum quoque fortaſſe originem referentes. Quapropter, Cumanos, Puteolanos, Neapolitanos, eoſdem genere, relligione, lingua fuiſſe non dubitarem. Hoc tamen ſibi maximè Puteolani tribuerunt, quòd eorum Rempublicam iuſtae adminiſtrationis titulo inſignitam, Dicaearchiam (id enim Graeca vox ſonat) appellarunt. Suidas; Δικαιάρχεια δὲ ἡ δικαίως ἄρχουσα Apud Staitanos Neapoli, lapidis extat fragmentum, quod cum Pios ludos commemoret, qui Puteolis peragebantur, indè Neapolim translatum patet. Ibi Conſulis atque Demarchi mentio facta eſt, vt ordinem & populum Puteolanum dignoſcamus,

Reſpublica à Graecis. *Hebo Puteolanorum quoque Deus.* *Iuſta Reſpu. Puteol.*

Σ.... ΥΠΑΤΟΣ. ΔΗΜΑΡΧΗΣΑΣ. ΑΓΩΝΑΣ. ΠΙΟΥΣ
ΝΟΜΟΥ ..... ΡΩΜΑΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ ΚΑ.....
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΗΣΑΣ. ΤΟ ΒΑΛΑΝΕΙΟΝ. ΑΝΕΘ....
ΕΠΕΣΚΕΤΑΣΕΝ. .... ΟΚΤ........

Fieri potuit, vt Colonia iam deducta Archontes deſierint,

&

Consules & Demarchus *Ludi Pij.* *Augustales.* & Consules cum Demarcho administrarint. Ludos praeterea habemus Puteolanos, qui Pij dicebantur, ad Antonini Pij honorem instituti, qui cum Augustalibus Neapolitanis fuere percelebres. sic enim in antiquo lapide Romae in aedIbus Cardinalis Farnesij, inter caetera,

ΝΙΚΗΣΑΣ ΑΓΩΝΑΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑ ΕΝ ΠΟΤΙΟΛΟΙΣ ΣΕΒΑΣΤΑ ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΙ *Pios ludos Puteolis, Augustales Neapoli.* Quod si Antonini aetate eorum Magistratuum nomina supererant, existimandum est adhuc reliquam Puteolanorum fuisse Rempublicam, ne Coloniae seruitute Reipub. amitteret rationem, quod etiã contigit Neapolitanis. Splendidissimi Puteolani ordinis memoria extat in lapide in monte Coelio sub Pio IV. reperto,

Ordo splendidissimus Puteol.

L. ARADIO. VALERIO. PROCVLO. V. C. AVGVRI. PONTIFICI. MAIORI. XV. VIR. SAC. FACIVND. PONTIFI. FLAVIALI. PRAETORI. TVTEL. LEGATO. PROPRAET. PROV. NVMIDIAE. PERAEQVATORI. CENSVS. PROVINCIAE. GALLECIAE. PRAESIDI. PROV. BYZACENAE. CONSVLARI. PROV. EVROPAE. ET. THRACIAE. CONSVLARI. PROV. SICILIAE. VICE. SACRA. IVDICANTI. EIDEMQ. IVDICIO. SACRO. PER. PROVINCIAS. PRO. CONSVLAR. ET. NVMIDIAM. BYZACIVM. AC. TRIPOLIM. ITEMQ. AC. MAVRETANIAM. SITIFENSEM. ET. CAESARIENSEM. PERFVNCTO. OFFICIO. PRAEFECT. PRAETORIO. COMITI. ITERVM. ORDINIS. PRIMI. INTRA. PALATIVM. PRAEFECT. VRBI. VICESACRA. ITERVM. IVDICANTI. CONSVLI. ORDINARIO. VIRI. PERFECTISSIMI. ET. PRINCIPALES. ET. SPLENDIDISSIMVS. ORDO. ET. POPVLVS. PVTEOLANORVM. PATRONO. DIGNISSIMO. CVRANTE. SEPTIMIO. CARITONE. V. P.

Qui lapis Romam Puteolis fortasse translatũ. In eo quicquid Romani Imperij dignitas possidebat, quicquid in notitia vtriusque Imperij proponitur, elucet. licet declinantis

Imperij imaginem proponat, quod tamen Romani nominis amplitudinẽ & propagationem retinebat per tot prouincias in orbe diffusas. Idq. summae laudi sibi tribuant Puteolani, quòd amplissimum virum patronum (quid si ciuem?) tot dignitatibus ornatum habuere. Maiorem tamen redolet antiquitatem Epigramma ad aedem Neptuni Puteolis,

C. HOROLOGIO
RESPVBLICA. REFECIT.

In littore Puteolano lapis repertus, qui etsi Neapolim ductus fuerit, Puteolis tamen non est abducendus. In eo Respublicae simulacrum apparet, & Senatusconsulti formula legitur. Citat Brissonius;

L. ANNIO. L. F. COL. MODESTO. HON. EQVO. PVBL. K. IVN. IN CVRIA. AVGVST. ANNIAN. SCRIBVNDO ADFVER. T. OPPIVS. SEVERVS. VIGNETIVS. LIBERALIS. IVLIVS. CALPETANVS. GRANIVS. LONGINVS. QVOD. C. AVFIDIVS. THRASEA. D. CLAVDIVS. QVARTINVS. II. VIRI. V. F. DE. CONFIRMANDA. AVCTORITATE. MEMORIAE. HONORAND. STATVAEQ. PONENDA. ANNIO. MODESTO. ANNI. NVMISIANI. ORNATI. VIRI. FILIO. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. CVM. ANNIVS. NVMISIANVS. VIR. AD SINGVLORVM. TESTIMONIVM. PERTIN. QVA. PROBITATE. MORVM. QVA. QVIETE. VITAE. QVOD. VIRO. IN. DOLORE. PRAESIDIVM. EST. MERVERAT. ADFECTVVM. NOSTRORVM. CONSOLATIONEM. AD QVE. CANDOREM. ORDINIS. NOSTRI. BONVM. CIVEM. PIVMQ. PATREM. IN. TAM. GRAVI. FORTVNAE. INIVRIA. QVA. POTEST. INDIGNATIONE? A TANTA. AVOCARE. TRISTITIA. PLACERE. HVIC. ORDINI. AVCTORITATE. IN. EAM. REM. ANTE. HANC. DIEM. FACTAM. CONFIRMARI. PERMITTIMVS. ANNIO ADIECTO. LIB. EIVS. STATVAM. PONERE. ANNIO. MODESTO. LOCO. ASSIGNATO. A. II. VIRIS. NOSTRIS. QVO. TESTATIOR. SIT. ERGA. EVM ADFECTVS. REIPVBLICAE. NOSTRAE. COLLAVDANTIS. QVOD. IN. VITA. PRAESTITERIT. CENSVER. ADIECTVS. LIBERTVS. L. D. D. D.

Similli-

Simillimus hic lapis Graeco lapidi Neapolitano, in quo eius ciuitatis Respublica, Colonia etiam deducta conspicitur, licet pro Duumuiris, quorum hic mentio facta est, ibi Archontes exponãtur. Et Duumuiri ex Decurionibus eligebantur, ijq. vel Capitales & Iurisdicundi, praecipuae auctoritatis erant, quamobrem Paulus Iurisconsultus; *Is qui non sit Decurio, Duumuiratu, vel alijs honoribus ciuilibus fungi non potest*; vel Aedilitij, qui sacras aedes dedicabãt, omnisq. generis expiationes quae ad auertẽdas Deorum indignationes pertinebant. Ambo in lapide explicantur. Alter quoque lapis Puteolanus Neapoli est in sacra Turri D. Gregorij, in quo in eadem Curia Anniana decernit Senatus de statua ponenda Octauio Agathae. Quem in Corporibus Puteolanis descripsimus.

Duumuiri Puteol.

De Decurion.

Quibus in lapidibus Curias, & Basilicas animaduertamus. Erant siquidẽ Curiæ, maiores Iudicum consessus. Aristophanes appellauit φροντιστήρια. A Philosophorũ curiosa contemplatione, ad Forum transtulit. Sed aliquandò aliae à Senatu erant Curiae, easq. cum Basilicis coniunctas aedificarunt. Ideoq. in alio lapide.

Curia.

Basilicis.

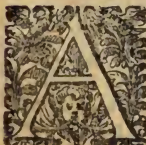
IN. CVRIA. BASILICAE. ANNIAN.

Ab Annio aedificata, veluti Hostilia, quam primus Hostilius Rex aedificauit. Vndecim descripsit in Vrbe Roma P. Victor. Ibi priuata iudicia quasi sub tecto cognoscebantur. Caeterae enim quaestiones in Fori area nuda referebantur. Et antiqui morem Atticum repraesentarũt, qui sub dio caussas perorabant. Romae Basilica Porcia, à Censorio Catone, praeclara fuit; & Fuluia inter cœteras, quam Paulus Consul magnificentissimè extrusit. Quemadmodum haec Puteolis Anniana, ab Annio Modesto, vel Numisiano aedificata. Notae illae. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. *Quod de ea re fieri placuit, de ea re ita censuerunt*, formula erat Senatusconsulti. Neque verendum Basilicas, Aerario, Carceri, Curiae coniunctas quibus cum & Chalcidica extruebantur, pecuniae

Formula Senatusconsulti.

cuniae cudendae officinae, quae & Chalciaecae dicebantur. Hinc Minerua Chalciaeca apud Thucididem. Alij loca ampla interpetrantur, in qua magiſtratus conueniebant, more Chalcidenſium aedificata. Cornelius Tacitus, in Republica Puteolana diſcordias notat; *Iiſdem Conſulibus auditae Puteolanorum legationes, quas diuerſas Senatorius ordo plebſq. ad Senatum miſerant. Illi, vim multitudinis; hi, Magiſtratuum & primi cuiuſque auaritiam increpantes. Cùmq. ſeditio ad ſaxa & minas ignium progreſſa, necem & arma perliceret, C. Caſſius adbibendo remedio dilectus. Quia ſeueritatem eius non tolerabant, precante ipſo ad Scribonios fratres ea cura trãsfertur, data coborte pratoria, cuius terrore ac paucorum ſupplicio redijt oppidanis concordia.* Lib.13.
En tibi Senatorium ordinem & plebem Puteolanam, quae tamen Reſpublica, Romanis ſubdita, Magiſtratus, cohortes, ſupplicia ſubibat Romanorum.

COLONIA, MVNICIPIVM, PRAEfectura Puteolanorum. Cap. III.

NNO ab v. c. 554. L. Cornelio, P. Villio Coſſ. Caſtrorum portorium, quo in loco, nunc oppidum eſt, Cenſores fruendum locarunt, & Colonos eò trecentos (is numerus à Senatu finitus erat, vt loquitur Liuius) adſcripſerunt. Poſt biennium verò, C. Cornelio, Q. Minutio Coſſ. C. Acilius Tribunus plebis legem tulit, vt quinque Coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad óſtium fluminis Vulturni; vna, ad Puteolos; vna, ad caſtrum Salerni. His Buxentum, quoque adiectum. Tricenae familiae in ſingulas Colonias iubebantur mitti. His deducendis ij Triumuiri qui per triennium magiſtratum haberent, creati, M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Triennio deinceps interiecto, P. Scipione, T. Longo Coſſ. Coloniae deductae

Caſtrorũ Portorium.

Coloniae deductae.

B Puteoli,

Puteoli, Linternum, Vulturnum. Tunc verò Romanorum Colonia deducta est. Hac de causa Frontinus, *Puteolos Coloniam Augustam Augustus deduxit. Iter vno latere populo debetur p. xxx. ager eius in iugeribus veteranis, & Tribunis Legionarijs est assignatus.* Sic etiã nominat Plinius lib. 3. c. 5. *Dein Puteoli Colonia Dicaearchia, dicti* Magnam tamen affert Cornelius dubitationem lib. 14. Annalium cũ scribit, *In Italia vetus oppidũ Puteoli; ius Coloniae & cognomentum à Nerone adipiscuntur.* Cur igitur Liuius, & Velleius à Puteolis Coloniam esse adeptam dicunt, iam tùm à Scipionis aetate? Ecquid ea significant?

AEDIL. COLON. PVTEONORVM;

&

GENIO. COLONIAE. PVTEOLANORVM;

atque,

AB. COLONIA. DEDVCTA. AN. XC
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIRI
P. RVTILIO. C. M. MANLIO. COSS.
OPERVM. LEX. II.

item,

Q. FILIVS. L. TILIVS. RVFVS. ET. Q. ACRIELVS. Q. FILIVS. CELER. PRÆTOR. DVVMVIRI LANARIAS. ET. QVAE. IN. HIS. SVNT. SVA PEQVVNIA. FECIT. VT. EX. EO. VECTIGALI. QVOTANNIS. COLONIS. MVLSVM. ET. CRVSTVM NATALE. CAESARIS. AVGVSTI. DARETVR.

praeterea,

PRO. SALVTE. ET. VICTORIA. AVGVSTORVM DEO, MAGNO. GENIO. COLONIAE. PVTEOLANORVM. ET. PATRIAE. SVAEQ. AVRELIVS HERMODION. SEVIR. AVGVST. ET. CVRATOR EORVM. EXTRVXIT. ET. DONVM. DAT

L. D. D. D.

& Neapoli,

COLONI. ET. INCOLAE. PVTEOLANI
OB. MVNIFICENTIAM. EIVS.

Et quãuis Cicero Oratione pro M. Coelio, Municipium faciat, *Nam quod est obiectum municipibus adolescentem non esse probatum tuis, nemini vnquam praesenti Putcolani maiorem honorem habuerunt*; ex Frontino tamen collegimus, recẽtiori aeuo ab Augusto fuisse Coloniam deductam. Quapropter cum Agellio dicerem, saepe commutari solere Colonias in Municipia, & contrà. Lipsius ait, Cornelij verbis eam vim esse, vt velit vniuersum oppidum incolasq. (plures autem inquilini eius loci ob commercia & mare) praeter eos qui restabant ex Colonis Augustaeis Colonico iure donatos. Colonia deindè perdurauit. Nam cũ classem Misenensem Claudius Fauentinus Cẽturio Vespasiano imperante ad defectionẽ duxisset, subdidit Tacitus, *A quibus Municipia Coloniaeq. impulsae, praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contrà Capua Vitellio fida, municipalem aemulationem bellis ciuilibus miscebant*. In quibus etiam Municipij & Coloniae mixtionem consideramus. Aliqui Cornelij verba sic emendant; *Nam cùm prius Colonia Augusta, tùm etiam Augusta Neroniana dici coepit*; vt nouum ius & cognomẽtum tùm etiam adepta fuerit. Quatuor praetera numerantur Coloniarum genera; Romani iuris, Latinae, Augustales, Veteranae. Colonia Romani iuris, aut habebat Romanos ciues tantùm deductos; aut cum ijs alios mixtos habitatores; aut quamuis barbari habitarint, legibus tamen Romanis erãt obnoxij. Primi Coloniarum generis eae sunt, quas Liuius bello Punico secundo enumerat. Secundi, cuius meminit idem lib. 9. Dec. 1. *Soza ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanis. Quò cum prior Romanus exercitus ad vlciscendam ciuium necem, recuperandamq. Coloniam magnis itineribus peruenisset &c.* Tertij generis multas Claudius constituit, cùm quaedam ciuitas ius Latij à Romanis, vel Augusto, vel Senatu acquisiuisset. Et communi Caesarum vocabulo, Augustae fuerunt appellatae. Quarti generis illae habebantur, quae à Veteranis erant habitatae, & ab Imperatoribus Romanis deductae, & militibus emeritis concessae, quales multas Augustum & Antonium

Puteoli Municipium.

Lib. 16. c. 13.

In Tacitum.

Hist. lib. 3.

Coloniarũ genera quatuor.

Coloniae Augustae.

deduxisse victis Bruto & Cassio, Appianus auctor est. Eius ordinis Agrippina apud Rhenum, in Italia Capua atq; Nuceria. Eius itaq; Coloniae deductae aliqui primum annum M. Porcio Catoni, & L. Flacco Coss. tribuunt, Vrbis, 568. Augustus cùm bellis ciuilibus victor Ianum clausisset, distributis Veteranis militibus premijs, inter duodetriginta Colonias, Puteolos Coloniam militarem fecit. Tùm post Neronem, Flauia eadem Colonia appellata est sub Vespasiano, Antonino, & coeteris, Puteolis,

Capua Nuceria.

.... CAESARI .... NINO .... THICI
NEPOTI. DIVI..... NINO. AVG. PIO
COLONIA. FLAVIA.... VPER COETERA
.... VS. PILARVM. VIG. V.
..... QVO.... ET. MVNITIO......

Erat haec inscriptio in arcu marmoreo qui Antonino Pio erectus fuerat, quòd restaurãdo operi subuenisset. In ingressu Molis erat, gratitudinis monumentum. Scribit enim Plutarchus in Sylla, eum decem antè mortem diebus Dicaearchensium seditionem composuisse, legesq. ijs praescripsisse. Antè Augusti tempora, inter alia Coloniarum genera cum Liuio fuisse affirmabimus. Qui habuisse eam Coloniam priuata aliqua ciuitatis iura, vt cœterae Coloniae, non autem publica, ostẽdit scribens, Colonos qui Puteolos, Salernum, & Buxentum adscripti nomina dederant, cùm ob id se pro ciuibus ferrent, Senatum iudicasse non esse ciues Romanos. Quamobrem nomine ciues Romani erant, re verò ipsa coloni tantùm Puteolani. Idemq. confirmat P. Scipionem Africanum, & P. Aelium Paetum Censores, portoria rerum venalium Capuae & Puteolis fruenda locasse. Cicero Municipium appellat. Pompeius, Praefecturã. Anteà tamen Praefectura fuerat, ac eò mittebantur Magistratus ad ius dicendũ à populo. Ciceronis aetate Municipali tantùm iure fruebantur, neque Praefecti mittebantur, sed ipsi suos Magistratus habebant. Deductae tamen Coloniae, praefuere Decuriones

Puteoli, Salernum, Buxentum.

Puteolani nõ erant Romani ciues.

Praefectura Puteoli.

Decuriones

riones. *Puteolos vero* (inquit Cicero 2. Orat. contra Rullum) *qui nunc in sua potestate sunt, suo iure libertateq. vtuntur, totos nouo populo atque aduentitijs copijs occupabunt.* At libertate donati fuerant, quòd Emporium illud esset populi Romani, & quotannis eò Quaestor mittebatur, cui obtigerat Aquaria prouincia. A Symmacho qui Theodosij aetate vixit, Municipes Puteolani appellantur; *Ne ciuitas quae lauacris publicis digna, & calcem reparandis moenibus subministrat, defectu subito exhausta succumberet V. M. & Dec. mod. Puteolanis municipibus derogatos, Terracinensium vsui deputauit.* At si Municipia Patronos sibi deligebant, Cicero Antonium accusat idcircò Puteolanos infestantem, quòd C. Cassium & Brutos sibi patronos adoptassent. Et anno 1602. dùm Franciscus Castrius Neapolitani Regni Vicarius esset effectus à Philippo III. disiecto piscatoris cuiusdam domus pariete, fundamenta patefacta essent, marmoreum sepulcrum repertum est ad quod cum Dominico Fontana Regio Architecto descendens, hoc reperi inscriptum epigramma,

Colonijs praeerant.

Puteolani libertate donati.

Puteolanorũ patroni Bruti.

CN. ASINIO
POLLIONIS. ET. AGRIPPAE. NEPOTI
PVTEOLANI. PATRONO. PVBLICE.

Meliore conditione esse Colonias quàm Municipia dixit Agellius. Adrianus verò in oratione pro Italicensibus, mirari se dicit, quòd quaedam antiqua Municipia, in ius Coloniarum mutari gestierint. Praefecturarum iure deuinctos legimus Puteolos, atque eo genere Praefecturae, in quam Praefecti mitterentur à populo creati, in quo Cumae, Casilinum, Vulturnum, Linternum, Acerrae, Suessula, Atellae & Calatia etiam erant annumeratae.

Lib. 16. c. 13.

Quo genere Praefecturarum Puteoli.

PRAESIDIVM PVTEOLANVM.

Cap. IV.

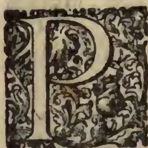
Puteoli praesidio muniti.

ONSVEVERE Romani in ripis Limitaneis Caſtella, munitioneſq. aedificare, quae Praeſidaria munimenta appellabātur, Praeſidia Liuius dicit, idemq. lib.4. Dec.3. Puteolos ita conſtitutos ſcribit cùm de Annibale loquitur; *Peruaſtato agro Cumano vſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit, ad opprimendum praeſidium Romanorum. Sex millia hominum erant, & locus munimento quoque, non natura modò tutus.* Coepit illud Emporium ob bella quae in Italia Annibal gerebat frequentari. Idcircò Q. Fabius ex Senatus auctoritate illud communijt, praeſidiumq. ſtatuit, & tunc mutato Dicaearchiae nomine, Puteoli vocari coepti ſunt. A praeſidiarijs militibus, claſſem in Gallinaria ſilua aedificatam ſcribunt. Praeſidiariorum numerus Puteolanae vrbis oſtendit magnitudinem.

Gallinaria Silua.

PORTVS, PILAE, PVLVIS Puteolanus. Cap. V.

ORTVS ille Puteolanus negotium ſaepè ſtudioſis facesſiuit. Aliquandò pontem potius exiſtimarunt, propterea quòd Pilis extructus eſt, quas ponti Traianus in Danubio concinnauit. Bellum in Daciam moturus is Imperator, pōtem in eo flumine conſtrauerat, octauum ferè orbis miraculum. Pilae ex Dionis deſcriptione xx. fuerant ex lapide quadrato, ſingulae altitudine pedum L. latitudine pedum L x. quae inter ſe aberāt

Ponti in Danubio.

inter

interuallo pedum c l x x. Alias ostendi Pilas in montibus Transsiluaniae à Turcis ostendi aiunt, dum Nissam ad Danubium iter faciunt, & Augerius Gislenus Orator ad Solimanum missus, in itinerario quod scripsit, se vidisse testatur; Traianas quoque appellant. Idq. magis affirmabant quòd portum Pilae, quae maris aestus facilè recipiunt, efficere non posse videntur. Strabonis tamen verba, Pilas illas portum efficere testantur, cum ait; ἡ δὲ πόλις ἐμποροῖον γαγένηται μέγισον χειροποιήτους ἔχουσα ὅρμους (de Puteolis loquitur) διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἄμμου; *Vrbs ea Emporium facta est maximum, & habet stationes nauium manu constructas, natura arenae eam commoditatem praestantis.* Deinde; Προβάλλουσι χώματα εἰς τὴν θάλατταν, καὶ κολποῦσι τὰς ἀνανεκταμένας ἠϊόνας ὥστ' ἀσφαλῶς ἐνορμίζεσθαι τὰς μεγίσας ὁλκάδας; *Pilas in mare producunt, sinuantq. littoris partes maximè apertas, ità vt subduci tutò possint maximè onerariae naues.* Quo nihil apertius ad Pilarum opus, portusq. cõmoditatem exprimi potest. Lapidea in Pilis retinacula, quid ad põtem? Quod si non magnarum nauium stationes videri possent, vt Strabo loquitur; ea aetate magnae naues videbantur quae ibi tutò anchoras iacere potuissent. Idem auctor lib. 3. scribit ex Turditania maximas onerarias naues ad Dicaearchiã & Ostiam Romanorum nauale appellere solitas, quae numero Africas aequarent. Eas vero Pilas littus sinuasse, neque rectà ad Baias, sed ad Tripergulas potius tendentes, substructas fuisse, praeter haec Strabonis verba, superior lapis dilucidè declarat, in quo Pilas x x v. fuisse legimus, PILARVM. VIG. V. qui numerus Baias pertingere nullo modo poterat. Confirmat idem Paulus Diaconus, qui de Caij ponte loquens, ait; *In spacio trium millium quod in sinu Puteolana intra molem iacet, duplici ordine naues contexens,* & quae sequuntur. Intrà molem, cùm dicit, Pilas intelligit; vt portum Puteolanum vetustissimum esse sciamus, & cum ipsa Dicaearchia constitutum. Confirmat quoque Liuius qui scribit anno ab V. C. 575. M. Iunio Bruto, & A. Mãlio Volsone Coss. in portu Puteolano duas naues de coelo tactas fuisse.

Lib. 5.

Pilarum retinacula.

Onerariorum nauium stationes

Pilae Puteolanae quò diuertebant.

Portus Puteolanus vetustissimus.

Seneca

Epist.58. Seneca sic describit; *Hodie naues Alexandrinae nobis apparuerunt quae praemitti solent, & nunciare sequutae classis aduentum Tabellarias vocant. Gratus illarum Campaniae aspectus est. Omnis in Pilis Puteolanorum turba consistit*; & ex ipso genere velorum Alexandrinas (quamuis in magna turba nauium) intelligit. In ea mole hic lapis appositus erat, qui mari obrutus anno tandē 1577. à Puteolanis maximo labore erutus, in quo Antonino opus restitutum tribuitur,

IMP. CAESARI. DIVI. ADRIANI. FIL
DIVI. TRAIANI. PARTHICI. NEPOS
DIVI. NERVAE. PRONEPOS. T. AELIVS
ADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS
PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II. DESI
GNAT. III. P.P. OPVS. PILARVM. VI
MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE
SVO. PROMISSVM. RESTITVIT.

Quod si portum veteres illi humanarum rerum peritissimi apertum ferè aedificauerint, maximae prudentiae tribuendum est, quandò id quod inter Pilas vacui relictum est, accessu maris atq; recessu, coeno & arenae aggeribus portum purgat, atque ità expeditior est ad retinendas naues.

Puteolanae arenae soliditas. Huiusmodi in mari solidissimè iactum aedificium, arenae Puteolanae (quam Dicaearchaeam appellat Sidonius) magnam gloriam attulit. Eius enim natura calci maximè respondet, validamq. conglutinationem atque concretionem suscipit. Quo factum est vt ferrugineam arenam plerisque in locis Puteolanā appellent. In Puteolano tractu in mare deiecta aedificia cernimus, quae sunt scopulis solidiora. Vt non ab re dixerit Plinius, *Puluerem appellatā in Puteolanis collibus apponi maris fluctibus, merumq. protinus fieri lapidem vnum inexpugnabilem vndis, & fortiorem quotidiè, vtiq; si Cumano misceatur coemento.* Et Pontanus lib. de Magnificentia, Cōstantinum Augustum, quo Moles Byzantina diuturnior esset, è littore Baiano Puteolanum puluerem nauibus comportandum iussisse scribit, nunquam pecuniae parcentem vt animi

Cap. 2. Puluis Puteolanum Byzantius deductus.

patefa-

patefaceret maiestatem. Ignem eius bonitatis esse efficientem scribit Vittruuius. *Est* (inquit) *genus pulueris quod efficit naturaliter res admirandas. Nascitur in regionibus Baianis, & in agris Municipiorum quae sunt circà Vesuuium mõtem, quod ammixtum cum calce, & caemento, non modo coeteris aedificijs praestat firmitatem, sed etiam moles quae construuntur in mari sub aqua solidescunt. Hoc autem fieri hac ratione videtur, quòd sub his montibus & terra feruentes sunt fontes crebri, qui non essent si non in imo haberent aut de sulphure, aut alumine, aut bitumine, ardentes maximos ignes.* Igitur penitùs ignis ac flammae vapor per interuenia permanans & ardens efficit leuem eam terrã; & ibi qui nascitur tophus exugens est, & sine liquore. Ergò cùm tres res consimili ratione ignis vehementia formatae vnà cohaerescãt, & celeriter humore duratae, solidentur; neque eas fluctus, neque vis aquae potest dissoluere. Qua de re sic apud Sidonium Apollinarem,

——— itur ad aequor
Molibus, & veteres tellus noua contrahit vndas, Carm. 2.
Namque Dicarcheae translatus puluis arenae
Intratis solidatur aquis: durataq massa
Sustinet aduectos peregrino in gurgite campos.

DE CALIGVLAE PONTE.

Cap. VI.

C. Caligula vt Baiarum mediũ interuallum, & Puteolanas moles, trium millium & sex centorum ferè passuum ponte coniungeret (sic loquitur Suetonius) cõtraxit vndique onerarias naues, & duplici ordine ad anchoras collocauit, superiecto aggere terreno à directo in Appiae viae formam. Indè commeauit vltro citròq. biduò continenti. Primo die phalerato equo, insignis quoque Querna (Quercica, Quercia, ab alijs dicitur)

Incessus Caligulae per pontem.

dicitur) corona & gladio, aureaq. chlamyde. Poſtridiè quadrigario habitu, curriculo biiugi famoſorum equorum, praeſeferens Darium ex Parthorum obſidibus, comitante Praetorianarum agmine, & in eſſedo cohorte amicorum. Idq. ab eo factum narrant,vt Perſarum Regem Xerſem imitaretur, qui ex Aſia in Graeciam ponte tranſmiſit, & anguſtiorem Helleſpontum contabulauit. Extāt Philippi Macedonis Epigrammatarij verſus. Vel vt Germanos & Anglos, quibus cum bellum erat geſturus, magnorum operum laboribus perterreret. Vel, cùm ſciret à Thraſillo mathematico dictum fuiſſe Tiberio, tunc Caium in Imperio ſucceſſurum, cùm equo mare Baianum praeternauigaret, voluiſſe oſtendere Thraſillum vera dixiſſe. Dio in Claudio hæc ſcribit; Γαῖος δὲ ἐκείνης μὲν τῆς πομπῆς οὐδὲν προετίμησεν (οὐδὲ γὰρ μέγα τι ἐνόμιζεν εἶναι ἵππῳ δι᾽ ἠπείρου διελάσαι) διὰ δὲ τῆς θαλάσσης τρόπον τινὰ διιππάσαι γεφυρώσας τὸ μεταξὺ τῶν τε Πουτεόλων καὶ τῶν Βαύλων. τὸ γὰρ χώριον τοῦτο κατ᾽ ἀντιπέραν τῆς πόλεως ἐστί, διέχον αὐτῆς σαδίους ἓξ καὶ εἴκοσι; *Verum Caius rem haud magnā eſſe cenſens ſi equo per continentem terram inueheretur, ouationem eam ſpreuit, ac per mare equo vehi intendit ponte iniecto ei maris parti quae eſt inter Puteolos & Baulos. Is locus è regione vrbis ſitus, & diſtant inter ſe Bauli & Puteoli millibus paſſuū tribus & quadrante* Addidit praetereà antequàm pontem ingrederetur ſacrificaſſe Neptuno, & Φθόνῳ, Liuori ſcilicet, ne qua opprimeretur inuidia; deindè in vrbē quaſi in hoſtes irruiſſe celeriter, tunica auro intexto amictum. Xiphilinus ſcribit in eo ponte diuerſoria, quaedam ità aedificata, vt in ea aqua bibendi cauſa deduceretur; ἀλλὰ καὶ ἀναπαῦλαι ἐν αὐτῇ καὶ καταλύσεις, ὥστε καὶ ὕδωρ αὐτὰς πότιμον ἐπίρρυτον ἔχειν. Barbarus homo deindè nemini parcens,omnes ex ponte ludibrij cauſa deturbauit, eoſq. qui aliquo pacto ſe continebant, deiiciēdos quoque iuſſit; in rebus enim etiam iocoſis nefarij homines à crudelitate nequeunt abſtinere. Ioſephus de hoc ponte loquens ait, Caligulam aquae etiam elementum ſibi ſubijcere voluiſse, eaq. geſſiſse in fluctibus, quae terrae natura ſuſtinet. Dùm verò trecentis ſtadijs continen-

Inuidiae ſacrificauit Caius.

Lib.19 c.1.

tinentē abeſse dicunt interpetres, hallucinati ſunt non animaduertentes σαδιους τριάκοντα. Ioſephus accedit ad Suetonium. Dionis tamen verba XXIV. tantum ſtadia intereſse declarant,

PVTEOLANORVM ANTIQVA Relligio. Cap. VII.

X nummis Puteolanis HEBONIS relligionem elicimus, habent enim ex altera facie Apollinis caput, ex altera Hebonem (quem Campaniae communem fuiſſe in Neapolitana hiſtoria oſtendimus) cum inſcriptione, ΠΟΤΤΕΟΛΙΤΩΝ. Puteolani quoq; Graeci ad Theſeum (vt diximus) originem referunt. Hebo idem qui & Mithra, aut Serapis. Taurina forma barbatus is Deus eſt, nam Hieropolitani barbatum Solem depingebant. Graecis Bacchapaea, apud Macrobium, idemq. Liber, Apollo, & Dionyſius.

AVGVSTI. In media vrbe quae nūc reliqua eſt, templum opere Corinthio pulcherrimum videmus, quod nec tempus edax, nec hoſtium furor, nec flammarum iniuriae perdere potuerūt. Auguſto Caeſari dicatum. Idq. ſub Iouis nomine factum praedicant. Haec ibi leguntur, *Templū Auguſto dicatū.*

L. CALPVRNIO. L. F. TEMPLVM
AVGVSTO. CVM. ORNAMENTIS. D. D.

Ex quadratis marmoreis lapidibus ità cōpactum, vt vno tantùm ſaxo erectum cenſeatur. Atque huiuſmodi omnes conditum exiſtimarent, niſi tympani dexter angulus decidens, rimas aliquot aperuerit. Architecti nomen adſcriptū,

L. COCCEIVS. L.
C. POSTVMI. L.
AVCTVS. ARCHITECTVS

Templorum dedicatio.

Qui Ioui dicatum arbitrati ſunt, Seruio aſſentiuntur, qui Ioui vrbium arces fuiſſe dicatas ſcribit; & ſcopulum illum arcem Puteolanam iudicarunt. At quo pacto templa dedicarentur, de eiuſdem templo Romae dicato, hæc ſcribit Dio de Caio; ἐκ δὲ τούτου τὸ ἡρῷον τὸ τοῦ Αὐγούστου ὡσίωσε τὴν ἐπινίκιον στολὴν ἐνδύς, καὶ οἵ τε εὐγενέστατοι παῖδες ὅσοι γε καὶ ἀμφιθαλεῖς ἦσαν, μετὰ παρθένων ὁμοίων τὸν ὕμνον ᾖσαν, καὶ ἡ βουλὴ σὺν ταῖς γαμεταῖς σφῶν, ὅ τε δῆμος εἱστιάθη θέαι τε παντοδαπαὶ ἐγένοντο, τά τε γὰρ τῆς μουσικῆς ἐχόμενα ἐσήχθη &c. *Deinde Caius habitu triumphali templum Auguſti dedicauit, nobiliſſimis pueris aetate florentibus, cum virginibus eiuſdem ordinis hymnum canentibus, epulumq Senatoribus & eorum vxoribus ac populo datum, variaq. ſpectacula edita, & omnis generis muſica introducta.*

Neptunus tutelare Numen Puteol.

NEPTVNI templi ruinae adhuc vigent cuius Cicero meminit Acad. 4. *O praeclarum proſpectum. Puteolos videmus, at familiarem noſtrum Auianum, fortaſſe in porticu Neptuni ambulantem non videmus;* Et Appianus lib. 1. de bello Ciuili, tutelare loci Numen vocat, cui ſacra fecit Caeſar contrà Antonium profecturus; ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ Δικαιαρχείας, θύων ἅμα, σπένδων ἀπὸ τῆς ναυαρχίδος νεὼν ἐς τὸ πέλαγος ἀνέμοις εὐδίοις, καὶ ἀσφαλθείῳ Ποσειδῶνι, καὶ ἀκύμονι θαλάσσῃ; *Caeſar Puteolos cùm prius è Praetoria porrectis extis in mare litaſſet, Tutelari Neptuno, & tranquillo mari, &c.*

Adrianus Puteolis ſepelitur.

Hoc templum idem aliqui eſſe aiunt, quod Adriano ſepulcri loco dicatum innuit Spartianus his verbis; *Poſt haec Adrianus Baias petijt, Antonino Romae ad imperandum relicto, vbi cũ nihil proficeret, accerſito Antonino, in conſpectu eius apud ipſas Baias perijt die VI. Iduum Iuliarũ* (maior ſexagenario addidit Aurelius Caſſiodorus in Chronicis morbo inter cutis aquae Ruffino, & Torquato Coſſ.) *inuiſuſq. oĩbus ſepultus eſt in villa Ciceroniana Puteolis.* Paulò poſt; *Templum denique ei pro ſepulcro apud Puteolos conſtituit, & Quinquennale certamen, & Flamines, & Sodales, & multa alia quae ad honorem quaſi Numinis pertinerent.* Repertae ibi Adriani Statuae, corona laurea, & paludamentis, & chlamyde ornatae. In hortis Sangrijs, tres ſunt columnae ſtantes, quas ad id templum pertinere ſum arbitratus. Lapis praeterea,

MAGNO . . . . . INVICTO. IMP. CAES.
D. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVÆ
NEPOTI. TRAIANO. ADRIANO. AVG.
PON. MAX. TR. POT. V. COS. III. OPTIMO
MAXIMOQ. PRINCIPI. P. DECRETO. D.
. . . . POPVL. . . . . CONSENSV.

Eius templi amplitudinem ſaepè admiratus ſum cũ Claudio Blandicio viro acri ingenio & curioſo, quocum ibi eſſe maluiſſemus, quàm in hortis Heſperidum. Arcus, fornices, thecae in quibus ſtatuas collocabant hederae corymbis occupatae, ſubterranea circùm loca, atque adyti faciebant animos vt effodiendo aliquid curioſum reperiremus.

INVIDIAE. Nam Caligula φθόνῳ ſacrificauit. Hanc Deam Graeci maſculam effingunt. Et Lucianus in Dialogo διαβολῆς, virum non dũ planè ex morbo conualeſcentem proponit. Ab Ouidio domum, & formam requiras. *Inuidia, maſcula.*

SERAPIDIS, & HONORIS relligionem coluiſſe Puteolanos, ijſdemq. aedem ſtatuiſſe, nobiliſſimus ille lapis declarat, quem Puteolis Neapolim tranſtulerat Spaphorus, eoq. mortuo in Arpinam villam tranſtulit Alphonſus Sancius, Grottulanorum Marchio, quem tamen in Puteolanorum gratiam adſcribam, vt ſciant quantùm iacturae in rebus antiquis fecerint. Cognoſcẽt veterem illam relligionem, legem operis faciundi tanta Romanae linguae puritate, quantam vix in coeteris lapidibus inuenient; tùm praetereà eorum Magiſtratus, & Magiſtratuum ſplendorem. *Serapis honor.*

A. COLONIA. DEDVCTA. AN. XC.
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIR
P. RVTILIO. CN. MANLIO. COS. OPERVM. LEX. II.
LEX. PARIETI. FACIVNDO. IN. AREA. QVAE. EST
ANTE. AEDEM. SERAPI. TRANS. VIAM
QVI. REDERIT. PRAEDES. DATO. PRAEDIAQ. SVBSIGNATO
DVVMVIRVM. ARBITRATV.

Lex parieti faciundo.

IN.

IN. AREA. TRANS. VIAM. PARIES. QVI. EST. PROPTER. VIAM. IN. EO. PARIETE. MEDIO OSTIEI. LVMEN. APERITO. LATVM. P. VI. ALTVM P. VII. FACITO. EX. EO. PARIETE. ANTAS. DVAS AD. MARE. VORSVM. PROIICITO. LONGAS. P.II. CRASSAS. P. INSVPER. ID. LIMEN. ROBVSTVM LONG. P. VIII. LATVM. P. I. ALTVM. P. S. IMPONITO. INSVPER. ID. ET. ANTAS. MVTVLOS. ROBVSTOS. II. CRASSOS. S . ALTOS. P. I. PROIICITO. EXTRA. PARIETEM. IN. VTRAMQVE PARTEM. P. IV. INSVPER. SIMAS. PICTAS. FERRO. OFFIGITO. INSVPER. MVTVLOS. TRABICVLAS. ABIEGNIAS. II. CRASSAS. QVOQVE VERSVS. IN. PONTO.

In secunda facie.

FERROQ. FIGITO. INASSERATO. ASSERIBVS ABIEGNEIS. SECTILIBVS. CRASSEIS. QVOQVE VERSVS. DISPONITO. INPLVS. OPERCVLAQ. ABIEGNIEA. IMPONITO. EX. TIGNO. PEDARIO FACITO. ANTEPAGMENTA. ABIEGNIEA. LATA CRASSA. S. CYMATIVMQ. IMPONITO. FERROQ. PLANO. FIGITO. PORTVLAQ. TEGITO. TEGVLARVM. ORDINIBVS. SENEIS. QVOQVE. VERSVS. TEGVLAS. PRIMORES. OMNES. IN. ANTEPAGMENTO. FERRO. FIGITO. MARGINEMQ. IMPONITO. EISDEM. FORES. CLATRATAS. II. CVM. POSTIBVS. AESCVLINEIS. FACITO. STATVITO. OCCLVDITO. DICATOQ. ITA. VTEI. AD AEDEM. HONORIS. FACTA. SVNT. EIDEMQ. MACERIA. EXTREMA. PARIES. QVI. EST. EVM PARIETEM. CVM. MARGINE. ALTVM. FACITO P. X. EISDEMQ. OSTIVM. INTROITV. IN. AREA QVOD. NVNC. EST. ET. FENESTRAS. QVAE IN PARIETE. PROPTER. EAM. ARAM. SVNT. PARIETEM. OBSTRVITO. ET. PARIETI. QVI. NVNC EST. PROPTER. VIAM. MARGINEM. PERPE-

TVVM. IMPONITO. EOSQ. PARIETES. MARGINESQ. OMNES. QVAE. LITA. NON. ERVNT. CALCE HARENATO. LITA. POLITAQ. ET. CALCE. VDA DEALBATA. RECTE. FACITO. QVOD. OPVS STRVCTILE. FIET. IN. TERRA. CALCIS. RESTINCTA PARIETEM. QVARTAM. INDITO. NIVE. MAIOREM. COEMENTA. STRVITO. QVAM. QVAE COEMENTA. ARDAQ. PENDAT. P. XV. NIVE. ANGOLARIA. ALTIOREM. FACITO.

.In tertia;

LOCVM. PVRVM. PRO. EO. OPERE. REDDITO EIDEM. SACELLA. ARAS. SIGNAQ. QVAE. IN CAMPO. SVNT. QVAE. DEMONSTRATA. ERVNT EA. OMNIA. TOLLITO. DEFERTO. COMPONITO STATVITOQ. VBEI. LOCVS. DEMONSTRATVS. ERIT DVVMVIRVM. ARBITRATV. HOC. OPVS. OMNE FACITO. DVOVIR. ET. DVOVIRATIVM. QVI. IN. CONSILIO. ESSE. SOLENT. PVTEOLIS. DVM. NI MINVS. VIGINTI. ADSIENT. CVM. EA. RES CONSVLETVR. QVOD. EORVM. VIGINTI. IVRATI PROBAVERINT. PROBVM. ESTO. QVOD. II. IMPROBAVERINT. IMPROBVM. ESTO. DIES. OPERIS. K. NOVEMB. PRIMEIS. DIES. PEQVN. PARS. DIMIDIA. DABITVR. VBEI. PRAEDIA SATIS. SVBSIGNATA. ERVNT. ALTERA. PARS DIMIDIA. SOLVETVR. OPERE. EFFECTO. PROBATOQ. C. BLOSIVS. Q. F. HS. ∞ D. IDEM. PRES. Q. RVFICIVS. Q. F. CN. TETTEIVS. Q. F. C. CRANIVS. C. F. TI. CRASSICIVS.

Quae ad parietem perducendum, quae ad calcem arenandam, & quae cum calce vda dealbanda. Duouirates, vox mihi noua. Sed Duumuirum auctoritas in sacris praecipuè rebus patefacta. Cósilij quoq; Puteolani depingitur imago, in quo non minus viginti aderant, ad res decernendas. Locus purus, qui mortuis corporibus non esset funestatus. Et in

Duouirates.

in eam rem Decuriones incumbebant, ex quibus Duumuiri eligebantur.

Genius Puteolanorum.

GENII. Genio Coloniae Puteolanos monumenta dicasse suprà in Colonia lapis ostendit. Declarat item aerea tabella in mari à piscatoribus reperta quam Leonardus Vairus Episcopus Puteolanus ad me Neapolim misit.

GEN. COL. PVT. P. ACILIVS
HERMERON.

Lapis praeterea Cumanus;

AVGVSTO. SACRVM. ET. GENIO
CIVITATIS. PVTEOL.

Genius cuiq; loco tributus.

Genij Balsami vipera.

Vniuscuiusque loci Deus Genius erat. DEO tutelae, idcircò in multis lapidibus legimus. Et Genio Coloniae, Cẽturiae, Municipi, Horreorum, Exercitus, Conuentus, Lauacrorum, Theatri. Sosipolim patrium Eleorum Genium certis celebratũ honoribus scribit Pausanias in Eliacis; qui in Bœoticis viperas quoque Balsami Genios existimatas ait, quas ibi occidi magna esset relligio. Hominibus item nascentibus numina dari credebãt. Idcircò hominum parentes vocat Aufustius, & hominum tutelas Plutarchus. Eosdemq. Apuleius asserit esse Daemones, & Lares. Censorinus, obseruatorem nobis datum esse Genium scribit. Et apud Suidam Philo Genios appellat animae facultates, eosq. tùm salutares, tùm exitiosos constituit. Hos Deos Medioxumos Latini daemones dixere, quippè minùs lucidae naturae quàm coelestes. Videbatur laetitiae & propagationis vel auctor, vel seruator Genius; quapropter, lectus

Genius hominum tutela.

Lectus Genialis.

GENIALIS, quòd Genius naturae Deus fingebatur, & in lectis generandis liberis datur opera. Tantumq. laetitiae & voluptatis continere videbatur, vt in Imperatorum nummis cuderetur, militari imagine, veste ad crura circumuoluta, dexterá pateram porrigens quasi sacrificatura, & sinistra Amaltheae cornu amplectens cum inscriptione,

GEN.

GEN. P. R. Quòd ſi quis per Genium Principis peieraſſet, in eum fuſtibus animaduertebãt. Adeas Iuriſconſultos. In Adriani, & Diocletiani extat numiſmate. Neapoli cum GENIO CAESARVM lapidem habemus.

BACCHI. Cuius numinis lapides Puteolani memoriam retinent. *Bacchus Puteolanorum.*

LIBERO. PATRI. SACRVM
T. T. FLAVII. ELECTIANVS. ET. OLYMPIANVS
FIL. EIVS. SACERDOTES. ORGIOPHANTAE.

Orgia, ſacra μυστήρια. Et ſi omnibus ſacris nomen conueniat, Liberi tamen ſacrificia dicuntur. Vtrumque teſtatur Seruius, qui ἀπὸ τῆς ὀργῆς, à furore, dicta eſſe affirmat. Apollonij Scholiaſtes lib. 5. παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν, quòd prophani indè arceantur; vnde Catullus, *Orgia.*

Orgia quae fruſtra cupiunt audire prophani.

Hanc vocem in Sannazario reprehẽdit Scaligerus, quippè diuinis rebus non erat inſerenda. Ὀργιασμός, à Plutarcho, Sacrorum peractio dicitur. Sunt etiam apud Pollucem in Onomaſtico multa Sacerdotum epitheta; θεομάντις, ὑποφῆται, νεωκόροι, ζάκοροι, θύται, τελεσταὶ, παναγεῖς, πυρφόροι, ὀργεῶνες. Ὀργεῶνες, δέ εἰσιν (inquit Harpocratio in Lexico x. Rhetorum) οἱ ἐπὶ τιμῇ θεῶν ἢ ἡρώων συνιόντες: coeteraq. huiuſmodi. Hoc tamen extremum cum Orgiophantis conuenit, qui cruda uoratione litabant. Euſebius lib. 2. praep. Euang. Διόνυσον μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχεις ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες; *Sunt tandẽ Orgiophantas ſacrorum myſteriorum Antiſtites.* *Sacerdotum Bacchi epitheta.*

DIANAE. Eius ſtatuam ſe vidiſſe Puteolis, teſtatus eſt Matthaeus Salernitanus quindecim cubitos in altitudinem erectam, alatam, leonem ad dexteram, ad ſiniſtram pantheram habẽtem. Templum in loco, quem Piſaturum dicunt Puteolani, fuiſſe dictitant. Nec ſine Diana Hebo, eaq. Artemis cum Apolline Sanatore; & plurimùm culta in Circo ob venationes. Ideòq. eius aedes Puteolis ad Amphitheatrum quoq; Circumq. extructa eſt. Et Dianae Scy- *Diana Puteolanorum.*

Hercules Puteolanorum. thicae inquit Cassiodorus.

HERCVLIS. lapis.

HERCVLI. GYLIO. INVICTO. SANCTO
SACR. VOTO. SVSCEPTO. L. CRASSVS
DE. SVO. F.

Hercules Gylius. *Choerogyllus lib. 4. de ling. lat.* Gylius Hercules dictus est, quòd Gylion pleriq; Graecorum leonem, vel suem dicunt. Isq. sic appellatus est ab ijs bestijs occisis. Choerogyllum, ait Suidas, Gylion significare, hoc est, porcum spinum. Sancti verò cognomen Sabinis. Varro; *Aelius Gallus* Διόσκουρον *Castorem Diouis filium, Dium Fidium dicebat, & putabat hunc esse Sanctum ab Sabina lingua, & Herculem à Graeca.* Nuper in aedibus Scipiopionis Loffredi, cuius ager qui circùm est, antiquitatum monumentis scatet, lapis repertus in quo haec leguntur,

SANCTISSIMO. DEO. PATRI
EX. VOTO. CONSVMMAVIT. IVLIVS
SECVNDVS. FAONIVS

Herculem intellige. Sic enim in alio lapide Cumis,

SANCTISSIMO. HERCVLI. INVICTO
DO .... LL. ARGYRIVS. LANARIVS
H .... S. P. D.D. DEDICAVIT. KAL. IVL
.... SEX. VTVL. COSS.

Videtur profectò inter praecipuos tutelares Deos Puteolanos, Hercules, cùm Herculeam portam Traianus Puteolis vocari iusserit.

Nymphae Puteolanae. NYMPHARVM. Nympharum templum sub Domitiano commemorat Philostratus in vita Apollonij, narrans hunc Damidi, & Demetrio discipulis apparuisse extra Puteolos, de fontis natura, quod ad templum erat, disputantibus. Ex albo ait lapide extructum, & vaticinijs celebre. Aquam ibi perennem fuisse, quae nunquam extremas fontis partes excederet, & quae nunquam decrescere exhau-

exhauriendo visa fuerit. Ad mare paucis ab hinc mensibus perennis aquae scaturigo erupit. (nent,

IOVIS CVSTODIS. ex lapide item memoriā reti- *Iuppiter custos Puteol.*

IOVI. CVSTODI. SACRVM
EX. INDVLGENTIA. DOMINORVM
SVCCESSVS. PVBLICVS . . . SER. . . . AEDEM.

A Fuluio Vrsino Puteolis citatur tabula, in qua Iuppiter optimus maximus.

IOVI. O. M. SACRVM
CVM. PORTICIBVS. A. SOLO. SVA. PEC. F.

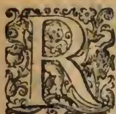
Seruatorem Iouem, Sospitatorem etiam dixere. Meminit Διὸς σωτῆρος in Corinthiacis Pausanias, eiusq. ad lacum quendam aedem positam in Laconicis eximiam statuam idem in Arcadicis describit quae ad sinistram Artemidis Seruatricis quoque signum habebat. Hic Iuppiter ille est, qui Παυσίλυπος quoque dicitur à Sophocle in Nauplio, *Iuppiter Sospitator.*

Ζεῦ παυσίλυπε
Καὶ Διὸς σωτηρίου σπονδὴ τρίτου κρατῆρος.
Iuppiter Pausilipe
Et Iouis Seruatoris libatio tertij poculi

Iuppiter Pausilipus.

Idq. in conuiuijs. Primum enim poculum coelestiū erat, alterum Heroum, tertiū Iouis Seruatoris. Legimus tamen primum poculū Seruatori sacrum apud Athenaeum, ominis boni gratia; vt meminerint mortales se vinum (temperatum tamen) bibentes seruatum iri.

COLLEGIA, ET CORPORA Puteolana. Cap. VIII.

ERVMPVBLICARVM partem Corpora, & Collegia constituebant; Σώματα Graeci dixere; & huiusmodi Athenaeus habet ex Moschione qui de naui Hyeronis Syracusani commentaria scripsit, κατήγαγε διολίγων σωμάτων, *paucorum* *Lib. 5. cap. 8.*

Varia Corpora in Rep. *corporum adiumẽto deduxit*. Infimum igitur hominum genus erat seruilibus operibus occupatũ. Numerat inter Corpora Notitia vtriusq; Imperij Architectos, Statuarios, Lecticarios vel Arcarios, Clauicarios, Quadratarios opus vermiculatũ facientes, Deauratores, Albinos, Argẽtarios, Barbaricarios qui ex auro (vt inquit Donatus) coloratis filis exprimebant hominum & animalium imagines, Aerarios, Fusores, Diatrerarios margaritas perforantes, vel calices torno polientes, Figulos, Vitriarios, Pelliones aliosq. id genus. Constantinus in rescripto ad Maximum recenset. Addidit Vrinarios, Lupanarios, Caligarios Lampridius.

Lib. 5. ep. 13. Alios etiam numerat Symmachus, *Nouerat horum Corporum ministerio tantae vrbis onera sustineri. Hic lanati pecoris inuector est, ille ad victum populi cogit armentum, hos suillae carnis tenet functio, pars lauacris ligna vrenda comportat. Sunt qui fabriles manus augustis operibus accommodant, per alios fortuita arcentur incendia. Iam Caupones & obsequia pistoria frugis & olei baiulos, multosq. id genus patriae seruientes.*

Lib. 1. ep. 28. Suprà appellauit Corporatos negociatores membra aeternae vrbis. Apud eundem, corpus Collectariorum, quibus arca vinaria statutum precium ministrabat.

Pistores Puteolis. Pistores Puteolis reperimus,

ILLE. EGO. SVM. PROCVLVS. TOTVS. QVI. NATVS. HONORI.
AVT. DICO. VT. SIT. NONOS. QVEM. MITTI. INESSE. NEGAS
COLLEGIVM. PISTORVM
PATRONO. PRAESTANTISSIMO.

Suauij & Cõfecturarij. Ibidẽmq. Collegium Suauiorum, & Confecturariorum. Accedunt Dendrophori quos Puteolanus lapis, in turri sacra D. Gregorij Neapoli positus, patefacit;

C. DOMITIO. DEXTRO. II. L. VALERIO. MESSALA. THRASIA. PRISCO. COSS. VI. ID. IAN. IN CVRIA. BASILICAE. AVG. ANNIAN. SCRIBENDO. ADFVER. A. AQVILIVS. PROCVLVS. M. CAECILIVS. PVBLICIVS. FABIANVS. P. HORDEONICVS. SECVND. VALENTIN. T. CAESIVS. BASSIA-

NVS. QVOD. POSTVLANTE. CN. . . . DE. FORMA INSCRIPT. DANDA. STATVAE. QVAM. DENDROPHORI. OCTAVIO. AGATHAE P. G. N. STATVERVNT. CN. PAPIRIVS. SAGITTA. ET. P. AELIVS EVDAEMON. II. VIR. RETVLERVNT. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. PLACVIT. VNIVERSIS. HONESTISSIMI. CORPORIS. DENDROPHOR. INSCRIPTIONEM. QVAE. AD. HONOREM . . . DARET. . .

In quo eadẽ Puteolana Reſpublica apparet in Curia Baſilicae Annian. quae ſuprà de Annio Modeſto propoſita eſt, & ferè eadem Senatus auctoritas videtur interceſſiſſe, in qua Duumuiri retulerunt. Confirmat hunc lapidem, alius quem in fundo quodã Epiſcopus Puteolanus inuenit paucis ab hinc diebus, & quem in lucem edere conatus ſum vt ſatis Antiquarijs faciam, locupletem enim huius Collegij teſtem, curioſi viri libenter amplectentur. Is quidem eſt, & ex vtraque facie eadem continet verba, quod rariſſimè in alijs lapidibus contingit.

EX. S. C. DENDROPHORI. CREATI. QVI. SVNT
SVB. CVRA. XV. VIR. ST. CCVV.
PATRON. L. AMPIVS. STEPHANVS. SAC. M. DEI. Q. Q.
DEND. DEDICATIONI. HVIVS. PANEM. VINVM
ET. SPORTVLAS. DEDIT.

C. VALERIVS. PICENTINVS	TI. IVLIVS. CALLINICVS
C. IVLIVS. HERCVLANVS	Q. CVRTIVS. SCEMANVS
LONGINIVS. IVSTINVS	L. OPPIVS. LESIGINVS
A. FIRMIVS. POLYBIVS	M. HERENNIVS. ZERAX
C. LISIVS. CRESCENTINVS	C. LISIVS. PVDENTINVS
L. DECIMVS. FELINVS	A. FIRMIVS. FELICIANVS
C. CVPIENNIVS. PRIMITIVVS	M. BABBIVS. SODALIS
T. MINICIVS. SABINVS	L. MODESTIVS. HILARVS
M. IVNNIVS. AGRIPPINVS	L. ORFIVS. MAXIMINVS
A. CAMELIVS. PROTOCENSIS	C. IVLIVS. GAVDITVRVS
A. AGNANIVS. FELICISSIMVS	L. LOLLIVS. VIATOR
C. LITRIVS. FORTVNATVS	C. IVLIVS. COGITATVS

C. IVLIVS. CERIALIS	C. ANTONIVS. LVCILIANVS
C. HERENNIVS SABINVS	C. MAGIVS CRESCENTIANVS
L. ORFIVS. MAXIMVS	C. CARTILIVS. IRENICVS
N. POLLIVS. PRIMVS. SEN.	N. POLLIVS. PRIMVS. IVN.
C. LITRIVS. MAIOR	C. TITILIVS. PRIVATVS
L. DECIMVS. FAVSTVS	L. MARCIVS. MARVLEIVS
C. IVLIVS. SEVERVS	Q. GRANIVS. GEMELLVS
C. NAVTIVS. PYNTROPVS	C. CLODIVS. MERCVRIVS
N. VIBIVS. SPERATVS	N. VIBIVS. SVPER
L. PACIVS. MAVIMINVS	C. TVSCENIVS. COMMVNIO
Q. GRANIVS. GEMELLVS	M. STENNIVS. MARCELLINVS
M. GRANIVS. MARCIANVS	M. VALERIVS. EVTYCHES
Q. SERVIVS. NICETIANVS	C. RVFVS SELEVCVS
C. LISIVS. SECVNDINVS	M. MALLONOVS. SEVERIANVS
C. PVBLILIVS. GENIALIS	L. GENTIVS. NICO
L. CONNIVS. CASTRENSIS	L PEDANIVS FAVSTINVS
Q. GRANIVS. CHORINTVS	NAEVIVS. POLLIVS. PRISCVS
TI. IVLIVS. ATAINOPO	IVLIVS. DECIVS. FELICIVS
Q. CRANIVS. IANVARIVS	M. SAGARIVS. SEDATVS
C. TVRRANIVS. PRISCVS	C. TVSCENTVS. PRIMITIVS
L. PLAVTIVS. VICTOR	M. SAMIANTVS. CRESCENS
A. FIRMIVS. SEVERVS	P. CARSICIVS. FLORIANVS
C. FVLLONIVS. TERTIVS	C. STATRIVS. FELICISSIMVS
T. FLAVIVS ARCHILAVS	T. MINICIVS. VERATINVS
M. VALERIVS. SYNTROPVS	M. PLAVTIVS. HILARVS
M. VALERIVS. IANVARIVS	M. SAMILARIS. FORTVNIVS
N. LVCIVS. CYRICIVS	C. IVNIVS. MERCVRIVS
C. IVLIVS. CARITO	C. IVLIVS. CRESCENS
M. CVRIVS. NIANVS	C. AVRVCVLEIVS. . . .
C. MARTIVS. VITALIS	L. FLAVIVS. CELER
AERELIVS. LVCIVS	SAMIARIVS. SILVANVS
C. IVLIVS. DIANENSIS.	

DEDICATA. VII. ID. OCT. III. ET. SEMEL. COS.

Nihil ex tota antiquitate de hoc Corpore elicere potueram, nisi Symmachus dixisset inter Corporatos, partem vrenda lauacris ligna comportare solitam. Quamuis enim optimè

optimè sciamus fabricandis armis constituta esse ab Imperatoribus loca veluti in oriente Damascus vbi fabrica Scutaria, scutis cõficiendis; Clibanaria Antiochiae armis quae cataphractos protegerent; Scutaria, & Armamentaria Aedessae in Mesopotamia; & Hastaria Irenopoli Ciliciae vrbe, quae omnia in Ponto, Asia, Thracia, Illirico etiam commemorantur, & singulis hisce fabricis seruos ad opus illud publicum damnatos, eosq. aliquandò mercede fuisse conductos, & inter hos Carbonarios, & Dendrophoros qui ligna fabricis suppeditabant, de quibus Valentinianus, *Si qui publicorum seruorum fabricis seu alijs operibus publicis deputati domibus se alienis, & priuatarum ancillarum cõsortijs adiunxerint, condicioni pristinae, laboriq. restituantur.* Corpus tamen illud ad lauacrorum ministeria in his regionibus Puteolanis & Baiânis refero, cùm praecipuè siluas ad eam rem Imperatores dedicauerint, & Puteolanis annonae pars fuerit derogata & Terracinensibus addicta, quoniam lauacris publicis ligna, & calcem moenibus reparãdis subministrabant Iuliano moderante Rempub. & Lupo Consulari iure Campaniae praesidente.

Loca fabricis armorum destinata.

Syluae dedicatae.

In multis praeterea ciuitatibus Dendrophori, Fabri, Centonarij, Tignarij coniunguntur, sic enim Romae,

Dendrophori & alia corpora.

FAVSTINAE. AVGVSTAE
MAGISTRI. QVINQVENNALES. COLLEGI. CORP.
FABRVM. FERRAR. TIGNAR. DENDROPHOROR
ET. CENTON. LVST. XXVII. T. OVINIVS. T. F.
THERMVS. L. FVSCIVS. Q. FILIVS. SABIN. FLA-
VIVS. ANTIDIVS. SEX. F. EROS. C. FVLVIVS
C. F NIGRVS. Q. CASSIVS. P. F. ALBINVS. MA-
GISTER. ET. FLAMEN. QVINQVEN. L. CHRISCIVS
L. F. VENVSTVS. SEX. MAETIVS. SEX. F. VERVS
DD. KAL. IANVAR
C. MANLIO. TORQVATO. ET. CORNELIO
MESSALINO. COSS.

Eadem

Eadem in hoc lapide cernitur dedicatio Dendrophororum, idemq. magisterium Quinquennalitatis. Et in alio Romano lapide Ti. Claudius Chresimus ob Quinquennalitatis honorem Collegio Dendrophororũ quibus ex S. C. coire licebat argenti pondo x. & HS decem millia reddidit, quae diuisa sunt populo per gradus Nummio Albino & Fuluio Aemiliano Coss. Sacerdotium quoque obijcitur, ait enim *Magister & Flamen.* Sassinae in Flaminia inscriptio est qua collegis Dendrophororum, Fabrum, & Cẽtonariorum ex testamento HS senamillia dantur, oleumq. singulis annis diuiditur die natali testatoris. Ad Lirim amnem ex Manutio Q. Iunio Seueriano veterano Quaestori Reip. Ausculanorum, patrono collegij Centonariorum & Dendrophororũ statua à liberta dedicatur, & datur coena Decurionibus quibus & populo pecunia quoque diuiditur. Vbique vero eius Collegij patroni viri primarij reperiuntur. Qui verò arbitrati sunt hoc Collegium ad illud referri quod ex Iouis famulatu ab Hercule fuit institutũ qui apud Eleos Pelopi ad scrobem quandam sacra fecit, ad quam annui magistratus nigros arietes mactabant, vt scribit Pausanias in Eliacis, meminerint eum Sacerdotem cui negotium committebatur ξιλέα appellatum esse quoniam certo precio ligna ad sacrorum vsum vel publicè ciuitatibus, vel priuatim cuius homini suppeditabat, & ligna ex alba populo erant. Quid igitur ξυλεὺς cum Δενδροφόρῳ?

In Orthogr.

Sacerdotium Iouis.

Ligna populea.

Collegia Equitum.

Corpora tamen & Collegia non semper ex seruis fuisse, ostendunt equitum Corpora quae in Neapolitana historia dilucidauimus, ex quibus EQVI PVBLICI & HONORATI EQVO PVBLICO, dicebantur. Collegia item Augustalium in antiquorum monumentis plurimis legimus. Quinquennales verò, Aediles Colonici.

Classiarij Puteol.

CLASSIARII. Aliud Puteolanum corpus. Nauales hi socij erant, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, vt ait Suetonius. Ex eorum corpore quidam vltrò

citròq.

citròq. Ostia Romam pedibus commeabant, vt idem auctor in Vespasiano; *Classiarios qui ab Ostia à Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi calciarij nomine; quasi parum esset sine responso abegisse, iussit posthac excalceatos cursitare, & ex eo ità cursitant.* Calciarium dixit Suetonius, vt Clauarium Tacitus lib. 3. Hist. pro donatiuo quòd vel in calceos, vel in caligares clauos impenditur. Sic Camelatia, vel Camelaria apud Iurisc̃osultos, quae pro alendis Camelis dabãtur. Cursus erat publicus ab Imperatoribus constitutus, qui à Persis anteà inuentus, Angaria, dictus est. Et Plutarchus ait veredos & rhedas singulis circiter L. miliarijs ad currendum certis locis dispositos, vt iter diei conficerent, atque ità res celeriter nunciarentur. Reliqua Collegia in hoc habentur lapide,

In Galba cap. 12.

Calciarium.

Clauarium.

Angaria.

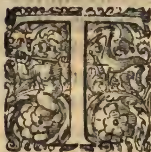
IMP. CAESARI. DIVI. TRAIANI. PARTHICI NEPOTI. D. NERVAE. PRONEP. AELIO. ADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONT. MAX. TRIB. POT. V. IMP. II. PP. CONSTITVTORI. SACRI CERTAMNIS. SELASTICI. SOCII. POPVLARES LICTORES. DENVNCIATORES. PVTEOLANI.

Gladiatorios ludos iam intermissos, Antoninus Augustus concessit L. Egnatio Inuento, vt in lapide recitato in Colonia Puteolana. Denunciatores commemorantur à P. Victore in IV. Regione Romana. Sacrum tamen certamen, Graecum dicitur à Suetonio; omnia scilicet scenica, musica, gymnica. Aliqui gladiatorios ludos excipiunt. Lictores Coloniae & Municipia habebant qui Praetores praeibant. Virgas ferebant, ideoq. ῥαβδοῦχοι. veluti vbique hoc tempore Magistratibus publicis debentur.

Denunciatores.

Lictores.

THEATRVM, AMPHITEATRVM, Circus Puteolani. Cap. IX.

HEATRI, Amphitheatri, & Circi ornamenta praeclaras vrbes maximè exornarunt. Summo hac de causa studio in ijs aedificandis antiquitas elaborauit. Nulla veterum animos ad eas moles impēsa perterruit. Marmora ex abditissimis venis eruta, maxima cum industria terra mariq. comportata. Ichnographiarum species, picturarum venustas, statuarum certauit numerus & amplitudo. Constituto siquidem Foro (vt inquit Vitruuius) locum Deorum immortalium diebus festis, ludorumq. spectaculis in Theatro eligebant, vt quaedam ibi celebrarentur actiones quae paci & ocio essent oblectamento. Poetarum numeri, Oratorum theenae, Musicorum harmoniae. Nescio an Romana Theatra à Graecis, & quo tempore in hoc differant. At saltem in vtrisq; Theatris mimos varias effigiasse ad voluptatem personas, non ignoramus. Ad armorum vero & bellorum studia quaedam referebantur in Amphitheatro. Addo cursus & saltus in Circo; atque ità ingenij & corporis vires robur & virtutem compararent. Quamobrem, ad ingenium Theatrum; ad cruorem & feras Amphitheatrum; ad cursus & Pyrrichias atque Olympionicas Circus. In Theatro, actores, histrionesq. In Amphiteatro Gladiatores, Retiarij, Sequutores, Bestiarij, coeteriq. In Circo Decursiones, quas Equirias vocant Varro & Ausonius, & Quadrigariorum factiones, atque ij ludi quos Cicero describit; *Iam ludi publici quoniam sunt Cauea, Circoq. diuisi, sint corporum certationes cursu & pugilatione, luctatione curriculisq. equorum vsque ad certam victoriam Circo constitutae*. Stadium quoq; dicitur, & Campus, & Hippodromus & θέατρον ἱπποδρομίας Trium vero horum locorum

Lib. 5. cap. 3.

Post Forum, Theatrum.

Lib. 2. de leg.

corum Tertullianus describit actiones Circi furentis, Caueae saeuientis, & Scenae lasciuientis. Alibi Scenicos, Xysticos, Arenarios in ijs ludẽtes appellat. Et Imperator lege VIII. Circẽsia, Theatralia, & Arenarum spectacula dicit. Arena vero sternebatur ne sanguinis copia foedarentur.

In Circo primo loco venationes editae sunt cùm à Tarquinio Prisco inter Auentinum & Palatinum colles (vel à Romulo vt ait Ciprianus) fuit aedificatus. Quare Amphitheatralem posteà Circi venationem appellarunt, qua inter se aut homines, aut ferae pugnabãt. Quae duo pugnarum genera Martem & Dianam dixit Tertullianus, & de Diana Amphitheatri praeside disertè loquitur Cassiodorus. Venationem Circi Dianae sacram omnes affirmant. Claudianus,

Circus vbi primò aedificatus.

Lib. de spect. lib. 5. cap. 42.

Amphitheatrali faueat Latonia pompae.

Sed post Amphitheatri vsum raró in Circo venationes fuere. Ipsumq. à Dione Κυνηγέσιον est appellatum, propterea quòd ad venationes potius quã ad munera gladiatoria fuit extructum. In Theatris etiam venationes editae leguntur, vt in Scauri Theatro Aedilitate sua, & in Theatro Põpeij, quod ea de causa Amphitheatrum (& si mendosè legi, pro Theatro scribat Lipsius) appellare Plinius non dubitauit, qui haec quoque scribit, *Sed vt in Theatro venationes subindè editae sint, primus tamen omnium Iulius Caesar Asia & Aegypto domitis Theatrum venationi extruxit, quod Amphitheatrum appellatum, quia sedes absque scena in ambitum haberet.* Quae verba planissimè Theatrum ab Amphiteatro secernunt, quippè in Theatro scena erat, Proscenium, Orchestra. In Amphitheatro area tantum (quam Circum etiam aliqui appellarunt, hinc Circi & Amphitheatri confusio) & spectatorum sedes, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν προσερρήθη. Et duplex Theatrum Amphiteatrum constituebat. Casiodorus; *Hoc Titi potentia principalis diuitiarum profuso flumine cogitauit aedificiũ fieri, vndè caput vrbium potuisset, cùm Theatrum, quod est hemisphaerium, Graecè dicatur Amphitheatrũ quasi*

Lib 36. c. 15.

Lib. 5. ep 42.

in vnũ iuncta visoria, rectè constat esse nominatum. Qui speciem eius arenæ concludens, vt concurrentibus aptum daretur spacium, & spectantes omnia faciliùs viderent, dùm quaedam prolixitas vniuersa collegerat. Quae tamen vberiùs à doctissimis Lipsio & Bulengero de Amphitheatro & Circo sunt explicata.

Magnam Theatri partem Puteolis in hortis Hieronymae Columnae stantem maiores nostri viderunt, quae aut terraemotibus deiecta, aut vetustate dissipata & obruta, perijt. Hoc ibi inuentũ fuisse epigramma affirmant, GENIO THEATRI AVGVSTI. Ad D. Iacobi aedem Amphitheatrum, ouali forma cernitur, quod aream longitudinis pedum clxxii. & longitudinis, pedum lxxxviii. continet; vulgò Gironem appellant. Multa circùm habet concamerato opere aedificia. At quaedam subterranea tàm perplexa ostiorum ambage (sic loquitur Antonius Sanfelicius quem honoris causa nomino) vt absque duce & non circumducto funiculo negetur exitus. Labyrinthum idcircò nominant, ibiq. Daedalum artes exercuisse videtur innuere Virgilius. Id aedificiorum genus seruãdis aquis fuit excogitatum, ad spectatorum commoditatem. Quinq; tamen Labyrinthos cõmemorat Franciscus Petrarcha, Aegyptium, Lemnium, Creticum, Clusium & Rhodani.

Labyrinthus.

Lib. 5. ep. 4.

Ex Puteolano Amphiteatro spectãdi leges visae sunt prodijsse, cùm scribat Suetonius, confusissimum & solutissimum spectandi morem Augustum idcircò ordinasse quòd cùm Senatorem per celeberrimos ludos frequenti consessu Puteolis nemo recepisset, Romano nomini iniuriam esse factam ratum, decreto Patrum iusisse vt in spectaculis publicis primus subselliorum ordo vacaret Senatoribus, Legatis loca distribuisse, militem secreuisse à populo, maritis è plebe proprios ordines assignasse, praetextatis cuneum suum addixisse, pullatis mediam caueam interdixisse, virginibus Vestalibus contrà Praetoris tribunal locum dedisse. Habes Theatri ordinem. Maxima item Romanorum in hoc Puteo-

In Aug. c. 43.

Ordo subselliorum in Theatris.

Puteolano Amphitheatro gloria eluxit cùm Theridatem Armeniae Principem Nero accipiens, ſplendidiſsimos ludos edidit. Atque vt in eo ludicro aliquam Romanae amplitudinis partem barbarus cognoſceret, Patrobium Libertum ludis praefecit. Cuius apparatus ſplendorem his verbis Dionis epitomator explicauit in Nerone; Καὶ τοσαύτῃ γε τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ δαπάνῃ ἐχρήσατο, ὥστε ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ μηδένα ἄλλον πλὴν Αἰθιόπων καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παίδων εἰς τὸ θέατρον εἰσελθεῖν; *Tantaq. fuit eorum magnificentia atq; ſumptus, vt vnius diei ſpacio nemo praeter viros, & mulieres, & pueros Aethiopes Amphitheatrũ ingrederetur.* Quin & ipſe Teridates è ſuperiore loco belluas traijciens, duos tauros vno ictu vulnerauit.

B. Ianuarius & Socij.

Omnes verò ſpectaculorum ſplẽdores Ianuarij Beneuentam Epiſcopi, Neapolitanorum patroni & ſociorum agon in hoc Amphiteatro ſuperauit. Fortunati profectò Puteolani appellandi ſunt qui Θηριομάχους cum beſtijs pugnatores inſignes, & victores ſpectarunt. Ianuarius quidem à Timotheo Diocletiani Maximini iuſſu beſtijs dilacerãdus obiectus eſt, cùm paulò antè in ardentis ignis fornacem fuiſſet immiſſus Nolam Beneuento accerſitus, & ignem lacrimis ex charitatis fideiq. fonte emanantibus reſtrinxiſſet. Habuit in arena ſocios Soſium Miſenatem, Proculum Puteolanum, & Feſtum Diaconos; Deſiderium Lectorem, Euticherem & Acutium laicos, Puteolanos ciues. O ſpectaculi celebritatem. Vbi brutorum ſanguis efferbuerat, bruta à Sanctorum ſanguine abſtinere coguntur. Noluit locus Sanctorum ſanguine aſpergi, quem ferarum cruor cum humano cruore foedauerat, quem diabolus ſuperſtitioſa Idolorum ambitione elicere conabatur. Noluit vnguibus dilacerari CHRISTI martyres, qui teſtes debebant eſſe inſaniae tyrannorum antequàm coronam eſsent adepturi. Nec locus in quo venabulo beſtiae tranſuerberabantur, debebat eos occidere qui Fidei telo inhumanos homines, &

brutos

brutos essent trăsuerberaturi. Emittuntur in caueam è carceribus bestiae, & quae credebantur auidiores in martyres impetum facturæ, ferociam omnem abijcientes, ad eorum prouoluuntur pedes atque venerantur. Capitur luminibus Timotheus qui diuini auxilij munus inspicere non merebatur, mox Ianuarij praecibus qui diuino fuerat lumine illustratus, pristinam lucem adipiscitur. Quo facto, spectatorum ad quinque millia cum maxima acclamatione, rei nouitate permoti, indignitatem sceleris detestantes, Christiana relligione initiari cupierunt. Auditus ne vnquam est in hoc Amphitheatro huiusmodi plausus? Quae maior subsellijs gloria; Vestalium, Senatorum, Consulum, an Angelorum qui palmas è Libani mõte pertulerant, consessu? Et si hoc spectaculi genere in transfugas Africanus minor vsus est, rectè in Ianuarium sociosq. vsi sunt, qui ab infedilate, à praestigijs, à daemonum cultu abhorrentes, ad Christianae fidei asylũ, ad veri cultus honorem, ad Euangelij veritatem transfugerunt. O misera tũc Christianorum condicio qui Bestiarij veluti serui & captiui sub Imperatoribus habebantur, vt à feris humana corpora dissiparẽtur, ait Tertullianus. Hinc, CHRISTIANI AD LEONEM, vel, CHRISTIANI AD BESTIAS. Et Ciprianus de seipso, *Totties ad Leonem petitus in Circo*, &, *Clamore popularium denuò postulatus in Circo*. Vbi Circus cum Amphitheatro confunditur. Nam Paulus Diaconus, *Populus coepit clamare in Amphitheatro, crudeli bestiae artifex parabolis pugnet,* hoc est carnificibus. Contifices, παραβόλους appellant Glossæ. Quod Tertullianus, *Ad bestias pronunciari*, dixit. Et Ignatius cum feris pugnare cupiebat, qui etiam apud Hieronymum in Catalogo, à Christianis saepè feras abstinuisse asserit. Et tamen à feris dilacerari, ludus dicebatur; idcircò Firmicus, *Damnationes sunt. metalli, operis publici, exilij, ludi*, scilicet ferarum; vt Vopiscus in Claudio, *Ludo publico deputatos*. Quae nam igitur voces, quae sibila, qui

De spect. c. 12 *Epist. 55.* *Lib. 14,* *Lib. de Pudicicia.* *Lib. 6.*

qui tumultus in ſanctos illos martyres in Amphiteatro Puteolano fuerunt excitati? Quoties in agone auidiùs eorum ſanguinem, quàm beſtiae tyranni ſitierunt? Illud profectò doleo quòd locus hoc tēpore ſentibus obſitus eſt; deberētq. ſordibus à Neapolitanis purgari, vt tanti patroni, lateres, lapides, arena, porticus encomia & teſtimonium dicerent.

Ea de re haec habentur in eiuſdem martyris officio; IANVARIVS *Beneuenti Epiſcopus, Diocletiano & Maximino in Chriſtianos ſaeuientibus, ad Timotheum Campaniae Præſidem ob Chriſtianae fidei profeſſionem, Nolam perducitur. Ibi eius conſtantia variè tentata, in ardentem fornacem coniectus, ità illaeſus euaſit vt ne veſtimentum, aut capillum quidem flamma violauerit. Hinc Praeſes accenſus iracundia, martyris corpus imperat vſque eò diſtrahi quoàd neruorum compages artuúmq. ſoluantur. Feſtus intereà Diaconus, & Deſiderius Lector qui ad Epiſcopum ſuum viſendum acceſſerant; comprehenſi, & ipſi vinctiq. vnà cum Epiſcopo antè rhedam Praeſidis Puteolos pertrahuntur, & in eundem traduntur carcerem in qua Soſius Miſenas, & Proculus Puteolanus Diaconi, Eutiches etiam & Acutius Laici ad beſtias damnati detinebantur. Poſtero die omnes in Amphitheatro feris obiecti; quae naturalis oblitae feritatis ad B. Ianuarÿ pedes illicò proſtrauere ſeſe. Id Timotheus magicis cantationibus tribuens, cùm ſententiam capitis in* CHRISTI *martyres ferre non dubitaſſet oculis repente captus, orante mox B.* IANVARIO *lumen recepit, quo ſanè miraculo hominum millia ferè quinque* CHRISTI *fidem ſuſceperunt.*

At verò quid de Puteolano Circo dubitabimus? Habuere & Baiae quò Nero Agrippinam ad ludos euocauit. Nec degentes Puteolis Imperatores, Romanis caruiſſent voluptatibus. Et ſemper in Graecis ciuitatibus Circi & Stadia. Habuerunt quoque ſuas venationes Circi. Liuius Cenſores carceres in Circo locaſſe ſcribit, è quibus veluti è Cauea beſtiae emittebantur. Habuere & Gladiatores vt Forum & Septa. *Lib.11.*

QVAE

QVAE PVTEOLIS NOTATV DIGNA.

Cap. X.

In Romanos studiosi Puteolani.

Tuscul. quæst. Pōpeius ægrotat Neapoli.

VM aegrotaret grauiter Pompeius Neapoli, *Neapolitani* (inquit Cicero) *coronati fuerunt. nimirum etiam Puteolani vulgò ex oppidis publicè gratulabantur. Ineptum sanè negocium, & Graeculum, sed tamen fortunatum.* Licet conijcere, Puteolanorum nomine Baianos, Misenates coeterosq. intelligere, cùm ait eos ex oppidis vulgò gratulatos esse. Coronati verò cum tibijs & cymbalis festū diem celebrabant, vt apud Athenaeum. *Lib. 8.* Et Cicero ad Atticum lib. 14. ep. 14. *Coronatus Quinctus noster Parilibus.* Nisi ad sacrificia retulerimus, nam coronatos fuisse Sacerdotes dùm facerent docent Liuius & Plutarchus.

Annona.

Symmachus lib. 1. epist. 39. scribit, Puteolanis Municipibus D, Constantinum C L M. modiorum in alimoniam ciuitatis indulsisse, qnae summa à D. Constante regente Remp. media parte mutilata est, postquàm Cōstantius annonam Puteol. populi x x v. M. modiorum adiectione cumulauit; atq; ità factum esse vt C.M. modiorū eiusdem populi victus acciperet. *Terracinenses Puteolani.* Sed Iuliano moderāte Remp. cùm Lupus Consulari iure Cāpaniae praesideret, Terracinensium contemplatus angustias V. M. & D C C. modios Puteolanis derogans, Terracinēsium vsui deputauit. Classem Alexandrinam fortasse Augustus instituit quae quotannis frumentum adueheret. Suprà Senecae verba retulimus, *Alexandrinae naues apparuerunt.* de quibus Statius in Propemptico Metij Celeris

—— *modò*

— *modò nam trans aequora terris*
Prima Dicarchaeis Pharium grauis attulit annum,

Et cum Claudianus dixiſſet,

Tot mihi pro meritis Libyam Nilumq. dedere

Subdidit, ——— *geminoq. viciſſim*
Litore diuerſi complerent horrea venti.

Colores.

Cùm de Sile colore loquitur Plinius, quo pingebant Polygnotus & Mycon, coeruleum quoque cõmemorat, quae arena eſt; cùmq. eius tria genera faciat, duo ſcribit eſſe Aegyptium & Scythicum, tertium Hiſpanienſe & Puteolanum, arena ibi confici coepta. Mox de eius coloris vſu; *Idem & Puteolani vſus, praeterquàm ad feneſtras; vocant, Coelon.* Et lib.34. c. 7. Purpuriſſum colorem Puteolanum potius quàm Tyrium aut Getulicum, vel Laconicum vndè praetioſiſſimae purpurae. Cauſa eſt, quòd hyſgino maximè inficitur, rubiumq. cogitur ſorbere.

Lib.23. c.13.

Coeruleum Puteolanum.

Purpuriſſum.

Prodigia.

Anno ab V. C. 577. C. Claudio Pulcro, & T. Sempronio Graccho Coſſ. Puteolis duae naues fulminis ictu concrematae. Neſatium tũc oppidum Iulius & Manlius oppugnarunt. Mutila & Faueria vi captae. Ilienſes & Ligures, deuicti. Anno 618. in aquis calidis Puteolanis riui manarunt ſanguine. Ab Achaeis exercitus Romanus caeſus.

Oſſa Gigantum.

Neapoli diximus ex Philoſtrato Gigantum oſſa oſtendi. Puteolanam fortaſſe Regionem cum Neapolitana coniunxit, quandò & Puteolis ea verè oſtenſa affirmant. Pomponius Laetus,

Hic quicunque venis ſtupefactus ad oſſa Gigantum,
Diſce cur Etruſco ſint tumulata ſolo.
Tempore quo domitis iam victor agebat Iberis

Alcides, captum longa per arua pecus,
Colle Dicarcheae clauaq. arcuq. Typhones
Expulit, & cessit noxia turba Deo.

Capreis ostensa scribit Suetonius praegrandia belluarum membra quae ossa Gigantum dicerentur. Nec sibi persuadeant ij qui se Puteolos conferunt ossa, Gigãtum esse, quae nunc Coeti in hortis Toletanis ostenduntur. Narrat tamen in Corinthiacis Pausanias in Aesculapij aedis porticu Balenae os ingenti magnitudine fuisse locatum.

Asiaticus libertus.

Vitellius Imperator magnam Imperij partem histrionum consilio administrauit. Exprobrat illi Suetonius Asiaticum libertum, quem adolescentulum mutua libidine constupratum, mox taedio profugum, Puteolis poscam vendentem, cùm deprehendisset, coniecit in compedes, & statim habuit in delicijs. Aureis praetereà donauit annulis, vt Icelũ suum Galba. Et quamuis à Principe ius aureorum annulorum donari solitum, non tamen factum absque Equestris ordinis macula. Poscam, Loram multi suspicantur. Brodaeus in Miscell. Oxycratum Plinianum existimat, non Zytum. Res longe aliena.

Posca. *Lora.* *Oxycratum.* *Lib.4. cap.11* *Zytum.*

Alexandrini.

Nautae Alexãdrini, cum Augusto.

Augusto Puteolanum sinum praeteruehenti, nautae de naui Alexandrina quae tunc appulerat, candidati, coronatiq. thura libantes, fausta omnia, & eximias laudes congesserunt; per illum se viuere, per illum nauigare, libertate atque fortunis per illum frui. Qua re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus diuisit, & iusiurandum, & cautionem exegit à singulis, non aliò datam summam quàm in emptionem Alexandrinarũ mercium absumpturos. Distribuit togas & pallia. Romanis Graeco, Graecis Romano habitu & sermone vti permisit.

Pharus.

Pharus.

In portu Puteolano Pharum fuisse, Turrim scilicet ad praelucendum noctu, notat Plinius qui illud optimè nosse poterat, quippè Romanae Classis Praefectus fuit; *Vsus Phari nocturno nauium cursui ignes ostendere ad praenuncianda vada, portusuè introitum; sicuti compluribus locis flagrant vt Puteolis & Rauennae.* Neque Miseno defuit.

Adde Smyrnae Pharum celebrem. A Pharo aliqui, Menelai nauta nomen habuisse dicunt. Alexandrinam alij celebriorem duxere quae coeteris nomen indidit. Strabo Sostratum Gnidium architectum eam aedificasse scribit cum hac inscriptione, Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους θεοῖς σωτῆρσιν ὑπὲρ τῶν πλωϊζομένων; *Sostratus Gnidius Dexiphanis Dijs Seruatoribus, pro nauigantibus.* Ammianus Marcellinus, à Cleopatra excogitatam scribit. A quo etiam dictum, *Et promontorium Cepas praelucẽtem nauibus vehens constructã celsius turrim, quapropter Pharos appellatur.* Hegesyppus; Pharos quasi Phanos ἀπὸ τοῦ φαίνομαι. Homeri Scholiastes, ἢ ἀντὶ τοῦ ἡλίου ἔφηνεν, ἢ εἰς φῶς ἤγαγε. *Quòd pro Sole apparet, vel ad lumen agit.* Herodianus in Antonino harum turrium aedificium comparat Moli lignorum in qua fiebat Imperatorum consecratio, addiditq. φάρους δ' αὐτὰ πολλοὶ καλοῦσιν. Statius antiquã Pharum Neapoli commemorat,

Lib. 17.

Lib. 22.

Lumina noctiuagis tollit Pharus aemula Lunae.

Extat & noua. Lucas Biam annuente Federico I. aedificauit. Deinde à Ludouico Rege Gallorũ qui sibi Regnum cum Hispano Rege diuiserat anno 1501. tradita Ioanni de Basso, Gallo viro. Cui paulò post, cùm perduellis factus esset, ablata est. Anno tamen 1503. à Ferdinando Rege Catholico, data Benigno Egidio, vt eam ex Basso extorqueret, qui Gallorum partes sequutus Neapoli profectus erat. In Ioannis Vincentij, & Ioannis Baptistæ fratruum ex Egidia nobili & perantiqua familia hoc tempore est potestate.

Pharus Neapolitana.

Maria Puteolana.

Franciscus. Ambrosius. Andronicus.

ET virorum & mulierum splendoribus Puteoli varia temporum vicissitudine fuerunt illustrati. Vnius tamen mulieris lumine inter Italas vrbes maximè enituere. *Ep.4.lib.5.* Maria haec illa est Francisco Petrarchae cognita, alicui ex Amazonum vel ex bellatricibus Italis, duce Camilla, similis. Duo in ea non humili loco nata floruere, robur, & castitas. Cohortis inter ciues dissidijs, & armorum flãmis vndique excitatis, virilem ipsa formam induit, & continenter armis tecta nullam subire pugnam inter bellatores recusauit, omnia adire pericula ausa est, adeòq. se formidabilem pugnando reddidit cùm prima in aciem prodiret, prima hostem prouocaret, prima telorum ingruentes ictus exciperet, vt nemo profectò cum ea congredi auderet. Cum finitimis bellum haereditarium deindè gessit tanta, & animi & virium prõptitudine, vt saepè sola hostibus timorem

rem incuteret. Frigoris, caloris, famisq. patiens sub dio pernox versabatur. Herbosum sibi cespitem vel clypeum sternebat, atque humi iacens robora ossibus conabatur addere duriora. Peruicax inter armatos semper viros versata est; tantumq. in ea virilitatis inerat, vt nemo vnquam eius attentare virginitatem ausus fuerit. Non telas (vt Petrarchae verbis vtar) sed tela; non acus, & specula, sed arcus & spicula meditabatur; non illā oscula, aut proterui dentis vestigia, sed vulnera & cicatrices nobilitabant. Dùm pectebantur aliae & comebantur, dùm cincinnorū fimbrias madebant, horrido ipsa & inculto capillo confertam galeam exornabat. Dùm muliebribus coeterae adsuetae luxibus, perditae libidinis ostentabant ardorem, resecandae & coercendae ipsa petulantiae, varijs laboribus & exercitationibus edebat exempla, & flammas Cupidinis militari sudore restinguebat. Experiendae mulieris aliquandò cupiditas aliquos incessit, Puteolosq. profecti, vt aliquod suarum virium argumētum ederet obsecrarunt. Graue saxum & ferream trabem iussit afferri, quae cum in medium proiecisset, vt tollerent hortata est. Diutiùs inter competitores certatum. Ipsa facili iactu, cunctis facilè antecessit. Quae nam tamen in muliere excelsior virtus, quàm inter armatos viros perpetuam virginitatem tueri? Habent quid viraginis mulieres Puteolanae, quae cùm excellant forma, sanctam tamen student seruare castitatem. In hoc quidē plurimùm laudandae quòd ad Romanas vini abstinentia accedunt.

Franciscum Puteolanum Beroaldi praeceptorem, ipsemet maximè laudat, cùm multa doctissimè scripserit. Ambrosium vetustissimum medicum celebrat Marcellus. Et Andronici meminit Cicero ad Atticum, quo familiariter vtebatur. Caij praenomen tribuit. Tùm praetereà Pherionum familiæ, cuius consuetudinem, de qua scripserat Atticus, valdè se risisse idem significat, *Itaq; ioca tua plena facetiarū de haeresi Vectoriana, & Pherionum more Puteolano risisse me satis, nihil est necesse rescribere.*

Lib. 5. ep. 15.
Lib. 14. ep. 14.

HORTI CLVVIANI, PILIANI, LENtulani, Ciceroniani, Toletani. Cap. XI.

ORTOS Cluuianos, Pilianosq. memorat Cicero ad Att. lib. 14. *Quincto nonas cõscendẽs ab hortis Cluuianis in phaselum episcopiũ, has dedi literas cùm Piliae nostrae villam ad Lucrinũ villicosq. procuratores tradidissem.* Et lib. 15. ep. 1. Lentuli hortos; *Lentulus Peteolis inuentus est vix, in hortis suis se occultans.* Quorum amoenitate ductum arbitror dixisse; *In Puteolana & Cumana regna nauigare. O loca coeteroqui expetenda, interpellantium autem multitudine penè fugienda.*

Ciceronis Academia. Hortos inter hos praeclaros Ciceronianos Academia & balneo nobilissimos adnumerato. Redolet locus adhùc Hermatenas, Mineruas γυμνασιώδη, Signa Megarica, Pentelicianos Hermas cum capitibus aeneis. Adhuc ferè deambulãtes in Xysto cernimus, tùm de philosophia disceptantes, tùm victorem belli ciuilis Caesarem, & Augustum Imperij propagatorem, praeter coeteros qui tanti viri desiderio tenebantur, ibiq. Romam esse censebant, vbi Cicero commorabatur parens Romanae eloquentiae. Haec autem Plinius; *Lib. 31. cap. 1* *Digna memoria tu Villa es ab Auerno Lacu Puteolos tẽdentibus imposita littori, celebrata porticu, quam & vocabat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eiusdem nominis; in qua & monumentum sibi instaurauerat; ceu verò non in toto orbe terrarum fecisset. Huius in parte prima exiguo post obitum ipsius, Antistio Vetere possidente, eruperunt fontes calidi salubres oculis, celebrati carmine Laureae Tulli, qui fuit è libertis eius,*

Quo tu Romanae vindex clarissimae linguae
Silua loco melius surgere iussa viret.
Atque Academiae celebratam nomine Villam.
Nunc reparat cultu sub meliore Vetus.
Hic etiam apparent Lymphae non ante repertae

Lan-

Languida quae infuso lumina rore leuant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope;
Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures oculis quae medeantur aquae.

C. Antistius Vetus, qui Caesaris partes bello ciuili sequutus fuerat, post Ciceronis caedem, villam possedit. Ibiq. M.Tullium Tironem Ciceronis libertum vsque ad C. annum consenuisse scribunt Eusebius & Isidorus, ibiq. tribus libris Ciceronis vitam fuisse complexum, scribit Asconius Pedianus. Hoc sibi tribuant Puteolani, Puteolanam Academiam nihil Atticae cessisse,& Platonis aemulatorem Arpinatem Philosophiae latices in eo gymnasio, in ijs horis aperuisse, & in eam Villam Musarum omnium domicilium esse traductum. Non itaque Vrbs feliciora sua prospectauit Rostra, quàm Dicaearchia porticus Ciceronianos. Nec feliciorem Romam appello quoniam Patrem patriae coluerit, quàm Puteolos, qui Academiae cultorem fuerint venerati. Hoc tamen lugeant, quòd eloquentiae locus, ouium balatum, & pastorum iurgia resonat, & tanti viri voces inter vepres perierunt. Dùm littori villa imposita erat, vt ait Plinius, mare nunc recessisse cognoscimus, propterea quòd Toletanus ager mari eo tēpore erat perfusus. Aedificij amplitudinem, id quod parietinarum reliqui est, patefacit. Hodiè, Cicerones, vocant. Repetere haud piget, Adrianum Imperatorem, cum Baijs obijsset, in hac Villa fuisse sepultum; & Antoninum, sepulcri loco, templum ibi aedificasse.

Antistius vetus.

Tiro libertus Ciceronis.

Celebres adde his hortos quos Petrus è Toleto exaedificauit, quando reuocatis Puteolanis qui terraemotu perterriti, prorupto cinereo monte, in alias sedes commigrarunt, vrbis frequentiam restituit. Aquam perennem perduxit, quae & si calidam bibentibus se offert, (calidiorem inter ignes existimarem) saluberrimam tamen degustādam obijciunt terrae venae per quas fluit. Sed optimus Princeps

Horti Toletani.

ceps ſitientes accolas publico fonte recreauit. Hortis hoc inſcriptum epigramma,

PETRVS TOLETVS MARCHIO VILLAE FRANCHAE CAROLI V. IMP. IN REGNO NEAP. VICARIVS VT PVTEOLANOS OB RECENTEM AGRI CONFLAGRATIONEM PALANTEIS AD PRISTINAS SEDES REVOCARET HORTOS PORTVS ET FONTES MARMOREOS EX SPOLIIS QVAE GARSIA FILIVS PARTA VICTORIA AFRICANA REPORTAVERAT OTIO GENIOQ. DICAVIT AC ANTIQVORVM RESTAVRATO PVRGATOQ. DVCTV AQVAS SITIENTIBVS CIVIBVS SVA IMPENSA RESTITVIT AN. A PARTV VIRG. M. D. X L.

Garſias Toletanus. Ex ijs ſpolijs quae Garſias ex Africa attulit, columella marmorea Puteolos allata, quae Arabum more, vndique eorum characteribus inſcripta eſt. Addidit his hortis Petrus, villam complanatam, arboribus conſitam, vitibuſq. refertam, longo muro perducto, quae Ciceronis villae ſubiecta eſt.

Quis autem locus Puteolis eſt qui amoeniſſimos hortos non referat? Pomona cuiuſuis generis fructus Neapolitanis indè ſuppeditat. Ficus praecoces optatiſſimos, prima aeſtatis munera affert. Quid Ficus? Fragras, Piſa, Fabas, quicquid intẽpeſtiuum horti poſſunt afferre. Vuarum plurima genera ex quibus vinum conficitur ad Falerni ſuauitatem accedens. Cimae, Cumanis gloriam eripuere. Prunis, pyris, malis, coeteriſq. fructibus, iumenta, cymbas onerant. Vndiquè ſolum fructibus,oleribuſq, redundat.

VVLCANI

VVLCANI FORVM. *Cap. XII.*

STRABO de Puteolis loquutus, mox ſubdidit; ὑπέρκειται δὲ τῆς πόλεως εὐθὺς ἡ τοῦ Ηφαίστου ἀγορὰ, πεδίον περικεκλεισμένον διαπύροις ὀφρύσι, καμινώδεις ἐχούσαις ἀναπνοὰς πολλαχοῦ καὶ βρομώδεις ἱκανῶς. τὸ δὲ πεδίον θείου πλῆρες ἐστὶ συρτοῦ; *Rectà ſuper hanc vrbem ſitum eſt Forum Vulcani, campus circumquaque incluſus ſupercilijs ignitis, quae paſſim tãquam è caminis incendium magno cum fremitu expirant. Campus autem ſulphure tractili eſt plenus.* Ideòq. Vulcani antrũ Hieram nominat Iuuenalis *Vulcani antrum Hiera.*

——— *& Aeolijs vicinum rupibus antrum*
Volcani ———

Et Vulcanias inſulas exiſtimant per occulta commercia aut mutuari Aetnae incendia, aut ſubminiſtrare. Et Solinus, Vulcano Aetnam ſacram dicit. *Vulcaniae Inſulae.*

Leucogei montes ab albedine dicuntur. Et vltrà Salentinos idem Strabo collocat Leucam oppidum, vbi foetidae aquae fons, quòd Gigantes qui è Phlaegra Cãpaniae eua- *Lib. 6. Leucogei montes.*

Phlaegra. ferant eò vsque ab Hercule fuere exagitati, ibiq. terra obruti, & ex eorum sanie scaturigo enata; ideò Leuterinos eos esse dictos, & eam maris oram Leuterinā vocari. Campos tamen Phlegraeos Diodorus Siculus in Vesuuio collo- *Lib.4. cap.2.* cat. Theagenes & Eudoxus, in Pallene Thraciae vrbe. De qua sic Stephanus, Παλλήνη δ' ἐστὶ χερρόνησος τρίγωνος, τὴν βάσιν ἔχουσα πρὸς μεσημβρίαν ἐστραμμένην. ἐκαλεῖτο δὲ φλέγρα τὸ παλαιὸν, καὶ ᾠκεῖτο ὑπὸ τῶν γιγάντων καὶ ἡ τῶν θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων μάχη ἐνταῦθα μυθολογεῖται γενέσθαι. *Pallene.* Veteri igitur nomine Phlaegra Pallene vocabatur, eamq. tenuerunt homines, quibus immanitas & superbia morum, *Gigantes.* Gigantum cognomen peperit. In hos innuente proelium *Hercules.* Hercule, fulmina de coelo missa sunt, donec ij fugere coacti sunt, & ingenti victoria superati. Ex hac re rumor in vulgus ortus est, Gigantes Dijs bellum mouisse. Idq. ij auctores fictum asserunt, quoniam ea regio plurimo sulphure scatet. Et quoniam φλέγειν exurere, & ardere significat, quicunque locus sulphur nutrit, φλέγρα dici potest. Eandem fabulam ob sulphureos ignes, Vesuuio, & Puteolis accommodarunt. De Vulcani foro sic cecinit Petronius Arbiter,

Est locus exciso penitus demersus hiatu
Parthenopem inter magnaeq. Dicharchidos arua
Cocyta perfusus aqua. nam spiritus extra
Qui ferit effusus, funesto spargitur aestu.
Non haec autumno tellus viret, aut alit herbas
Cespite laetus ager; non verno persona cantu
Mollia discordi strepitu virgulta loquuntur;
Sed Chaos, & nigro squalentia pumice saxa
Gaudent ferali circumtumulata cupressu
Has inter sedes Ditis pater extulit ora
Bustorum flammis, & cana sparsa fauilla.

Lib. 17. Et Silius, —— *illic quos sulphure pingues*
Phlegraei legere sinus ————

Et Cornelius Seuerus, ———— *Neapolim inter*

Et Cumas locus est, multis iam frigidus annis
Quamuis aeternum pinguescat ab vbere sulphur.

Et Claudianus.

Omnia monstrifero complebat tartara coetu
Inuisum genitura nefas. Phlegramq. retexit
Tanta prole tumens, & in aethera protulit hostes.

Vulcani fori descriptio.

Planus quidem locus est, ouali forma, theatrum ostentans. M. CCXLVI. pedum longitudo; M. & eo amplius, latitudo metitur. Alti cadentesq. eum colles ambiunt, ex quibus vndique atrae fumidaeq. exhalationes erumpunt, quarum sulphureus odor, ventorum impetu saepè Neapolim vsque defertur. Aluminis & Nitri venis foecundi. Fossam tamen ignibus depastam in vallem subsedisse dicas. Crepitat sub pedibus solum, aquasq. igne mixtas per tubos fluentes emittit. Idcircò ea re saepè commoueor, quòd facillimè ibi veluti in Xysto quamplurimi deambulare gestiunt, quasi verò non illicò possit ignis efferuescere, & hiatu in subterraneas scrobes terra deglutire. Ad duo millia ignearum scrobium numerantur, ex quibus fumus sulphureus, aluminosus, salis armoniaci, atque aliorum mineralium exhalat, qui frigidis atque humidis morbis salubrem solet afferre medicinam, Quamobrem mensibus Maio & Iunio, superiori etiam aetate Aprili, nunc vero Iulio, non modo ex Neapolirano regno sed vndique ex Europa morbo affecti accedunt. Atq; dignum illud visu esse solet, quo quisq; modo affecti corporis partibus fumum auribus, oculis, alijsq. membris applicet; vtq. calefaciat & non vrat; à quo tamen graciles arceantur & sicci quibus non inest humor, quem sulphur elicit. Coeterùm neruos emollit, visum acuit, lacrimas vomitumq. coercet, capitis & stomachi dolores aufert, steriles foecundat, febres cum rigore accedentes tollit, infectaq. scabie membra purgat. Audiamus vero Elisium; *In summitate montis qui ciuitati Puteolorum praeeminet, planicies maxima adhuc quasi tota circundata montibus, ex quibus extrahitur innumerabilis thesaurus ex sulphuribus, & aluminibus, & vitriolo, qui ex lapidibus ex terra ipsius montis fiunt. Et ibi quaedam aqua nascitur, quae cum maximo impetu bulliens,*

in altum saepè ad duas, & aliquando tres cannas eleuatur. Et in hac planicie montis quamplurima fiunt naturaliter foramina, ex quibus maximus & impetuosus exhalat fumus, vt si in eadem foramina lapis etiam magnus proijciatur, impetuositate & potentia fumi reijcitur, & quae sequuntur. Notentq. illud curiosi, cum fumus ex terrae visceribus exhalet, totusq. sulphur dignoscatur, accolas diligenter terram vndiq; ferro vertere, vt cum ea fumus ille misceatur, eamq. ab Ianuario mẽse ad Octobrem huiusmodi colere, veluti hortos consueuerunt.

Sulphuris cultura.

Chimica.

Inde in vas sulphur excipiunt, quod ferè aureum per orbis terrarum regiones diuenditur. Cùmq. eliciantur singulis annis triamillia pondo, decima pars ad Episcopum Puteolanum pertinet. Elicuit indè Leonardus Vairus cum vitreo vase aquam, ardenti similem, quae ad dentium dolorem atq; candorem plurimum confert, si tamen illicò dentes vino vel naturali aqua lauentur; sin secus pallentes euadent. Oleum quoq; sulphureũ effecit, quod cicoreae aquae infusum, febribus prodest. Metalla fumus ille xxIIII. horarum spacio dissipat, atque in album cinerem conuertit. In dissipando auro, diuturniori tempore opus est. In scrobibus, Sal armoniacum album, aliquandò fuluum est, quo vtuntur ij qui argentariam faciunt. Pertinet quoq; ad Episcopum. Aquae praetereà conspiciuntur albae, nigrae, fuscae, quae tanta vi pollent, vt subitò carnes exedant, quod paucos abhinc annos Germano cuidam accidisse scimus, qui temerè in ea se loca equo iniecerat. Haec quidem per terrae meatus ad littus Puteolanum scaturiunt, ibidẽq. prodesse volunt; quippè aegrorum multitudo arena obruta, ea potissimum quae articulorum doloribus laborat, paucorum dierum spacio sanitatem adipiscitur. Testem affert Episcopus Puteolanus Cardinalem Sauellum (dùm Nuntius Neapoli commorabatur) manibus, pedibus, capite affectum, à quo morbum ea arena longissimè expulit.

Sulphur ad dentium dolorem & candorem.

Metalla à fumo sulphureo dissipantur.

Aquae sulphureae.

Nec

Nec praetermittendum sulphur illud quod non igne excipitur, sed in terrae cauernis reperitur, quod virginem appellant, mulieribus ad flauos capillos comparandos esse familiare; quod ouo immixtum si quis sorbuerit, splenis dolorem sanat, licet & coetera sulphuris genera id efficiant. Praetereà, sulphureum oleum in vase vitreo sigillo Hermetis cooperto, igne adhibito, durum euadit. Fracto vase, & sulphure in humido loco posito, aqua efficitur. Idemq. septies cum factum fuerit, tandem liquidum sulphur obdurari ampliùs nequit. Chimicis rebus vtilis medicina. Quod si lixiuium paraueris cum calce virgine & cinere, atq; in eo ferbuerit sulphur, vt combustibili pinguedine exuatur, sulphur deinde siccum in vase vitreo cum aqua ardēti ex salnitro, vitriolo Romano, & alumine effecta posueris, quod cum suo recipiente constituatur, mox quatuor vicibus sulphur, ea aqua maduerit, in humido loco relictum, oleum euadet, & omnia quae cum eo in aqua inuoluta fuerint, à putredine erunt aliena.

Sulphur virgo

Oleū sulphureum.

Sulphur & lixiuium.

Alumen.

Ad montis huius radices quà Orientem spectat, ex lapidibus Alumen conficitur quod optimum in toto terrarum orbe existimatur. Scissile reperies & lapidosum. Xenodochio Reges derogarūt, in D. Martae, & D. Annuntiatae posteà erecto. Pars altera nescio quo pacto ad Ioannem Mormilem deuenerat, qui ea loca Petro Stephano xxx. M. aureorū vendidit. Ne verò Aluminis redditus, qui à Romana Curia percipitur, diminutio fieret, opificibus interdixit pōtifex ne ad ea loca accederent. Deindè à Pio IV. M. & CC. aurei Mormili & Stephano singulis annis soluti sunt, ne ex ijs locis Alumen eliceretur. Mox Gregorius XIII. vt solutionem annuam abrogaret, ijsdem XXV. millia aureorum soluit, cum interim Xenodochij Aeditui nunquam se eo opere detineri velle iurassent.

Ioães Camillus Mormilis.

Petrus è Stephano.

Con-

Alumen quo pacto cōficiatur.
Alumen Serrium.

Conficiendi Aluminis rationem explicat Bellonius cùm de Cypſella antiquiſſimo Thraciae oppido loquitur, quod Chapſylar dicitur à Graecorum & Turcarum vulgo. Eruitur ad Serrij mõtis radices vena. Lapides ibi praeduri malleo & cuneis ſunt perfringendi. Vrantur veluti gypſum & calx. In tuguriolis poſteà aluei lignei defoſſi ſunt in quibus lixiuium infuſum relinquitur, donec Alumen in glaciem coëat. Ex combuſtorum lapidum cineribus lixiuium conflatur. Leui tamen flamma lapides vſtulati, duri permanent ac ſi nullam ignis ſenſiſſent iniuriam. Aliquot dies ſub dio permanẽtes, nocturno rore & diurna pluuia huiuſmodi tenereſcunt, vt breui in cineres reſoluantur. In cineres tandem vel naturali, vel artificiali pluuia redacti, decoquũtur in lixiuium, quod in quadratos alueos ligneos, vel fictiles ollas effuſum, decem aut duodecim dierum ſpacio coit, & congelatur. Diciturq. in Italiam aduectum, Alumen Leſbium, ſiue Metelim. Reperitur album & rubrum. Ex Aluminis ſpuma, maſſa rubra fit qua pictores vtuntur. Cum eo quoque conuenit id quod ad Tolfam conficitur ſub Pontificum poteſtate. Ad montis tergus in Ioannis Vincentij de Ponte fundo, vena quoq; reperta in qua ſunt lapides aluminoſi; & cùm decimam Eccleſiae Puteolanae ſoluere recuſaret, ad Regij patrimonij Praeſides confugit Epiſcopus. Ij vero, quòd huiuſmodi lapides ad Reges pertinẽt, quòdq. Ioanni Vincentio ab Regibus mons non eſſet delatus, in Patrimonium montem illum erogarunt.

Alumen Fiſco debetur.

Sal, Chalcantum, Nitrum, Chalcitis.

In montis culminibus albam quãdam reperies materiam quae ſalem maximè ſapit. Haec alibi pedem habet altitudinis, alibi vero duos treſuè digitos. Pellionibus vſui eſſe ſolet. Salnitrum ille non eſt, nec Alumen, nec Sal armoniacus. Conficitur tamen ex eo aqua quae characteres ex pagina delet, quam penitus conſumeret, niſi naturali aqua con-

conſpergeretur.

Chalcantum vbique in montis ambitu reperitur, quod Romano melius eſſe arbitrantur. Pellucidum eſt & ſapphiro ſimile. Et ex Chalcanto percolat aqua crurum vlceribus perutilis. Dentibus quoque prodeſt, aeris venae argumentum. Id enim vox apud Graecos ſonat, χαλκὰς ἄνθος, flos aeris. In medio monte album, & rubrum Nitrum habes. tùm etiam Chalcitim, qui Chalcantum rubrum creditur.

Ignis & aqua ſimul coëunt.

Dionis in vita Auguſti verba libétiſſimè adſcribam, tùm quòd ea loca ſe vidiſſe teſtatur, tùm quòd neminem inter inter ſcriptores ea de re nactus ſum doctiùs diſſerentem; τὰ δ' ὄρη ταῦτα πρὸς ταῖς ἔνδον θαλάσσης ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγοῦς ἔχει, καὶ αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ ἑκάτερον οὐδαμοῦ εὑρίσκεται (οὔτε γὰρ πῦρ αὐτὸ, οὔθ' ὕδωρ ψυχρὸν αὐτὸ φαίνεται) ἐκ δὲ δὴ τῆς ὁμιλίας σφῶν τότε ὕδωρ θερμένεται, καὶ τὸ πῦρ ὑγρένεται. Καὶ ἐκεῖνο μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τῶν προπόδων εἰς τὰς δεξαμενὰς χωρεῖ· τὴν δ' ἀτμίδα αὐτοῦ ἐπὶ οἰκήματα μετέωρα διὰ σωλήνων ἀνάγουσι κἀν ταῦτα ἀντὶ πυριῶνται. ὅσα γὰρ ἂν ἐπὶ πλεῖον ἀπό τε τῆς γῆς καὶ ἀπὸ τοῦ ὕδατος ἀναδράμη, ξηρότερα γίγνεται. Hoc eſt; *Nam in bis montibus quos iuxta ſinus maris paulo antè dictum eſt, fontes ſunt ignis & aquae pleniſſimi; & qui conſtet ex altero ſeparatim omninò nullus inueniri poteſt. Nec verò per ſe ignis aut aqua frigida eſſe videtur, ſed quia commiſcetur aqua calida, & ignis quodammodo humidus eſt, atque cùm aqua per canales in ciſternas influat, eius vaporem ij qui ea loca incolunt, inducunt per tubos in altiſſima domicilia, ac poſteà calefiunt in illis. Nam is vapor quantò longius à terra abfuerit & ab aqua, tantò magis exiccatus & aridus eſt.* Phyſicam deinde rationem exprimit, & terrae natura effici ſcribit, vt mons igni exuri non poſſit, quippe vim eius & flammas contraria vis aquae, quae cum eo commiſcetur, reſtinguit. Sed cùm ignis, ea quae proxima ſunt diſſipet atque conſumat, fieri vt ea pars terrae quae mollis & humida eſt, calore liquefacta & dilapſa diffundatur; quae verò aſpera eſt & dura, conſiſtat. Ex quo neceſſarium eſſe in glebis eius terrae cauernas exiſtere,

re, quasi in locis aridis collocatae fuerint, in puluerem redigũtur; coniectae autem in aquam & mixtae puluere, consistunt, atque adeò quandiù in aqua sunt, concrescunt magisq. obduratur. Cnius rei causa afferri potest, quòd ea pars quae arida est, igni augetur propter naturae similitudinem, ab eoq. frangitur; sed admixta re humida, ita refrigeratur, vt propterea crescat, atq; omnino consolidetur.

Relatio.

Quamuis physicè loqui delectet, arbitror tamen ignes, calidas aquas, sulphur, & bitumen Puteolana, atque ea quae in alijs locis constituta narrantur, ad Christianorum fidem confirmandã, ad nocentibus terrorem incutiendum, ad hæreticorum audaciam compescendam propagari. Discant stolidi, obtusae mentis homines, eruginem hoc igne tandem aliquandò purgare. Discant qui prauis opinionum erroribus detinentur, Inferni, & Purgatorij ignes confiteri, quos vbique Deus maximus rerum opifex hominibus obijcit, vt à gehennae angustijs & laboribus lõgè studeant esse alienos. In Vulcani Foro daemonibus vexari saepè testantur Sacerdotes Capuccini qui aedem D. Ianuarij incolunt. Voces atque vlulatus, tùm terrificos rerum motus exaudiri confitentur. Appulus quidam iuuenis qui studijs Neapoli operam dabat, XXIIII. annum agens, quòd ferè de suis fortunis desperauerat, Diabolum nactus, eius verbis audiẽs fuit, qui iuueni persuaserat, vt chirographo sanguine suo scripto, se totum eius potestati deuoueret; effecturum se breui vt amissa bona recuperaret. Amentia ductus iuuenis, fidem praestigiatori adhibens, chirographum scripsit in Vulcani Foro, quò noctu profectus fuerat. Ibi daemonum multitudine perterritus, Capuccinos adijt, & cum caenobij Praefecto quae fecerat, quae acciderant, cõmunicauit. Praefectus omnia ad Episcopũ retulit. At Episcopus relligioni totus incumbens, Romanum Pontificem eam

Daemones in Vulcani foro. Capuccini. Aedes D. Ianuarij Iuuenis à Diabolo deceptus.

eam rem est monitus. A quo iussum vt iuuenem in carceres raperent. indèq. triremium poena damnauit. Idem Episcopus qui haec mihi retulit, in balneo Hortodonico vndè ad sulphureos ignes etiam descendunt, à plerisque cognouisse affirmauit, luctus ibi maximos & gemitus saepenumerò exaudiri, & locum similem illi facit in quo Gregorius Pontifex Pascasij animam à Germano Episcopo inuentam tradit, ideòq. Purgatorij locum nominat. Eiusmodi loca Purgatorij appellat Sigebertus in Chronicis, quae Ollae Vulcani ab accolis vocantur. Quod cum cuidam relligioso viro Hierosolymis in Siciliam profecto retulisset quidam ciuis à quo fuerat hospicio acceptus (Ansfrido monacho ab Eremita quodam relatum scribit Tritemius) animas defunctorum diuersa ibi pro meritis supplicia luere, & daemonum voces audiri, & per eleemosynas & praeces fidelium animas ab ignium flammis erui, idq. à peregrino Abas Odillo Cluniacensis accepisset, veluti Cal. Nouembris omnium Sanctorum festum celebratur, ità & sequenti die omnium defunctorum memoriam per sua monasteria instituendã curauit, qui ritus ad Ecclesias transiens, solemnis factus est.

Purgatorij icla.
Ollae vulcani. anno 998.
Ansfridus monachus.
Abas Odillo.

Petrus Damianus Episcopus Ostiensis & Cardinalis, ab Vmberto Archiepiscopo ex Apulia reuertente audiuisse refert, in regione Puteolis adiacente, inter aquas nigras & foetidas promontorium eminere saxosum, ex quibus teterrimae videbantur auiculae repentè consurgere quae à vespertina Sabbati hora vsque ad ortum secundae feriae solitae essent humanis aspectibus apparere, per montem spaciari, alas extendere, pennas rostro prosequente despectare, quae nec vnquam vesci viderentur, nec vllo aucupis ingenio posse capi. Aduenientem deindè coruum post eas auiculas crocitare, quamobrem & illae aquis sese immergerent. Perhibere (ait) nonnullos, eas hominum esse animas vltricibus gehennae supplicijs destinatas quae nimirùm reliquo totius hebdomadae tempore cruciantur, Do-

Petrus Damianus.
Vmbertus Archiepiscopus.
Sabatum.

minico autem die, pro Dominicae Resurrectionis gloria, refrigerio fruuntur, quod Prudentius testatur in hymno v. ad Incensum Cerei Paschalis,

Sunt & spiritibus saepè nocentibus
Poenarum celebres sub Styge feriae,
Illa nocte, sacer qua rediÿt Deus
Stagnis ad superos ex Acheronticis.

Desiderius Abbas.

Asserit praeterea idem Damianus, à Desiderio Abate Cassinensis Monasterij hãc opinionem fuisse reiectam, cùm eius scripta legisset. Sed cùm Vmbertus dixisset se id accolis relaturum, rem neq; affirmare, neq; negare eum voluisse.

Idem in Epistola ad Damianum Loricatum, ab eodẽ Desiderio qui Romanus Pontifex Vrbanus Secundus fuit, accepisse tradit, seruum Dei Neapolitanae regionis in praerupta rupe ad viam publicam habitasse solitariam vitã degentem, eumq. nimirũ dùm diuturno tempore psalleret, & fenestram cellulae horarũ explorator aperiret, vidisse multos nigros homines veluti Aethiopes iter carpere, & longo tractu sarcinas ferentibus comminari. Et cùm ab ijs percunctatus esset, qui nam gentium essent, & qua de causa iumentorum pabula deuectarent? malignos respondisse spiritus esse, qui non pecoribus pabula, sed hominibus fomenta pararent ignibus comburendis. Citat Illustriss. Cardinalis Baronius. Ad Principem Capuae Pandolphum, & Ioannem Ducem Neapolitanorum ea transferre videtur, vt Principes ad inferos condemnatos ostenderet. Quapropter Ioanne mortuo Vesuuium in flammas erupisse narrat, vndè videlicet gehenna frequenter eructat.

Visio quaedam.

Tom. 10. Pandulphus Capuae Princeps, Ioannis Dux Neap.

Diui

Diui Ianuarij martyrium.

QVid verò Vulcani Forum tot rerum miraculis celebramus, quod Ianuarius & socij inter CHRISTI heroes celeberrimi martyrij lumine illustrarũt? Post tot amoris & fidei Christianae argumẽta quae praeclara edidit Ianuarius tandem à Timotheo anno salutis 305. vel vt alijs placet 299. XIII. Cal. Octob. ad eum locum ductus, capite mulctatus est. Atque tantum saeuijt in Sanctum martyrem carnifex, vt cum capite supplicum manuum etiam digitum obtruncauerit. Sanguinem nobilis quaedam mulier quae spectaculo interfuit (quam Neapolitanam fuisse docuit Gabriel Lotterius Theatinus Sacerdos doctrinarũ omnium varietate ornatissimus) in duabus ampullis vitreis summa cum charitate seruandum curauit, in altera puriorem, in altera sanguinem cum palea mixtum.

Illustrarunt

D. Ianuarij martyrium.

Sanguis D. Ianuarij.

Proxima nocte cùm multi ex Christianis in vicina sese loca abdidissent, vt Sanctorum corpora tollerent & sepelirent, & Misenates suum Sosium, Puteolani Proculum, Eu-

Christiani obseruant martyres.

tichetem, Acutium, Beneuentani Festum, Desiderium, Neapolitani Ianuarium obseruarent, Neapolitano cuidam apparuit Ianuarius, dixitq. *Frater, cùm corpus meum tuleritis, & digitum manus meae illo in loco exiliisse cognoscite, requirite eum, & pariter cũ corpore meo ponite*, vt in eius Actis, quae in sacris Neapolis & Campaniae monumentis accuratissimè refert Bartholomaeus Chioccarellus. Quod sũma charitate Neapolitani exequuti sunt, corpusq. cum capite & digito in loco quem Marcianum dicunt, sepultura honestarunt.

Seuerus Antistes Neap.

Sanguis S. Ianuarij.

Trraslatio S. Ianuarij.

Aliquot post annos Christianorum persequutionibus restinctis, cùm eius rei fama iam inde percrebuisset Seuerus Neapolitanus Antistes indè Neapolim corpus transferendum decreuit, & cum clero & populo hymnos concinente, eò profectus, sanctis repertis relliquijs, quanta omniũ animi laetitia fuerint perfusi, quantum sibi gloriae & honoris comparasse praedicauerint, quis narrabit? Laetitiae tamen & gloriae maior accessio facta est, cùm mulier quae sanguinem seruauerat, Seuero illum libentissimè obtulit, qui cùm ad capitis corporisq. prospectum positus esset, obduratus anteà, subitò mollitus est. O praeclarum sanctarum Relliquiarum miraculum. Accedant hæretici; explorent, obseruent, stupeant, & fidem catholicam miseri amplectantur. Ianuarius ad probandam fidem vnus satis esset. In eius sanguine, omnium sanctorum martyrum sanguis videtur esse concretus. Liquatur sanguis; corda liquentur necesse est. Motus in sanguine diuinitùs excitatur, quid tandem infidelium corda ad Romanae Ecclesiae veritatem, & pietatem non excitantur? Sertibus redimiti, floribusq. ornati Neapolitani cum admirandis Relliquijs laetissimi ad vrbem rediere. Illustrior quàm quoscunq; vidit Capitolium, hic triũphus habitus est, & magis quàm fasces Imperium, sanguis & corpus beati Martyris Romanam Ecclesiam exornauit, Neapolim locupletauit, Christiani nominis orbem

bem amplificauit. Hinc factum est deinceps vt mense Maio, primoq. eius mensis Sabbato, quando hoc festum celebratur, Sacerdotes circunferentes per ciuitatem relliquias floribus redimiti incederent. Quem tamen morem sancta antiquauit Ecclesia.

Seuerus in aede ab ipso condita, quae ad mille passuum extrà ciuitatem aberat, relliquias condidit sub Constantino. Licet Ioannes Diaconus in Episcoporũ Neapolitanorum Chronicis, tantae sepulturae Ioannem Episcopum Neapolitanum interfuisse, & manibus suis in eadem aede condidisse dicat. Quod vero simile haud est, quandò asserit eundem sub Damaso, & Siricio Pontificibus floruisse XIIII. Neapolitanae Ecclesiae Antistitem, & tamen eius martyris translatio Puteolis facta est, subitò Diocletiani & Maximiani persequutionibus restinctis vt diximus, florentibus Siluestro Pontifice, & Constantino Imperatore quorum viguit Seuerus aetate, velùti ex eius & Ianuarij constat Actis. *Sepultura S. Ianuarij.*

Neapoli à Sicone Beneuẽtanorum Duce qui eam vrbem maxima obsidione occupauerat, eius martyris corpus anno 818. ab ea quam diximus aede à Seuero aedificata ereptum est, ductumq. Beneuentum, vbi in maiori ecclesia cum sanctis Festo & Desiderio cõiunxit, vt Herempertus in Longobardorum Historia, & Leo Ostiensis scribunt, quos tamen Beneuentum transstulerat Cyphius Senator. *Sico Dux Beneuentanorũ abstulit D. Ianuarij corpus.* *Lib. 1. c. 22.*

Annum circa 1154. cùm Gulielmo 1. Beneuentum maximo cum exercitu recuperaturo, S. Amatus Montis Virginis monachus, & S. Gulielmi eius monasterij fundatoris discipulus victoriã prædixisset, pollicitus est Rex victoriae Mõtis Virginis Ecclesiam participem facturum. Qua consequuta, multa Sanctorum corpora & relliquias quae Beneuenti reperit, ijs dono dedit. Et quamuis Sanctorum nomina in vita S. Amati, & in eius loci Historia reticeantur, coniectura tamen praeuidemus tunc martyris Ianuarij corpus *Ad Montem Virginẽ translatum.*

Ab Oliuerio Carrafa Neapolim ductu. pus eò fuiſſe traductum.

Anno poſtea 1497. ab Oliuerio Carrafa Cardinali, & olim Neapolitano Archiepiſcopo impetratum ab Alexandro VI. Pontifice vt in Baſilicam Neapolitanam transferre liceret, quod Alexander Carrafa Oliuerij frater Neapolitanus tunc Archiepiſcopus, ſollemni celebritate fecit, vbi tandem cum ingenti Neapolitanorum gloria Vrbis defenſor, ciuium adiutor & conſolator requieſcit.

Aedes D. Ianuario à Neapolitanis Puteolis condita. Aedes ibidem à Neapolitanis Puteolis eſt condita anno 1574. vbi aedicula priùs erat, cum marmoreo Ianuarij capite, quod hoc tempore in noua aede cernitur, & ob antiquitatis relligionem veram Martyris eſſe imaginem arbitrantur. In ea cõmorantur Sacerdotes Capuccini, qui tanto cultu locum auxere, vt apertè confiteantur Puteolani, terraemotus maximos quibus vehementer afflictabantur, eorum aduentu planè deſijſſe. Ipſe illud videns animaduerti, in eo horrido loco ſuauiſſimos fructus enaſci, & inter ignes hortorum delicias multa commoda elargiri. Vt meritò ſanguis ille flammas quae poſſent prouolui, reſtinguat, & agri ſolum aridum ad fructus parturiendos cũ maxima vbertate foecundet. Neapolitani vt ſui iuris aedem eſſe ſignificarent, hoc epigramma adſcripſerunt,

DIVO. IANVARIO
DIOCLETIANI SCELERE OBTRVNCATO
NE QVOD SACRI CORPORIS SANGVINE MADVERAT SOLVM SINE HONORE DIVTIVS
REMANERET NEAPOLITANA CIVITAS P. P.
AERE. P. P. 1580.

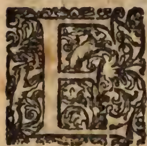
In altari haec leguntur,

LOCVS DECOLLATIONIS S. IANVARII
ET SOCIORVM EIVS.

Canonicis Puteolanis ſoli cauſa pendet ſingulis annis Neapolitana ciuitas XLII. cerae pondo, aut pecuniam cerae

rae loco; quae quòd aliquādo cariùs emitur, pecunia quoque aucta est. Praefecti ad eam rem ex nobilibus & popularibus constituti, qui perpetuò illud curent.

SVLPHVR, IGNES, TERRAEMOTVS. Cap. XIII.

RVMPIT in Vulcani Foro inter densos igneos vapores sulphuris congeries, qua vndiquè locum igne concretum esse non dubitamus; & aquae circùm calidae, & littora calore aestuant, & dùm crebris terraemotibus quatitur solum, aut flammas illicò erupturas, aut saxa, agrosque atque mare ipsum conflagraturum tibi facile persuaseris. Admiratur ea loca Statius,

—— medij altè permissus anhelat
Ignis aquis, & operta domos incendia seruant.

Quod si Philosophorum placitis ad ea probanda vti velimus, non placet eorum sentētia qui accendi aiunt subterraneos ignes calore quem Sol aliaq. sidera lucis interuentu emittunt. Qui enim fieri posset vt in abditissimos terrae meatus, & specus, solares radij penetrarēt, quos terrae tantum superficiem peruadere nos docet experientia? Neque illud fieri posse dicemus, vt calor à sideribus emanans tanta vi ad loca sulphure & bitumine plena perueniat, vt ignē valeat excitare. Quamobrem quae cum optimis Philosophis Collegium Conimbricense decreuit sequutus, dicam, subterraneum ignem inflammari ab exhalatione, spiritu e cauernis incluso, qui spiritus dùm in locorum angustias per ἀντιπερίστασιν frigoris cogitur, vel dùm hàc illàc exitū quaerit, ipso attritu & conflictatione accenditur. Quandoquidem motus non caloris tantùm causa est, sed etiam flammae

Sol non accendit caloris subterraneos.

Collegium Conimbricense.

mae, cùm idoneam materiam nactus fuerit. Fomitem verò ignis fubterranei, Georgius Agricola ſtatuit eſſe ſulphur & bitumen. Et quamuis ſulphur factitium quoq; reperiatur, foſſile tamen, & ſpontè naſcens hiſce in locis cernitur, viuumq. appellant. Bituminis plura genera enumerat Plinius. Is verò de quo agimus admodum pinguis ſuccus eſt, & calidus oleacei liquoris. Interdum aquis innatat, ignium naturae cognatus. Hinc terraemotus. Non tantùm enim vi frigoris cum terra conſtipatur, & hinc indè exprimit exhalationem, terram identidem ferit; ſed etiam cùm exhalatio obſiſtente frigore per antipariſtaſim (vt diximus) calorem introrsùm colligit, deindè rareſcit. Et veluti puluis tormentarius igne correptus impoſitam turrim commouet & diſturbat; ſic incenſa exhalatione terra quatitur & labefactatur. Anno 1198. ſub Federico II. Vulcani Forum maximè exarſit, & terraemotu tota regio cõcuſſa eſt. Sub Alphonſo Aragoneo pridiè Cal. Aug. anno 1488. domorum & hominum internecio facta eſt. Anno 1538. memorabilis ille terraemotus, ex quo mons cinereus excitatus eſt. Hoc debuerat Munſterus dicere, non ad Veſuuium eã conflagrationem transferre.

Georgius Agricola.

Bituminis plura genera.

Terraemotus Puteolani.

Ignis materia.

Qnoniam verò pinguia quae intrà terram gignũtur ſunt diuerſa, Marga, Sulphur, Bitumen, quod nam ex ijs materia illius ignis eſſe cenſetur? Margam ſanè reijcimus cùm non ardeat, neque vlla terra pinguis, niſi ſulphurata fuerit, aut bituminoſa. Sulphur ardet quidem, ſed veluti haec citò aqua extinguitur. Non igitur occulti ignis ſunt materia. Quocirca bitumine nutritur, licèt ſulphur ignis pabulum aliquos ſcripſiſſe, in aquis explicabimus. Fomes ignis illud eſt, ardet enim in aquis, earumq. humore paſcitur; & Tacitus ſub Nerone ſcribit in agro oppidi Vbiorũ ignem arua & villas combuſſiſſe, qui, quoniam materia erat bituminoſa

Marga, Sulphur Bitumen.

Ignis ſubterraneus Bitumine nutritur.

minosa, neque fluuijs, nec alio quouis humore poterat restingui. Quocircà qui ignes apparant admirabiles, quos in aquam coniectos extingui non videmus, semper aliquid bituminis aut pissasphalti admiscent, aut eorum quae ex bitumine constant; & lapides ad Ephestos Lyciae montes, in ipsis aquis ardentes, vt ait Plinius, bituminosos esse intelligimus. Negat tamen id Baccius, qui scribit nouā hanc esse Germanorū opinionem, nam si ità esset, omnes essent calidi fontes bituminosi, & asseclas egererent flammas. Et sulphuri calorum materiā tribuit. Quae tamen in hoc loco nostra non est disputatio.

Lapides in aquis ardētes.

Sulphur.

In ardentibus semper locis sulphur reperies, quod pinguitudo terrae est, quam & ipsa vis caloris expressit, quae in monte Puteolano maxima cernitur. Ad Hasdam quoque pagum fons erupit, qui viciniam sulphuris foetore impleuit. In Islandia trés montes Heda, Crucis, Hegla ad coelum elati, fodinas sulphuris narrant, vnicum incolarum mercimonium, & vectigal insulae, ex qua mercatores onustas naues euehant. Mons ipse cùm furit, sulphur euomit, & ingentia saxa emittit. Tàm autem in bituminis tota temperatione quàm sulphurris, inest aër & ignis, ideòq. facilè concipiunt ignem. Poeticè philosophatus est Silius Italicus lib. 12.

Sulphur varijs in locis.
Aquae sulphureae, Purgatorium dictæ in Pannonia.
Feruētes lacus in Gothia, in Islanda.
Campi ardētes in Caria, & Phrygia.

Ac iuxta caligante sita longumq per aeuum
Infernis pressas nebulis, pallente sub vmbra
Cymmerias iacuisse domos, noctemq. profundam
Tartareae narrant vrbis; tùm sulphure & igni
Semper anhelantes, coctoq. bitumine campos
Ostentant, tellus atro exundante vapore
Suspirans, vstisq. diù calefacta medullis
Aestuat, & stygius exhalat in aëre flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris

Interdumq. cauas luctatus rumpere sedes
Antexire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, lacerataq. viscera terrae
Mandit, & exesos labefactat murmure montes.

THESAVRI PVTEOLANI.
Cap. XIIII.

IRVM quàm hominum opinionẽ ad sulphuris cauernas, ad ignium & scrobium diuerticula, thesaurorum excogitatio decipiat. Animam profectò habere diuitem non cogitant. Quid verò ad animam pecunia? Nunquam legerunt Alexidem,

Ψυχὴν ἔχειν δεῖ πλουσίαν. τὰ δὲ χρήματα
Ταῦτ' ἐστὶν ὄψις, παραπέτασμα τοῦ βίου.
Animam habere diuitem oportet. Pecuniae autem
Hae nihil quàm ostentatio sunt, & velamentum vitae.

Conueniunt ex tota Europa mendici. Magorum libros se habere iactant. semper tamen oleum & operam perdunt. *Thesaurorũ inuentores delusi.* Vulgi ignari fabulis allecti in cryptis, & specubus auri dolia occlusa esse sibi persuadent. Algent, sudant inuestigando collium iuga, anfractibusq. petrarum latitant, signa in littorum scopulis, agrorumq. surculis, & arborum radicibus quaeritantes. In Vulcani Foro aurum nasci credunt. In Gauro monte, quem Barbarum dicunt, Reges esse ex auro dictitant carbunculis splẽdidissimos, custodiri tamen laruis, spiritibusq. ideoq. aditum non patere. Se ipsos spectra videre asserunt, sed somniasse videntur cũ renunciant. *Collonucius.* Decepit multos Collenucij historia qui Robertum Nortmannum captiui Sarraceni opera multos Puteolis thesauros euertisse scribit. Fabulosam eam narrationem ostendit statua è marmore, redimito capite, aenea vitta, in quam rem totam incisum carmen significaret. His similia carmina &

na & nugae coeteros alliciunt ignaros, Psello fidem adhibentes qui huiusmodi multa de daemonibus fabulatur. Illud maiori admiratione dignum, viros coeteroqui doctos, relligiosos, prudentes (si tamen vnquàm in huiusmodi hominibus prudentia possit inesse) ad eundem scopulum allidere solitos.

Auri sacra fames quid non mortalia cogis
Pectora? ———

Periere saepissimè thesaurorum cupidi, aut aquis submersi, aut corrupti aëris foetore exanimati, atque insanae auaritiae sic dederũt poenas. Petrus Salius vrbanus homo, ridiculo spectaculi genere Germanos aliquot Gallosq. in Puteolanis cryptis irrisit. In ea loca eos comitabatur; praemittebat tamen socios ad eas artes instructos. Dùm ipse characteribus signandis studebat (has technas moliebatur) prodibant personati clientes, ignibusq. arte excogitatis, & tumultu nimio metum afferentes, paratis fruebantur mensis, cùm thesaurorum inuentores fugientes, ne vultum quidem vertere auderent. Thesaurum tunc hospes inuenies, cũ sors ipsa obtulerit. Qui characteribus pecuniam inuenire conatus est, semper se carbones inuenisse affirmauit. Haec etiam insaniae species. Nec tamen negauerim aliqua saepè in agro Puteolano reperiri, quae magnarum rerum monumenta praeseferunt. Nuper colonus dùm foderet, ad x l. nummos argenteos aereosq. inuenit Antonini & Traiani, quos apud me seruo. Ad Cumas alius, anteriorem leonis pedem reperijt ex Agatide lapide, quem ad mille aureos aestimarunt, opere perpolito, quem Catherina Sunica & Sandoual Ferdinandi è Castro in hoc Regno Vicarij vxor coemit, atque in Hispaniam detulit, dignũ Rege munus. Thesaurorum tamen opinio interim neminem, rogo, fallat. Legito Francisci Petrarchae de inuento thesauro somnium in epistolis.

Petrus Salius.

Puteolis multa reperiuntur.

Lib. 7. ep. 7.

TVMVLTVS PVTEOLANI, & Comitiua. Cap. XV.

PPIDVM feliciſſima coeli regione collocatū, placidiſſimi maris vndis perfuſum, fructuum vbertate inter Tyrrheni maris ciuitates notiſſimum, ſplendidiſſimis villis ornatum, vt loquitur Philo Iudaeus, quò Caligulam ex Vrbe ſequutus fuerat, ab omnibus fuit maximè deſideratum, quamobrem & cùm Dictatura L. Cornelius Sylla ſe abdicaſſet, eò ad bene & feliciter viuendum diuertit. Bellicis propterea motibus turbatum aliquandò.

De legatione ad Caium.

Annibal.

Annibal in Auernum lacum deſcendit per ſpeciem ſacrificandi (inquit Liuius) *reipſa, vt tentaret Puteolos, quiq. ibi praeſidio erant.* Et paulò poſt; *Sacro indè perpetrato ad quod venerat, & dùm ibi moratur, peruaſtato agro Cumano vſque ad Miſeni promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit, ad opprimendum praeſidium Romanum. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praeſidio. Deindè vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, &c.*

Lib.4. dec.3.

Gotthi. Vandali.

Anno 406. cùm Imperij maieſtas paulatim eſſet declinata, hoſtium quoq; temeritatem in ſe concitauit. Cum praecipuè Gotthi Alarico duce, & latè vagarentur, & Gallis bellum inferrent, maximis copijs Italiam adorti. Tunc à Stilicone Arcadij & Honorij Praefecto reiecti, Romã contendentes, Honorio tantùm imperante, & Pontifice Innocentio I. Vrbem vi receperunt & diripuerunt. Mox triduò ibi cõmorati, Neapolim ſe recepere, maxima clade Campaniam afficientes, quam Puteoli haud euaſere publicis priuatiſq. aedificijs incenſis.

Alaricus.

Stilico.

Quam

Quam nec euadere potuerunt cùm Italiae fines Genſericus Rex Vandalorum ingreſſus, Campania vexata, Puteolanos concidit & perdidit anno 456. cùm tamen anteà Totilas per Galliam Ciſalpinã, Etruriam, Vmbriam, Marſoſq. Campania penetrata Beneuenti moenia diſiecit, Neapolim obſedit, & in ſuam poteſtatem redegit Cumas. Puteolanis vim facere conantibus, Gotthi ciuitatem populati ſunt, vaſtarunt agros, & moenia funditùs euerterunt, nihilq. fuit reliqui quod vaſtitatẽ, ſqualoremq. non oſtenderet. Decedente ex Italia Totila, vrbs Puteolana habitatores deſiderauit. Quòdq. prius oppidum Imperatorũ fuerat domicilium, & Romanorum deliciae, armentorum & reliqui pecoris ſordes ex parietinis eluere nequiuit. Lucrini lacus commodo piſcatores adductos vrbem inſtáuraſſe ſcribunt, ijſq. adiumento fuiſſe Graecos qui ex Calabria ſoluentes, in hanc oram aduecti, regionis felicitate irretiti, cum piſcatoribus inita ſocietatę, aedificia reſtituenda curarũt, & multis ex finitimis in ciues adſcitis, frequentem vrbem reddiderunt. Nouae innituntur opinioni.

Genſerius. *Totilas.* *Gotthi.* *Puteolana miſeria.* *Oppidum inſtauratur.*

Longobardi, Sarraceni, Maſſamuti, Nortmanni.

Longobardos maximas iniurias Puteolanis intuliſſe, ijſdem de cauſis credendum eſt, cum praecipuè Cumis potiti fuerint. Sarracenos omnia vaſtaſſe crediderim, & de Puteolanis locis affirmat Eugipius; tùm anno 568. à barbaris foediſſima in Neapolim facta irruptione. Tunc Longobardi fracti viribus Ludouicum Imperatorem accerſiuerunt, tertio in Italiam aduentu, qui Puteolanis balneis vſus eſt vt ſcribit Leo Oſtienſis. Nortmannos item, conciliata ſibi volũtate Puteolanorum à Rainulpho qui cum Sergio Neapolitanorum Duce coniunctus erat. Quamobrem Pandolphus Capuae princeps, quocum Rainulphus bellum gerebat, hoſtilia ijſdem arma intulit. Atqui anno 1038. quòd cum

Longobardi *Sarraceni.* *Ludouicus Imperator in balneis Puteol.* *Lib. 1. c. 38.*

cum Archiepiſcopo Mediolanenſi Cõradus Imperator inimicitias exerceret, in Italiam ſe contulit. Allatoq. nuncio à Caſinenſium Monachorũ iniuria Capuae Principem Rainulphum non abſtinuiſſe, auditis eorundem querimonijs, Principatu eum priuauit, ſuffectuſq. in eius locum Guaimarus Salerni Princeps, ad quem liberam detulit Puteolanorum ditionem, & Adenolphum Capuanum Archiepiſcopum à Principe in carceres detruſum liberauit. Anno

Lotarius. 1136. Cùm Lotarius Campania eſſet egreſſus, quòd Ri-

Chron. Caſſ. lib. 4. c. 127. naldus Abas Caſinas Sanctum Germanum oppidum recepit, & ad Abatiam occupandam acceſſit, Guibaldus ad Lotarium ad petendum auxilium miſit, atq; haec ſcripſit; *Poſt profectionem à nobis veſtram, Sarraceni, Nortmanni, & Longobardi in Campaniam irrupere, & direptione incendio, ac caede omnia miſcuere. &c. Noſtrorum verò dictorum ſunt ciuitates Puteolana, Allifana, & Teleſina, quae nihil aliud niſi olim ſe fuiſſe demonſtrant, & ſi quae ſuperſunt, ſolo aequantur, vt Capua, nam poſtquam fortunas & homines exhauſerunt, incendium*

Moabitae. *ſubiecerunt*. Apud Sigebertum, Maſſamuti (quos & Moabitas dicunt) poſt vſurpatum Mauritaniae regnum, Regẽq. patibulo affixum, etiam Regem Bulgiae occidentes, Regnum eius inuaſere, ipſam Siciliam, Romam quoque ſe inuaſuros minitantes anno 1151. Et anno 1154. Cùm Gulielmus Siciliae Regno potiretur, ijdem Puteolis in Italiam caſtrum ſpoliant, ſed Siculis perſequẽtibus profligati ſunt.

Ioãnes Neapol. Dux. In vita S. Seueri legitur, Ioannem Neapolitanorum Magiſtrum militum, & Campaniae Ducem annum circa 1014. eo tempore quo Henricus Conradi filius Romani Imperij coronam ab Apoſtolica ſede ſuſcepit, cum exercitu Puteolos inuaſiſſe, caſtriſq. poſitis oppidũ expugnare conatum.

S. Seuerus. Atque tunc miraculo claruit Seuerus, nam Capuanus quidam ab oppidanis confoſſus oculum ſagitta, Seueri auxilio ſagittam extruſit, quod nulla medicamentorum genera efficere potuiſſent.

Rena-

Renatus. Alphonſus.

Maximum in re bellica hoc oppidum Alphonſo cum Renato contendenti, negotium faceſſiuit, magiſq. Puteolos quàm Neapolim poſt multos labores deſiderauit; neque aliud hoſtile oppidum in Campania relictum fuerat. Cùm igitur recepta Auerſana Arce, Caietam profectus eſſet, indè Capuam reuerſus, in Puteolos impetum faciens, oppidanos terrore illato in deditionem compellere ſperabat. At quoniam oppugnationem irritã loci natura faciebat, quòd ſcilicet & praecipiti rupe, & maris altitudine, & muro circumducto, & ponte per quem peranguſtus dabatur aditus, oppidum muniebatur, quamobrem nunquam ſe dedituros animaduertebat, hominum obſidionem, in vitium arborumq. conciſionem tranſtulit. Quare ad oppugnandam Octauij Turrim ad Veſeuum caſtra mouit. Multiſq. cum Antonio Caudola peractis, Puteolos iterum tẽtare decreuit, quòd nunquam Renati fidem violare voluerant. Roſtratis nauibus accerſitis iuſſit vt maritimos cõmeatus impedirent. Ipſe tormentis inuectis oppidanos perterrebat. Cùm diù reſtitiſſent, atque omnium rerum ſpes eos defeciſſet, re potiſſimum frumentaria intercluſi, miſſis qui cum Rege de deditione agerent, acceptiſq. vtrinque condicionibus, tandem portas Alphonſo aperuere.

Arx Auerſana.

Antonius Caudola.

Turcae.

Anno 1554. plurimùm Puteolanis detrimenti imminebat cùm Oenobarbus Solimanicae claſſis Ductor, vaſtata Inarime & Prochyta, iuſſit vt Salecco duce Turcarum cohortes è nauibus deſcenderent, & tormentis vrbem expugnarent. Petri tamen è Toleto prudentia, eorum furori celeriter occurrit. Qui mille equitibus nobilibus, proceribuſq. Neapolitanis confeſtim conuocatis, multis praetereà cum peditũ cohortibus Puteolos aduolans, Saleccum,

Oenobarbus.

Saleccus.

Petrus è Toleto ſubuenit Puteolanis.

Praefe-

Iannettinus Auria. Praefectumq. terga vertere coegit, Iannettino Auria nouissimum classis agmen insequente, vt cùm sese occasio obtulisset, aliquid damni barbaris inferret. Obijt tunc Puteolis bombardae ictu strenuus Dux Saiauedra Hispanus, qui maximos Puteolanis viuens faciebat animos, dùm summa vigilantia moenia perlustraret. Hanc Petri victoriam diligentissimè in sepulcro marmoreo sculpsit Ioannes Nolanus, quod in Diui Iacobi Hispanorum aede integerrimè est positum. *Saiauedra.*

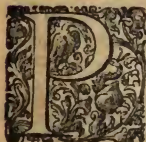
Comitiua.

Plura Comitum genera habes in Notitia, & apud Iurisconsultos. Qui tamen ab Augustorũ comitatu nomen traxerunt, in quorum aula primi ordinis viri erant, ijq. fortasse Augustales. Hinc Comitiua domesticorum, sacrarum largitionum, rei priuatae, sacri patrimonij, sollemniorum, thesaurorum, horreorum, scholarum & huiusmodi. Ad aulicum quoque iudicium redacti, Comites Consistoriani, de quibus Spartianus in Herodiano, *Cum iudicaret, in consilio babuit non amicos suos, aut Comites solum, sed Iurisconsultos &c.* Maximè verò ad prouinciarum iudicium. Habes etiam apud Graecos τοπάρχους, & apud Francos Landgrauios. Capitolinus scribit eos Comites, confecto bello, Verùm Imp. distribuisse prouincijs regendis; & Orientis Comites à Marcellino commemorantur. Hi profectò cũ Praesidibus sub Praefecto Praetorio erant. Ideòq. Suetonius de Tiberio, *Caium* (inquit) *Orienti praepositũ, cùm visendi gratia traiecisset Sauum, alieniorem sibi sensit ex criminationibus M. Lollij Comitis & rectoris eius.* Sic etiã cùm in Praefecti Praetorio Illyricano, Thracias, Pontum, Dacias, Maesias, totamq. Graeciam legamus, legimus etiam apud Marcellinum, Comitem Thraciae Iulium, qui scilicet illius prouinciae Praefectus erat, quã alius Praetoriani regebat potestate Praefecti. Huiusmodi Comitiuam Neapolitanam facio apud Cassiodorum, *qua ciuilia negocia aequi trutinatores exami-*

Comites varij. *Comites aulici.* *Comites prouinciarum.* *In vita Veri.*

examinarent, & gemmatum tribunal considerent. Transijt nomen ad Nortmannos, honorisq. fuit insigne, vt ait Gulielmus Apuliẽsis, legimusq. Apuliae vel prouinciae, vt Apuliae Comites, vel ciuitatum vt Aquini, Fundorum, Auersae. Ad eum honoris gradum accesserũt Puteoli, iam tùm fortasse cùm Guaimaro oppidum delatum est, quod suprà retulimus. Anno igitur 1144. Salerni Diploma Rogerius Rex subsignat in quo hæc leguntur; *Confirmamus iam dicto Monasterio* (de S. Maria de Cappellis loquitur) *hortum qui vocatur de Iubenullo iuxta continẽtiam oblationis, quam per cartam Adenulphus quondam Comes Puteoli ei fecit.* Subscribunt etiam Comes Cupersani, & Comes Tricarici.

LITTVS, AER, CIVES, NOBILITAS, Lapides. Cap. XVI.

ROPTER mare, Auernum lacum, & aquam passim scaturiẽtem, Puteolanum aërem humidum esse quidam senserunt. Alij ob sulphureas mineras siccum praedicant. Ea tamen quae à Miseno monte ad oppidum ora protenditur, collibus & montibus ad orientem, Septentriones, & occidentem circumuallata, ad meridiem est peruia, vbi calidae aquae benignè passimq. manant, aut sulphureae, aut aluminosae, aut salsae, aut bituminosae, quarum plurimae partim conflagrationibus, partim terraemotu latent, cuius terra lutosa, pinguis, fertilis, arboribus refertissima, temperata dicenda est, atque idcircò praecociores fructus quàm aliae proximè regiones producunt. Morbi tamen incolis biliosi, breues, salubresq. quae optimam coeli temperiem patefaciunt. Viri colorem subflauum habent; ad contentiones procliues, quibus Romani remedium afferre coacti sunt;

Aër Puteolanus temperatus.

Morbi.

Color.

Contentiosi.

Ciima. à ſocietate & cultu abhorrentes, agriculturae addicti. In Climate Dia Romes collocati, quod temperatius Auerroes & Galenus eſſe defendunt. Atq; ità (addo enim terrae viſcera igne repleta) Puteolanus aër calido citra primũ gradum exuberat, & in humido & ſicco eſt temperatus. Meridionalibus ventis perflatus, gelidorum ventorum iniurias propellit.

Littus, praeter aequoris theſauros, olera in arena producit, quae hortenſia alibi deſiderantur. Ad Dominicanorum aedem, furente maris aeſtu, varia lapillorum genera fluctus proijciunt, Corneolas praeſertim in quibus variae inciſae Imagines, antiquorum ſuperſtitionem referẽtes. Et quamuis Albertus ſcribat eas non ità facilè intelligi, niſi ab ijs qui Aſtrologiam & Magiam callent, & Thebitus adijciat imagines in lapidibus ſculptas, nunquam ornatus cauſa fuiſſe poſitas, ſed vt ab ijs gemmae virtutes aliquot ſortiantur; ea tamen chriſtianam pietatem minimè decent, quae iſthaec ludicra & puerilia contemnit. In Puteolanis lapillis, Mercurius, ſaepiſſimè inciſus cernitur, quo cum crumenam & gallum adpingunt, vt fortaſsè homines ad mercaturas exercendas, vigilantes impellerent. Quapropter & Formicam in ijs depictam arbitror, vt oſtenderent rerum prouidentiam omnibus cõuenire. Gallum quoque in Agatide inueni, quem ſi quis in annulo geſtaret, contra aëreos ſpiritus valere exiſtimabant. Haec etiam vulgò reperiuntur; Gallina, ad rerum copiam & prolis numerum. Aquila in chriſtallo, quae homines efficerent victores & eloquentes. Muſtella, vt febrim depelleret. Ciconia & Cancer, ad hoſtes propellendos. Noctua, vt doctos redderet viros. Rana, vt piſcatores. Lepus in Diaſpro, qui timorem depellit. Serpens in Onice, qui ventos reprimit. Vitis aut ſpicae, Principibus homines beneuolos reddunt. Hominis Imago in Chalcedonio, viae ſecuritatem. In lapillo haec leguntur, C V I V S. quae ad coercendum ſanguinis

Corneole & lapides Puteolani.

Mercurius.

Formica.

Gallus.

Gallina.

Aquila.

Muſtella.

Ciconia.

Cancer.

Noctua.

Lepus.

Rana.

Serpens.

guinis fluxum valere aiebant. In alio, ΕΥΔΗΜΙΑ; *Bona popularitas*, ad popularium animos ſibi alliciendos. Et ſi εὐθυμίαν, ſcriptum quoq; arbitrarer, quae animi hilaritatem & ſecuritatem ſignificat. In Sardonio qui in eodem littore repertus eſt imago virilis quaedam ad cuius dexteram legitur, ΔΙΑCΤΡΙ. ad ſiniſtram, ΑΡΤΑΤΕΙC ſub pedibus, ΑΑΤ in altera facie, bouis caput ſculptum, ſuprà quod Iouis fulmen cernitur ad renum dolores conferre dictitabant. In quodam Diaſpro, imago Terminali ferè ſimilis, quae tamen ad foemora alas habet cum his notis, ΒΥΔΑΙΒΩΘ. In alio, ex vna facie quodã tropheum in Iouis fulmine collocatum; ex altera hi characteres, ΑΒΡΑCΑΞ. Multa item ſimilia quae longũ eſſet recenſere. Pollubra argentea quoque inuenta ſcimus praeter auri ſcobes. Eius artis officinas ibi fuiſſe conſtitutas nemo eſt quin iudicet, vt potiſſimam Emporij partem.

Nobilitas.

Nobilitatem Puteolis profitentur Conſtantij, Boſſi, Ruſſi, Aquilerij, Capomatij, Frangipanes, Adamiani, Piſces, Cioffi, Arcani, Berrilli, Cõpoſtae, Bonhomi. Anno 1255. Auguſto menſe, die Bartholomaeo Apoſtolo dicato, naualem pugnam deſcribit Matthaeus è Iuuenatio, quatuor nauium, quarũ vna Simonis Vintimilij Siculi erat, alia Paulonis Donurſi, tertia Henrici Spatinfacciae Conſtantij, quae in nauim Anconitanã impetum fecerant, cùm ad rem frumentariam comparandam Barolum appuliſſet. Proculi etiam Venati mentio fit, qui cum Ioſepho Dominomarino, & Sergio Maſtroiudice Surrentinis, captiuus in ea naui ductus eſt. *Puteolanae familiae nobiles.* *Venati.*

CONSTANTIOS ex Germania cum Federico I. anno 1154. Puteolos aduenisse quis dubitat? Neapolim deindè ſedes tranſtulere, in qua ea familia omnibus nobilitatis ſplendoribus, Regum familiaritate, Magiſtratuum de- *Conſtantij ex Germania.*

core, titulorum amplitudine emicuit. Cui tamen maximè addidit lumina Fuluius Constantius, in quo Neapolitana ciuitas omnia gloriae ornamenta collocauit, & qui praeclaro virtutis & comitatis encomio omnium in se ora conuertit, Philippis II. & III. charus, supremo Neapoli Magistratu,& Marchionatus titulo insignitus.

Fuluius Constantius.

BOFFAM familiam Puteolanam, Marinus ille apud Ioannam Reginam Magni Cācellarij officio functus (quod ei munus delatum est anno 1415. dùm Regina Regno potita esset) illustrauit, cuius deindè successores à Ioannella Extendarda quā vxorem acceperat, Extendardi dicti sunt. Procuratorem primo Francisci Sfortiae fuisse asserit Aelius Marchesius. Deindè Iurisconsultum. Eius matrimonij causa multa sibi oppida comparauit. Apud Facium, Alphonsus Rex castra in Nolanum mouens, inducias per aliquot dies fecit cum Marino Boffa, qui Vallem Caudinam occupauerat. Quem tamen ad Arpaiam Castris positis, scalis admotis, propugnatoribus reiectis, vsus naualibus socijs quòd in oppugnationibus eos perutiles esse arbitrabatur, captiuum duxit. Cumq. Argentium Regi dedisset, veniam impetrauit. Tanta cum Boffa & Renato Rege intercesserat necessitudo, vt diffidij inter Alphonsum & Ioannam, Boffam existiment fuisse auctorem.

Marinus Boffa.

Lib 5. de reb. gest. Alph.

EX CIOFFIS, Ioannes Andreas Praeses Regiae Camerae fuit sub Regibus Aragoneis. Paschalis verò apud Ioannam II. à Secretis fuit. Is cum Antonio Malitia Carrafa ad Pontificem Legato, calamitoso Reginae tempore, collega missus est. Qui ex Lygurino portu Florentiam, vbi Pontifex erat, profecti, cùm auxilium frustrà petijssent, aliud sibi consilium ineundum statuerunt. Alphonsus Aragonum Rex cōparata classe Cyrnum insulam quae in Genuensium erat potestate, aggredi decreuit. Et accersitum Garsiam Cabalinium Valentinianum equitem, Legatum quoque ad Pontificem misit, qui belli causas aperiret, ne

animo

animo à se abalienato eum Pótifex iudicaret. Cum hoc loquuti Carrafa & Cioffus, & in Sardiniam Regem adeuntes, Reginae calamitate exposita, Regni Neapolitani proposita felicitate, ad opem Reginae ferẽdam à coeteris bellicis apparatibus eum reuocarũt. Cioffus ex Sardinia Neapolim, indè in Populoniam vbi eum Malitia expectabat, septem dierum nauigatione appulit. Ad Regem in Sardiniam redire, & adoptionis voluntate patefacta negocium confecerũt. Sed dùm Cioffus praemittitur, vt omnia quae gesta fuerant Reginae & Neapolitanis nunciaret, ad Palaeopolim ab Aloisio Andegauensi qui Neapolim cum classe contendebat, captiuus factus est.

Ex coeteris familijs nihil certi habui, neque hoc tempore seruandae memoriae homines student cùm praecipuè scriptores nacti fuerint. Aliquorum praetereà Puteolanorum memoriam non praetereundam censui. Stephanus cognomento Partiuinacia, multa obtulit Ioanni Abati monasterij Sanctorum Anastasij, & Basilij (quod in Regione Neapolitana ad Melia situm erat) quod sub Basilio Magno, & Constantino eius fratre coniunctum erat monasterio Beatae Mariae quae ad Cappellam dicitur. Eius rei scripta ibidem seruantur. Marcum Pulicem, non parentum origo, sed virtutis gloria nobilitauit. Singulari certamine (praeter multa praeclarè gesta) inspectante Andrea Auria se accerrimum pugnatorem ostendit. Gabriel à Fraia Ferdinando I. Regi M. & D. aureos mutuatus est. Brundusinae arci idcircò praefectus. Et post eius obitum, Manfredoniae arci Bartholomaeum filium praefecit, qui à Magno Consaluo, restituta pecunia, arcem Aragoneis restituit. *Afflict. decis. 375.*

ECCLE-

ECCLESIA PVTEOLANA.
Cap. XVII.

EMPLVM Augusto dicatum, à Christianis D. PROCVLO Martyri, Puteolanae Ecclesiae Diacono, sacrum, & maior Basilica cõstitutum est sub Diocletiano. Proculi ibidem seruatur corpus. Vrbis Patronũ Puteolani maximo cultu venerantur. Hũc antea cum Eutichete & Acutio ciues transtulerãt in Praetorium Falcidij ad triuium quod S. Stephani cõiungitur aedi, vbi martyrio sunt coronati. D. CELSI, Petri Apostoli discipuli in eodem templo corpus colunt ex traditione. Tradunt ibidem esse corpora S. NICEAE Proculi matris de qua Petrus de Natalibus in Catalogo, *Proculus & Nicea mater eius, ipso die in ciuitate Puteoli martyrij palmam percipiunt.* Tùm etiam corpus PATROBAE Puteolani Episcopi, vnius ex LXXII. discipulis cuius meminit Paulus ad Romanos, & cuius & Philologi natalis pridiè nonas Nouembris celebratur. Citat Dorotheam in Synopsi Illustriss. Baronius, qui Neapoli praefectum Episcopum tradit, licèt Hyppolitus martyr, testetur fuisse creatum Episcopum Puteolanum, Non rectè de ONESIMO Pauli discipulo senserunt, qui Ephesiorum Episcopus creatus est post Timotheum. Romae lapidibus martyrium pertulit, ibiq. sepultus; indè Ephesum delatus. Qui QVARTVM Episcopum numerant (hinc ad Quartum locus & aedes) nescio cur ità diuinarint. Illud profectò maximae Puteolanorum laudi tribuitur, quòd inter primos CHRISTI fide fuerint initiati, cùm D. Paulus Rhegio discedens, Puteolos profectus, ibi septem diebus fuerit commoratus; *Et cùm venissemus Syracusam, mansimus ibi triduò. Indè circumlegentes deuenimus Rhegium; & post vnum diem flante Austro, secunda die venimus*

Lib.11.c.vlt.

In Martyrol.

Lib.de 72.discip.

Act. Apost. cap.28.

venimus Puteolos, vbi inuentis fratribus rogati sumus, manere apud eos dies septem & sic venimus Romam. Catenis vinctum Paulum Puteoli viderũt, qui doctrinae eloquio omnia antiquae legis aenigmata esset soluturus.

Audiuit Paulum praedicãtem (quo enim pacto linguae & cordis façundiã praedicator eximius septem diebus continuisset?) oppidum Puteolanum; cuius antra nobiliora oracula quàm fatidicae mulierculae responsa resonarunt. O beatos Puteolos, quibus quicquid Paulo Adrumeto per Asiam, per Aegeum, per Italiam nauiganti contigit, septem dierũ consuetudine audiuere. Vidisse Augustos, praeclarum fuit, at augustissimum Christianae relligionis principem habuisse omnem excedit amplitudinis opinionem.

S. Athemas.

A Petro quodam qui ad Stephanum Praesulem Ecclesiae Puteolanae huiusmodi scribit, *Venerabili Patri & sanctae Puteolanae Ecclesiae inclito Praesuli Domino Stephano, Petrus* & quae sequũtur, Arthemae scribitur passio quam incompositè editam prius asserit, & Stephani hortatu al cultiorem ab ipso stilo redactam, veluti Ambrosius S. Agnetis, & Aupertus S. Fortunatae gesta puriori ecclesiastico dogmate conscripserunt. Seruantur manuscripta Longobardis literis à Bartholomaeo Chioccarello. Hic Arthemas nobili genere natus, Cathigentae saecularium litterarum praeceptoris auditor, cùm coeteris pueris ob singularem indolem à praeceptore praepositus esset ea docturus quae ipse didicerat, non tantùm docebat quae à Christianis parentibus ipse audiebat, sanctissimae praecipuè Trinitatis mysterium, quo puerorum animos imbuere laborabat. Et cùm Cathigenta à Christiana relligione eum reuocare nequiret, & ad Praesidem id detulisset, eo sic iubente, graphijs (gladij ferrei sunt quibus scribendo vtebantur) puerum alij pueri occiderunt. Ex cuius martyrij constantia,

multi

multi ex Puteolanis ad fidem conuerſi ſunt. Martyrio coronatus eſt VII. Calend. Februarij. Haec inter alia leguntur à Petro addita,

Ergo benigne Pater, quia claro dogmate fulges,
Martyrium ſacrum praefati martyris almi
Sume ſagax placidè grates referendo tonanti,
Atque ſacrae plebi ſtudioſè tradere cura,
Gaudeat vt ſemper de vero dogmate ſacro,
Ac domino CHRISTO *laudem decantet ouanter.*

Quae & ſimilia huiuſmodi refero, vt niſi ſancta probauerit Eccleſia, improba ſunto. Libet tamen aliquandò quae ad aliorum fortaſſe manus non peruenerunt in medium afferre ad ſanctorum gloriam.

Epiſcopi.

Nulla ex noſtris vicinis Eccleſijs Epiſcoporũ ſeriem ſeruauit. Ideoq. nec ſacrarum rerum hiſtoriam contexere poſſumus. Aliquos eo pacto quo licuit in numerum digerere ſtudui ex tota Campania, veluti Puteolanos hoſce in hunc ordinem compuli.

IVLIANVS, ſub Leone Pontifice, & Theodoſio & Valentiniano Imperatoribus, cùm Leo Theodoſium reprehendiſſet qui ex toto orbe Epiſcopos Epheſum conuenire iuſſerat, nec digna videbatur cauſa qua Synodus Oecumenica eſſet celebranda, & tamen ab ea ſententia eum dimouere non potuiſſet, conſtituit Sanctus Pontifex, vt Eutichetem eiuſq. fautores in ſua haereſi refrenaret, è latere Legatos mittere Epheſum ad Concilium, atque eiſdem ad Flauianum Conſtantinopolitanum epiſtolas dare, qui cùm vniuerſa Synodo veritatẽ de Verbi Incarnatione decernerent. Ad tantam rem obeundam miſſi Iulianus Epiſcopus Puteolanus, Renatus Cardinalis tituli S. Clementis, & Hilarius Diaconus Cardinalis. (lis.

THEODORVS, ijſdem ferè tẽporibus. Lapis Puteo-

HIC REQVIESCIT S. THEODORVS EPISCOPVS QVI DEPOSITVS EST III. ID. MAIAS CONS. THEODOSI XV. ET VALENTINIANI IIII.

Misenatem hunc Episcopum plerique arbitrati sunt. Lapis tamen Puteolis est, & mortuo Leonardo Vairo à sordidis indoctisq. viris ad focum appositum, fractum, combustumq. reperi, à qua calamitate in haec scripta vindicaui.

STEPHANVS. Hic ille est ad quem scripsit Petrus.

CLAVDIVS, sub Hilario in Romano Concilio, anno 471.

AVCVPIVS, cuius mentio fit in Concilio sub Symmacho, & cum eo subscribunt Stephanus Episcopus Neapolitanus, Adeodatus Formiensis, & Rosarius Surrentinus, anno 517.

MATTHAEVS. Huic Episcopō, à Carolo I. Neapolitanorū Rege praecipitur, vt decimae soluātur anno 1274.

A. EPISCOPVS. Sic legitur in eiusdem Actis anno 1284. *Venerabilis Pater I. Episcopus Insulae Caprearum, & Dominus A. Episcopus Puteolanus.*

IOANNES Brito. In ijsdem Actis anno 1288. *Die Dominico 14. Aprilis. Ista die fuit consecratus Dominus Ioannes Brito Episcopus Puteoli, & comederunt cum domino Rege, dominus Cancellarius, & plures alij Praelati & Clerici.*

NICOLAVS Sconditus. In Choro Basilicae Puteolanae,

.... IACET CORPVS REVER. DNI DNI NICOLAI SCONDITI DEI ET APOSTOLICAE ...... PVTEOLANI QVI OBIIT AN. D. M. CCC. VIII. ... MENSIS SEPTEMBRIS.

G. EPISCOPVS. Sic in Actis; anno 1314. *Ioanni Marenti de Sallone, venerabilis P. fratris G. Puteolani Episcopi, Sanctae Reginae Confessoris, annua pensio vnciarū 20. conceditur.*

Anno 1327. Ludouico Bauariae Duci Regnum Neapolitanum inuasuro, Episcopus & Capitulum Puteolanum opem tulerunt.

LAVRENTIVS. Anno 1410. in Statutis Collegij Theologorũ Neap. vrbis, institutis sub Ladislao Rege, editis à Nicolao Muczapede Aquilano Regni Siciliae Cãcellario, & confirmatis ab Leonardo de Afflicto eiusdem quoq; Regni Cancellario, inter alios Episcopos, Magister Laurẽtius de Neapoli est ordinis Heremitarum S. August. Puteolanus Episcopus, deindè Tricaricensis.

ALOISIVS de Constantio.

ANTONIVS Iaconia. In eadem Basilica eius memoriae lapis dicatus est,

ANTONIVS IACONIA LICIENSIS EPS PVTEOL. MAIORQ. REGINALIS CAPPELLANVS LXX. ANNIS CVM OMNI VITAE INEGRITATE VIXIT SVAM PONTIFICIAM DIGNITATEM XX. ANNOS OFFICIOSE GESSIT VITAE MVNERE DEFVNCTVS M.D.XV. CHRISTI . . . . ANNO VERO III. SANCTISS. PAPAE LEONIS CONDITVR TAMEN HIC SIBI TVMVLVS VBI SVOS INSIGNES SVARVM VIRTVTVM TITVLOS ETIAM POST FVNERA SERVAT OMNES HIC IN CHRISTO LEGENTES VALETE ET PRO EO SEMPER IPSVM ORATE.

SIMON de Vernaculis, anno 1519.

I. MATTHAEVS Castaldus, xl IIII. annos Ecclesiae Puteolanae praefuit ex familia Oliuetana monachus. Antè Basilicae fores iacet epigramma.

TEMPLVM IOVI A CALPVRNIO L. F. PRIVS
DEINDE D. PROCVLO DICATVM
MIRABILI TERRAEMOTV AC MEMORABILI
INCENDIO PENE COLLAPSVM ANNO D.
M. D. XXXVIII.
IOANNES MATTHAEVS CASTALDVS
PVTEOLANVS ANTISTES INSTAVRAVIT.

LEONARDVS Vairus, Beneuentanus Canonicus

Regu-

Regularis, inter Collegij Neapolitani Theologos adſcriptus anno 1570. Philippo II. Regi cui aliquot annos in Hiſpania ſacra fecit, ob ſingulares animi dotes, maximè acceptus. Eccleſiam Puteolanã ornamentis, relligione, redditu plurimùm auxit, cùm nunquam Epiſcopatus iura diminui paſſus fuerit, quamobrem cum Neapolitano Archiepiſcopo acerrimè contendit, & victor euaſit. Scripſit de Faſcino libros tres in quibus & ſtili cultus, & doctrinae veritas elucet. Obijt anno 1603. pridiè nonas Decembris.

DE LVCRINO LACV, ET PORTV Iulio. Cap. XVIII.

Oſtrea.

VCRINVS Lacus Oſtreorum piſcatione celeberrimus; τῶν ὀστρέων θήραν ἔχων ἀφθονωτάτην, inquit Strabo. Ideoq. Varro, in nuptijs eos commendat,

Tunc nuptiae videbant Oſtreas Lucrinas.

Et ad omnem voluptatem Martialis,

Oſtrea tu ſumis ſtagno ſaturata Lucrino.

Idemq. *Puella ſenior, dulcior mihi Cygnis,*
Agna Galeſi mollior Phalantini,
Concha Lucrini delicatior ſtagni.

& alibi, *Non omnis laudem pretiumq. Aurata meretur,*
Sed cuius erit Concha Lucrina cibus.

Et quãuis Clemens Alexandrinus, Oſtrea Abydena guloſis exprobret, & Licinius Mutianus ſic multa genera laudet, *Cyzicena maiora Lucrinis, dulciora Brittannis, ſuauiora Edulis, acriora Lepticis, pleniora Lucenſibus, ſicciora Coryphantenis, teneriora Iſtricis, candidiora Circeienſibus*; & Plinius palmam tributam dicat ijs Oſtreis quae ſuprà Rhodani oſtia in

Oſtrea varijs in locis.

Lib. 22. c. 6.

lacu γομαλίμνης appellato nascũtur; & Catullus laudet quae sunt in Hellesponto,

——— colit ora
Hellespontiaca, coeteris ostreosior oris;

Et Lucanus quæ in Chalcedone,

—— ostriferum dirimat Chalcedone cursu;

Dialogus Aselly Sabini. Lucrina tamen omnibus antecelluisse, Romani luxus magnificentia demonstrauit. Suetonius Tiberium, ait, Asellio Sabino donasse CC HS pro Dialogo in quo Boleti, Ficedulae, Ostreae & Turdi certamen induxerat, quae omnia mensarum erant praecipua condimenta. Lasciuum idcircò lacum appellat Martialis, *Lib. 1. epig. 137.*

Dùm nos blanda tenent lasciui stagna Lucrini.

Portus Iulius.

Plinius à Lucrino Tyrrhenum mare seclusum ait, quod inter Italiae miracula collocat. Id quidem PORTV IVLIO factum est, cuius adhuc antè Lucrinum vestigia extant, adhuc conspiciuntur saxa quae ad molem muniendam iaciebantur. Errantq. proculdubio qui ad Misenum Portum Iulium fuisse contendunt. Quid enim Virgilij verba innuunt?

—— Lucrinoq. addita claustra?
Atque indignatum magnis stridoribus aequor?
Iulia quà ponto longè sonat vnda refuso
Tyrrhenusq. fretis immittitur aestus Auernis.

Vbi Seruius ait; *In Baiano sinu Campaniae contrà Puteolam ciuitatem Lacus sunt duo, Auernus & Lucrinus, qui olim propter copiam piscium vectigalia magna praestabant. Sed cùm maris impetus plerumque perrumpens exindè pisces excluderet, & Redemptores grauia damna paterentur, supplicauerunt Senatui. Et profectus Caesar, ductis brachijs, exclusit partem maris, quae anteà infesta esse consueuerat, reliquitq. breue spacium per Auernum, quo & copia piscium posset intrare, & fluctus nõ essent molesti, quod opus Iulium dictum est.* Reprehenditur à Beroaldo quòd Iulium Caesarem Dictatorem intellexit. Reprehenditur à Suetonio qui de Augusto ait; *Viginti seruorum millibus* *Portus Iulius à quo aedificatus.*

bus manumissis, & ad remum datis, Portum Iulium apud Baias immisso in Lucrinum & Auernum Lacum mari, effecit. Iuuenalis sic describit, cùm anteà dixisset,

—— tùm gratus Iulo &c. Lib. 4. Saty. 12.
Tandem intrat positas inclusa per aequora moles
Tyrrhenamq. Pharon, porrectaq. brachia rursum
Quae pelago currunt medio, longèq. relinquunt
Italiam; non sic igitur mirabere portus
Quos natura dedit ——

Miror Ioannem Brittanicum, portum hunc Hostiensem intelligere magnis molibus à Claudio extructum, quem à Diuo Iulio saepiùs destinatum scribit Suetonius, cùm subdat Iuuenalis, *Hostiensis portus.*

—— sed trunca puppe magister
Interiora petit Baianae peruia cymbae
Tuti stagna sinus ——

Portum natura factum fortasse intelligens, quem ad Misenum parauit Agrippa, quem in medijs vndis aedificando laude superauit Augustus. Phari in eorum altero brachio vestigia conspiciuntur. Et Iulium appellasse existimarem, maternum genus respicientem. Sic enim Sextus Aurelius; *Octauianus patre Octauio Senatore genitus, maternum genus ab Aenea Iuliam familiam sortitus.* Vel quoniam à Iulio Caesare fuerat excogitatus vt ait Lambinus in illud Horatij in Poetica, *Iulius à genere materno.*

—— siue receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet
Regis opus, sterilisuè diu palus aptaq. remis
Vicinas vrbes alit ——

Petrarcha in Itinerario scribit à Iulio conditum, ab Augusto immutatum. Strabo verò, ὁ δὲ Λοκρῖνος κόλπος πλατύνεται μέχρι Βαϊων, χώματι εἰργόμενος ἀπὸ τῆς ἔξω θαλάττης ὀκτασταδίῳ τὸ μῆκος, πλάτος δὲ ἁμαξιτοῦ πλατείας, ὅ φασιν Ηρακλέα διαχῶσαι, τὰς βοῦς ἐλαύνοντα τὰς Γηρυόνος δεχόμενον δ' ἐπιπολῆς τὸ κῦμα τοῖς χειμῶσιν ὥστε μὴ πεζεύεσθαι ῥαδίως, Αγρίππας ἐπεσκεύασεν. εἴσπλουν δ' ἔχει πλοίοις ἐλαφροῖς, ἐνορμίσασθαι μὲν ἄχρηστος, τῶν ὀστρέων δὲ θήραν ἔχων ἀφθονωτάτην.

Ἔνιοι

Ἔνιοι δὲ τοῦτον αὐτὸν, τὴν λίμνην εἶναι τὴν Ἀχερουσίαν φασίν. *Porrò Lucrinus sinus in latum producitur vsque ad Baias, interclusus ab extremo mari aggere longo stadia VIII. tanta latitudine, quantam lati currus orbita occupat, Eum aggerem aiunt ab Hercule factum dùm in Geryonis boues ageret. Cùm autem tempestatibus mare agitantibus vndas multis locis admitteret, & difficulter terrestri itinere posset peragrari, ab Agrippa est quod deerat structurae additum. Naues admittit leues, stationi inutilis, sed capturam ostreorum habet copiosissimam.* Nihil de portu Strabo scribit, sed de stagno tātum, à quo ad Baias ab Hercule ad littus via producta fuerat, quam Agrippa instaurauit. Quod iter his verbis commemorat Silius Italicus, qui & Cocytum appellatum fuisse à veteribus Lucrinum scribit,

Lib. 12.

Cocytus dictus est Lucrinus.

Ast hìc Lucrino mansisse vocabula quondam
Cocyti memorat, medioq. in gurgite ponti
Herculeum commendat iter, quà dispulit aequor
Amphityoniades armenti victor Iberi.

Lucrinus boni nominis omen.

Lib. 1. de nat. Deor.

Lycophron in Cassandra, Lucrini mentionem facit. Hoc tamen non praetereundum, tàm boni nominis Lucrinum lacum apud Romanos fuisse, vt primus nominaretur in vectigalibus, veluti vt primus miles fieret bono nomine obseruabant Consules, vt ait Cicero. Et Festus; *Lacus Lucrinus in vectigalibus publicis primus locatur eruendus, ominis boni gratia, vt in dilectu censuùe primi nominātur Valerius, Saluius, Statorius.* Huius lacus diuitias vnà cùm Tripergulae, vel Trispoti delicijs, quo in loco arx, thermae, & aedificia plurima erant, cinerei montis subita exhalatio miserrimè contumulauit. Perijt quoque pauperum praesidium quippè Xenodochium ibi conditum fuerat à Carolo Illustri anno 1307. quod D. Marthae dicatum, agri Cumani partem praeter coetera possidebat. In vita Placidi scribit Gordianus, à Tertullo Romae patricio dimidiam lacus Lucrini partem, & insulam Caprariam (vt ipse loquitur, Capreas autem intelligit) in salo Neapolitano, B. Benedicto dono datas cū eum ad Cassinum inuisisset. Sic enim Surius, mēse Octobri 522. A lucro, Lucrinum dictum esse, cum coeteris

Trispotum.

Xenodochiū.

Lucrini pars D. Benedicto data.

ris confirmat Ioannes Boccacius ; *Lucrinus lacus est Campaniae inter Misenum Baiarumq. caput, & Euboicas Cumas. Lucrinus vt veteres dicunt, à lucro dictus, nam cùm in eodem multitudo magna piscium caperetur, ex quibus maximum mercatores consequebantur lucrum, Lucrinus dictus est.* *Lib.9 cap.8.*

Delphini amor.

Quae Plinius de Delphino in hoc lacu pueri amasio narrat, quē ex Baiano Puteolos in ludū litterarium dorso ferebat, quòd eum Simonem appellauerit, & panis fragmento, allexerit, & hoc nomine appellatum in Gallia Narbonensi quasi in hominū societatem adscitum, saepenumerò piscari asserit Plinius, qui voluerint credāt. Moecenatis, Flauiani, & Flauij Alsij testimonio illud cōprobat. Appionem eius rei testem citat Agellius, & aliquot seculis antè apud Naupactum Theophrasti auctoritate Delphinos amatores fuisse cognitos scribit. *Lib.7. cap.8.* Appion vero ex Aegyptiacorum libro 5. narrat historiam cui est initium, περὶ Δικαιαρχείαν δελφῖνα ἐρῶντα παιδὸς, καὶ πρὸς παιδικὴν ἐπ[illegible]ομένον φωνὴν, & quae sequuntur cōtra Aristotelis opinionem qui lib. 4. Historiarum nullum esse piscem dicit qui habeat φωνὴν sed tantùm ψόφον quendam aut τριγμὸν, *strepitum & stridorem*. Et quamuis linguam habeat, non tamen ita soluta & articulata est, vt vocem edere possit. Atque adijcit rem non minus mirandam, puero mortuo, neque ad littus accedente, eius obitum animaduertisse Delphinum, atque esse exanimatum, & in sui pueri sepulcro humatum. Solinus per multos annos tandiù gestum esse puerum narrat, donec assiduo spectaculo desineret miraculum esse quod gerebatur. Haec quidem est illa φιλοπαιδία apud multos auctores, ideoq. amasij, venerei, lasciuientes dicuntur. Fabulā scripsisse Herodotum de Arione idem Agellius ait. Et vt fabulam cōmentus est Ouidius, *Herodot. lib. 1.*

Indè (fide maius) terga Delphina recuruo
Se memorant oneri supposuisse nouo.

Ille

Ille sedet cytharamq. tenet, pretiumq. vehendi
Cantat, & aequoreas carmine mulcet aquas.
Dij pia facta vident; astris Delphina recepit
Iuppiter, & stellas iussit habere nouem.

Pausanias de Delphino.

Et fabulam narrare mihi visus est Pausanias, qui Delphinum Melicertae cadauer extulisse in littus, & Phalantum in Italiam transuehisse scribit. Et tamen audacter hoc commemorat in Laconicis se vidisse, Τὸν ἐν Προσελλωνῃ δελφῖνα τῷ παιδὶ σῶστρα ἀποδιδόντα, ὅτι συγκοπέντα ὑπὸ ἁλιέων αὐτὸν ἰάσατο, τοῦτον τὸν δελφῖνα εἶδον, καὶ καλοῦντι τῷ παιδὶ ὑπακούοντα, καὶ φέροντα ὁπότε ἐποχεῖσθαί οἱ βούλοιτο; *Ego sanè in Proselene delphinum vidi, qui puero à quo sanatus fuerat cùm à piscatoribus vulnus accepisset, quasi mercedem curationis penderet, dicto se audientem praebebat, & eundem quocunque ille iussisset dorso transuehebat.* Quid si in hac re Graecus fuit Pausanias? Ad easdem nugas accessit Aristoteles qui mortuum Delphinum ab alijs in summa pelagi dorso euectum scribit, ne ab aliqua marina bellua deuoraretur. Et Aelianus lib. 16. c. 6. eos pisces mortuorum memoriam non abijcere contendit, & ad summam eos aquam alleuare, vt hominibus sepeliendos tradant. Quasi vero cũ piscibus loquutus, eorum didicerit ritus. Quid de puero Iasense somniant? Quid de Leucothea ad Corinthum à Delphino exposita? Quod monstrum de Caerano narrat, & de naui quae naufragium fecit Plutarchus? Et de Palaemone Delphino insistente? Oppianus in Halieuticis pro parricida & impio eum habet qui Delphinũ occiderit, hominem enim ab eo pisce obseruari existimabant. Ideòque Epigrammatarius.

De Delphino, varia.

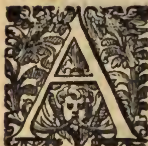
—— ἱερὸν εὐσεβέες

Quare idem Oppianus fabulatus est homines à Dionysio in pisces mutatos esse. Ab hominum tamen eum piscem consuetudine non abhorrere, quotidiana nos docet experientia, quandò naues atque cymbas videntur comitari, & ferè cum nauigantibus colloqui.

NOVI

NOVI MONTIS ERVPTIO.

Cap. XIX.

NTIQVARVM rerum monumenta Puteolis, eam habent admirationem, quam quae Romae ſunt reliqua,quae maximum animo & oculis afferũt ſtuporem. At verò quae in ijs locis aut ignes, aut thermae, aut montes obijciunt, omnem ſuperare admirationem facilè videntur. Quid admirabilius monte illo cinereo, qui vnius diei noctiſq. ſpacio, tantùm creuit, vt cum alijs circùm montibus contendat? Anno ſiquidem 1538. cùm anteà biennio Puteolana regio maximis terraemotibus fuiſſet agitata, cùmq. viginti perpetuis diebus loci adiacentes,atque ità vt domus nulla ſupereſſet, integra, & quae proximam non minaretur ruinam; pridiè Cal. Octobois,qui dies Michaeli Archangelo ſacer eſt,prima noctis vigilia (vt Antonius à Falconibus,& Simon Portius ſcribunt) terrae cumulus erectus eſt, cùm prius mare CC. paſſibus receſſiſſet, accolis piſcium copiam capientibus, & dulcium aquarum ſcaturigine erumpente,naſcentis ſubitò montis figuram imitatus. Aperto deindè veluti ore miros euomit ignes, lapides, tantùmq. foedi cineris,& pumicum, vt obruerint aedificia, & frugibus atque arboribus ad VI. vſque lapidem funeſtã iacturam intulerint, pendentemq. vindemiam verterint in cinerem, dùm necata iumenta paſſim iacerent, & Puteolani cum liberis & vxoribus, nudi, ſqualidi, lugentes, calamitatem deteſtantes Neapolim ſe reciperent. Barbarorum maximas Puteolani iniurias pertulere; hanc autem quam natura ipſa intulit,& perferre coacti ſunt,obliuioni nunquam tradent,& iniuriae teſtem coram oculis montem ipſum quotidiè contemplantur.

tur. Hieronymus Borgius in carmine ad Paulum III. ſic deplorauit.

Quis fumus turpat niger ora nitentia Solis?
Sulphureis tenebroſa palus effuſa cauernis
Fluctuat Aetneis eructans altiùs ignes.
Nunquid Auernales Phlegeton prorupit in vndas
Terribiles fluctus & ſaxa ſonantia torquens?
BAIANAE *reboant vndae ſimul agmen aquarum*
Dulce fluit, celeri fugiens contraria curſu.
Excidit è tremula Miſeno buccina dextra
Rauca ſonans, metuit rurſus Prochyta aegra ruinam.
Eruta viſceribus ſumantis murmura terrae
Horrificis complent piceas mugitibus auras.
Triſtis ab occaſu facies, & torua minatur,
Vndè lues Latias infecit tetrior vrbes,
Tùm quae ſaxa furens ingentia ſaepè ſub altum
Spiritus emittit coelum ceù Circinus orbem
Amphitheatralem ſtruxere ad multa repentè
Millia, ſaxoſos reuomente voragine fluctus.

Voragineum appellat Porcius cinerem illum & ſiccum, ſed longè lutoſum & humidum cecidiſſe ſcribit, ad lx. ferè paſſuum millia; illudq. ſuperare omnem admirationem, montem circum eam voraginem ex pumicibus & cinere M. paſſuum & eo amplius altitudine vna nocte eſſe cõgeſtum, & ex multis quae in eo inerant ſpiramenta, duo eius aetate ſuperfuiſſe alterum iuxtà littus ad Auernum procurrens, alterum in ipſo montis medio, atque durare ad eam vſquè diem incendium, quod tamen intermitteretur aliquandò. Deindè rem phyſicam conſiderans, multa profert quae ad Meteorologica, & ad Aſtrologiam pertinent, illudq. potiſſimùm, quòd cum poroſum littus illud fuerit, & cauernoſum, facilè exhalationes motu velociſſimo raptae, materiam in ea regione bituminoſam atque peruſtam inflammarunt, & propulſam eiecerunt hiatum illum efficientes. Quòd autem mare receſſerit, exhalationibus tribuendum,

quae exire volentes, terram rarefecerunt, & veluti ſitiens aquam per rimulas hauſit. Ardebatq. materia bituminis, propterea quòd quae iuxtà ſcatebāt aquae, calidae erant, & exhalationum impetu, incendio robur eſt additum. Idem contigiſſe ſcribit Ariſtoteles in Ponto Heracleae. Magnos quoque eructauit ignes Veſuuius ſub Tito. In Arime quoque Inſula L. Martio & Sex. Iulio Coſſ. in Epomeo, apertum incendium maxima voragine.

Georgius Agricola ait, manifeſta montium incendia, ſi perpetua ſint, intelligere nos nullam eſſe obſtructionē viarum per quas modò quaſi fluuium quendam ignis, modò flammas, nunc verò tantùm fumum euomunt. Sin per temporum interualla increſcunt, internis vijs occluſis, eius viſcera nihilominus ardere; ſuperioris autem partis incendia propter fomitis inopiam nonnihil ad tempus remittere. At vbi ſpiritus vehemētior rurſus recluſis vijs ijſdem, vel alijs, è carcere magna vi erumpit, cineres, arenam, ſulphur, pumices, maſſas, quae ferri habent ſpeciem, ſaxa, aliaſq. materias foras eijcere; cuius exemplum mōtis Aetnae incendium, & multò maximum, mōs nouus ad Auernum. Idem motū nullo hiatu facto, molem egerere dicit; qui ipſe quidem proprio caret nomine, ſed opus ἀναφύσημα Graeci nominant, quòd ipſi inflato ſint plerunq; ſpiracula, quomodo tumulus propè Troezena ortus eſt, & hic mons nouus, multaeq. Inſulae enatae (vt arbitrantur) Delos, Rhodus, Anaphe, Nea, Thera, Thereſia, Aenaria. Aſſerit montem ſpiraculis fuiſſe plenum iam tùm cùm enatus eſt. intus flagrare & fremere, fumumq. multis in locis emittere, in quibuſdam etiam riuulos effundere calidiſſimos, & deſcendere in craterem nonnullos tentaſſe, qui miſere perierunt. Hoc tempore crater hortus eſt. Sic autem philoſophatur, Lucretius, *Lib.6.*

Scire igitur licet innumeras vaſtaſq. cauernas
Sub terris eſſe, atque illic quandoque creari

Ingentes ventos: qui dùm crudelia miscent
Proelia, concutiunt terram, nimioq. furore
Congressi euertunt totis cum moenib. vrbes.
Donec parte aliqua erumpunt facto agmine, & auras
Diffusi in vacuas non longa pace quiescunt.
Gignuntur verò hi venti telluris in aluo
Ex fumis, quos vicina trahit ignis ab vnda.
Quippe ignes in se multos magnosq. perenni
Tempore nutrit humus (dictu mirabile) sed non
Falsa tamen refero; credet qui viderit Aetnam,
Qui latebras calidarum vsquam spectarit aquarum;

Qui nempe Puteolos viderit, multis anfractibus cauernosos, venis & poris peruios, vbi spiritus vehemẽtes aquarum concursum motumq. concitant; vbiq. collisi inter saxa venti efferuescunt, ignesq. incendunt maximos. Et miror profectò cur in ea regione huiusmodi montes saepiùs non exiliant. Virgilius grandiloquo suo more loquutus eã ignis vim sic exprimit,

—— sed horrificis iuxta tonat antra ruinis,
Interdumq. atram prorumpit ad aethera nubem
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla,
Attollitq. globos flammarum, & sidera lambit,
Interdum scopulos, auulsaq. viscera montis
Erigit eructans, liquefactaq. saxa sub auras
Cum gemitu glomerat ——

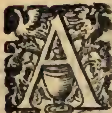
Silius verborum & sententiarum magnitudine, proximè videtur accedere,

—— tellus atro exundante vapore
Suspirans, vstisq. diù calefacta medullis
Aestuat, & Stygios exhalat in aëra flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,
Interdumq. cauas luctatus rumpere sedes
Ante exire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, lacerataq. viscera terrae
Mandit, & exesos labefactat murmure montes.

DE AVERNO LACV.

Cap. XX.

AVERNVS, Ἄορνος, καὶ Ἄορνις dicitur Tzetzis auctoritate. Sinui huic mari propè ipsum littus profundo, faucibus commodè ad recipiendas naues instructo, à Lucrino prohiberi portus vsum, scribit Strabo; ἔστι δ' ὁ μὲν Ἄορνος κόλπος ἀγχιβαθὴς καὶ ἀρτίστομος λιμένος καὶ μέγεθος καὶ λιμένος φύσιν ἔχων, χρείαν δ' οὐ παρεχόμενος λιμένος, διὰ τὸ προκεῖσθαι τὸν Λοκρῖνον κόλπον προσβραχὺ (vel προσβραχῆ) καὶ πολλύ; *Est autem Auernus sinus maris profundus, plano ostio, magnus, & portus naturam habens. Portus verò vsum non praebet sinus Lucrinus, qui antè illū iacet praelongus & altus.* Paludem laqueo circunductā vocat Lycophron ἀμφιτορνωτῷ βρόχῳ, *quoniā rotunda figura circumducitur.* Locum quem Ditis ostium esse credebāt veteres superstitiosi, Auernum vocabant. Quamobrem multa Auerna commemorat Lucretius, Lib. 6.

Lib. 5.

Nunc

Nunc age Auerna quae ſint loca cunque lacuſq.
Expediam, quali natura praedita conſtent

Et Virgilius, ——— *& Auerna per alta*

Lib. 6. *Congreſſus* ———

Et Ariſtoteles lib. περὶ θαυμασ ἀκουσμ. quandam Auernam paludem deſcribit, non longè ab Inſulis Electridibus, fluuioq. Eridano in Epiro cuius aquae calidae odorem exhalant grauem & tetrum; in qua nec animal vllum bibat, neque auis volet; quod ſi volare conata fuerit, continuò in eam decidat & intereat. Hinc, Αορνα, *ſine auibus.*

Virgilius, *Quam ſuper haud vllae poterant impunè volantes*
Tendere iter pennis, talis ſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum.

Dixerat quoque anteà Lucretius,

Lib. 6. *Principio quod Auerna vocantur, nomen id ab re*
Impoſitum'ſt, quia ſunt auibus contraria cunctis
E' regione ea, quòd loca cum aduenere volanteis
Remigij oblitae pennarum vela remittunt,
Praecipiteſq. cadunt, molli ceruice profuſae
In terram, ſi fortè ita fert natura locorum,
Aut in aquam, ſi fortè lacus ſubſtratus Auerno'ſt.

Tzetzes ait aliquos ſcripſiſſe, Auernum calidum eſſe lacum ramoſum, ibiq. eſſe quae ad Phaetontem pertinent, & Electrum naſci. Alios in Alexandri geſtis, montem feciſſe Auernum qui XIIII. ſtadiorum altitudinem contineret, à quo ob frigiditatem aues abhorrebant. Sotionem, Agathoſthenem, Dionem, coeteroſq. hiſtoricos, non lacum, neque montem, ſed Os quoddam dixiſſe apud Diabenem Meſopotamiae & Syriae regionem propè Aſphaltitidem lacum. Quaſi verò ex eo Naphtha emanaret. Et Pauſanias in his quae de Thracio Orpheo ſcribit, ait crediddiſſe aliquos illum ad Auernum Theſprotiae mortua vxore veniſſe, quòd ibi peruetus eſſet oraculum per vmbrarum euocationem

nem, ibiq. Eurydicis animam ſequutum,& deceptum, ſibi ipſi mortem conſciuiſſe. Quis diuinare poterit, an hac de cauſa Laberius apud Agellium lib. 11. cap. 5. in lacu Auerno dixerit pro amante muliere, *Amorabundam?*

Necya.

Ea propter cuique Auerno Necromantia cum maximo humanae prudẽtiae dedecore applicarunt. Et de noſtro loquens Strabo; ἐμύθευον ἐν τῷ Ἀόρνῳ τὰ περὶ τὴν νεκυίαν τὴν Ὁμηρικήν; quandò aiebant mortuos ibi reſponſa dare, ideòq. Vlyſſem eò aduenifſe. Vlyſſis verò Auernum apud Cimmerios ad Boſphorum Cimmerium, ad Septentrionem deſcribit Homerus, ad cuius imitationem Virgilius hunc Auernum Aeneae explicauit. Quod verò deteſtabilis Magiae genus ab Homero narratur? quaenam fabulae? quid à Chriſtiana relligione magis abhorrens? *Cimmerij Septentrionales.* *Homeri necya.*

Ἀμφ' αὐτῷ δὲ χοὰς χέομεν &c. *Odyſſ. 11.*
Scrobem fodi cubitalem quoquo verſus;
Circà eam autem libamina fundebamus omnib. Manibus
Primum mulſo, poſtea vero dulci vino,
Tertium vero aqua, inſuper farinam albam commiſcui.
Multum autem precatus ſum mortuorum infirma capita etc.

Et ſi alij addiderint lac, oleum, ſpumam Canum, Lyncis viſcera, oculos Draconum. Quae veluti placentae in ignem conijciebãtur. Euripides de placenta & Scrobe Menelaum loquentem inducit,

Σὲ τὴν ὄρυγμα δεινὸν ἠμιλλημένην
Τύμβου καλῶ καὶ δ' ἐμπόρους τ' ὀρθοστατάς.
Μεῖνον τί φεύγεις; ———
Te feſtinantem ad terribilem foſſam
Sepulcri, & ad ſacras placentas in ignem coniectas voco.
Mane. Quid fugis?

Nigrarum deindè pecudũ ſanguine foſſa implebatur, quae Herois enſe fodiebatur; & horum ſuffitu corporibus iungi animas

animas credebant, futura hoc pacto praedicentes. sic enim ibidem de Tiresia,

Αἵματος ὄφρα πίω, καί τοι νημερτέα εἴπω.

Sanguinem at bibam, & tibi vera dicam.

Idcirò ψυχομαντεῖον in hoc Auerni lacu fuisse scribit Cicero, Appiusq. νεκρομαντεῖα illic facere solebat. Eam Virgilio causam fuisse, inquit Turnebus, fingendi Aeneam per Auernum ad inferos descendisse, quòd esse crederentur illic Plutonis spiracula animas remittentia Magico ministerio, & retrò recipientia. Sed in ea parte Italiae (inquit Max. Tyrius serm. 6.) quae Magna Graecia dicitur, apud Lacum cognomine Auernum, diuinatorium antrum fuit, antriq. ipsius Sacerdotes ductores animarum ab ipsa re denominati; quò qui oraculi causa venisset, praecatione in primis facta, victimis caesis, liquoribusq. effusis, vel patris, vel amici cuiuspiam animam excitabat ab inferis. Hinc Aeneae quoq; cum Sibylla ad eum Lacum cõgressus, hinc etiam Scrophae diuinatio, quam à Lacu Auerno dimissam, scribit Messala Coruinus lib. de Augusti progenie, condendae Vrbis locum demonstraturam. Quae ad ripam Tybridis consedit, & Scrophae vexillum tunc elatum, de quo Virgilius,

1. Tus.

Platonis spiracula.

Vide age, & ingentem factis fer ad aethera Troiam.

Quam vanitatem coarguit Augustus excisis siluis, quae caliginosum & obscurum reddebant locum. Quod Agrippae opera factũ scribit Dio; idemq. refert tunc supra Auernum simulacrum quoddam sudore tãquam humano repletum inuentum esse. Id CALIPSVS fuisse existimant cui sacrum locum illum esse dicebant, quamquam & Terminalem quoq; Deũ ibi constituat Lycophron, qui de Auerno loquens subdidit, in Cassandra,

Lib. 48.

Simulacrum Calipsus.

Terminalis Deus.

——— ἔνθα Τερμιεὺς
Ὁρκωμότους ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας

——— *vbi Terminalis*
Iusiurandi constituit Dijs sedes ———

Termi-

Terminalis ſiquidem Iuppiter dicitur, ὡς ἀρχὴ καὶ τέρμα πάντων. Ad eas ſuperſtitiones obeundas, Annibal quoque ad Auernum hunc acceſſit vt ſacrificaret, quod ſcribit Liuius. Tunc ſanè truculentior ne atq; horridior fuerit barbari viri, an Auerni aſpectus, ignoro. Ad eum tamen tunc quinque iuuenes nobiles Tarento venerunt ad Thraſimenũ & Cannas capti, & maxima comitate ad domos ſunt dimiſſi. Diti ſacrum fuiſſe locum hac de cauſa idem Strabo ait, & Orci ibi oſtium eſſe credebant. Cicero 1. Tuſculana è vetere poeta,

Annibal ad Auernum. *Lib.4. De.3*

Orci oſtium.

Indè in vicinia noſtra Auerni lacus
Vndè animae excitantur obſcura vmbra, aperto oſtio
Alti Acherontis ———

Quod Manalem quoq; lapidem fuiſſe appellatum ait Feſtus. Et, Manium poſtem, etiam dictum reperi. In locis peſtilentibus oſtium Orci eſſe dicebant. Plautus Trinummo,

Manalis Lapis.

Acherontis oſtium in noſtro eſt agro. *Lib.6.*

& Lucretius, *Ianua nec puteis Orci regionibus illis*
Credatur ———

& licet Virg. dicat, ——— *quando hic inferni ianua Ditis*
Dicitur ——— *Lib. 6.*

Non tamen illud intelligebat, hunc tantùm Auernum inferni fuiſſe ianuam. Nam cum animàs omnes ad inferos deſcendere putarent, multis in locis Orci oſtium eſſe credebant, quibuſuis ſcilicet locis peſtilentibus, vt quae ſpiracula erant quae foeditate, & grauitate animam extorquerent. Arnobius, ſcribit Protumnum quendam ignominioſum Dei amatorem, Ianuam Ditis, atque Acheruſiae aditum pollicitum eſſe indicaturum Libero Semeleio, ſi ſibi facilis ille Deus morem gereret.

Lib.5. contra gentes.

Sed quae à Latinis Oſtia Ditis nominantur, ea Graeci πλουτώνεια, & χαρώνεια dicunt. Plinius, *In Sinueſſano agro & Puteolano Spiracula vocant, alij Charoneas Scrobes mortiferum ſpiritus exhalantes.* Et Cicero, *Non videmus, quàm ſunt varia terrarum genera, ex quibus mortifera quaedam pars eſt, vt &* *Lib.2. c 93.* *Lib.1 de Diu.*

Problem. *Ampsancti.& in Asia Plutonia quae videmus.* Aristoteles totum

Pyriphlegeton illum tractum quondam Pyriphlegetontem appellari solitum scribit, qui deindè haec de Auerno nostro; Περὶ τὴν Κύμην περὶ Ἰταλίαν λίμνη ἐστὶν ἡ προσαγορευμένη Ἄορνος. περικεῖσθαι γάρ λέγουσι περὶ αὐτὴν λόφους κύκλῳ τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων, καὶ αὐτὴν εἶναι τῷ σχήματι κυκλοτερῆ, τὸ βάθος ἔχουσαν ἀνυπέρβλητον; *Apud Italas Cumas Lacus est Auernus appellatus forma circulari, profunditate immēsa tumulis vndique septus, trium ad minus stadiorum altitudine.* Subdidit nihil habere admiratione dignum. Hoc tamen ibi esse mirandum, quòd densissimis circumpositis arboribus nullum in lacu cernitur natans folium. Aquarum puritati illud videtur tribuere. Eundem vocat Ἀορνίτον Antigonus, apud quem vide elegantem Timei locum. Pyriphlegetontem etiam in Auerno cum Oraculo cōmemorant alij (quapropter Apollinis templum ibi collocant) ex aquis calidis

Aorni varij. Acherusiae vicinis, & vicinum aquae potabilis fontem, à qua omnes abstinebant Stygis aquam putantes. In Epiro locus Aornus quoque dicitur qui pestilenti exhalatione insignis, non sinit volucres coelo frui libero. In India nō procul à Nysa, Saxum, est Aornum. Et quaedam exhalationes & si terra nullos habeat specus, animantes solent necare, vt Lepores Ithaca, Noctuas Creta, Canes Sigarus, Scorpiones Galata circa Africam.

Lucretij locus de Auerno.

Lib. 6. Cùm de Auerno loquutus est Lucretius,

Is locus est Cumas apud, Etruscos & montes
Pompeÿ calidis vbi fumant fontibus aucti,

Aduers. lib. 22. cap. 19. locum corruptum existimat Turnebus, quid enim Auerno cum Etruria? atque legit,

——— *Cumas apud Ocris Vipera montis;*

Quae lectio Sibyllae interpretatione & Oraculo indiget. Neq; huiusmodi loquutus est Lucretius vt Oscam linguam redoleret, vt Ocris, montē confragosum significaret, & Vipera exitiosum & pestilētem locum. Rectius aliqui legunt,

Cumas

— Cumas apud montemq. Misenum —
vel, *——— montemq. Vesuuum,*

propterea quòd Pompeios deindè videtur commemorare. Antiquam ipse lectionem retinerem, vt Etruscus mons sulphureus appelletur, à Gigantum parte quae in Etruriam in Phlegrea illa pugna eiecta est. Audi Pomponium Laetum,

Huc quicunq; venis stupefactus ad ossa Gigantum,
Disce cur Etrusco sint tumulata solo, etc.

Acheron.

Acherontem quoque Auernum appellatum dixere, quòd in eum Acherusia palus, quae ad Cumas est, influeret per subterraneos meatus, quamuis & Acherusiam in Lucania commemoret Eutropius. Eandem, & in Epiro alteram memorat Liuius dum scribit, Alexandrum Epiri Regem, vt caueret Acherusiam aquam, & Pandosiam vrbem ex oraculo Iouis Dodonaei, quae vrbs, & qui amnis in Epiro sunt, ociùs transmisisse in Italiam, vt quàm maximè abesset ab Epiro. Qui tamen propè eam vrbem atque amnem occisus est ab exule Lucano. Amnem in Epiro Acherõtem ex Molosside fluẽtem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus, vt apud eundem Liuium. Et arborem albae populi reperit Hercules ad amnem Acherontem in Thesprotide, ex cuius lignis victimarum femora Ioui Olympio cremabat. Seruius ex aestuarijs Acherontis, vel Acherusiae, vel Acheruntiae, Auernum nasci scribit. Ad quod allusit Silius lib. 12.

Acherusia in Lucania
In Breuiario.
Dec. 1. lib. 8.
Acheron in Epiro.

Hinc vicina palus, fama est, Acherontis ad vndas
Pandere iter cauas stagnante voragine fauces
Laxat, & horrendos aperit telluris hiatus,
Interdumq. nouo perturbat lumine Manes.

Et Petrarcha in Itinerario, *Ea autem huiuscemodi apta loca, quod ibi sint Auernus atque Acheron tartarea nomina, ibi Ditis ostia limen irremeabile, & ille facilis descensus Auerni.* De Acherusia, Cumis aliqua scripsimus.

Stygia palus. Cimmerij.

Stygiam quoque paludem fuiſſe dictum Auernum, idem Silius ſcribit;

Ille olim populis dictum Styga, nomine verſo
Stagna inter celebrem nunc mitia monſtrat Auernum.
Tum triſti nemore, atque vmbris nigrantibus horrens
Et formidatus volucri, letale vomebat
Suffuſo virus coelo, Stygiaſq. per vrbes
Relligione ſacer ſaeuum retinebat honorem.

& Lycophron in Alexandra,

Λίμνην τ᾽ Ἄορνον ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ
Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρωθὲν σκότῳ
Στυγὸς κελαινῆς νασμὸν ————
Paludemq. Auernam laqueo circunductam
Et Cocyti fluuium tenebris abſortum
Nigrae Stygis riuum ————

Ex ea obſcuritate Cimmerios ibi habitaſſe crediderunt. De quibus Strabo dùm loquitur, ait includere Auernum ſupercilia, rectà ſurſum enata, & vndique praeterquàm in aditu imminentia, ſilua olim magnarum arborum inacceſſa. Quam poſteà cùm ipſius Strabonis aetate caecidiſſet Agrippa, & loca aedificijs eſſent occupata, & actus infrà Auernum Cumas vſque cuniculus, omnia haec Cimmeriorum fabulam deleuerunt, vt ipſe innuit Ephorum reprehendens, qui Cimmerijs locum illum dicans, ſcripſit eos in ſubterraneis aedificijs habitaſſe quae Argillas vocabant. Idcircò deludere videtur antiquos, qui lacum non nauigabant, niſi priùs Genios Manes in tenebris illis placaſſent, Sacerdotibus ad id conſtitutis. Sed Cicero Acad. quaeſt. l.2. *Cimmerij populi* (inquit) *in Italia ad Baianum & Auernum ſinum, incolentes vallem ingenti iugo circunductam, quae neque matutino, neq; veſpertino Sole contegitur. vndè prouerbium Cimmeriae tenebrae.* Lycophron vero,

Lib.5.

Argillae.

Kaì

Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα κ᾽ Αχαιρουσίαν. &,
—— ὀβριμοῦς τ᾽ ἄλσος ὀυδαίας κόρης
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος
Τείνει πρὸς αἴθραν κρᾶτα πολυδέγμων λόφος.
Et Cimmeriorum domicilia, Acberusiamq.
—— Proserpinaeq. nemus infernae puellae,
Et Pyriphlegetontem fluuium, vbi inuius
Tollit in coelum verticem capax collis.

Ergo nemus illud Proserpinae dicatū erat. Haec in Baijs cōmemorauit. Eorum habitationes ad Bosphorum descripsit Homerus. Indè ad omnia loca obscura significatio emanauit. Eorum domum, ignaui somni penetralia appellauit Ouidius. Et tristes noctis tenebras, Homerus. Et quemadmodū Auerni locus, sic & Cimmerij aliundè huc sunt trāslati. Vltrà.n. Oceanū Cimmerios summus Poetarum posuit, *Odyss. 11.*

Η δ᾽ ἔς πείραθ᾽ ἵκανε βαθυῤῥόου Ωκεανοῖο
Ενθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δημός τε πόλις τε.
Illa ad fines peruenit profundi Oceani,
Hic verò Cimmeriorum erat virorum populusq. ciuitasq.

Idq. credula obseruauit antiquitas quippè constitutis ab Hercule Colūnis, indicante nullum praetereà inueniri posse littus, vltrà illas inferos constituerunt vbi Sol diù non lucet, sed fulguris in modum praeteruehitur, vt scribit Isacius. Quamobrem Claudianus, *1. in Eutrop.*

Est locus extremum pandit qua Gallia littus
Oceani praetentus aquis, quà fertur Vlysses
Sanguine libato populum mouisse silentum.
Illic vmbrarum tenui stridore volantum
Flebilis auditur questus, simulacra coloni
Pallida, defunctasq. vident migrare figuras.

Omnem lacum Auernum, trium stadiorū altitudine circundari scribit Aristoteles, salsis vndis, nigroq. colore ob profunditatem, sulphur oluisse, & densam foetidam caliginem, quoniam obscœnum sacrum humano sanguine conficiebatur. Sulphuris odorem occidisse aues scribit Seruius.

Lib. de flum. Vibius Sequester immēſam aquis altitudinem tribuit, quae tamen ducentas vlnas non excedit. Piſces paucos gignere eoſq. paruos atque nigros, nec humano vſui commodos, ſcribit Ioannes Boccacius.

Antrum Sibyllae.

Quod vulgus antrum Sibyllae ad Auernū nominant, haud vereor antri faucem fuiſſe quod Cumis ad Auernum ductum erat, vt teſtatur Strabo, qui montem exciſum à Cocceio ob Cimmerios affirmat; *Lib. 5.* ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀόρνου διώρυγος ὑπονόμου τμηθείσης μέχρι Κύμης; *Actuſq. infra Auernum Cumas vſque cuniculus.* Quamobrem cùm Sibyllae antrum Cumis fuiſſe non ſit dubitandum, ad oracula & ſacrificia, ad Auernum ſe contuliſſe affirmarem. Cellam in hoc cuniculo vermiculatam, coeruleoq. colore depictam, balneum, non Sibyllae habitationem omnes affirment neceſſe eſt; nam calorem illum & tenebras, quis perferre habitando potuiſſet? E regione magni aedificij veſtigia ſuperſunt. Apollinis tēplo tribuunt. Alij thermas exiſtimarunt. Extat hoc tempore Balneum Subcellarium.

FOSSA

FOSSA NERONIS. MONS CHRISTI *Mons Gaurus.* Cap. XXI.

AGISTRIS & machinatoribus Seuero & Celere vtebatur Nero, quibus ingenium & audacia erat etiam quae natura denegauiſſet per artem tentare, & viribus Principis illudere, vt ſcribit Cornelius Tacitus. *Lib. 5.* Ab his cognitũ Neronis ingenium. Aedificiorum delectabatur luxu, vt etiam in veſtibulis Coloſſos centum viginti pedũ poſuerit, porticus triplices milliarias aedificauerit, cuncta gemmis & vnionum conchis diſtincta, & auro lita ornanda iuſſerit, vt etiam ex coenationibus vnguenta ſpargerentur & flores. Exquiliarum mons totus aureus aurea domo viſus eſt. Ideòq. ab lacu Auerno nauigabilem foſſam vſque ad Oſtia Tyberina depreſſuros promiſerant ſqualenti littore, aut per montes aduerſos. Suetonius huiuſmodi nauigationem deſcribit, vt *In Ner. c. 31.* nauibus, nec tamen mari iretur, longitudinis per clx. milliaria, latitudinis qua cõtrariae quinqueremes cõmearent. Ad quod opus perficiendum ſontes qui morte plectendi eſſent, damnati ſunt; & quicunque in carceribus deuincti eſſent toto Romano Imperij orbe, in Italiam deportati. Id enim apud Suetonium ſignificat, *Quod vbiq; eſſet cuſtodiae;* quicunque cuſtodiebantur. Et Cuſtodias, vinctos ipſos appellant Iuriſconſulti. Sed quae nam Imperatoris inſania? praeter Imperij vires, nitebatur theſauris. Vecordem ſanè hominem, ea tantum vanitas oſtentauit. Antiquiſſimam Didonis gazam ex Tyro aduectam, eques Romanus pollicitus eſt. At ipſe pecuniarum, animae, corporis, ingenij profuſor, adhibuit fidem. Mox, quòd eum ſpes fefellit, rapinis ſe totum dedit. Opus praeclarum, ſed quod abſolui nunquam potuiſset. Licolam vulgò, dicunt.

Ad

Ad Auernum etiam, Mons CHRISTI est. Miror doctos viros in dubium reuocare, an CHRISTVS Saluator, ad Auernum resurrexerit in hoc mõte, & ab Auerno Puteolano praedã tulerit, nam poeta quem Eustasium falsò dicunt,

Est locus Australis quo portam CHRISTVS *Auerni*
Fregit, & eduxit mortuos indè suos.
Haec domus est triplex, hinc iure Tripergula dicta,
Vna capit vestes, altera seruat aquam, etc.

Et Alcadinus apud eosdẽ eandem ignorantiam sequutus,

Est locus effregit quo portas CHRISTVS *Auerni,*
Et sanctos traxit lucidus indè Patres;

Cùm sciamus Redẽptorem operatum esse salutem in medio terrae. Quid Hierusalem cum Puteolis? Quid Auerno lacui, cum Sepulcro illo celeberrimo, in quo iam Sanctarum mulierum redolent aromata? An Angelos in monte CHRISTI fuisse dicemus eos, qui in Sepulcro Hierosolymis dixerunt, *Surrexit non est hic?* Quasi vero Auerno lacu opus fuerit summo illi conditori, & fabulosum locum ipsa veritas ad sui ipsius gloriae monumenta declaranda elegerit, Auernum verò pro Inferno acceptum Theologis quoque exprimit D. Ambrosius qui in hymno cecinit,

Auernus pro Inferno.

Ne foeda sit vel lubrica
Compago nostri corporis
Per quam Auerni ignibus
Ipsi crememur acriùs.

Quemadmodum Prudentius in Hymno ad omnes horas, tartarum dixit,

Quia ipsum (ne salutis Inferi expertes forent)
Tartarum benignus intrat ——

Et Sedulius grauissimus auctor tartarum, erebum, & chaos appellauit.

Quod ad GAVRVM pertinet, tres hoc nomine montes appellatos reperio. Primus is est qui ad Massicum propè Minturnas Suesamq. surgit. De quo Cicero, *Hac lege Tribunicia Decemuiri vendent agrum Campanum. Accedit & mons Gaurus*

2. Agraria.

accedit

accedunt ſiBeta ad Minturnas. Adiungitur & illa via vendibilis Herculanea multarum diuiciarũ & magnae pecuniae. Et Liuius; *Consules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Sutriculam castra ponũt.* Maſſico ſic coniungit Statius, in Via Domitiana, Lib.7.Dec.1. Lib.4. Silu.

Atquè Echo ſimul hinc & indè fractam
Gauro Maſſicus vuifer remittit.
Miratur ſonitum quieta Cyme
Et Linterna palus, pigerq. Sauo.

Quòd vitibus plenus erat, idem Statius Icarium appellat, Silu. 1.

—— Icario nemoroſus palmite Gaurus.

Icarus Oebali Laconum Regis filius accepto à Libero patre vino, ruſticis diſtribuit, qui toxicum accepiſſe arbitrati, eum interfecerunt. Frondẽtem vitibus, & Niſaeum appellat Silius, Lib.8.

——— & frondentia laeto
Palmite deuaſtat Nyſaea cacumina Gauri.

Quippè in Nyſa vrbe Arabiae quae Agypto contermina eſt, Bacchus à Nymphis fertur educatus. Per Falernos Gauranoſq. ſaltus Fabium ſic maceraſſe Hannibalem ſcribit Iornandes, vt qui frangi virtute non poterat, mora comminueretur. Lib. 1. de Regn.ac tẽp. ſucc.

Secundus, qui Stabijs imminet. Silius, Lib.12.

Illic Nuceria & Gaurus naualibus apta.

A quo Gauranum oppidum ad Stabias appellatum confirmant indigetae, Surrentinis collibus & Nucerino nauali conterminus. Tertius, qui Puteolis eſt ad Auernum, quem Barbarum nominant, de quo Lucanus, Lib.2.

——— vel ſi conuulſo vertice Gaurus
Decidat in fundum penitus ſtagnantis Auerni.

Et Iuuenalis Satyra 9.

Te Trifolinus ager foecundis vitibus implet,
Suſpectumq. iugum Cumis, & Gaurus inanis,

Quo epitheto vel montem ſignificat ad agriculturam in-

eptum, nullo arbore consitum, sed nudum, quare non credendum vitibus fuisse abundantem, & cùm de vino loquimur, Gauranum propè Massicum intelligamus necesse est; vel inanem dicit, nam cauernis olim abundabat. Sulphureum dici ab Ausonio arbitrati sunt,

Idyll. 9.

Tales Cumano despectat in aequore ludos
Liber, sulphurei per iuga consita Gauri
Perq. vaporiferi graditur vineta Vesevi,

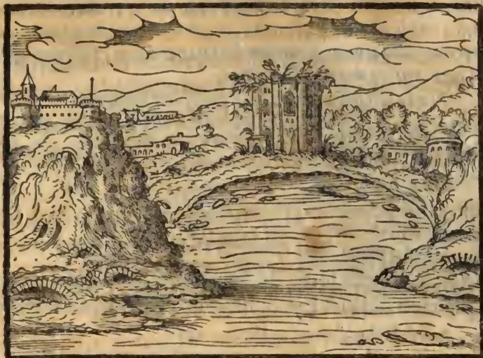
Quem tamen de primo Gauro loquutũ affirmo & ob scrobes Suessanas. Gaurum qui imminet, sulphureum dixisse. At Sidonius Apollinaris de Puteolano cecinit,

Inter delicias mollirent corpora Baiae,
Et se Lucrinus quà vergit Gaurus in vndas.

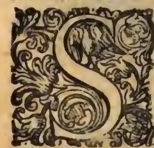
In hoc monte quàm variè Diabolus inuentoribus thesaurorum illudit? Quantam sibi in eius visceribus carbunculorum copiam proponunt? Ridiculum profectò, & homine indignum.

BAIAE.

BAIAE. Cap. XXII.

SINVM illum celebrem Baiarum, non quòd Ariſtobolus Romam proficiſcens eſt admiratus, ſed quòd ipſe ſaepius eò contendens, Romani animi fragmenta quae reliqua ſunt ſumma cum admiratione cõſpexi, cum aliqua Romanae vrbis maieſtate comparare auſim & thermarum copia, & amplitudine templorum, & terrae ſolo calidis aquis irriguo, quas tùm ad luxum, tùm ad morborum ſanationem idoneas appellauit Strabo, & Dio vitae hominis & valetudini aptiſſimas, ideoq. magnificas ibi & ſumptuoſas aedes extructas, viſus eſt in vita Auguſti magnopere laudare. Sic à Blondo deſcribitur; *Terram ambit omnium Italiae pulcherrimam, in qua Baiae fuerunt ciuitas opulenta. Idq. omne ſolum & ſi quinis, vt diximus, productum eſt millibus, latitudine tamen parum variata, duo alicubi, & minus alibi millia explet, vt digiti vnius ſpeciem praeſeferat. Quo in terrarum, vt ità dixerim, digito tàm multa cernuntur partim integra in ſubterraneis, partim ſuperius*

Lib. 5.

In Ital. illuſt.

O 2 *ſemi-*

ſemiruta, partim in ruinas collapſa veterum operum monumenta, vt extrà vrbis Romae moenia nihil illo toto orbe terrarum aedificiorum magnitudine ac pulcritudine par credam exiſtimemq. fuiſ-
1.epiſt.17. *ſe, vt non iniuria dixerit Horatius,*

Nullus in orbe locus Baijs praelucet amoenis.

Lib.6. Volaterranus; *Apud Baias amoenitas illa praedicata, & ſeceſ-*
Lib.8. *ſus Romanorum.* Situm & nomen his verbis cõiungit Silius Italicus,

——— illic quos ſulphure pingues
Phlegraei legere ſinus, Miſenus, & ardens
Ore giganteo ſedes Ithaceſia Baij.

nam à Baio Vlyſſis ſocio ibi ſepulto, ſic appellatas dicunt. De quo cùm dixiſſet Lycophron de Gigantibus loquutus,

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον.

addidit Interpres, Baium hunc nauis Vlyſſis gubernatorem fuiſſe, & ad Siciliam ſepultum. à quo dicunt vocari Baias inſulas & ciuitates, & Baianum lacum propè Auernũ Italiae. Plerique à baiulandis mercibus ſic dictas exiſtimant. inſulsè. Neque praetermittam apud Aegyptios, B A I, animam ſignificare, vt ſcribit Orus Apollo, ſi τεχνῷ tribuimus. Et B A I O N, genus eſſe compoſitionis medicum, apud
Lib.18.c.14. Trallianum, ſi thermas conſideremus. Ioſephus paruam fuiſſe ciuitatem ſcribit, cùm loquitur de Fortunato Agrippae ſeruo, qui Herodem ſubſequutus, Caeſari litteras erat redditurus, quem apud Baias conſequutus eſt. Imperatorum tamen habitationes magnificè aedificatas, principum villas, thermaſq. maximè laudat.

Baianarum aquarum luxus.

Quamuis Baianis aquis plurimùm tribuamus, Horatius tamen ab Antonio Muſa medico edoctus, ad voluptatem dumtaxat comparandam eas valere ſcribit, ad bonam vero valetudinem inutiles eſſe, epiſt. 1. ad Nummonium Valam,

——— nam mihi Baias
Muſa ſuperuacuas Antonius; & tamen illis

Me

Me facit inuiſum gelida cùm perluor vnda
Per medium frigus ————

Et Suetonius Auguſtum ſcribit quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactum eſſe. Medici hoc tempore (ſed quis medicus? qui Galeni tantùm methodum legerit? qui impunè homines occidit?) cùm nihil reliqui habeant medendis corporibus, vel cùm reipſa ignorent quo morbi genere aegri ſint affecti, ad aquas Baianas eos reijciunt, quas nemini vnquam prodeſſe cognoui. Noui tamen ſtolidos noſtrae aetatis homines, qui ſi caeci eò proficiſcantur, iàm ſe videre coeciores indè reuerſi contendunt. Nihil praetereà accedentes faciunt, quàm quod idem Horatius ait,

Ad mare cùm veni generoſum & lene lequiro
Quod curas abigat, quòd cum ſpe diuite manet
In venas, animumq. meum, quod verba miniſtret,
Quod me Lucanae iuuenem commendet amicae.
Tractus vter plures lepores, vter educet apros,
Vtra magis piſces & echinos aequora celent.

Ad quod alluſit Pontanus lib. 1. Baiarum,

Salaces refugis, Marine, Baias
Et fontes nimium libidinoſos.
Quid mirum? ſenibus nocet libido
At non ò Tomacelle vina proſunt?
Et prodeſt ſenibus liquor Falernus?
Et proſunt latices Thyoniani?
An non & ſenibus Marine, ſomnus
Et prodeſt requies? ſoporq. prodeſt?
Baijs ſomniculoſiùs quid ipſis?
Quid thermae. niſi molle, lene, mite
Rorantes cyathos merumq poſcunt?

Alibi balneas inducit loquentes, quae hoc etiam tempore eadem obloqui poſſent, quandò Venus in balneis cupit impleri,

Noſtrum

Nostrum si titulum puella nescis,
Hic est; Praegrauida recede aluo
Quae venit vacua; hoc habet tabella.
Quod verò officium tuum meumq.
Quae partes, moneam; Virum ipsa tecum
Adducas validum, ioci peritum,
Cui telum viride, & virens iuuenta,
Nec tu defueris comes iocanti

Martialis innuit saepè Penelopes, Helenas in balneis euasisse;

Casta nec antiquis cedens Laeuina Sabinis
Et quamuis tetrico tristior ipsa viro.
Dummodo Lucrino, modo se permittit Auerno,
Et dum Baianis saepè fouetur aquis,
Incidit in flammas, iuuenemq. sequuta relicto
Coniuge, Penelope venit, abit Helene.

Vtilia docet in Pedagogi lib. 3. cap. 5. Clemens Alexandrinus, qui ait Viris & feminis communia aperta esse balnea, atque ibi exui ad intemperantiam perindè ac si sit eis pudor in lauacris obrutus. Athletas praetereà viros nudos se ostendere erubescentes, dùm certamen peragebant accinctis subligaculis seruasse verecundiam; mulieres autem simul cum tunica pudorem exuere. Ideoq. Hesiodum *Corpus femineo non exilarare lauacro,* suadere.

Idcircò tepentes fontibus Baias, Lucrinum, & Auernum, quaedam maris ocia dixit. Eius loci vitia sic describit Seneca; *Nũquam Canopum eliget. ne Baias quidem. Diuersorium vitiorum esse coeperunt. Illic sibi plurimum luxuria permittit. Ibi tanquã aliqua licentia debeatur loco, magis soluitur. Non tantùm corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic nec inter popinas quidem. Videre ebrios per littora errantes, & comessationes nauigantium, & Symphoniarum cantibus perstrepentes lacus, & alia quae velut soluta legibus luxuria, non tantùm peccat, sed publicat.* Et paulò post; *Habitaturum tu putas vnquam fuisse in Vtica Catonem vt praeternauigantes adulteras dinumeraret, & aspiceret* (Epist. 51.)

ret

ret tot genera cymbarum varijs coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam, & audiret canentium nocturna conuicia? non ne manere ille intrà vallum maluisset, quàm vnam noctem inter talia duxisse? Quae Cicero in oratione pro Coelio breuiùs complectitur, *Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baijs acta cōuiuia; comessationes, cantus, symphonias, nauigia iactant.* Et paulò post; *Quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias, iure suo libidines omnes commearent.* Ammianus Marcellinus dùm nimium delicatorum hominum vitia notat, reprehendit eos qui si agros visuri processerint longiùs, Alexandri itinera se putant aequiparasse, vel Caesaris; aut si à lacu Auerno lēbis inuecti fuerint Puteolos, aut Caietam, si inter aurata flabella lacinijs sericis insiderint muscae, vel per foramen vmbraculi pensilis radiolus irruperit solis, quaeruntur quòd nō sunt apud Cimmerios nati. Ex quibus delicatas Baiano littore conijcimus aduectiones. Hinc per excellentiam, Baiana cymba. Iuuenalis,

Interiora petit Baianae peruia cymbae

Quae omnia ad Pausilypanum littus hoc tempore traducta cernimus, vt semper hominum mentes ijsdem illecebris irretitas fuisse cognoscamus. Ioannes Albinus eum luxum sic expressit,

Tu qui Baianum venisti liber ad vndas;
Aligeri fies praeda cruenta Dei.
Miscuit his ardens Circe letale venenum,
Dulichium sperans detinuisse Ducem.
Iuppiter Europam falso sub nomine tauri
Littore ab Herculeo per mare vexit amans.
Tristior Alcides siluis errauit Auerni,
Ereptumq. diù nomina clamat Hylam.
Hìc formam Actaeon mutauit, Myrrha nefando
Concubitu in ramos brachia moesta dedit.
Tindaris hic rapitur Troiani causa laboris,
Hic tua Cidippe spicula iecit Amor.
Occurrit pallens nigro Sophonisba veneno

Cuius

Cuius morte gemit quicquid habet lacrimas.
Hic coluit Medea furens, fratremq. peremit,
Vt fugeret patris mox scelerata manus.
Phillida suspensum Gaurus miratur, & illum
Inter aquas tantùm cui sua forma placet.

Quos tamen versus ita claudit,

Omne nefas, atque omne malum his emersit ab vndis,
Desidiae & lacrimis aptior ille locus.
Ergo Cumanum quiuis fuge littus, & vndas,
Si qua fides monitis carminibusq. meis

Eleg. 2. lib. 1. Ad hoc facit illud Propertij,

Tu modo quamprimùm corruptas desere Baias,
Multis ista dabunt littora dissidiam.
Littora quae fuerunt castis inimica puellis,
Ab pereant Baiae crimen amoris aquae.

Lib. 5. ep. 4. Franciscus Petrarcha, nullam amoeniorem, nullam frequentiorem quàm Baiarum stationem esse dicit, quòd & scriptorum illius aeui fidem, & ingentes murorũ relliquias testari asserit. Subdidit praetereà hoc humanae voluptati magis, quàm Romanae seueritati dignum fuisse domicilium, ideòq. Marium natura virum asperiorem, & Pompeium, & Caesarem humanis moribus altiores, in montibus aedificasse, vndè, quod decuit, non immersi, sed subducti effeminantibus animos munditijs, nauticum strepitum, & Baianas ex alto despicerent voluptates. Quas verò dicimus Baijs lasciuias, easdem ex libertate emanasse dicemus, Iuuenalis,

Qui vertere solum, Baias, & ad Ostia currant.

Et Annibalem Campaniae soles (quis crederet?) & tepentes fontibus Baiae subegerunt, inquit L. Florus lib. 2. cap. 6. itaque inuictus Alpibus, indomitus armis, in ijs locis elanguit.

Laudauit tamen ciues Cicero eadem oratione; *Equidem multos vidi in hac ciuitate, & audiui non modo qui primoribus labris gustassẽt genus hoc vitae, & extremis (vt dicitur) attigissent, sed*

sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedissent, emersisse aliquando, & se ad frugem bonam (vt dicitur) recepisse, grauesq. homines atq; illustres fuisse. Laudat sic Martialis sinum,

Littus beatae Veneris aureum, Baias,
Baias superbae dona naturae,
Vt mille laudem, Flacce, versibus Baias,
Laudabo dignè non satis tamen Baias.

Horatius splendida aedificia & superba,

Tu secanda marmora
Locas sub ipsum funus, & sepulchri
Immemor struis domos,
Marisq. Baijs obstrepentis vrges
Submouere littora
Parum locuples continente ripa.

Hoc est, terra continente non contentus, in mari aedificas, & mari littus adimere videris. Toto illo sinu aedificia littus occupant. Hac de causa faciliùs crederem Baias mari submersas, quàm à Longobardis, vel Sarracenis dirutas. Quod etiam via silice strata pelago demersa ostēdit, & Leo Baptista in Architectura confirmat, & mutari littora cùm plerasque alibi aliàs vrbes, tùm in Italia Baias mari immersas, testari asserit; & apud Aegyptum Pharum, quae prius mari fuerat circundata, quae nunc veluti Chersonesus ad continentem haeret. Idem de Tyro, & Clazomenis scribit Strabo. Squalet nunc sinus ille, vepribus, serpentibusque plenus; & aër qui saluberrimus erat, inclemens nimium factus est. Humanarum rerum vicissitudo in ijs locis maximè cognoscitur. In lunato recessu portum habet celebrem, quem noua tuetur Arx in qua ad xxx. milites stipendium merent, & ruinarum prospectu potius quàm victu & cultus commodo fruuntur. Arcem aedificandam curauit Petrus è Toleto. Quae tamen ruinae in intimo Baiano sinu magnae conspiciuntur, Thermas fuisse structura ipsa docet, tubiq. per quos pluuiales aquae in Thermarum piscinas immittebantur.

Lib. 4. c. 2.

Ciuitates submersae.

Lib. 13.

Ambubaiae.

Baiarum libidinem arguunt Ambubaiae, famosae mulieres, de quibus Horatius,

Satyr. 2.

Ambubaiarum collegia ———

Non tantùm inter vrbis scorta coenitasse Neronem, scribit Suetonius, sed quoties Baianum sinum praeternauigaret, per littora & ripas diuersorias tabernas dispositas fuisse insignes ganeae, & matronarum institorio copas imitantium, atque hinc indè orantium vt appelleret. Institorias operas, pro Institorio copas, vulgati codices habent. Institorem Iurisconsulti vocant qui negotio agendo, qualecunque fuerit, instat. Institorem Cauponae dixit Vlpianus. Ambubaiae siquidem dicebantur, quoniam circà Baias versarentur, vt, Ambarualia. Ambu enim pro an, quod est circùm, veteres dixisse, notat Turnebus in Aduersarijs, qui etiã ab ἀμφὶ, ambu deduci posse existimat. Quamobrem vel quoniam Romam quoque id genus mulierum impudicarum secessit Baijs, vel quoniam quaelibet scorta Ambubaiae possunt appellari, earum ministeria Neroni Suetonius exprobrat. Ambubaias in specubus illis Baianis habitasse dicerem cùm subterraneis locis vterentur mulieres quae meretricium quaestum faciebant à quibus χαμαιτυπεῖα nominabantur. Et ganeas ἀπὸ τῆς γᾶς, quòd essent in terra putat dici Terẽtij interpres. Huiusmodi cellae Romae fuerunt sub Circo Maximo, vocat fortasse Cicero tenebras & integumenta cùm meretricias libidines Clodiae exprobrat in oratione pro M. Coelio; *Nihil Baiae denique ipsae loquuntur? Illae verò non loquuntur solum, verùm etiam personant; hoc vnius mulieris libidinem esse prolapsam, vt ea non modo solitudinem, & tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate & clarissima luce laetetur*. Et paulò post meretriciam vitam Baijs collocat.

Institores Cauponae.

Integumẽta.

Villae

Villae Baianae.

Inter Baianos luxus Villæ adnumerantur, quae non tantùm piſcinis, ſed etiam balneorum frequenti vſu erant admirabiles. At cùm innumeras crediderim ibi eſſe extructas, omnis enim Romana eò confluebat nobilitas, aliquarum tamen auctores meminere.

IVLIAE MAMMEAE, cui & matri, & affinibus Alexander Seuerus vt pietatem oſtenderet in Baiano illuſtria aedificia, & ſtagna immiſſo mari facienda iuſſit, vt ſcribit Lampridius.

C. IVLII CAESARIS; cuius villa fuit in monte qui Baijs imminet. Tacitus ſcribit, Agrippinam occiſo Nerone tãdem domeſticorum cura leuem accepiſſe tumulum, viam Miſeni propter, & Villam Caeſaris Dictatoris, quae ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Statuam ibi repertam ſcribunt cum inſcriptione, GEN. C. IVL. CAES. Qui viderunt, teſtimonium faciant. In hac fortaſſe Villa Marcellus à Liuia veneno ſublatus eſt, cũ ex Seruio & alijs in Baiano eum obijſſe cõſtet licet in Stabiano dicat Propertius. Eius mortis cauſam affert Dio, αἰτίαν μὲν οὖν ἡ λιβία τοῦ θανάτου τοῦ Μαρκέλλου εἶχεν, ὅτι τῶν υἱέων αὐτῆς προετετίμητο, *Cauſam Mortis Marcelli Liuia habuit, quod is eius filijs anteponeretur.*

Lib. 14.

Lib. 44.

POMPEII, MARII. Inter Auernum & Sudatorium Trituli Villam Magni Pompeij conſtituunt. Aliae in his collibus Villae. Seneca; *C. Marius, & Cn. Pompeius, & Caeſar extruxerunt quidem villas in regione Baiana, ſed illas impoſuerunt ſummis iugis montium. Videbatur hoc magis militare ex edito ſpeculari longè lateq. ſubiecta. Aſpice quam poſitionem elegerunt, quibus aedificia excitauerũt locis, & qualia. Scias non villas eſſe, ſed caſtra.* Petrarcha domicilium illud magis humanae voluptati quàm Romanae ſeueritati dignum dicit, ideòq. Marium natura virum aſperiorem, & Pompeium, & Caeſarem, humanis moribus altiores in montibus aedificaſſe, nauticum ſtrepitum, & Baianas ex alto deſpicientes

Epiſt. 51.

voluptates. Vt mirum nobis non videatur, si operum maximas moles in ijs locis conspiciamus.

DOMITIANI CAESARIS, Piscinas ibi narrat fuisse Plinius, in quibus pisces vocati ad manum venire solebant. Quare docet pisces auditum habere, sed praecipuè Mugilem, Salpam, Chromidem, Lupum. In ijs piscari fas erat. Martialis,

Pisces vocati ad manum.

Lib. 5. ep. 4.

Piscator fuge ne nocens recedas;
Sacris piscibus hae natantur vndae,
Qui norunt dominum, manumq. lambunt,
Illam qua nihil est in orbe maius.
Quid? quod nomen habent? & ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.

HIRRII, Villam nobilem Muraenis laudat Varro.

Lib. 5. An.

PISONIS. Apud Baias Pisonis villam Tacitus, ponit, in qua de coniuratione in Neronem actum est. Eò diuertere Nero solebat, & epulas, & balneas inire; *Coniurationis tamen metu proditionis placitum maturare caedem apud Baias in villa Pisonis, cuius amoenitate captus Caesar crebrò ventitabat, balneasq. & epulas inibat omissis excubijs, & fortunae suae mole. In ea enim villa Volusius Proculus per Epicharim mulierem occidendi Neronis cõsilium cum coniuratis inierat. Quod abnuit Piso, inuidiam praetendens, si sacra mensae dijq. hospitales caede qualiscunque Principis cruentarentur.* Thermarum vestigia haud procul à Tritulis absunt.

Lib. 13.

DOMITIAE quoque villam Neronis amitae in Baiano ostendit idem auctor dum his verbis loquentem Agrippinam inducit; *Nunc per concubinum Atimetum, & histrionem Paridem quasi seruae fabulas componit. Baiarum suarum piscinas excolebat, cum meis consilijs adoptio, & proconsulare ius, & designatio consulatus, & coetera adipiscendo praepararētur.* Dio quoque scribit, Neronem amitae Domitiae veneno sublatae, bona possessionesq. quae Baijs & ad mare Rauennas habebat, inuasisse.

Lib. 54.

IVLIAE MAMMEAE. Lampridius; *In matrem Mammeam* (de Seuero loquitur) *vnicè pius fuit* &c. *Et in Baiano*

Baiano palatium cum ſtagno, quod Mammeae nomine hodieq. cenſetur. Fecit & alia in Baiano opera magnifica in honorem affinium ſuorum, & ſtagna admiſſo mari.

Templa Baiana.

VENERIS templum in Baiano littore fuit. Martialis,

Littus beatae Veneris aureum ——

Cur tamen Caeſari opus tribuant, & Veneri Genitrici, haud ſcio. Huic Numini templum Romae à Caeſare dicatum, *Quòd eo nomine fuit mater, à Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra, vt ipſe laudauit pro Roſtris*, Suetonius, Appianus, Dio, Plinius ſcribunt, qui etiã Thoracem ex margaritis Britannicis, Veneri Genitrici dicaſſe affirmat.

DIANAE ibidem templum oſtenditur, non ex Inſcriptione quam ſomniarunt, ſed ex Propertij auctoritate

Ecquid te medijs ceſſantem Cinthia Baijs
Quae iacet Herculeis ſemita littoribus?

& ex animalium ſimulacris quae in eius templi aliquot lapidibus inſculpta vidimus, Canes ſcilicet & Ceruos, Mulloſq. quos venatores appellarunt veteres quippe qui leporem marinũ inſequuntur. Sed Plato in Phaone apud Athenaeum aliam affert cauſam, *Mullus Dianae ſacer.* *Lib. 4.*

Τρίγλη δ' οὐκ ἐθέλειν ἔυρων ἐπιήρανος εἶναι
Παρθένου Αρτέμιδος γὰρ ἔφυ, καὶ ςύματα μιλεῖ;
Dedignatur mullus, nec amat virilia,
Eſt enim Dianae ſacer, proptereaq. arrectum pudendum odit.

Apud eundem Hecati Mullus ob affinitatem nominis tribuitur, Triotidim enim, Triuiam & Τριγληνον eam appellant, ac ei trigeſimo cuiuſq; menſis die menſam apponunt. Melãthius libro de myſterijs Eleuſinis, ei Triglam ſcribit immolari, quoniam etiam marina eſt Hecate. Et Athenis Trigla, locus eſt in quo viſitur Hecates Triglantinae ſtatua. Hinc Chariclades, *Dianae nomina.*

Δέσποιν' Εκάτη Τριοδίτη, Τρίμορφε
Τριπρόσωπε, Τρίγλαις κηλευμένη;

O hera,

O bera, Reginaq. Hecate, triuiorum praesens, triformis
Triplici facie spectabilis, quae Mullis propitiaris.

Ceruus Dianae sacer.

Ceruus Dianae addictus est sacer. Ελαφηβόλος, idcircò cognominata. Et apud Festum, quòd ἐλαφηβόλια dicebatur, Ceruus erat placenta ex farina, melle, & sesamo, teste Athenaeo. Baijs numismata reperta, in quibus Dianae caput.

Pisces Baiani.

Baiana maximè laudabantur Ostrea. Ausonius ep. 7.

Ostrea Baianis certantia, quae Medolorum
Dulcibus in stagnis refluì maris testas opimat,
Accepi dilecte Theon, memorabile munus.

In Numismate Baiano Ostreum, & hordei spica cernitur, veluti & in Cumanis.

Lib. 9. cap. 8. Lib. 3. cap. 8.

Sergium Oratam primum in Baiano inuenisse Ostreorum viuaria scribit Plinius; quem etiam Oratam dictum, quòd Auratam piscem plurimi fecit, ait Macrobius; *Sergius Orata cognominatus est, quòd ei pisces qui Auratae nominantur, carissimi fuerint. Hic est Sergius Orata qui primus balneas pensiles habuit, primus Ostrearia in Baiano locauit, primus Ostreis Lucrinis optimum saporem adiudicauit,*

Lib. 3. de re rust.

Quid verò de Baianis Muraenis dicam, cum scribat Varro; Hirriũ circùm piscinas suas ex aedificijs duodena millia sextertia capere, vt eam omnem mercedem escis quas dabat piscibus consumeret, & hunc Caesari duomillia Muraenarum mutua dedisse in pondus, & propter pisciũ multitudinem

titudinem quadragies ſextertio villam emiſſe? Et cũ ſcribat Plinius hunc eundem Hirrium coenis triumphalibus Caeſaris Dictatoris ſexmillia numero Muraenarum mutuò appendiſſe, cum noluiſſet permutare pretio, aliaue merce? Quicquid Muraenarum pelagus habebat, in Pauſilypanum & Baianum ſinum ad gulam erat admiſſum. Ibi Pollio non ad gulam, ſed ad crudelitatem alebat, humana enim carne eas veſci docuerat. Et coenante apud eũ Auguſto, puer qui erat ad cyathos, fracto vaſe chryſtallino, in piſcinam Muraenis erat obijciendus, quem dimittendum Auguſtus iuſſit, & quicquid apud Pollionem eſſet chryſtallinorum, perfringendum. Quis verò hic piſcium luxus apud Varronem in quo luxuria propagauit leporaria, ac piſcinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piſcium reuocauit, nam propter hoc appellati Sergius Orata, & Lucius Muraena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piſcinas Philippi, Hortenſij, Lucullorum? Pagros etiam eius loci laudat Sannazarius,

Lib.9.c.55.

Lib.3. de re ruſt.

Dat Rhombos Sinueſſa, Dicarchi littora Pagros,
Herculeae Mullum, rupes Synodontas Amalphis.

Hiſtoria.

Adrianus ad Baias obijt anno Imperij 21. menſe 10. & die 20. aetatis, ſexageſimo & altero anno, Paulus Diaconus. Iulius Capitolinus, ait, abſumpto Baijs Adriano cùm Pius ad vehendas eius relliquias eſſet profectus, relictum Romae auo iuſta impleuiſſe. Viuens tamen Adrianus, audito, Sarmatarum, & Alanorum tumultu, praemiſſis exercitibus, Moetiam petijt (inquit Spartianus) cùmq. praefeciſſet Martium Turbonem Pannoniae, cum Rege Alanorum compoſita pace, cùm Nigrini inſidias quas ille ſacrificanti Imperatori parauerat, euaſiſſet, Palma Terracinae, Celſus Baijs, Nigrinus Fauentiae, Luſius in itinere, iubente Senatu, occiſi ſunt. Cùm Antonius Libonis familia-

res

res admonuiſſet vt eum è Sicilia vocarent, in itinere Libo ad inſulam Pithecuſas appulit, ad quam vt Liboni litteras fidei mitteret populus Caeſarē orabat. Vbi vero Libo animaduertit inimicos remiſſiùs agere, ipſorum Ducum colloquium poſtulauit, vt arbitratu ſuo rem componerent. Et poſtquàm id quoque maximis precibus obtinuit populus, profecti ſunt Baias Caeſar & Antonius. Tunc Pompeius è Sardinia ſoluens Puteolos ſuperbè praeternauigauit, circà veſperam, hoſtibus inſpectātibus. Illud vero dignum viſu, quòd primo mane defixis in mari palis, interuallo modico pōtes inſtrati ſunt deſuper, in quorum alterum terrae continentem Caeſar proceſſit cum Antonio, Pompeius & Libo in alterum canali diremptum, atque ità vt niſi clara voce diloquentes non audirentur inuicem. Re tamen infecta, diſceſſum eſt. Coetera per amicos internuncios tractata, varias condiciones vtrinque ferentes tandem inſtāte Murcia, matre, & Iulia vxore, rurſum tres conuenerunt, Caeſar, Antonius, & Pompeius in veterem quendam aggerem mari cinctum vndique, collocatis in ſtatione nauibus. Ibi condiciones pacis latae. Quae diffuſiùs narrat Appianus. Vidit hic ſinus maximos Imperatores, audiuitq. de maximis Reip. rebus diſceptantes. Nobiliora profectò Imperatorum conſilia, Baiani ſpecus reſonarunt. Quem tamen parua & fortunata inſula gloriae titulum ſuſtinebit, in qua tria belli fulmina coruſcarunt? Cedat aggeri Tarpeius & Capitoliū, qui vno die tres maximos accepit triumphatores. Nūquàm maris aeſtus nobiliſſimum ſcopulum debuit obruere.

Tres ſimul Imperatores.

Fiſtulas plumbeas inter Baianas ruinas mirae craſsitudinis, ſua memoria, inuentas ſcribit Pontanus, in quibus Claudij Auguſti nomen ſcriptum erat. Ex Pompeij praeternauigatione ad Dicaearchiam Lazius Praetoriū Puteolis extorquet, nam à Principe nomen habere dicit, *loco iuſtitiae adminiſtrandae ſiue iuris dicundi, hoc eſt Praetorio quod Puteoli fuerat*. At cur non in mentem venit Dicaearchiam

De Magnific.

Lib. 12. Reip

vetu-

vetustissimum esse Vrbis nomen, & à iusta Republica, non Praetorio sic appellatam? Huic auctori Dicaearchia ab inclinante Imperio, non ab aedificio dicitur.

Bullas aureas quibus Tiberius à Pompeia Sex. Pompeij sorore in Sicilia donatus est, eius aetate durare, & ostendi Baijs, scribit Suetonius. Bullas verò clauorum capita intelligit quae ad ornatum cingulis militaribus apponebantur. Id siquidem cum chlamide & fibula rectiùs conuenit. Virgilius, 1. Tiber. c. 6 Lib. 9.

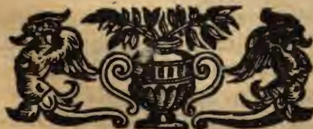
—— pulcras Rhamnutis, & aurea Bullis
Cingula ————

& extremo libro 12.

—— notis fulxerunt cingula Bullis.

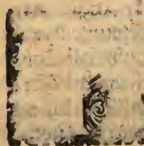
Christiana relligio.

Christianos Baias incoluisse dicerem ex Concilio Carthaginense primo sub Iulio I. Pontifice (non Siluestro) à quo Felix Episcopus Baianensis adducitur, nisi in hac voce asteriscus notaretur, & in margine legeretur, Byzacinēsis. Quod ad Felicem pertinet, in illo Prouinciali Concilio, coeterorum Episcoporum sententijs suam addidit; *Nullum debere collegas suo facere iniuriam.* Montis Grilli ad Baias ager, ad Archiepiscopum Neapolitanum pertinet.

BAVLI. Cap. XXIII.

NTERIACENT Miſenum & Baias Bauli. Herculis ibi Boauli templum à Geryonis bobus, cùm bouum pompam duxiſſet Iberorum, vt loquitur Martianus. Quo tēpore illud memorabile eſt, Italiam dictam quaſi Vitaliam, à Vitulo qui ab armento reſiliens profugerat & totam illam oram peragrauerat, vt ſcribit Hellanicus Lesbius apud Halicarnaſſeum, & Silius lib.2.

—— & Herculeos videt ipſo in littore Baulos.

Boaula, Caula bouum appellata; mox Baulum, vt dulciùs auribus ſonaret;

—— corrupta Boalia, Baulos
Nuncupat haec aetas ——

inquit Symmachus. Pauſanias in Eliacis in vrbe Pylo ſpelūcam deſcribit in qua Neſtoris & Nelei bouum ſtabulum fuiſſe dicit. Vtq. Boauli nomen exprimeret, huiuſmodi diuiſit;

Bauli & Boaula.

uiſit. Βοῦς δὲ ἐνταῦθα τὰς Νέστορος, καὶ ἔτι πρότερον Νηλέως φασὶν αὐλίζεσθαι. *Ibi bouum Neſtoris, & anteà Nelei ſtabulum fuiſſe dicunt.* Et quemadmodum Iphicli boues Neleus expetiuit, ſic Euryſteus imperauit Herculi vt eximia ſpecie boues ad ſe abigeret. Bobus quidem inprimis priſcos delectatos fuiſſe, oſtendit Homerus in Iliade, qui Ip hidamantem Antenoris filium boues centum nuptiarum munus ſocero dediſſe ſcribit. *Lia. 1.*

Agrippina.

Agrippinae calamitate locus celebris eſt. Quae cùm in magnam Neronis inuidiam adducta eſſet, non tãtum omni honore & poteſtate priuata eſt, abducta militum & Germanorum ſtatione (vt ait Suetonius) ſed etiam contubernio & Palatio expulſa. Ter venenum tentauit, & fruſtrà. Semper enim antidotis illa erat praemunita. Lacunaria parauit, vt ſuper dormientem deciderent, ipſa tamen conſilij particeps effecta, ſibi cauit. Tandem Baias eam euocauit, data naui ſolutili & machinoſa, quae repentè corrueret in medijs aquis. Corruit illa quidem, ſed ipſa enatauit ad littus incolumis. Narrat Tacitus in littora obuium matri factum Neronem (nam Antio aduentabat) manu & complexu eam excepiſſe, & duxiſſe Baulos, villam (quae Hortenſij anteà fuerat) quae inter Miſenum, & Baianũ flexo mari alluitur. Ibi conuiuio & blandè habita. Et quoniam Baias ad Quinquatruum feſtos dies allexerat, impoſuit eam naui quam Anicetus eius libertus, claſſis apud Miſenum praefectus, pueritiae eiuſdem educator, Agrippinae mutuis odijs inuiſus, aedificari poſſe aiebat, cuius pars in ipſo mari per artem ſoluta, effunderet matrem ignaram. Comitabantur eam Crepereius Gallus, & Aceronia liberta. Dato ſigno, tectum nauis plumbo graue corruit, preſſuſq. Crepereius exanimatus obijt. Agrippina & Aceronia protectae ſunt. Tunc viſum remigibus in vnum latus nauem inclinare, atqueità eam ſubmergere. Sed alijs eius conſilij igna-

Cap. 34. *Lib. 4. Ann.* *Nauis ſolutilis.*

ris, contrà nitentibus, factum eſt vt leniter Agrippina & Aceronia in mare praecipitarent. Clamabat Aceronia vt Agrippinae opem ferrent, Principis matri, quam ſe ipſam faciebat vt mortem euaderet. At remiges Agrippinam rati, contis & remis Aceroniam interfecere, quae cum Crepereio ſceleris participe meritas poenas ſoluerunt. Saepèque vſu venit vt in proditionis gnaros primùm à diuina vindicta animaduertatur. Agrippina ſilens, vno tantùm in humeris accepto vulnere, nando, lembi occurſu ad villam quae in Lucrino habebat, vehitur. Quod cum Neroni nunciaſſet Agerinus (Lagenus Suetonio, Lagerinus, vel L. Agerinus alijs codicibus) per quem dicebat vt εὐαγγέλια ſibi mitteret quòd ſalua eſſet, interfectus ab ipſo eſt, ſubmiſſo celeriter Aniceto percuſſore. Qui Herculeo & Oloarito cẽturione claſſiario adhibitis ſocijs, circumſiſtentes lectum, prior trierarchus fuſti caput eius afflixit. Quae Centurioni ferrum diſtringenti protẽdens vterum dixit, *Ventrem feri.* Id dictum Aniceto ſcribit Dio, Παῖε ταύτην Ἀνίκητε, παῖε, ὅτι Νέρωνα ἔτεκεν; *Hunc percute Anicete, percute, quoniam Neronem peperit.* Multiſq. vulneribus confecta eſt. Idem Tacitus crematam eadem nocte Agrippinam dicit, conuiuali lecto & exequijs vilibus. Conuiuale autem lectum ſic deſcribit Liuius; *P. Licinij funeris cauſa viſceratio data, & gladiatores cxx. pugnarunt, & ludi funebres per triduum facti; poſt ludos epulum, in quo cùm toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas cum magnis procellis coorta, coegere pleroſque tabernacula ſtatuere in foro.* At tantum honoris Agrippinae non fuit exhibitus. Quin dùm rerum potiebatur Nero, non congeſtã aut clauſam humo ſcribunt. Mox domeſticorum cura leuem tumulum accepiſſe viam Miſeni propter, & villam Caeſaris Dictatoris, quae ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Accenſo rogo, libertus eius Mneſter cognomento ferro ſibi mortem conſciuit; incertum charitate in patronam, an metu exitij. Domus Baulis Agrippinae oſtenditur, quam ſepulcrum vocant. In fornicibus cruſtae, in quibus Sphinges

Aceronia remis occiditur.

Agrippina occiditur.

Lib. 9. Dec. 4.

&

& Gryphes, aliaq. his similia depicta; quas tamen imagines fumus in dies perdit, ex luminibus quibus accedentes vtuntur.

Piscinae Hortensij.

In eo littore Q. Hortensij oratoris villa est, cuius ruinae aut mari teguntur, aut littore proiectae iacent. Piscinas & stagna ibidem habuisse, dicteria Ciceronis declarant, qui Tritonem, & beatum piscinarium illum appellare solebat, idq. tribus de causis. Quòd pisces cicures ad manum venire solebant vocati. Quòd Murenae mortem fleuit. Et quòd *Murenae.* amico petenti duos mullos, duos mùlos lecticae qua vehebatur dixit se libentiùs daturum. Hãc Villam Antonia Neronis Drusi mater possedit, quae amatae sibi Murenae inaures addidit, vt ait Plinius, quamobrem visendi Baulos, *Lib. 9. c. 55.* multos cupido inuasit. Varro; *Q. Hortensius familiaris noster,* *Lib. 3.* *cũ piscinas haberet magna pecunia aedificatas ad Baulos, itá saepè eum eo ad villam fui, vt illum sciam semper in coenas pisces Puteolos mittere emptum solitum, neque satis erat eum non pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret vltrò.*

Circus.

Ad Baulos maximi aedificij ruinae cernuntur, quas Mercatum Sabati vulgus appellat. Alij censuere Circum ibi fuisse; eòq. matrem Neronem accersisse ad Quinquatriorum festum. Quid verò Baulis Circus, si Baias euocauit ad sollemnia Quinquatrium simul celebranda, inquit Suetonius? & si ex Taciti verbis cognouimus Baulos primum aduectam matrem, misisse deinde Baias cum naui solutili? Quo circa Baijs Circum constituemus. Quodcumq; tamen *Quinquatria* hoc aedificium fuerit, ad Quinquatria accedamus. Erant *festum Mi-* dies festi Mineruae. Quinquatrus propriè appellandos con- *neruae.* tendit Lambinus, cùm Cicero dicat ad Coelium; *Itá tumultuosae canciones, itá molestae Quinquatrus afferebantur.* Non *Lib. 2.* Quinquatria.

—— *puer vt festis Quinquatribus olim.*

Ede-

Edebantur in Albana villa Cal. Martij. Romae, in monte Coelio, Mineruae captae VIII. Cal. Martias. Quinquatria tamen, & Quinquatrus lego. De Albanis Suetonius in Domitiano; *Celebrata & in Albano quotannis Quinquatria Mineruae, cui collegium instituerat*. De Romanis Liuius; *Legati ex Macedonia Quinquatribus vltimis adeò expectati venerunt, vt nisi vesper esset, extemplò Senatum vocaturi Consules fuerint*. De eorum origine, Ouidius,

Lib.4.Dec.5.

Lib.3. Fast.

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruae
Nomina quae à iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa quòd est illa nata Minerua die.
Altera, tresq. super strata celebrantur arena
Ensibus exertis bella Dea laeta est.

Quod autem prima dies sanguine vacauerit, ità existimant aliqui, vt pugnarent quidem sed rudibus, non ferro. Aliqui quòd primo die fiebant sacrificia, & vacabant sanguine, hoc est humano. Alexander ab Alex. Quinquennales ludos, malè cum Quinquatribus confundit. In his festis ex Tranquillo in vita Domitiani intelligitur, praeter venationes, & scenicos ludos, Oratorum quoque & Poetarum fuisse certamina. Eodem etiam tempore, quod testatur D. Hieronymus, Munus Minerual appellatum, pueri quando vacabant, magistro offerebant. Sed ita appellatum Varro refert, vicinorum populorum exemplo, qui dies post sextum, & septimum Iduum, sexatrum, & septimatrum appellarunt. Paulatim tamen nominis errore consuetudinem irrepsisse, vt quinque dies crederentur.

Lib.5. de ling. Lat.

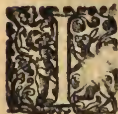
Sinus Euxinius.

Inter Misenum & Auernum sinus Euxinius interpositus est, de quo haec leguntur apud Aurelium Victorem; *Addunt praetereà quidam Aeneam in eo littore Euxini in cuiusdam Comitis matrem vltimo aetatis affectam circà stagnum quod est inter Misenum Auernumq extulisse, atq; indè loco nomen inditum, qui etiam nunc Euxinius sinus dicitur.*

De origine Vrbis.

MISENI PROMONTORIVM. Cap. XXIIII.

NTER promontoria quae in maria procurrunt, atque habentur rerum magnitudine illustria, Misenum nobilissimum existimãdum arbitror, proptereaquòd coeli clementia, villarum nobilitate, antiquarum rerum monumentis, ciuitatis quae in eo condita fuerat antiqua & noua relligione, cum vicinis vrbibus facilè contendere potuit. Summorum Imperatorum consuetudine praeclarum piscinis, portu, Romana classe, admirabili aedificiorum mole nobilitatum. Eo tamen nobilius, quòd indè veluti è specula in Cratere illo nobilissimo, perpetuo littoris ambitu, aedificia quae iacent, vnam ferè tantum ciuitatem oculi admirantur. Neronis oblectamẽtum & deliciae vt scribit Tacitus, quippe Lib. 15.

Et te mirantem Thesproto subdita regno
Proxima Misenis aequora nobilibus.

vt ait Propertius, Habebatur tamen infame ob naufragia.

Miſeno nomen inditum à Miſeno Aeneae tubicine ibi
Lib. 1. mortuo ſic enim Dionyſius Halicarnaſſeus in Aeneae Itinerario, *Illinc verò delati in pulcriorẽ profundum in Opicis portum extincto ibi quoque Miſeno quodam viro nobili ab eo portum Miſenum nominarunt*; vel ad Auernum immolato, & ibi ſepulto. Immortale nomen locus retinuit, Virg.

Lib. 6. *Imponit ſuaq. arma viro remumq. tubamq.*
Monte ſub aërio; qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur ————

idcircò Statius, ———— *lituoq. remoq. notatus*
Collis ————

Aërium dicit, vel quia è littore vbi Miſeni tumulus erat, mons videtur in magnam altitudinem protendi; vel quia ſpeluncis plenus, penſilis videatur. Sepulcrum nobile exi-
Lib. 8. ſtimat Silius nam Troiana nomina continebat,

Nec non Miſenum ſeruantem Idaea Sepulcro
Nomina ————

Strabo Cumis vicinum eſſe promontorium ſcribit, ijſq. interpoſitam Acheruſiam paludem, & coenoſam quandam maris effuſionem. Vltrà Miſenum ſub ipſo promontorio paludem dicit eſſe (λίμνη ἐυθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ) quae abſque dubio erat, vbi nunc mare immiſſum, quod Mortuum appellant.

Portus Agrippae.

Portus atque ſinus Puteolani littoris, ſic deſcribit Dio;
Lib. 48. ἐν τῇ Κύμῃ τῇ Καμπανίδι χωρίον τὶ μεταξὺ Μισηνοῦ καὶ Ποτιόλων μηνοειδές ἐστιν. ὄρεσί τε γὰρ σμικροῖς καὶ ψιλοῖς πλὴν βραχέων περιείληπται, καὶ θάλασσαν τριπλῆν κολπώδη ἔχει. ἡ μὲν γὰρ ἔξω τε καὶ πρὸς ταῖς πόλεσιν ἐστὶν, ἡ δ' ὀλίγῃ διαφυῇ ἀπ' αὐτῆς διείργεται. ἄλλη ἐν αὐτῷ τῷ μυχῷ λιμνώδης ὁρᾶται, καὶ καλεῖται αὕτη μὲν Αουερνὶς, ἡ δὲ μέση Λουκρινὶς. ἡ γὰρ ἔξω τοῦ Τυρσηνικοῦ οὖσα, ἐς ἐκεῖνο καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τελεῖ. ἐν ταύτῃ δὴ τῇ θαλάσσῃ τῇ ἐντὸς ἑκατέρας στενοῖς τότε εἴσπλοις τὸ διεῖργον τὴν Λουκρινίδα ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπ' ἀμφότερα παρ' αὐτὴν τὴν ἤπειρον ὁ Αγρίππας συντρήσας λιμένας ναυλοχωτάτους ἀπέδειξεν; *Cumae, vrbs eſt Campaniae, ibiq. locus quidam*

in

in lunae formam curuatus inter Misenum & Puteolos. is enim fere totus montibus paruis ac nudis circundatur, habentq. tres sinus maris quorum vnus extrà, propè ipsas vrbes est, Tyrrhenum vocant, quòd ad mare Tyrrhenum pertinet. Secundus, exigua intercapedine à priore dirimitur, Lucrino nomen est. Tertius in ipso recessu interiori, Stagni in morem, extat Auerni nomine. Proinde Agrippa in ea maris parte propter ipsam continentem, ad interstitium quod Lucrinum lacum vtrinq; à mari dirimebat, angustis faucibus, per quas naues introire possent apertis, perfodit, efficitq; portus nauium stationi aptissimos.

Quibus ex verbis liquet portum ad Misenum ab Agrippa excogitatum, in quo faucibus tantùm apertis, & immisso mari, portus perbellè fuit accommodatus. Neque antè ea tempora eius continentis partes portum habebant. Et cùm Caesar apparatu bellico in Pōpeium nauibus comparandis intrà & extrà Italiam maximè studeret, opus Agrippa ad eam rem missus perfecit. Nummus ei cusus est, in quo Neptunus sinistra delphinum, dextra tridendem tenebat cum hoc epigrammate, M. AGRIPPA. L. F. PRAEF. ORAE. MARIT. ET CLASSIS. Huic portui natura facto, Portum Iulium praeponit Iuuenalis *Nummus Agrippae.* *Lib. 4. Satyr. 12.*

—— non sic igitur mirabere portus
Quos natura dedit ————

In hoc portu deinde Augustus classem, alteram Rauennae ad tutelam superioris & inferi maris collocauit, vt ait Suetonius. Idemq. factum à Tiberio Caesare meminit Tacitus; *Italiam vtroque mari duae classes Misenū apud & Rauennam proximumq. Galliae littus rostratae naues praesidebāt, quas Actica victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliēsem miserat valido cum remige, & quae sequuntur*. Vegetius scribit apud Misenum & Rauēnam singulas legiones cum classibus fuisse ne longiùs à tutela vrbis abscederent, & cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispaniam, Mauritaniam, Africam, Aegyptum, Sardiniam, atq; Siciliam proximas habebat. Rauēnatium verò, Epirum, Ma- *In Tib. c. 49.* *Lib. 4.* *Lib. 4.*

cedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum. Chiliarchus Neronis aetate nominatur Volusius Proculus. Sub Tito, Plinius, conflagrante Vesuuio. Sub Vitellio ea classis defecit cùm antea è classicis Rauennatibus legionariam militiam poscētibus, ad copias quas ducebat Siluanus, post fractum exercitum Vitellij à Vespasiano, adscitus esset optimus quisque. Varij lapides in ea re classica illam oram decorarunt. In quibus & Praefectorum, & militum, & ipsarum nauium extant nomina.

TI. CLAVDIO. ILO. PRAF. CLASSIS. PRAETORIAE. MISENI. PVB. PROC. LVDI. MAGNI. PROC. CLAVDII. DACII. PROCOS. XX. HEREDITALIVM. PRAEF. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDIA. ALEXANDRIN. PRAEF. TRIB. TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. CON. II. GALLORVM. PRAEF. CON. II. BOSPHORANORVM.

Aliud,

L. SEMPRONIVS. PROCVLVS. VETERANVS. EX CLASSE. MISENIS. MIL. AN. XXVI. SIBI. ET CONIVGI. SVAE. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EORVM.

Item,

D. M.

L. SELFVCIVS. NAT. SVLFICIENSIS. MILES CLAS. PR. MISENATIVM. MILIT. AN. XXX. SCENICVS. PRINCIPALIS. VIX. AN. L. ANTONIA THEODOTE. SOROR F.

Praetereà,

D. M.

C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO. EX. III. FIDE NAT. BASSVS. VIXIT. AN. LVI. MILIT. AN. XXVI. M. AEMILIVS. DOLENS. HERES. B. M. FECIT.

Ibidem,

D. M.

TI. PETRONI..... CELERIS NAT. ALEX. EX. III.

ISIDE. VIX. AN. XL. MILIT. AN. XVII. TITIVS. AQVILINVS. EPIDIVS. PANSA. III. ISID. N.B.M FECERVNT.

Aliud,

D. M.
C. IVLIO. QVARTO
VET. EX. PRAET. N. GALLO
CAECILIVS. FELIX. S. ICONIA. HERACLIA
S. ET. S.

In quibus, Fides, Isis, Gallus, nauium sunt nomina. A Xenophonte commemoratur Paralus nauis apud Athenienses. Talamegum reperies apud Aegyptios. E in Thucidice, Δελφινόφορον, in qua Delphinus erat ex aere. Πήγασος etiam apud Graecos. Ταῦρος apud Pollucem. Quamobrem nauibus nomina imponere, antiquum. Praefectum Vehiculorum, Veteranum, & Maniplarium notabimus. Praefectus Vehiculorum, intelligendus est is quem alio nomine Magistrum nuncupabant. Ea verò non Vehicula publica erant, de quibus Appianus de Pomponio loquutus, ἵνα μὴ γνωσθείη πρὸς ἑτέρου, καὶ παρὰ ταῖς πύλαις ὀχημάτων τι δημοσίων ἐπέβη; *Ne agnosceretur ab alijs, & ad portam conscenso Vehiculo publico*; atq; haec quidem à Praefecto Praetorio, sumptu publico Augustorum populiq. Romani alebantur. Sed Vehicula in exercitu, quorum Praefecto & Magistro vectores & aurigae obtemperabant. Veteranus, inquit Suidas, à Romanis dicitur militia dimissus. In xx. autem annos merebant. Idcircò in Codice Iustiniani, Veterani definiuntur, qui post vicesima stipendia honestam vel causariam missionem sunt consequuti. Causaria tamen missio post expleta stipendia non datur. Soluebantur post emerita stipendia omni munere militiae, sed non pugnae in hostem. Nec iam sub signis aut Aquilis erant vt alij milites, sed sub vno Vexillo habebantur seorsim, & dicebantur Veterani, & Exauthorati. Ideoq. Miseni quoque,

Lib. 2. de hist. Graec.

Lib. 4. de bello Ciuil.

Vehicula.

Veterani.

Missiones.

L. ATILIO. L. F. CRESCENTI. ET. AVG. MISSO HONESTA. MISSIONE. EX. CON. VI. PRET. L. ATILIVS. TROPHIMVS. ET. L. ATILIVS. EVTHYCHVS. LIB. ET. HEREDES. PATRONO. OPTIMO. ET. B. D. S. M. FECERVNT. ET. SIBI. ET SVIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EORVM. H. M. EX. TEST. NON. SEQVETVR. NEC HERES. MONVMENTVM.

Augusti aeuo duplex haec missio facta est, vt plena missio in Colonias &domū deduceret: Exauthoratio, vt quamuis immunes à vigilijs & excubijs redderet milites, non tamen exciperet à pugna in hostem. Tiberius rarissimas Veteranorum fecit, vt inquit Suetonius, ex senio mortem, ex morte compendium captans. Et emeritus, dicebatur ἐντιμος κατὰ στρατιωτικοὺς καμάτους, quo circa immunes erāt, & operum vacui.

Quatuor tamen missiones numerat Lipsius. Honestam, confectis stipendijs. Causariam, ob vitium vel morbum. Gratiosam, per gratiam ab Imperatoribus impetratam. Et Ignominiosam, qua criminum causa quis militia soluebatur. In pedite, xx. annorum conficiebatur stipendium. In equite, x. In Nauticis, xxv. Maniplarius is est, quem Graeci Αρχηγὸν ὄχλου dicebant. Atq; ita habetur in Glossis, & si, λόχου legendum plerique existimant. Erat is manipuli ductor, qui tribus vexillis constabat.

Aedificia.

TRACONARIA piscina inter varia Miseni aedificia cernitur Graecam vocem retinens, τράχων enim meatus aquarum significat, quorum causa à Nerone fuisse inchoatam scribit Suetonius, *Praeterea incohoatam piscinam à Miseno ad Auernum lacum contectam*, Porticibusq. habent manu scripti *conclusam; quò quicquid totis Baijs calidarum esset committeretur.* Cap 3. Spectabile aquarum Castellum, in quod per fistulas aquae pluuiarum ex promontorio defluebant, in altum ad pedes

xx. exurgens. Longitudinem, & latitudinem collapsae testitudines oppleuerunt. Medium eius ſpacium patet inter duos parietes in latitudinē pedes cc. in latitudinē xviii. In vtroque latere medij tranſitus per portas quatuor aditus patet in cellas amplas quaternas, quarū teſtudines decuſſatim fornicibus iunctae parietibus intermedijs impoſitae ſunt.

Piſcina quam MIRABILEM vocant, admiratione profectò digna eſt. Opus illud Regium, concameratione, pilis xlviii. innixa, pedes ternos vndique craſsis. Quae quatuor ordinibus numero quaternario diſtributae, ſymmetriā quinctuplicis porticus per elegantem longitudinem efficiunt. Longa, paſſus ccl. lata, clx. Lateritia ac ſolidà ſtructura, craſſo muro, parietibus diligentiſsimo tectoriò veſtitis. Quod duriſsimum factum exiſtimarem, quoniam diutiſsimè aquas retinuit. Foramina in teſtudine, vnde hauriebantur aquae. Per ſcalas lapideas ex duobus lateribus graduum xl. eò deſcendebant. Alteram hoc tempore obſtructam conſpicimus. Pauimentum ſumma induſtria conſtipatum, adhuc pluuiales aquas retinet. Luculli opus hāc piſcinā arbitrati ſunt propter eius villae vicinitatem, quam in ſinu illo habuiſſe ſcribit Varro; *In Baiano autem tanta ardebat cura, vt Architecto promiſerit vt ſuam pecuniam conſumeret, dummodo perduceret ſpecus è piſcinis in mare, obiectaculo quo aestus bis quotidie ab exorta Luna ad proximam nouam introire, ac redire rurſus in mare poſſet & refrigerare piſcinas*. Agrippae opus tribuo, vt aquis quoque claſsi conſuleret. Quò etiam fluminis aquas quae è Serino emanant per aquaeductus fuiſſe immiſſas ſcribit Bocaccius libro de Fluminibus. Aliquot eius operis extant veſtigia ad Neapolim, quae per Hermitem & vicina loca, per Puteolos, Miſenum deducebantur. Vallem Sebethi appellabant accolae petras vndè ſcatebant, deinde Sabatum dixere immixtum fluuio Beneuentano. Anno 1593. cum ipſe in Irpinis ad rem frumentariam comparandam Neapolitanae vrbi, cōmorarer, eiuſdem

Lib. 3. de re ruſt. Cap. 7.

Vallis Sebethi.

eiuſdem ciuitatis vſui eandem aquam deducendam Magiſtratus decreuerunt, & miſſi machinatores qui ad libellam exigerent, duce Ioanne Simone Moccia equite Neapolitano, vt ad ciuitatem ducta aqua, moles frumentarias conſtituerent, fonteſq. eminẽtioribus ciuitatis locis aperirent. Hominum tandem opinio refrixit. Ad aquas Luculli ſeruandas aliud Caſtellum aedificatum fuiſſe, quod centum cellas appellant, arbitrati ſunt. Id faciliùs do.

Villae.

In Tib. c.75. *Lib.6.* In villa Lucculliana obijſſe Tiberium, ſcribunt Suetonius & Cornelius Tacitus. Quorum alter; *Repetere Capreas quodammodo diſtinauit, non temerè quicquàm niſi ex tuto auſurus. Sed & tẽpeſtatibus, & ingraueſcente vi morbi retentus paulò poſt obijt in villa Luculliana*; Alter verò; *Tandẽ apud promontorium Miſeni conſedit in villa cui Lucullus quondã dominus*. Dio lib.58. ἔφθασε γὰρ ἐν Μισηνῷ μεταλλάξας πρίν τι αὐτῶν μαθεῖν; *Miſeni mortuus eſt antequàm de ijs cauſis reſciret. Dum Caius eius mortem accelleraret.*

Haùd longiùs C. MARII villa. Hanc Plutarchus in eius vita ad Miſenum ponit, magnifica domo, ſumptuſiore &delicatiore quàm tanto Imperatori militiae alumno conueniret. A Cornelia ccc. ſextertijs empta, pro qua poſtea L. Lucullus centies ſextertium expendit; & miratur tam breui ſpatio adeò ſumptum excreuiſſe, tertiam enim pretij partem Lucullus ſuperauit, ſi ſextertiorum rationem animaduertemus. Cùm verò Marius militia ſe abdicaſſet, adductuſq. eſſet in concionem à Sulpitio Tribuno plebis vt contra Mithridatem bellum gereret, populus in diuerſas partes abijt, alijs Marium probantibus, alijs Syllam vocãtibus, & Marium ad Baias ire vt corpus ſenio confectum ibi curaret, iubentibus. Plinius; *Poſuit in Miſeneſi villam C. Marius VII Conſuli, ſed peritia caſtrametandi ſic vt comparatos ei coeteros etiam Sylla felix caecos fuiſſe diceret.* Eos deindè hortos coemit, & coluit. Valerius Aſiaticus qui bis Con-

Lib.18.c.6.

ſul

ſul fraude tandem Meſſallinae & Vitellij euerſus eſt. Tantum vero hiſce hortis ſtuduit, vt *inbiantem* dicat Cornelius Tacitus; *Hortis inbians quos ille à Lucullo emptos inſigni magnificẽtia extollebat. Claudius Caeſar qui eum perdere cupiebat, cum militibus tanquam opprimendo bello Criſpinum praetorij praefectum miſit; à quo repertus eſt apud Baias, vincliſq; inditis ad vrbem raptus.*

Cornelia.

C. Gracchus, eius Gracchi frater qui legem Agrariam tulerat, cùm eadem de cauſa acerbiſſimas in Rep. ſeditiones excitaſſet, cùmq. duo Flacci pater & filius qui ex aede Lunae in priuatam quandam domum deſiluerant, confoſſi eſſent, occiſus eſt, & caput allatum Conſuli, corpus verò ad Corneliam matrem Miſenum oppidum deuectum eſt. Quae Cornelia Africani maioris filia, Miſenũ prioris filij obitus cauſa deceſſerat, vt ſcribit Paulus Diaconus lib. 1.

Echini.

Miſenates Echinos laudat Horatius. *Satyr. 4. Lib. 2.*

Murice Baiano melior Lucrina, Peloris
Oſtrea Circaeis, Miſeno oriuntur Echini.

Eccleſia Miſenas.

Miſenatem Eccleſiam Cumanae coniunctam fuiſſe, in Cumana dicemus. Zoſimus ſub Diocletiano, Eleutherius Epiſcopus, & Antia mater ſub Adriano, martyres Miſeni *Martyres.* celebrantur. Licet in annotationibus in Martyrologium, Illuſtriſsimus Baronius ſcribat hallucinatos eſſe, qui eos Miſeni martyres conſtituunt, veluti & eos qui, Miſſenij, & Meſſanae. arbitratur enim, Meſſapiae eſſe legendum. Quòdq. Rhegino monachus qui floruit anno 919. apud Tritemium ſcribat, apud Meſenam in Apulia, erroris arguitur, collocato Miſeno in Campania.

Miſeni S. SOSIVS (ἀπὸ τοῦ σώζειν, à ſeruando dictus) Leuiti-

Leuiticum ministerium exercuit; qui trigesimum annum agens, martyrium cum S. Ianuario Episcopo suscepit IX. Calen. Octobris anno 289. Habet eius corpus Neapolis in aede S. Seuerini. De quo sic Martyrologium; *In Campania commemoratio B. Sosij Diaconi Misenatis, quem S. Episcopus Ianuarius cùm illius capite Euangelium in Ecclesia legentis flammam videret exurgere, martyrem futurum pronunciauit. Et non post multos dies, cum ipse esset annorum xxx. martyrium cum eodem Episcopo capitis detruncatione suscepit.*

Eius translationem in eius vita describit Eugipius. Cùm enim Longobardorũ persequutio crudelitatis flammam in toto orbe terrarũ, & praesertim in Campania accendisset, Christianorum parietes in Misenati oppido potissimũ lambere ad ruinam videbatur. Auidiùs illud oppidum petiere, ob Sibyllae Vatis sepulcrum quod indè haud longiùs aberat. Conscius factus fuerat Sicardus eius gentis princeps, Sosij corpus, qui cum Ianuario & socijs, Puteolis martyrium passus fuerat, Miseni à ciuibus sepulcro seruatum templo eidem condito. Quamobrem cum diù fodisset, corpus inuenire non potuit. Missis deindè ab Abate S. Seuerini, Athanasio monacho, & Petro subdiacono corpus inuentum est, & Neapolim translatum, permittente Stephano Neapolitano Episcopo, & annuente Ioanne Episcopo Cumano. Sexaginta annos post Sosij mortem, à Sarracenis oppidum Misenum demolitum fuisse affirmãt, & solo aequatum.

EPISCOPI. BENENATVS cui Cumanae Ecclesiae Visitatori, mortuo Liberio eius ciuitatis Episcopo, eandem Ecclesiam commendat B. Gregorius his verbis;

Lib. 2. ep. 19. *Quoniam Cummae Ecclesiae Liberius quondam Antistes de hac luce migrasse cognoscitur, propterea visitationis destitutae Ecclesiae Fraternitati tuae operam sollemniter delegamus, etc.* Illud etiam adijciens vt nullum de alia ecclesia eligi permittat ibi Episcopũ, nisi fortè inter Cumanos clericos vllus esset, quem ad Episcopatus onera euehi posse sibi persuaderet. Ne praeterea

terea laico cuipiam, eam dignitatem aemulari permitteret. Hunc Benenatum Misenatem fuisse Episcopum idem Gregorius exprimit ad Anthemium Subdiaconorum scribens; *Comperimus Benenatum Misenatem facinus quod de se per scripturam manu prius professus est, abnegare. Et ideo quia huius sceleris negatio sicuti maiore discussione, ità & maiore indiget vltione.* Videtur deindè Pontifex eidem Episcopo pecuniā dedisse qua Miseni castrum extrueret, cuius partem apud se Benenatus retinuit, & tunc priuatus Episcopatu cernitur. Sic enim ait; *Peruenit ad nos quōdam Benenatum Messenatem Episcopū pro costruendo illic castro solidos accepisse. Et quia pars eorum solidorum apud eum dicitur remansisse, experientia tua subtili indagatione perquirat, & si quid manifestè de ipsis solidis cognouerit remansisse, Comitatio Comiti praedictae ciuitatis sub de suscepti illud pagina contradat, atque immineat, vt in constructione eiusdem loci sicut sunt dati, Deo adiuuante proficiant; quia ratio nulla permittit, vt proprijs cuiusdam vsibus applicetur, quod pro communi vtilitate datum esse cognoscitur.* Idem Pontifex lib.7. epist.25. Eandem ecclesiam Fortunato Episcopo Neapolitano commendat, & Visitatorem eundem illi iniungit; *Cognoscentes Messenatem Ecclesiam sacerdotis regimine destitutam visitationem eiusdē Ecclesiae Fraternitati tuae operam sollemniter delegamus etc.* ijsdem verbis vsus quibus ad Benenatum scripserat. Miseni montis partes tres possidet Archiepiscopus Neapolitanus, aliosq. agros qui ad mare moruum procurrunt.

Lib.11.ep.30

Epist.36.

Comitiua.

Ex superioribus Gregorij verbis, Comitiuam cognoscimus Misenatem, eiusq. Comitem Comitatium iam indè ab anno 590. quo ad Pontificatus apicem Gregorius est euectus. Cuius etiā aetate Puteolanum Comitem notauimus. Vectanum etiam Comitem commemorat idem Pōtifex ad Maurentium Ducem Neapolitanorū scribens, & tunc Fortunatum Neapolis habebat Antistitem.

C V M AE. Cap. XXV.

ON Cumanas deſcribimus Inſulas propè *Lib.6. Hiſt.* Cubagas & Terarequas ad Septentriones in quibus cõchas margaritarum vrinato- *Lib. 4. hiſt.* res expiſcantur vt ait Bembus. nõ Cumanam regionem Perù littoralem, in qua homines parum vident, cùm nebulae in eo- *De rer. var. lib. 1. c.4.* rum oculis generentur, vt ait Cardanus; non Cumanos, Cumaniae populos, Vngaris finitimos, qui deſciuerant ad Tartaros, vt ait Bonfinius,

Lib.8. Dec.2. Sed CVMAS exiguum oppidum at munitiſſimum & nõ facile expugnatu, vt ait Agathias (qui πόλισμα Ιταλικὸν il- *Lia. 1.* lud appellat) quodq. plurimorum Ducum virtuti obſtitit, *Lib. 5.* paulò poſt annum octuageſimum belli Troiani abſoluti vt placet Paterculo, anno ſalutis 4113. vt Euſebio, Chalcidenſes aedificatum. Chalcidenſibus & Cumaeis tribuit *Lib. 6.* Strabo, Χαλκιδαίων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα Eretrienſibus, & Chalcidenſibus Dioniſius Halicarnaſſeus. Andrijs & Chal-

Chalcidensibus aliqui, Plutarchi auctoritate in Quaestionibus Graecis freti, simul enim Colonias deduxere. Euboeensibus Solinus, & Virgilius, Lib. 6.

Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Qui tamen ijdem sunt, nam Chalcis Euboeae ciuitas est. Lib 8. Liuius; *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* Atque Dec. 1. in eo loco Silij Italici. Lib. 12.

——— regressus ad altos
Inde Pherecyadum muros ———

docti viri aiunt Cumanos & Neapolitanos Pherecyades dici, à Pherecyde eorum duce. Eusebius in Chronicis scribit; *Mycena condita in Italia, quae nunc Cumae.* Opus est oraculo.

Situs.

Dionysius in Opicis illud collocat, qui secũda pars Campaniae erant. Sed Opici ab Oscis, Osci à Chalcidensibus, Chalcidenses à Tuscis eiecti. Erat autem Campania sic distributa, vt vnam partem Ausones, Aurunci, Sidicini, & Capuani incolerent. Aliam, Cumani & Opici. Tertiã Nucerini. Prima ad mare clarissimis oppidis Sinuessa & Vulturno; intus vero, Gauro, Massico, Falerno montibus, Stellate campo, Suessa Aurunca, Calibus, Casino, Theano Sidicino, Venafro, Calatia, Callicula, Trebula, Casilino, Silua Gallinaria, & capite regionis Capua. Secunda, ad mare, Linternum oppidum cum flumine habuit, Cumas, Misenum, Baias, sinum Lucrinum, Auernum, Puteolos, Neapolim, Heracleam, omniaq. in sinu qui Crater dicitur. intus, Atellam, Abellam, Suessulam, Acerras, montem Vesuuium, Nolam, Pompeios. Tertia, ad mare, Stabias, Surrentum, Mineruae promontorium; in mediterraneis, Salernum, & Nuceriam. Produxerant enim Campaniam à Liri amne ad Vulturnum, à Vulturno ad Sarnum, indè ad Silarim, qui hoc tẽpore aliam constituit regionem. Situm ait esse oppidũ Agathias arduo & difficilem aditum

Campaniae diuisio.

Cumarum situs.

habente colle, & veluti ſpecula maris Tyrrheni. Imminet enim littori collis, vt ad eius pedes fluctus illiſi frangantur. Editiore loco valle cinctum, turribuſq. & propugnaculis validiſſimae ſtructurae.

Antiquitas.

Lib. 5.

Παλαιότατον, appellat Strabo, quod omnibus Italicis, Siculis, Graeciſq. Colonijs deductis antiquitate antecelleret. Et vt nomen originemq. oſtenderet, duos claſſis ductores nominat, Hippoclem Cumaeum, & Megaſthenem Chalcidenſem inter ſe qui ità conuenere, vt alterius eſſet Colonia, alterius Coloniae appellatio. Atque ità Chalcidenſibus Colonia debetur, nomen verò Hippocli. Eoſdem Cumanos anteà in Siciliam appuliſſe, & condidiſſe Zanclam ſcribit Euſebius ducibus Periere Cumano, & Crataemene Chalcidenſe. Quae cum ijs quae ſcripſit Pauſanias in Meſſenicis non conueniunt; Ζάγκλην δὲ τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατέλαβον λῃσταὶ, καὶ ἐν ἐρήμῳ τῇ γῇ τειχίσαντες ὅσον περὶ τὸν λιμένα ὁρμητηρίῳ πρὸς τὰς καταδρομὰς καὶ ἐς τοὺς ἐπίπλους ἐχρῶντο, ἡγεμόνες δὲ ἦσαν αὐτῶν Κραταιμένης Σάμιος, καὶ Περιήρης ἐκ Χαλκίδος; *Zanclam ab initio praedones tenuere, caſtellum enim deſerto loco circà portum, & excurſionum maritimarum receptum quo ex alto appellerent, munierunt. Eorum duces fuere Crataemenes Samius, & Chalcidenſis Perieres.* Aut enim antè Meſſeniorum bellum Zancle aedificata fuerat, aut duo illi duces non Cumanos, ſed Meſſenios duxerunt. Strabo primam opinionem ex Antiocho refert. Eſt autem Cuma Aeolica vrbs in agro Locrenſi, Aeolicarum vrbium maxima. Heſiodi poetae, & Ephori hiſtorici Iſocratis diſcipuli patria, & fortaſſe Homeri vt innuit Strabo, & Aretinus in libello de mirabilibus Puteolanis, à Cumaeis Homeros, coccos eſſe dictos aſſerit ab Herodoto mutuatus in libello de vita Homeri; ἐντεῦθεν δὲ καὶ τοὔνομα Ὅμηρος ἐπεκράτησε τῷ Μελησιγενεῖ ἀπὸ τῆς συμφορῆς. Οἱ γὰρ Κυμαῖοι τοὺς τυφλοὺς, ὁμήρους λέγουσιν; *Atque hic primum Homeri nomen Meliſigeni inditum; à caecitatis videlicet calamitate. Nam Cumani caecos, Homeros dicunt.*

Cap. 13.

dirunt. Cumani Sami sociam facit Appianus in Syriacis, meminitq. Thucidides. Sic autem dicta à Cyme Amazone, vt ait Stephanus, qui contrà Lesbum eam describit; ἐκαλεῖτο δὲ ἀπ' Ἀμαζόνων. Et Pōponius Mela; *Cymen nominauit (pulsis qui habitabant) Dux Amazonum Cyme.* Sed paulò post Stephanus eiusdem nominis vrbem in Italia ponit; ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα Ἰταλίας, ταύτης τὸ ἐθνικὸν Κυμαῖος. Alias etiam in Pamphilia, in Phryconitide, & in Elide collocat. Insulam praetereà hoc nomine appellat ad Siciliam. Originis vetustatem ab antiquissima Euboeae Cyme proposui. Quare Statius, Cymen Cumas dixit. Lib. 3. Silu. lib. 3.

—— *Ausonij pridem laris hospita Cyme.*

Felicitas.

Fortunatā vrbem initio fuisse Cumas Strabo scribit, nec alia de causa in Phlegraeis campis Gigātum ortam esse fabulam, quàm ob agri fertilitatem, coeliq. amoenitatem, quibus certatim sibi locum vindicare multi conati sunt. Eius verba haec sunt; Πρότερον μὲν οὖν εὐτύχει καὶ τὸ φλέγραιον καλούμενον πεδίον ἐκ τοῦ περιμάχητον τὴν γῆν εἶναι δι' ἀρετήν; *Atque ab initio quidem vrbs ea fortunata fuit; & quae de Phlegraeis campis fabulantur ac re ibi cum Gigantibus gesta, non aliundè videntur orta, quàm quod eam regionem ob soli virtutem multi sibi certatim vindicarunt.* Tantae felicitati obfuerunt Campanorum & pestis iniuriae & calamitates. A Campanis multis contumelijs affecti sunt Cumani. Haud multò post maxima sunt peste afflictati, quo circà alias sedes querere coacti sunt.

Nomen.

Ab augurio grauidae mulieris, quam dormientem inuenerunt cùm primùm ex Pithecusis discedentes vbi post varias nauigationes constiterant, Cumas esse dictas putant, κύειν, enim vterum ferre significat, quod κυοφορεῖν etiam dixit Lucianus. Et κῦμα, pro κύημα, per crasim id significat quod in vtero gestatur. Alijs, ἀπὸ τῶν κυμάτων, ab vndis;

ὀνομάσθαι δ' ἔνιοι Κύμην ἀπὸ τῶν κυμάτων φασὶ, ῥαχιώδης προσεχὴς ὁ πλήσιον αἰγιαλὸς; *Sunt qui à fluctibus* (hi enim Graecis κύματα) *factum vrbi nomen putent. Est enim vicinum littus scopulosi instar dorsi mari obiectum*. Quod ab Agathia ſupra dictum retulimus. Seruius lib.3. Aeneid. ibi,

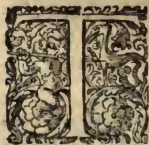
Hic ibi delatus Cumaeam accesseris vrbem,

vtramque amplectitur opinionem. *Eubaea* (inquit) *insula est, ex cuius ciuitate Chalcide Coloni profecti sunt ad nouas sedes quaerendas, & haud longè à Baijs (qui locus à socio Vlyssis Baio illic sepulto nomen accepit) inuenerunt vacuum littus, vbi visa muliere grauida (quod illi foecũditatis augurium interpetrabantur) ciuitatem condiderunt, quam Cumas appellauerunt ἀπὸ τοῦ κύοντος, hoc est à praegnante; siue ab vndis quas Graeci κύματα appellant*. Quod ſi quis Chalcidenſium nauigationi tribuendum exiſtimauerit, non diſpliceret, Cumas quietem ſignificare, cùm poſt tot maris labores in eo tandem colle quieuerint. κυματίζειν enim, idem quod vndis agitari. Et Ephorus qui in rerum geſtarum enumeratione cùm nihil haberet quod à ſuis diceret geſtum, & tamen patriae vellet mentionem facere, acclamauit, Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν Κυμαῖοι τὰς ἡσυχίας ἦγον; *Eo tempore quieti erant Cumani*. Quibus tamen
Strab. lib.13 reiectis, nomen ad antiquam Cymen refero.

CVMAE TYRANNIDE OCCVPATAE. Cap. XXVI.

T. Geganio Macerino, & P. Minutio Coss. cùm grauior annona Romanam vrbem inuasisset, à Senatu in Etruriam, Campaniam, agrumque Pomptinum Legati ad quam maximã frumenti copiam coemendam, missi sunt. Quibusque dominabantur oppidis Tyranni. At in Sicilia Gelo Denomenis filius, Cumis vero Aristodemus cui cognomen Malacho, quòd effeminato esset animo. Effeminatum verò, & eum qui muliebria patitur, μάλακον, dicebant. Is ad tyrannidem huiusmodi euectus est. Inuidebant Etrusci, Vmbri, Daunijq. Cumanorum felicitati tribus de causis. Quòd diuitijs & potentia coeteris Italis praestarent. Quòd Campaniae felicissimam partem possiderent. Et quòd propè Misenũ munitissimos portus haberent. Quamobrem eius vrbis euertendae

Anno 322. apud Liu.

tendae desiderio accensi, comparatis ijs omnibus quae ad profectionem pertinerent, cum quingentis equitum, & decem & octo peditum millibus, obsidionem parant. Castris non longè positis, inaudito prodigio Vulturnus & Glanis flumina à naturali cursu ab ostijs ad fontes sunt reuocata. Quae res tantos Cumanis fecit animos, vt nec timore, nec hostium copijs perterriti, & quòd homines inimico animo ab iniuria & maleficio non temperaturos existimabant, nihil sibi antiquiùs quàm fortiter pugnare sibi persuaserint. Tripliciq. acie instructa, quarum vna vrbis, alia nauium praesidio relicta est; tertia quae ad moenia hostem exciperet. Vbi proelium Barbarorum clamore indici Cumani animaduertunt, (barbaros qui Graeci non erant appellabant) tanto impetu hostium phalanges quae tumultuarijs signis accedebant, adorti sunt, vt & virium robore freti, & iniquitate loci quae inter vallis angustias ijs erãt impedimento, manus tàm acritèr conseruére, vt paucis militibus ingentem barbarorũ numerum profligarint. Accedit eo quòd Graecis coelum ipsum fragore & tonitrib. imbribusq. opem tulisse visum est, vt victoria eos potituros significaret. Inter proeliãtes Aristodemus summa virtute enituit, qui cum parato animo hostium impetum sustinuisset, ipsum Etruscorum Ducem aliosq. quamplurimos interemit.

Prodigium in fluminibus.

Parta igitur victoria, sollẽnibus sacrificijs factis, iustisq. pro ijs qui in pugna ceciderant persolutis, inter Cumanos disceptatum, cui nam victoriae gloria esset deferenda. Senatus, Hippomedonti Equitum magistro, plebs Aristodemo fauebat. Sed ne ciuilis discordiae ambitione ducti arma caperent, Aristodemum plebi praefecerunt, qui & dicendi facultate qua plurimum poterat, & largitionibus quibus omnium beneuolentiam consectabatur, plebis animos quae his artibus facilè capitur, maximè sibi conciliarat.

Cumq. Aricini à Cumanis contrà Etrusos auxilium peterent, quorum Rex Porsena Aruntem filium cum copijs miserat,

miserat, vt Imperium sibi quaereret, Optimates occasionem nacti vt Aristodemum perderent, duobus millibus militum praeficiundum curarunt, sic enim illum posse occumbere arbitrabantur. Qui tamen selecta Cumanorum manu socijs victoriam adeptus est, multaq. ex ea pugna praeclara praedae monumēta reportauit. Indè odium sibi apud suos est concitatum. Sed vt omnem fortunam superaret, conuocari Senatum iussit, vt quae gesta essent explicaret, & coniurationis socijs adhibitis, cum primùm de Republica & bello agi coeptum est, irrupere sicarij, qui Optimates ad vnum iugularunt. Tunc solutis ex vinculis ijs qui capite damnati erant, & Etruscis iuuenibus captiuis ad sui corporis custodiam constitutis, habita ad populum concione, de diuidendis agris, & de soluendo aere alieno primum egit, quibus popularium animos est aucupatus, atque huiusmodi annuentibus ijs, principem ciuitatis locum obtinuit. Arma in Deorum templis deponi hortatur & persuadet, facilè indè posse ea repeti si quandò opus esset. Quòd si quid armorum aliquis occuleret, in eo scelere contrà edictum comprehensus, illicò interficiebatur. Comparato igitur ex perditissimis ciuibus, & seruis dominorū caede pollutis satellitio, duobus quoque militum millibus mercede conductis, Tyrannidem confirmauit, bona interfectorum inter sceleris ministros diuisit, filios eorundem vrbe excedere iussit, coniuges interemptorum seruis nubere compulit. Qui tamen deinceps sceleribus, sordidis moribus, & crudelitate Principatum dedecoris infamia deturpauit, & Gymnasia, armorumq. exercitationes quibus florebant Ephebi, sustulit. Cincinnis, reticulisq. iuuenum capillos religari (quos Coronistas appellatos ait Plutarchus) calamistris componi, cerussa purpurissari, talaribusq. pictis togis indui iussit, vt more virginum Cumana pubes in vmbra degeret, saltatorum & tibicinum illecebris detineretur, & vteretur balneis & vnguentis; & feminae abraso capite, deposito

Aristodemi luxuries.

Opusc. de mul. virtute.

T ca-

capillorum ornaméto, breuibus suprà crura tunicis se amicirent, flagrarent odoribus, omnem porrò virilem cultum corrumpens. Quo circà in tantam omnium inuidiá raptus est, quòd ipsa scelera scelestos odio habere cōsueuerunt, vt tandem aliquãdò graues Dijs hominibusq. iam senex poenas dederit, cum XIIII. annos Tyrannidem obtinuisset. Regiam exules qui Cumis degebant aggressi, vel potius filij ab ipso caesorum qui Capuae erant, & Hippomedontis Magistri equitum filij cum multis cohortibus sequuti, somno vinoq. sepultos custodes inuẽtos, omnes more pecudum obtruncarunt. Et ad Optimates res Cumana redijt.

Xenocrita.

Alij Xenocritae factum tribuunt. Haec mulier quam ardebat Aristodemus, aegrè ferens à Tyranno non vtili opere, sed vt ciues aerumnis & labore con ficeret, agrum Cumanum perpetuis operibus vexari, & fossis cingi; patriae libertati studens, cùm discedente aliquandò Aristodemo vultum deflexisset, & alij adolescentes operi tyrannico occupati, percunctati essent, Quid malum Aristodemo tantùm oculos & vultum aperiret? respondit; Propterea quòd vnus inter Cumanos Aristodemus vir est. Vos pecora, an mulierculas appellem? Quid malum vos effeminato animo, truculenti hominis mores ferre potestis? Haeccine Cumanorum audacia? Quibus verbis cōmotos ad libertatem recuperandam eos vehementer inflammauit, & coniurationis principem Timotelem ad eum opprimẽdum iuuit, cùm Regiae foribus ab ipsa noctu patefactis, cum cōiuratis manus ipsa quoque in Tyrannum iniecisset. Cui cùm magnos honores & dona ciues pollicerentur quoniam Cumas in libertatem pristinam vindicauerat, repudiatis omnibus, hoc tantùm petijt, vt corpus Aristodemi per ciuitatẽ sibi efferre liceret recuperatae libertatis Trophoeum. Quod licuit, & in Cereris Sacerdotem eam elegerunt.

Aristodemi caedes.

Exules

Exules. Tarquinius.

Viuebant ea aetate exules qui cum Tarquinio Rege Roma profugerant Cumas. Hi ad suppliciũ Legatos frumentarios vocarunt, detentis nauibus. Vtq. Tyrannus annueret, miris modis petiere. Sed infecta re postularunt vt saltem sibi liceret pignoris loco eorum corpora detinere, donec ab vrbe Roma quae eos miserat bona reciperent, quae à populo Romano iniustè publicata dicebant, ipsumq. Tyrannum litis iudicem constituerunt. Negantes Legati sese publicae causae agendae potestatem vllam habere, & ab Senatu ad frumentum comparandum tantummodò missos asserentes, cùm animaduerterent Tyrannum esse in exules propensiorem, dùm ad dicendam causam tempus esset erogatum, Cumis aufugerunt. Ibi Tarquinius obijt. Petrarcha in Itinerario; *Ad laeuam cuius humili colle Sibyllae patriam videbis, vbi Tarquinius Superbus regno pulsus, tandemq. Tuscorum & Latinorum destitutus auxilijs, exul obijt*. Pleriq. Comi ad Mediolanum vocis similitudine decepti asserebant. Eutropius tamen, tertio anno post Reges exactos cùm Tarquinius suscipi non posset in Regnum neq; ei Porsenna qui pacem cum Romanis fecerat, auxilium praestaret, Tusculum se contulisse scribit, ibiq. per XIIII. annos priuatum cum vxore consenuisse. Lapidem Tarquinij Collatini Cumis repertum seruat Neapoli Marcellus Girardus.

Tarquinius obiit Cumis.

D. M.

COLLATINVS. TARQ. DVLCISSIMAE MEAE CONIVGI. ET. INCOMPARABILI. LVCRETIAE. PVDORIS. AC. MVLIERVM. GLORIAE QVAE. VIX. AN. XXII. M. V. D. XVI.

CVMANORVM HOSTES.
Cap. XXVII.

Foedus Etruscorũ & Cumanorum.

HAVD diù post Tirannidem eiectam, Cumanis ocium fuit. Athenis enim Acestoride, Romae Caesone Fabio, & T. Virginio Coss. Etrusci (ijdem & Tyrrheni) Phoenicum coloni, inito cum Poenis foedere, aduersus Cumanos terra mariq. bellum concitarunt. Et cùm ij eorum impetum substinere non posse considerent, ad Hieronem Syracusanum Legatos miserunt, qui ab eo impensè peterent, vt opem atque auxilium calamitoso tempore afferrent. Is confestim paratam classem cõtrà hostes misit. Consertoq. certamine, Syracusani victores euaserunt. Atque ità Tyrrhenis partim caesis iuxtà Himeram flumen, partim fusis submersisq. Siculi Cumanos ab hostium crudelitate eripuerũt. Florere rursus res Cumana coeperat, cùm nouum illis cum Campanis bellum oritur, quos dominandi libido incesserat. Et anno ab v. c. 335. quo tribunitia primum Comitia habita sunt, creatiq. cum Consulari potestate patricij L. Quinctius Cincinnatus tertium, Sex. Furius Medullinus iterùm, M. Manlius, & A. Sempronius Atratinus, inter bellorum difficultates, à Campanis Cumae, quam Graeci tùm vrbem tenebant, captae sunt, vt ait Liuius. Multa in eos iniuriarum exempla Campani ediderunt, qui odio Vatiniano eos insequebantur. illud vero praecipuum existimo, quod tamen liberalis animus abhorret, quòd γυναιξὶν αὐτῶν συνῴκυσαν αὐτοὶ, vt ait Strabo; *Rem cum eorum vxoribus habuerunt.* Indignum facinus; quod nec latronum, aut praedonum saeuitiae conuenit.

Cãpanorum iniuriae in Cumanos.

Lib. 5.

Anno deinde 539. antè CHRISTVM natum 213. Cumanorum constantia Campanos impulit ad eos solicitandos

dos, vt à Románis deficerent. Arbitrabâtur enim hoc sceleris genere maiorem calamitatem, quam aliorũ bello consequuturos. Quod cùm ij non sibi esse faciendum decreuissent, dolum compararunt (vt Liuiani verbis vtar) quem huiusmodi commenti sunt. Consueuere Campani statis anni temporibus ad Hamas siluam, quam Gallinariam dicunt, fruticosis virgultis frequentem & arboribus, indigentem aquis, in qua Sex. Pompeij Praefecti nauigia aedificarant, cùm Sicilia à Romanorum Imperio desciuisset, sacrificia persoluere. Nunciarunt Cumanis in eum locum Senatum Campanum venturum, rogantes vt etiam Cumanus conueniret, & vnà decernerent vt eosdem vterque populus socios hostesque haberet. Armatos praetereà ibi futuros ne quid noui Romani molirentur. Ad Linternum interim T. Sempronius Gracchus Romanus Consul castra posuerat. Legationem Campanorum Romano Consuli Cumani patefecerunt. Is Cumanis iussit vt intrà moenia se continerent, & quae in agris bona dispersa habebant, in oppidum comportarent. Copias ipse Cumas ducit. Campani ad Hamas confertim accedũt, in quam se abdiderat cum XIIII. millibus militum Marius Alfius qui summus Magistratus Campanis erat. Cùm sacra nocturna fierent, silenti profectus agmine Gracchus ad Hamas nocte intempesta peruenit. Castra Campana à militibus relicta inuadit. Hos quidem somno stratos, hos verò inermes obtruncat. Ad duo millia hominum, & eò ampliùs, cum ipso duce Alfio caesa. Castris hostium potitus, Cumas continuò se recepit, Annibalem metuens qui ad Tifatã cum exercitu consederat. Nec eum prouida fefellit opinio, quandò Annibal celeriter ad Hamas castra mouerat, Consulem ibi Romanum opperiri ratus. Profectus cùm in eam siluam nequicquam esset, aliorum monitis & precibus impulsus, postridiè eius diei oppugnaturus oppidũ, Cumas proficiscitur. In Agrum Cumanum Paeni exarsit ira, quo vastato, operibus & obsidione

Legatio Campanorum.

Cumae recipiuntur.

Obsidio Cumana.

ſidione Gracchum oppugnabat, qui tamẽ hoc pacto victor euaſit, quo Liuius narrat; *Aduerſus ligneam ingentem turrim admotam vrbi, aliam turrim ex ipſo muro excitauit aliquantò altiorem; quia muro ſatis per ſe alto ſubiectis validis ſublicis pro ſolo vſus erat. Indè primùm ſaxis ſudibuſq. & caeteris miſſilibus propugnatores vrbem ac moenia tuebantur. Poſtremò vbi promouendo adiunctam viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo, cũ de turri ſeſe praecipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugauitq. in caſtra; vt eo die obſeſſo quàm obſidenti ſimilior eſſet Poenus.* Cumae obſidione liberatae. Protendiſſe hanc victoriam ſcribit Iulius Obſequens, mare quod arſit, & bouem qui equuleum peperit ad Sinueſſam.

Lib. 3. Dec. 3.

Poſt ea tempora Cumanos cum Senatu Campano conueniſſe aliqui arbitrantur, nam in eorũ portu claſſem Campanam receperunt. Erat in foro Campanae vrbis olim lapis, deindè ſublatus, in quo haec legebantur,

L. MAGIO. L. F. CAMPANO
ALIGERO. XII. LEGIONIS. FRETENSIS.

quibus milites qui in freto verſabantur maritima claſſe notari docti viri ſibi perſuaſerunt. Nec illud in mentem venit, Fretenſem Legionem inter xxv. Legiones eſſe numeratam, quae ab Auguſto per Romani Imperij fines fuerãt conſtitutae; & milites Fretenſes à Fortia Sarmatiae vrbe eſſe nominatos, qui Fretenſes, Eufratenſes, & Fratenſes dicti ſunt. Apud Marcellinum, Tricoſimani, Decimaniq. Fortenſes.

Legio Fretenſis.

Poeni.

Poenorum aliàs furorem Cumanos fuiſſe expertos Polybius videtur innuere. Cum enim Siciliae loca Amilcar occupaſſet, quam Carthaginenſes claſſi praefecerant, maritimam Italiae oram ad Cumarum regionem vaſtauit; Πρῶτον μὲν γὰρ ἐντεῦθεν ὁρμώμενος κατὰ θάλατταν, τὴν παραλίαν τῆς Ἰταλίας ἐπόρθει μέχρι τῆς Κυμαίων χώρας; *Nam & mari ſaepè ab eo loco delatus*

Lib. 1.

latus in maritimam Italiae oram Cumas vſque populatus eſt.

Gotthi.

In hoc oppidum veluti munitiſſimum Totilam & Teiam Gotthorum Reges quicquid praetioſae ſupellectilis habebant, repoſuiſſe ſcribit Agathias, ijſq. praefectum Aligernum cum Herodiano anno C. 552. alij quoque ſcriptores prodiderũt. Quapropter Narſes quam maximis potuit itineribus Cumas contendit, vt Regijs theſauris occupatis, Italiam praecipua Gotthorum ſede deuaſtata, miſeria liberaret. Aligernus autem Teiae qui iam bello ceciderat minimus natu frater, quamuis labefactatam Gotthorũ potentiam eſſe intelligeret, tanto tamen animi robore, tantoq. militari conatu cum reliquis Gotthis oppidum tutatus eſt, vt Romanus de victoria iam deſperans, in Florentinos, Centumcellanos, & Volaterranos vires intenderit, paucis ad Cumas in obſidione relictis. In qua illud memorabile notatur, quòd Aligernus Palladium qui apud Narſetem ob corporis vires plurimum poterat, dùm audacter murum conſcendiſſet, lorica indutum, cum ipſo etiam ſcuto tranſuerberauit; tantum ſibi virtutis Aligernus arcu comparauerat. Agathias inter coetera in ea obſidione haec deſcribit; Narſetem ſuos adhortatum, exercitum oppido admouiſſe. Illos verò cùm in editiorem collem maximo labore conſcendiſſet, & ad propugnaculum acceſſiſſent, contorquendis iaculis in eos qui ad pinnas murorum conſiſtebant omnibus viribus incubuiſſe, funditores petrarum tempeſtatem excitaſſe, & machinas omnes quae oppugnationi vſui eſſe ſolent, muros fuiſſe admotas: Aligerni verò milites è muris ad intermedia turriũ ſpacia confertim nihilo ſegniùs iacula & tela retorquentes propugnaſſe, ſaxorum moles in ſubeuntes proieciſſe, ſecuribus, contibuſq. acriter vulneraſſe, nihilq. omnino quod ad hoſtium violentiam propulſandam valeret, omiſiſſe. Tũc Aligerni iactus maximè fuiſſe co-

Lib. 1.

Narſes Cumas cõtendit.

Romani Cumis repelluntur.

Aligernus Palladium occidit.

ſe cognitos, quandò ſagittarum ſtridore & immani velocitate, coeteris eum viribus praeſtare omnes praedicabant. Difficilis idcircò obſidio reddita eſt. Turpe Romanis videbatur poſt tot labores oppidum in ſuam poteſtatem non redegiſſe. Turpe Gotthis deditionem facere. Ex antro igitur Sibyllae cui pars murorum nitebatur, in ſpem venit oppido potiturum. Exſciſſo antri conuexo, & erectis tignis in ordinem ſubſtitutis quae muri pondus ſuſtinerent, ne reſoluta compages corrueret, atq; milites opprimeret, foliorum aridorum ſtrue adhibita, & immiſſo igne, ex antro exceſſerunt. Excitata flamma, ſuſtentacula conflagrauit. Quae cum ceſſiſſent ponderi, murus quoq; deiectus eſt. At Gotthi corporibus mutuo murum ſtruentes, ſeſe tanto impetu obiecerunt hoſtibus, vt potiundi oppidi ſpe abiecta, ad Florentiam, vt diximus, caſtra mouerint. Francorum tamen in Italiam aduentu Aligernus commotus, Romanos obſidentes monuit, optare vt ſibi ad Narſetē aditus pateret. Quod cùm Narſes reſciſſet, libentiſſimè annuit, proptereaquòd illud vnum maximè optabat, vt in Romanorum poteſtatem oppidum redigeretur. In agrum Rauennatem tunc profectus eſt, & ad Claſſes (locus in eo agro eſt) Narſetem nactus, Cumarum claues illi tradidit. Benignè & liberaliter ab eo acceptus eſt. Pars copiarum Cumas introducta. pars, ad vicos & caſtella ſeceſſit. Cùm Neapolim Totilas obſediſſet, cui erat praeſidio Conon, partem exercitus Cumas miſit in qua ciuitate mulieres ex nobilitate Romana cepit, liberaſq. parentibus & viris remiſit. Nauclerus Gener. 19.

Longobardi.

Romoaldus II. & IX. Dux Beneuētanorum anno 715. vt ſui Imperij fines propagaret, arcem Cumanam aggreſſus, arce & oppido potitus eſt. Mox à Ioanne Neapolitanorum Duce, & Theodimo Subdiacono & Correctore (vt appellat Anaſtaſius Bibliothecarius) oppidum receptum & Longobardi

gobardi penè c c c. cum eorum Castaldeo occisi. Scribitq; Paulus Diaconus, Gregorium V. Pontficem Max. vt eam arcem recuperaret, auri libras exoluisse, quas hac de causa Neapolitanis pollicitus fuerat. Saeuientibus in Puteolos Nortmannis, in Cumanos quoque saeuitum esse, credendum est.

Neapolitani.

A Neapolitanis hoc pacto euersas Cumas scripsere. Cum anno 1207. Theuthonorum latrocinia atq; iniuriae totam ferè Campaniam vexarent, atq; ità vt nauigatio conquiesceret & agricultura desereretur, idq; plurimum Neapolitanis displiceret, inito inter eos consilio, tandem decretum est vt milites per pagos, vicosq; distribuerentur, qui ab eorum maleficio Neapolim & Campaniam defenderent. Quamobrem opem quoq; ex toto Regno proceres Neapolitanis tulerunt. Cùmque Goffridus è Montefusculo viribus animi & corporis pollens, nobilitate clarus, & affinitate Neapolitanis equitibus conuinctus, qui ad eam rem incumbebat Cumas noctu cum lecta militum manu aduenisset, ab Auersano Episcopo in cuius potestate oppidum tūc erat, in arce hospitio liberaliter acceptus est. Auersani calamitoso, ac suspicionis pleno tempore permoti, quòd nobilem virum & factiosum ab Episcopo noctu introductum sibi persuaserant, secreti alicuius consilij conscium, vt aliquid ipsis detrimenti afferret, Cumas armatos miserunt, ciues qui non tantū dicerent se valdè mirari Goffridum Neapolitanum in arcem inconsultis ipsis fuisse receptum, sed etiam arcem huiusmodi tuerentur, vt nullo pacto potuisset à Goffrido occupari. At Goffridus nouitate rei perculsus, ab Episcopo per proditionem se circumuentum esse existimans, Auersanos ab ipso accersitos arbitrabatur. Quamobrem ne opprimeretur illicò ex arce in aliam se recepit domum in qua cum ijs qui cum eo venerant prouidè se contin-

Goffridus è Mōtefusculo.

Auersanus Episcopus.

nuit, misso celeriter nuncio qui auxilium peteret suis. Cùm rumor percrebuisset Comes Petrus è Lictera Goffridi affinis comparatis copijs in Iulianum pagum contendit, vbi alij milites praesidio erãt atque ijs simul iunctis Cumas aduolauit. Quorum aduentu laetatus Goffridus sacramento milites adegit vt capta turri homines & fortunas in eius manus deuenire paterentur. Tùm illud quoque inter ipsos decretum, vt capta ciuitate eam funditus euerterent vt maleficij asylum auferretur, qua de re saepiùs cum ipsis Auersanis sacramento adhibito actum est, nec vnquam negocium conficere potuerunt. Mox arcem aggressi in quam Auersani & Episcopus se receperant, monitis prius vt indè decederent, & veluti inter se conuenerant deuastarẽt, cùm sibi illud non esse faciundum Auersani dictitarent, tandem adhibitis ignibus alijsque machinis quae ea ferebant tempora, cùm vix Episcopus ignes subterfugisset, arce potitì sunt, relictisque ibi militibus qui ciuitatem diruerent, Goffridus, Petrusque summa cum laetitia victores Neapolim rediere. Atque ità munitissimum oppidum, antiquitate praeclarum, & Gotthorum firmissimum praesidiũ, quodque cum Campanis militari studio illustribus saepius contendit, miserrimè intetijt. Et veluti Gotthorum tesauros Romani, Narsete duce, indè extulerunt, sic etiam Neapolitani sanctarum reliquiarũ tesauros veluti victoriae pompam Neapolim reportarunt. Quod infrà dicemus.

Petrus è Lectera.

Quòd ad viros illos illustres attinet, Goffridum, Innocentius Pontifex nobilem virum appellat, & semper profectο familia è Montefusculo Neapoli nobilissimè vixit. Petrus vero è familia Lictera, quae & Licteria, & Locteria à ciuitate quae non longè à Vesuuio dicta, is est Comes cui Federicus Imperator dùm Neapolitano regno potiretur, ad aedem Carmelitanã Neapoli in qua familiae antiqua monumenta cernuntur, agrum dono dedit quem hac quoque aetate Comitis hortum dicũt. Letterensis ciuitatis domini fuere.

Ad Abbatem S. Mariae de Ferraria.

fuere. Meminit Marinus Freccia dum de Letterensi Episcopo loquitur. Meminere etiam Collenuccius, Carrafa, Constantius in historijs. *Lib. de Subf.*

Romani, Paludes.

Fuerant anteà Cumae Romana potentia & amplitudine oppressae, idcircò in obscuros creuere vicos, maximè cùm Campania Romanorum principum villis luxuriaret. Tùm Cumae quasi vacuae, ad secessum tenuiorum, & plebeiorum ciuium patebant. Iuuenalis, Cumas vacuas dicit, & Baiarum ianuam, dùm Vmbricij sui discessum ab vrbe dolet, *Cumae vacuae.*

Quamuis digressu veteris confusus amici,
Laudo tamen, vacuis quòd sedem figere Cumis
Destinet, atque vnum ciuem donare Sibyllae,
Ianua Baiarum est, & gratum littus amoeni
Secessus ————

Ergo Neruae temporibus quibus Iuuenalis viuebat, vacuas Cumas cognoscimus; etsi deinceps ob loci munitionem Gotthis frequentes iterum sint redditae. Infrequentes redditas esse arbitror, quòd palustribus littoribus contineretur,

—— *& loca foeta palustribus vndis*
Littora Cumarum ————

Quod etiam Strabo affirmat lib. 5. Πλησίον δὲ τῆς Κύμης, τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἀχερουσία λίμνη, τῆς θαλάσσης ἀνάχυσίς τις τεναγώδης; *Cumis vicinum est Misenum promontorium, ijsq. interposita Acherusia palus, coenosa quaedam maris effusio, vt indè paludes ortae videantur.* In Cumano numismate Rana

eſt, paluſtria loca ſignificans, cùm tamen & Conchylia, & Paguros alia referãt, cum Conchylio hordei granum pulcherrimè depictum cernitur in eo quod ſeruat Ioannes Baptiſta Macedonius totius antiquitatis arbiter, qui me in Neapolitana hiſtoria conſcribenda plurimum iuuit. Goltzius pro Conchylio depinxit. Terrae mariſq. vbertatem ſignificarunt. Sunt qui non Conchylia, ſed Purpuram arbitrentur. Pagurus tamen Dianae ſacer eſt, quoniam inter venatores teſtaceos numeratur, aiũtq. eum praecipuè vim Lunae ſentire, qua creſcente ſucculentior fiat, & melior. Aliqui Apollini ſacrum faciunt, quoniam muſica delectatur. Apud Myſtas prudentiam Pagurus ſignificabat, ideò Dianae Epheſiae collo fuit ſuſpenſum, & apud Brutios Dianae caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de cauſa illi tribuunt, quòd cùm cruſtam exuit, veluti armis ſpoliatus latet, viribuſq. diffiſus nullos aggreditur, donec nouam recuperauerit. At Cumarum ruinas ſic deplorat Sannazarius,

Pagurus Dianae ſacer.

Hic vbi Cumaeae ſurgebant inclita famae
Moenia, Tyrrheni gloria prima maris,
Longinquis quò ſaepè hoſpes properabat ab oris
Viſurus Tripodas Delie magne tuos;
Et vagus antiquos intrabat nauita portus
Quaerens Dedaleae conſcia ſigna fugae,
(Credere quis quondam potuit dum fata manebant?)
Nunc ſilua agreſtes occulit alta feras.
Atque vbi fatidicae latuere arcana Sibyllae,
Nunc claudit ſaturas veſpere paſtor oues.

Quaeq. prius sanctos cogebat Curia Patres,
Serpentum facta est alituumq. domus.
Plenaq. tot passim generosis atria ceris
Ipsa sua tandem subruta mole iacet.
Calcanturq. olim sacris onerata tropheis
Limina, distractos & tegit herba Deos.
Tot decora, artificumq. manus, tot nota sepulcra,
Totq. pios cineres vna ruina premit.

CVMAE COLONIA, MVNICIPIVM, *Praefectura.* *Cap.* XXVIII.

POST victum ad Actium promontorium Antonium, & praeclaram pacem orbi terrarũ partam, duodetriginta Colonias deductas ab Augusto scribit Suetonius; *Vrbanisq. rebus administratis, duodetriginta Coloniarum numero à se deductarum Italiam frequentauit.* Duodetriginta Coloniae. Inter quas, CVMAE. Earum nomina duodecim recẽset Frontinus, Soram, Theanum, Sidicinum, Puteolos, Acerras, Aletrium, Atellam, Caudium, Beneuentum, Cumas, Ariminum. Cùm de Cumis loquitur, ait; Lib. 4. *Cumae muro ducta Colonia, ab Augusto deducta. Iter populo debetur pedes* LXXX. *Ager eius in iugeribus veteranis pro merito est assignatus iussu Claudij Caesaris.* Quod declarat Dio, cùm ait Caesarem Romam reuersum ad Rempub. constituendam, militibus, alijsq. pecuniam distribuisse, ijs vero qui sub se perpetuò stipendia fecerant, agros etiam assignasse, & populis qui Antoniũ sequuti fuerant deletis, oppida & agros eorum militibus condonasse. Miror tamen id Cumanis accidisse, vt vrbe & agris pulsi fuerint, nulla fidei habita ratione, cum neque Annibali adhaeserint, & Romanos bello Marsico sociorum fide iuuerint. Et tamen anno ab v. C. 415. inter Municipia antè bellum Italicum siue Marsicum

(quod

(quod Sociale item appellatum est) constituta, Campanis equitibus honoris causa quia cum Latinis rebellare noluissent, ciuitas sine suffragio data est; Cumanosq. & Suessulanos eiusdem iuris conditionisq. cuius Capuam esse placuit, vt ad Liuianam accedamus sententiam, cùm Velleius Campanis & Sānitibus sine suffragio ciuitatem datam dicat Sp. Postumio, & T. Veturio Coss. Quo munere perfunctos lapis ibi ostendit,

Cumani & Suessulani.

PILVMO. SANCTISSIMO. GENIO. MVNICIPI SACRVM. P. IVBENTIVS. ACHARIVS. II. VIR.

confirmat Liuius; *Itē vt municipes Cumani essent, pridiè quàm populus Campanus à populo Romano defecisset. Maximè vt hoc ferretur mouerat, quòd quorum hominum essent scire se ipsi negabant, vetere patria relicta, in eam in quam redierant non dū adsciti.*

Lib.3. Dec.3.

De Praefectura Festus ait duo eius genera fuisse, vnum in quas Praefecti irent à populo Romano creati, Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Linternum, Puteolos, Acerras, Suessalam, Atellam, Calatiam. alterum, in quas proficiscerentur quos Praetor vrbanus mitteret, Fundos, Formias, Cere, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagnium, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaq. oppida quamplura. Quae hac de causa Praefecturas incōmodissimo iure senserūt, quòd Annibalem armis defendissent. Idcircò Cumanorum Praefecturam sum admiratus.

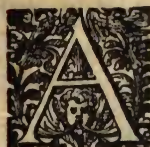
Praefecturae duo genera.

AN-

ANTRVM SIBYLLAE. Cap. XXIX.

AD Occidentalem oppidi plagam Agathias antrum Sibyllae deſcribit inſtar barathri his verbis; ἐνταῦθα δὴ πάλαι φασὶ τὴν Σίβυλλαν τὴν πάνυ τὴν Ἰταλὴν ἐνδιαιτωμένην, φοιβολήπτόν τε εἶναι καὶ ἔνθουν, καὶ προαγορεύειν τὰ ἐσόμενα τοῖς πυνθανομένοις. λέγεται δὲ καὶ Αἰνείαν ποτὲ τὸν Ἀγχίσου αὐτοῦ ἀφικόμενον ἅπαντα οἱ τὴν Σίβυλλαν φάναι τὰ ὕστερον ξυνενεχθέντα; *Hic aiunt habitaſſe olim Sibyllam numine afflatam diuino, & ſciſcitantibus futura praedixiſſe. Aiunt etiam Aeneae Anchiſae filio, cum eò veniſſet, Sibyllam quae deinde acciderunt praedixiſſe.* Sed antrum omni ex parte tectum dicit, valdèq. cauum quod adyta quaedam natiua haberet, & ſinum ingentem ac profundum καὶ βαραθρῶδες. Rupem appellat Virgilius,

Inſanam vatem aſpicies, quae rupe ſub ima
Fata canit ——

Locum ſic deſcribit Iuſtinus martyr, ne ad Aueruum eam habitaſſe arbitremur; ἐθεασάμεθα δὲ ἐν τῇ πόλει γενόμενοι καί τινα τόπον, ἐν ᾧ βασιλικὴν μεγίστην ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένην λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον

γιστον καὶ παντὸς θαύμματος ἄξιον, ἔνθα τοὺς χρησμοὺς ἀυτὴν ἀπαγγέλλειν οἱ ὡς τὰ πάτρια παρειληφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων ἔφασκον; *Vidimus sanè in ea vrbe cum essemus locum quendam vbi Basilicam ingentem vno fabrefactā saxo conspeximus, rem profectò maximam & admiratione dignissimam, vbi Oracula eam edidisse qui res patrias à maioribus suis quasi per manus traditas affirmabant.* Addidit etiam in media Basilica incolas sibi ostendisse tria Solia ex eodem excisa lapide, quibus aqua repletis iacuisse ibi Sibyllam, & stola sumpta in penitissimam se Basilicae aedem abdere, atque in media aede super sublimiori gradu & throno considere solitam, & eo pacto sortes promulgasse. Ibi quoque Apollinis Fatidici templum fuit, nam Virgilius ait,

Templum Sibyllae.

—— arces quibus altus Apollo
Preasidet, horrendaeq. procul secreta Sibyllae
Antrum immane petit ————

Et de Sibyllae loco, *Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum.* Daedalus autem Cumani templi conditor. Ausonius in Mosella Idyll. 9.

Non hoc spernet opus Gortynius aliger aedis
Conditor Euboicae, casus quem fingere in auro
Conantem Icarios, patrij pepulere dolores.

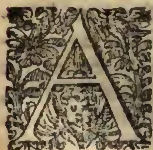
Apollo lugens.

In eo Apollinis tẽplo quatriduò simulacrum fleuisse narrat Augustinus lib.3. de Ciuit. Dei cap.11. hac historia. Attalus Asiae Rex testamẽto populum Rom. haeredem fecerat Regni. Id Aristonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus, praeoccupauit. Hinc bellum ei est indictum. Missus eò Licinius Crassus Coss. & Pontifex max. victus est ab Aristonico. M. Perpenna Consul insequentis anni, audita Crassi fortuna, magnis itineribus in Asiam venit, victumq. acie Aristonicum, fame domitum in deditionem Stratonicae, quò post proelium confugerat cepit. Eo bello Apollinis simulacrum Cumis quatriduò fleuisse nun-

nunciatum est; quo prodigio Aruspices territi, cùm id simulacrum in mare putauissent esse proijciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium, & Antiochi Syriae Regis quem L. Scipio vicit, & Persae Macedonum Regis bello, in eodem apparuisse figmento; & quia Romanis feliciter prouenisset, ex Senatusconsulto eidem Apollini, sua dona esse missa testati sunt. Peritiores acciti Aruspices responderunt, simulacri Apollinis fletum ideò prosperum esse Romanis, quoniam Cumae Colonia Graeca esset, suisq. terris vndè accitus esset, idest, ipsi Graeciae luctum & cladem Apollinem significasse plorantem.

Apud Liuiũ anno ab v. C. 584. Q. Marcio Philippo II. & Cn. Seruilio Cepione Coss. Cumis Apollinis statua per tres dies luxit. Apollo Cumaeus hic dictus est. Apollinem autem Comaeum cuius meminit Ammianus, ex vrbe Seleucia opus ambitiosum fuisse scribit Nicanoris Seleuci, Romamq. perlatum, & in aede Apollinis Palatini à sacerdotibus positum. *Lib. 45.* *Lib. 23.*

SIBYLLARVM NOMINA, NVMERVS, patriae, vaticinia. Cap. XXX.

A QVIBVSDAM vna tantum Sibylla, à quibusdam duae, ab alijs tres aut quatuor, aut decem, aut plures commemorantur. Quidam tot Sibyllas quot Cupidines Herculesue, aut Ioues (vt fabulosae Graeciae moris est) describere sunt conati. Qui de vna loquuti sunt, aut Apollinis & Lamiae, aut Aristocratis & Hydoles, aut Crinagorae, aut Theodori filiam faciunt. Sed varia de patria protulerunt. Erythraeam, Sardinicam, Rhodiam, Lybicam, Leucanam, Samiam, Gergithicam denique dixere. Dùm Erythraeam *Sibyllae cuius filiae fuerunt.*

nomino, non eam intelligo, quã etiam Phaellonis (Σιβύλλης εἶναι λεγομένῳ τῆς Ἐρυθραίας ἢ φαέλλους τῆς Ἠπειρώτιδος) commemorat Zosimus, quam non aliarum numero adscribere videtur, sed quòd afflata numine quaedam oracula ediderit, quibus fretus Nicomedes Prusiae filius, hortatu Attali, Prusiae patri bellum intulit. De Gergithica, ait Stephanus in dictione Γέργις, fatidicam fuisse, & cum Sphinge in Gergithicorum moneta expressam ex Phlegonis auctoritate in prima Olympiade, & in Gergithij Apollinis templo fuisse sepultam. Qui de duabus loquuti sunt, Erophylem Troianam nominant, eandemq. esse cum Phrygia & Cumaea contendunt; & Symmachiam, quae quamuis Erythre orta fuerit, Cumis tamen vaticinatam esse scribunt. Ex Plinio tres Sybillas colligimus quarum vnius in foro Romano Pacuuius Taurus Aedilis plebis, aliarum duarum statuas M. Valerius Messala Augur consecrauit. Ex his verò vna Cumana habita est, quae Cumis Olympiade. L. floruit; & quae libros Tarquinio obtulit; altera Delphica, quae antè Troiana tempora vixit; tertia Erythrea, Herpilis appellata, quae post Troiam euersam vixit. Quod ad tres pertinet, Aristophanis Scholiastes in Auibus ait, tres fuisse Sibyllas, quarum prima se Apollinis sororem suis versibus dixit; secunda Erythraea; tertia Sardiana nominatur. Aelianus quatuor nominat, Erythraeam, Samiam, Aegyptiam, & Sardianam. Sunt qui Iudaeam, & Cumaeam adiungant. Varro tamen qui citatur à Lactantio eas decem celebrat, Delphicam, Erythraeam, Cimmeriam, Samiam, Cumanam, Hellesponticam, Libycam, Persicam, Phrygiam, Tiburtinam.

Lib. 2. hist.

Sphynx, & Sibylla.

Sibyllae statua.

Ex his omnibus, nostram de qua loquimur Cimmeriam rectiùs appellari quàm Cumaeam scribit Onuphrius Panuinius, de qua asserit scripsisse Naeuium in libris quos de primo bello Punico scriptos reliquit, & L. Pisonem Censorium in Annalibus. Aristoteles verò hæc scribit libro

περὶ

περὶ θαυμασί. ἀκουσμ. Ἐν τῇ Κύμῃ τῇ περὶ τὴν Ἰταλίαν δείκνυταί τις ὡς ἔοικ' θάλαμος κατάγειος Σιβύλλης τῆς χρησμολόγου, ἣν πολυχρονιωτάτην γινομένην παρθένον διαμεῖναί φασιν, οὖσαν μὲν Ἐρυθραίαν, ὑπό τινων δὲ τὴν Ἰταλίαν κατοικούντων Κυμαίαν ὑπὸ δέ τινων μελάγχραιναν καλουμένην. Hanc eandem in agro Troiano natam censet Martianus Capella, & Varro in Cimmerio Campaniae oppido. Quae Cumana dicitur, nomine fuit Amalthea, vel Herophile, vel Demophile, quae nouem, vel vt alijs placet, tres libros Oraculorum ad Tarquinium detulit, cuius sepulcrũ in Sicilia sua aetate fuisse reliquum, scribit Solinus. Quamobrem vna Cumaea dicitur, quòd Cumis vaticinata fuit, quamuis alibi fortasse orta, ad quam diuertit Aeneas & Δημώ appellatam scribit Pausanias in Phocicis ab Hyperoco scriptore Cumano lib. 10. quem & Cumanos ostendere Vrnulam in Apollinis Vrna lapideam in qua dictitabant esse ossa Sibyllae, idẽ Pausanias testatur; altera, Cumana quae Cumis oriunda, longo tempore post vixit, de qua Solinus plura scribit. Sunt qui sibi persuaserũt Cumis plures mulieres fuisse vaticinatas, & omnes Sibyllae nomine fuisse insignitas. *Polybist. c. 11.*

Earum Vaticinia.

Quid Sibylla profiteretur, indicat Virgilius, *Lib. 3.*

—— —— quae rupe sub ima
Fata canit, folijsq. notas & nomina mandat.
Quaecunque in folijs descripsit carmina Virgo
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, & tenues turbauit ianua frondes,
Nunquam deindè cauo volitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs, aut iungere carmina cura.
Inconsulti abeunt, sedemq. odere Sibyllae.

Idq. pertinebat ad scriptum. Voce etiam oracula pronunciabat.

Horrendas canit ambages, antroq. remugit
Obscuris vera inuoluens ———

Scripto, voce, & signis praedicebant.

Et Signis, qualia in Obelisco Romae videri scribit Seruius. Et si nec illud displiceret, si notas litterarum intelligamus, vt vno charactere multa significarent. Sed voce & scripto tantùm praedixisse contrà Seruij opinionem contendit Nascimbenius. Scripta, in folijs Palmarum exercebantur. sic asserit Varro. Et Donatus in illud Virgilianum,

——— *sedemq. odere Sibyllae,*

Morem dixit Sibyllae, & in quo loco sit, & quo ordine singulorum desiderijs respondeat. Sumit folia. Illic responsa conscribit, ordinat, & dimittit. Veniunt homines, considerant folia, & futura cognoscũt. Sed hoc habet mos ipse contrarium. Quippe si ventus implerit fores, & ordinationem foliorum turbauerit, pereunt consulta, & dubij remeant qui instructi fuerant redituri. Ea de causa Sibyllae folia in prouerbium abiere, quando rem indubitatam significarent. Aristophanes in Pace,

ὀυ μετέχω τούτων, οὒ γὰρ ταύτ' εἶπε Σίβυλλα.

Haud equidem agnosco, neque enim canit ista Sibylla.

& Iuuenalis, *Credite me vobis folium recitare Sibyllae*

Sibylla, Iouis sententia.

Quae omnia secretiora diuinitatis arcana ostendere, nomen Sibyllae significat, quòd σιοῦ βουλὴ, *Iouis sententiam notat.* Et, νὴ τὼ σιὼ, iurabant Lacedemonij, Castorem & Pollucem intelligentes, & Apollinẽ, de quo sic loquitur Ammianus; *Sol mens mundi, nostras mentes ex sese veluti scintillas diffundens, cum eas vehementiùs incenderit, futuri conscias reddit, vndè Sibyllae crebrò praedicunt ardore torrente, & vi magna flammarum multa significant. Vndè quasi Sibulae dictae.* Et Hieronymus contrà Iouinianum ait Aeolico sermonis genere Sibyllas θεοβουλὰς appellari. Et Suidas, Romana voce *Prophetissam*, hoc est *vatem*, interpretari posse scribit. Quocircà aliqui ex Platonicis arbitrati sunt, humanũ animum remota corporis memoria posse aliquando ad immortalem transire naturam, & quodam sopore detentum futura diuinare. Hinc Sibylla & Bacchides. Hinc μανία, & μαντικὴ. Hinc

Multi possunt diuinare.

etiam

etiam Sibyllas esse dixerunt Manthonem Tyresiae Thebani filiam, Cassandram, Elyssam, Faunam, vel Fatuam, Sabam Berosi filiam, & Carmentam, quam Θεσπιῳδὸν Graeci dixerunt, vt scribit Halicarnasseus, nam ᾠδὰς Romani carmina vocant. Themin quoque appellarunt. Et sic fatidicam puellam Chorus in Helena commemorat apud Euripidem, Lib. 1. antiq.

Ἤκουσα τᾶς θεσπιῳδοῦ κόρας

Audiui ex fatidica puella.

Fatidicasq. ex tripode cecinisse scribit in Ione

Θάσσει δὲ γυνὴ τρίποδα ζάθεον
Δελφὶς, ἀείδουσ' Ἕλλησι βοὰς
Ἃς ἂν Ἀπόλλων κελαδήσῃ.
Mulier verò sedet suprà sacrum tripodem
Delphica canens Graecis oracula
Quae Apollo illi dictat

Quin etiam omnes Delphicas mulieres fatidicas fuisse innuit ibidem, *Mulieres Delphicae.*

—— τρίποδος ἀρχαῖον νόμον
Σώζουσα, πασῶν Δελφίδων ἐξαίρετος
—— *seruationem tripodis*
Seruans electa ex omnibus Delphicis mulieribus.

Inter has numerantur Brutides mulieres à Suida, & Thara Iudicum Hebraeorũ aetate. Georgius Cedrenus & Glycas in Annalibus, Reginam Sabam à Graecis Sibyllam appellatam scribit, & Samonaeam cùm viueret Iosias. Sphragitides Nymphas Plutarchus celebrat in Aristide, quae in Citheronis vertice oracula reddebant, & multos ibi furore correptos, Νυμφολήπτους esse dictos. Eustathius Homeri Scholiastes Arrianum scripsisse testatur, Dardanum cùm ex Samothracia venisset, Teucri Regis filias sibi desponsasse, Neson, & Batram dictas, & Neson filiam esse natam Sibyllam Vatem, à qua quotquot mulieres fatidicae fuerunt, Sibyllae dicebantur. Hermias 2. lib. Scholiorum in Platonis *Aliae Sibyllae.* *Nymphae Sibyllae.*

tonis Phaedrum, de Sibylla adeò miranda narrari scribit, vt fabulae videri queant. Multas certè Sibyllas fuisse, omnes diuinandi artem amplexas,& ob aliquam fortè causam commune nomen Sibyllae assumpsisse. Pausanias in Phocicis post Demò in fatidicarum numerum Sabam scripsisse Hebraeos ait qui supra Palaestinam sunt,quā patre Beroso, matre Erymante genitam tradunt. Hāc alios Babyloniam, alios Aegyptiā vocasse. Phaennem praetereà apud Chaones, & Peleam apud Dodonaeos diuinasse, sed non fuisse Sibyllas vocatas, at Columbas. Peleadas quoque propheticos versus decantasse. Recenset quoque viros fatidicos Euclum Cyprium, Musaeum Atheniensem, Lycum Pandionis filium, & Bacim ex Baeotia, quem Nympharum instinctu diuinasse asserebant. idemq. Pausanias eorum vaticinia praeterquàm Lyci se legisse affirmat. Pseudosibyllae inter has numerari possunt,cùm apud Dionem, misso Germanico ad bellum Dalmaticum ab Augusto,quaedam mulier litteris aliquibus in brachium incisis, quasi diuino afflatu mota, vaticinia promulgauit. Quam cùm ipse optimè nosset, non numine correptam, sed composito ea dicere, fidem tamen eius dictis se habere simulauit, ne magis ad iram populum concitaret. Huc accedit Germanorum consuetudo, vt matres familias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, vtrum praelium committi ex vsu esset nec ne; eas ità dicere, *Non esse fas Germanos superare si antè nouam Lunam proelio contendissent*; vt scribit Caesar. Ijdemq. ituri in proelica canebant (vt scribit Cornelius Tacitus) & eorum carminum relatu quem Barditum vocabant, accendi animos credebāt, & futurae pugnae fortunam augurari.

Demò & Saba. *Viri fatidici.* *Lib. 55.* *Germani fatidici.* *Lib. 1 de bell. Gall.* *De morib. German.*

Accedit etiam mos Poenorum, qui suas Sibyllas habent, quas furore percitas bacchantesq. multa loquentes, capillis sparsis, ad terram decidentes obseruant ad varios rerum euentus. Caput miris illae modis agitant. Quod Statius in Thiodamante lib. 10. Thebaid. obseruat,

—— *acies*

——— acies huc errat & illuc
Sertaq. mixta comis sparsa ceruice flagellat.

Et Tibullus lib. 2. Eleg. 6.

Iactauit fusas & caput antè comas.

Et Seneca Oedipo,

Incipit lethaea vates spargere horrentes comas
Et pati commota Phoebum ———

Et Virgilius lib. 6.

——— non vultus, non color vnus,
Non comptae mansere comae ———

Mentem deindè recipiunt, & ἐνθουσιασμὸς ille quiescit.

Quod ad Palmarum folia attinet, ad Apollinis radios ea plerique referunt, vt quae ardore torrente praedicit, in ijs quoque praedicat quae cum Solis igne conueniunt. In numerum digerere, Pythagoricum sapit, vt numeris quoque rerum inuolucra notentur. Coeterum tùm ventus folia dissipauit, atq; ordinem turbauit, cùm Spiritus Paracleti aduentu & flamine, Sibyllarum oracula euanuerunt. *Palmarum folia.*

Inter veras & pseudosibyllas Herophyle illa est quae Oracula canere Delphi consueuit, & cognomine Sibyllae dicebatur; licet aliam antiquiorem primum omnium mulierum vaticinatam Lamiam Neptuno genitam scribat Pausanias, & ab Afris Sibyllam nominatam, & Delios reminisci Herophylis hymnorum, quibus se Dianam vocat, & Apollinis sororem, vxorem, & filiam. Alibi immortali matre, eaq. vna ex Idaeis Nymphis, & patre homine Theodoro pastore, se natam praedicat,

Εἰμὶ δ' ἐγὼ γεγαυῖα θνητοῦ τε θεᾶς τε
Νύμφης δ' ἀθανάτης, πατρὸς δ' αὖ κητοφάγοιο
Μητρόθεν Ἰδογενὴς, πατρὶς δέ μοί ἐστιν ἐρυθρὴ
Μάρπησσος, μητρὸς ἱερὴ, ποταμὸς δ' Ἀϊδωνεύς;

Partim ego Cetiuoro mortali patre creata,
Partim immortali Nympha; me fontibus Idae
Eduxit vitreis, tenuis, glebaq. rubente;
Marpessus matri patria est, fluuiusq. Aidoneus.

Hanc

Hanc Alexandrini Apollinis Sminthei fuisse aedituam dicebant, & Hecubae somnium interpetratam. Sami diutiùs commorata est, & Clari, quae Colophoniorum vrbs est. Eius sepulcrum in Sminthei luco cum hoc epigrammate; Latinum referam,

Sibyllae sepulcrum.

Illa ego sum Phoebi interpres non vana Sibylla,
Hic quae marmoreo contineor tumulo.
Vocalis quondam, aeternum nunc muta puella,
Heu nimis hac fati compede pressa graui.
Mercurio tamen & Nymphis sociata quiesco,
Phebo quod fuerim grata ferens precium.

Quo ordine praedixerint.

Nihil tamen Sibyllae ex Oraculis intelligebant. Plato, ὅταν κατορθῶσι λέγοντες πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα, μηδὲν εἰδότες ὧν λέγουσι; *Cum multas magnasq. res rectè & verè dicant, nihil eorum quae loquuntur intelligētes* Quo circà Iustinus martyr in Admonitorio ad Graecos scribit, rectam relligionem ex parte aliqua, & ea quae proximè ad Prophetarum accedant doctrinam à veteri Sibylla ex afflatu quodam mirifico per sortes ac responsa eos docente, posse percipere. Illud quoque verum esse, non fuisse in Sibyllis sicuti poetis etiā postquàm poemata scripsere, facultatem corrigendi atque expoliendi responsa iuxtà numerorum & dimēsionum in carminibus rationem; sed in ipso afflatus tempore sortes illas suas explicuisse, & euanescente instinctu ipso, simul quoq; dictorum memoria euanuisse; ἀλλ' ἐν μὲν τῷ τῆς ἐπιπνοίας καιρῷ τὰ τῆς προνοίας ἐπλήρου. παυσαμένης δὲ ἐπιπνοίας, ἐπέπαυτο καὶ ἡ τῶν εἰρημένων μνήμη. Id quidem diù me dubitantem retinuit. Non enim persuadere mihi poteram ità compositè, ornatè, potuisse sua oracula Sibyllas edere, atque huiusmodi distincta Acrostichis, historiarum serie, multisq. alijs quae diù cogitando vix possent rectè accommodari. Cùm sese mihi obtulit Cicero meā opinionem confirmans; *Non esse autem illud carmen furentis, cùm poema declarat, est enim magis artis*

Sibyllae non intelligebant quae dicerēt.

Lib. 2. de Diuin.

&

& diligentiae quàm concitationis motus; tùm verò ea quae Ακροστιχὶς *dicitur, cum deinceps ex primis versus litteris aliquid connectitur, vt in quibusdam Ennianis quae Ennius fecit; id certè magis est attenti animi quàm furentis; atque in Sibyllinis ex primo versu vniuscuiusque sententiae primis litteris illius sentētiae carmen omne praetexitur. hoc scriptoris est, non furentis; adbibentis diligentiam, non insani.* Quamobrem, aut non omnes octo libros illos qui circumferuntur à Sibyllis conscriptos asserere libuit, aut aliquem eos cōposuisse, additis aliquibus carminibus quae ex Sibyllinis supererant. At verò ex Prophetarum dictis aliqua similia eliciens, qui litterarum notis, iisdemq. Acrostichis multa pronunciabant, vt in vocibus *iauò, silò, velò; Donec veniat qui mittendus est*, vbi Messiae nomen interpetrātur Cabalistae, qui sexcenta huiusmodi mysteria in sacris patefaciūt, à mea & Ciceronis, qui illa ignorabat, opinione discedens, illud affirmare non vereor, ità compositè atque ornatè Sibyllas sua carmina esse vaticinatas. Quod si quis negare ausus fuerit, negabit quoque, IESV Saluatoris nomen à Sibyllis editum non fuisse, neque ab iisdem quae ad eius vitam, mortem, & resurrectionem pertinent explicata, quibus tamen Iustinus Martyr, Lactantius Firmianus, D. Augustinus qui ea apud Flauianum Proconsulem è Graeca in Latinam linguam translata legisse testatur, ad relligionis propagationem, ad Catholicae fidei veritatem, osseruarunt. *Cabalistae.*

Nec tamen negauerim aliquando non ità numerosa legi oracula, quamuis Virgilius dixerit in numerum à Sibyllis carmina fuisse digesta. Idq. aut quoniam (vt ait Iustinus Martyr) euanescebat aliquando Vati dictorum memoria; aut quoniam qui oracula scripto mandabant, propter imperitiam, in obseruatione numerorū errabant, & hoc scribit se audiuisse cùm esset Cumis, ab iis quos eorum locorum indices habebat. Idcircò hortatur Graecos, vt relicta carminum exquisita ratione, ad dicta Sibyllarum animaduertentes, non numeros sed relligionem sectentur. Suidas

numerorum imperfectionem notarijs tribuit; ὅτι δὲ οἱ στίχοι αὐτῆς ἀτελεῖς καὶ ἄμετροι εὑρίσκονται, οὐ τῆς προφήτιδος ἐστιν ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ταχυγράφων.

Vaticinum.

At quo pacto oracula promulgarint, Clemens Alexandrinus ab Heraclito ſcriptum tradit nõ ex humanitate, ſed ex diuinitate res futuras oſtendiſſe. Et Agathias, ſpiritu diuino inſtinctas. Neque verò Erythraea de Beata Virgine tàm illuſtria canere potuiſſet, ſi hominem tantùm cenſuerimus. Quae autem idem Clemens ſcribit Graecos dictitaſſe Sibyllam in Helicone à Muſis educatam, & cùm obijſſet, è corpore in terrã coniecto herbam prodijſſe quam pecudes depaſcẽtes mortalibus in viſceribus certam rerum praemõſtraſſe ſignificationem, Graecorum ſanè inuentum explodit. Iamblicus in Porphyrium ſcribit, Sibyllam Delphis duplici ratione ſuſcipere ſolitã. Aut enim per tenuem ſpiritũ & ignem qui alicubi ex ore quodam antri prorumpebat; aut ipſam etiam in adyto ſedentem ſuper aeneam ſellam quae tripes, vel quadrupes eſſet, numiniq. dicata, diuino illo ſpiritu actam vaticinia fudiſſe. Cicero quidem; *Cum duobus modis animi ſine ratione & ſcientia motu ipſi ſuo ſoluto & libero incitarentur, vno furente, altero ſomniante; furoris diuinationem Sibyllinis maximè verſibus contineri arbitrati, eorum decem Interpetres delectos ex ciuitate eſſe voluerunt.* (Lib. 1. de diuin.) Atq; ità per furorem vaticiniatos aſſerit Bacchidem, Boeotium, Epimenidem, & Sibyllam Erithraeam. Ouidius,

—— tandemq. Deo furibunda recepto
Magna petis, dixit ——

& Virg. *Deus ecce Deus ——*

& Plinius, *Diuinitas & quaedam coelitum ſocietas nobiliſſima ex feminis in Sibylla fuit; ex viris in Melampode apud Graecos, apud Romanos in Marcio.* (Lib. 7. c. 33.) Ambroſius contrà; *Spiritus mundi hic eſt, per quem arripiuntur fanatici, qui ſine Deo ſunt. Eſt enim inter mundanos ſpiritus potior; vndè ſolet coniecturis quae mundi ſunt diuinare, quem Pythonem appellant. Hic eſt qui per veri-* (Epiſt. 1. ad Chor. cap. 2.)

verisimilia fallitur & fallit. Hic est qui per Sibyllam loquutus est, sensum nostrorum sequutus, locum uolens inter coelestes habere.

Furorem in Sibyllis multa attulisse beneficia scribit Plato in Phaedro; νῦν δὲ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας θείᾳ μέντοι δόσει διδομένης; *Nunc verò maxima bona nobis contingunt per furorem diuino quodam munere concessum.* Addit quoque, Vatem quae Delphis erat, & Sacerdotes quae in Dodona, furore correptas multis beneficijs publicè & priuatim Graeciam affecisse; quandò & mentis compotes nulla beneficia tribuerunt. ibidemq. περὶ τῆς Μανικῆς multa differit quae ad Sibyllarum furorem faciunt. Vates appellandos Sibyllam, Bacim, & Amphiltum idem asserit in Theage. Aristoteles, ait multos propterea quòd calor sedi mentis in vicino est, morbis vesaniae implicari, aut instinctu Lymphatico inferuescere, ex quo Sibyllae efficiuntur, & Bacchae, & omnes qui diuino spiraculo instigari credũtur, cùm scilicet id non morbo, sed naturali intemperie accidit. *Probl. sect. 30. cap. 1.*

Interpretes.

Quaenam in Sibyllinis carminibus obseruarentur, praeter ea quae ab historicis scribuntur, Duumuiris primum, deindè Decemuiris, postremò Quindecim viris librorum custodiam esse traditam, nihilq. Romanos (vt ait Firmianus) sanctiùs custodisse, Flauius Vopiscus in Aureliano patefacit his verbis; *Consulenda Sibyllae decreta, vtendum Apollinis beneficijs.* Et paulò post; *Agite igitur Põtifices, quà puri, quà mundi, quà sancti, quà vestitu animisq sacris commodi, templum ascendite, subsellia laureata constituite, veteranis manibus libros euoluite, fata Reip. quae sunt aeterna perquirite, patrimis matrimisq. pueris carmen indicite. Nos sumptum sacris, nos apparatum sacrificijs, nos aris Ambarualia indicemus.* Deindè epistolam Aureliani subnectit; *Miror vos patres sancti tandiù de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris, perindè quasi in Christianorum Ecclesia non in templo Deorum omnium tractaretis. Agite igitur & castimonia Pontificum, ceremonijsq sollemnibus iuuate Principem necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri, quae* *Sibyllinorum religio.*

faciendae fuerint celebrentur, quemlibet ſumptum, cuiuslibet gentis captiuos, quaelibet animalia Regia non abnuo, ſed libens offero. Neq; enim indecorũ eſt Dijs iuuantibus vincere; ſic apud maiores noſtros finita ſunt bella, ſic coepta. Tarquinius libris Sibyllinis coemptis, ex illuſtrioribus patricijs duos viros creauit quibus eorum cuſtodiam demandauit. Et I I. viri ſacris faciũdis appellati ſunt. Ex quibus M. Atilium quòd Petronio Sabino deſcribendos dediſſet, culeo inſutũ, in mare proijci iuſſit. Sacrificia quae Sibyllinorum oraculorum cauſa peragebantur, Ioui, Iunoni, Apollini, Latonae, Dianae, Parcis, Lucinis, Cereri, Diti patri, & Proſerpinae vouebantur. Zoſimus lib. 2. Hiſt. explicat; & adiungit; τῇ δὲ πρώτῃ τῶν θεωριῶν νυκτὶ δευτέρας ὥρας ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τριῶν παρασκευασθέντων βωμῶν τρεῖς ἄρνας θύει μετὰ τῶν δεκαπέντε ἀνδρῶν; *Prima nocte ſpectaculorum, ad horam ſecundam, tribus aris in ripa fluminis conſtitutis, Imperator cum* XV. *viris tres agnos caedit.* Chaldaeos ſacrificulos & Sibyllinorum oraculorum interpretes coniungit Plutarchus in Mario. Dio Caeſarem ſcribit libros Sibyllinos qui iã vetuſtate exoleſcebant, Pontificibus deſcribendos dediſſe, vt ſua manu deſcriberent, ne quis alius eos legeret; & omnibus qui quadringẽta ſextertia poſſiderent, ac magiſtratus gerere per leges poſſent, eorum petendorum poteſtatem dediſſe. In Tiberij imperio, cùm ſtatua Iani cecidiſſet, timorem omnibus auxit, tùm praecipuè quòd quaedam oracula pro Sibyllinis canebantur, quae ad ſua potius tempora accommodari poſſe ſcribit Dionis epithomator, haec ſcilicet,

Τρὶς δὲ τριηκοσίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν
Ρωμαίους ἔμφυλος ὀλεῖ στάσις, ἡ Συβαρῖτις
Ἀφροσύνα ——————

Aſt ter tercentum reuolutis protinus annis
Romam inteſtina perdetur ſeditione
Et furor exitium Sybariticus afferet vrbi.

Haec Tiberius vt falſa calumniari coepit, libroſq. omnes ſcriptos de vaticinijs inſpici ex quibus eos qui inutiles

les esse videbantur damnari atque reijci, coeteros reponi & retineri iussit.

QVAE MEMORATV CVMIS DIGNA. Cap. XXXI.

Naufragium.

ERTVM ad diem in Campaniam redire Classem Nero iusserat (ait Tacitus) non exceptis maris casibus. Ergo Gubernatores quamuis saeuiente pelago à Formijs mouere, & graui Africo, dùm promontorium Miseni superare contendunt, Cumarum littoribus impacti, triremium plerasque, & minora nauigia partim amiserunt.

Bellum nauale.

Cùm discordiae inter Pompeium, Caesaremq. intercederent, atque Antonius Brundusium ex Graecia se contulisset vt Caesarem adiret qui in Etruria erat, & lupi prodigio perterritus reuersus esset in Graeciam; cùmq. Pompeius dictitaret Antonium Caesaris causam non probare, atq; indè maiora orta essent dissidia, tandem in Italiam adnauigauit, atque in continentem ingressus hostibus multa damna intulit, multaq. ab ipsis accepit. Tũc à Menecrate Pompeiano, & Caluisio Sabino Caesariano, classium Praefectis, naualis pugna ad Cumas commissa est, in qua Menecrates à Mena occisus est, sed Caesar multarum nauium iacturam fecit. Pompeiani & morte Menecratis perculsi, & veriti ne Caesar in Siciliam transfretaret, Cumis discesserunt. *Dio lib. 48.*

Ludi.

Ludi.

Decimo Idyllio Ausonius ludorum meminit qui in Cumano fiebant littore. Naumachia.

Haec quoque quàm dulces celebrant spectacula pompas
Remipedes medio certant cum flumine lembi,
Et varios ineunt flexus, viridesq. per oras
Stringunt attunsis pubentia germina pratis.
Puppibus & proris alacres gestire magistros,
Impubemq. manum super amnica terga vagantem
Dùm spectat, transire diem, sua seria ludo
Postbabet, excludi veteres noua gratia curas.
Tales Cumano despectat in aequore ludos
Liber Sulphurei cum per iuga consita Gauri
Perq. vaporiferi graditur vineta Veseui,
Cum Venus Actiacis Augusti laeta triumphis
Ludere lasciuos fera proelia iussit Amores.
Qualis Niliacae classes Latiaeq. triremes
Subter Apollineae gesserunt Leucados arces,
Aut Pompeiani Mylasena pericula belli
Euboicae referunt per Auerna sonantia Cymbae
Innocuos ratium pulsus, pugnasq. iocantes
Naumachiae ——

Vasa Cumana.

Lib.1. Horatij locum in Odis,

Graeca quod ipse testa
Conditum leui ——

interpetrantur, Vas Cumanum, quòd Cumani qui Pithecusas incoluerunt figlinam exercebant. Quamobrem Varro apud Nonnium, Calices Cumanos recenset; *Dolia atq;*
Lib.4.ep.114 *apothecas triclinares, Melicas, Calenas, Obbas, & Cumanos calices.* Confirmat Martialis,

Hanc tibi Cumano rubicundo puluere testam
Municipem misit casta Sibylla suam.

Lib.2.eleg.6. & Tibullus, —— *Samiae conuiuia testae*

Fictaq.

Fictaq. Cumana lubrica terra rota.

Esset ne putidum Cumanos cum Milesijs, Scythis, Abydenis, Ephesijs, Aetolis, Curetibus, Campanis luxuria & popinis nobilitatis connumerare?

Pisces. Cimae. Linum.

Glaucum piscem Cumanum, & Surrentinum laudat Ennius in Phageticis,

Surrenti fac emas Glaucum, & Cumas apud.

Cimas verò laudat Columella lib. 10. de cultu Hortorũ,

Frigoribus caules, & veri cimata amittit
Quae pariunt veteres cesposo littore Cumae

Puteolanae nunc laudantur. Inter Lini genera ad Hispanicum Tarraconẽse mira tenuitate accedere ait Cumanum Sabellicus lib. 1. En. 1. sed praecipuè ad casses & plagas.

Dentes Apri Erymanthij.

Cumanos in Opicis dentes monstrasse in Apollinis templo suspensos quos Apri Erymanthij esse dicerent, scribit Pausanias in Arcadicis. Quod tamen fabulosum existimare videtur, quippe nihil omnino satis probabile ad fidem faciendam afferebant.

Petronius

Cumis obijt Petronius Neronis familiaris. Tacitus; Tigellini inuidia qui crudelitatem Principis in eum concitauit amicitiam Sceuini ei obiectans, nouo mortis genere; Neque tamen (inquit) praeceps vitam expulit, sed incisas venas vt libitum obligatas aperire rursum, & alloqui amicos non per seria, aut quibus constantiae gloriam peteret. Nummus Cumis repertus est cum Petronij Triumuiri nomine. Refert quoque Fuluius Vrsinus in Petronia familia, aitq. ad Cumanam Coloniam ab Augusto deductam, & ad Neapolim ab eodem instauratam referri.

Lib. 16. Hist.

Nummus Petronij.

HY-

Hyperocus, Melanopus, Heraclides, Stratonicus, ſcriptores Cumani, Celbidas.

Pauſanias in Phocicis de Cumana Sibylla loquens, quae Cumis in Opicis erat, ait eam eſſe appellatam Δημώ, ab Hyperoco Cumano. Poſt Olenem Lycium quem hymnum in Achaeiam feciſſe ſcribit idem Pauſanias in Eliacis, aſſerit Menalopum Cumanum canticum in Opin & Hecaërgem decantaſſe, quas ab Hyperboreis veniſſe teſtabatur. Heraclidem Cumanum lib. 4. commemorat Athenaeus, quem Perſica conſcripſiſſe dicit, & librum praecipuè Παρασκευαστικῶν. Stratonicum, qui Sibyllina carmina compilauit, Cumanum quoque fuiſſe tradunt, alij verò Epiſcopum Cumanum fuiſſe ſcribunt. Tritiae vrbis in Achaia conditorem aiebant Celbidam, illumq. è Cumis Opicae terrae veniſſe. Idem Pauſanias in Achaicis.

Prodigia.

Anno ab V. C. 542. cum murus turreſque & quaedam alia Cumis fulminibus icta fuiſſent, & penitus decuſſa (ſic ſcribit Iulius Obſequens) Annibal proditione Tarentũ cepit. Samnitium agros Romani vaſtarunt. Capua à Romanis obſeſſa & capta. Publius & Cneus Scipiones in Hiſpania occiſi ſunt. Cùm deindè ibidem anno 552. Solis orbis minui viſus fuiſſet, Claudius Conſul naufragium fecit. Incendia ſunt excitata. Q. Fabius Maximus obijt. Vermina

Siphacis

Siphacis filius à Romanis profligatus eſt. Anno 585. in arce Cumana Apollo tres dies noctesq. lacrimauit vti diximus. Perſeus Rex in Thracia eo anno feliciter pugnauit victis Dardanis. Ad aquas Cumanas Cornelius membris captus ex Albano monte rediens mortuus eſt. Anno 539. Mare arſit, & bouem equuleus peperit ad Sinueſſam. Anno 610. Sanguis è terra emanauit.

Onobatis. Phylactae.

Mulierem in adulterio deprehenſam Cumani in forum trahebant. Ibi in ſaxo quod ab omnibus inſpiceretur eam locabant, indè Aſino imponebant, ac toto oppido circumuectam, eodem conſiſtere ſaxo cogebant. Quapropter reliquam vitã infamem ducebat, & Ονοβάτις dicebatur. Ea vox apud Graecos, eum qui Aſinum conſcendit, ſignificat. Refert id Plutarchus in Quaeſtionibus cẽturiatis Graecis. Quo etiam loco Phylactae magiſtratus meminit. Qui cùm magiſtratum obtinuiſſet, carceris deindè cuſtodiae tradebatur. Sed Senatum in concilio nocturno ingrediebatur, ac reges manu educebat detinebatq. dũ de ijs malè meriti nec ne eſſent cognoſcebat, in occulto ſententiam dicens. *Mulieres in adulterio.*

ECCLESIA CVMANA.

Cap. XXXII.

DE Cumana Eccleſia haec leguntur in Decreto, vt duos Epiſcopatus in vnum redigi cognoſcamus; Et temporis qualitas, & vicinitas nos locorum inuitat, vt Cumanam atque Miſenatem (ſic in vetuſto codice B. Gregorij, ſed in vulgatis & apud Gratianũ legitur, Muſitanam) vnire debeamus Eccleſias, *Decr. p. 1. cauſ. 6. que. 1. cap. 8.*

quoniam nec longo itineris ſpacio à ſe ſeiunctae ſunt, nec (peccatis facientibus) tanta populi multitudo eſt, vt ſingulos, ſicut olim fuit habere debeāt Sacerdotes. Quia igitur Cumani caſtri Sacerdos curſum vitae huius expleuit, vtraſque nos Eccleſias praeſentis auctoritatis pagina vniſſe, tibiq. commiſiſſe cognoſce, propriumq. vtrarumq. Eccleſiarum ſcito te eſſe Pontificem. Illuſtriſs. Baronius Annal. tom.8. exponit impenſam curam quam egit Gregorius vacantium Eccleſiarum donec eligerentur Epiſcopi, Nepeſinae, Liparitanae, Cumanae (cui Miſenatem coniunxit) Liſitanae, Tauritanae, Crotonienſis, Velinae, Vxentinae, Blanderanae, Triumtabernarum.

Epiſcopi.

LIBERIVS, quo mortuo, Fortunato Epiſcopo Neapolitano Cumanae Eccleſiae viſitatio demandatur.

RAINALDVS. Hunc aliqui Cumanum Epiſcopum eſſe contendunt, ad quem à Gregorio extat epiſtola qua eum videtur plurimi facere, hortaturq. vt Romam veniat, tùm cauſa conciliandae pacis cum Henrico Rege, tùm pro cauſa Epiſcoporum Lombardorum. Id effecit vt hanc opinionem improbarem, & non Cumarum, ſed Comi in Gallia Ciſalpina Epiſcopum cenſeam. Cùm etiam apud Luitprandum, cùm Berengarius è Sueùia in Italiam veniſſet, cumq. Manaſſe Arelatenſe Epiſcopo inimicitias haberet, Manaſſes Adelardum quendam accerſiuit, promiſitq. eum donaturum Epiſcopatus Cumani dignitate, ſi quid contrà Berengarium moliretur. Deindè non Adelardum, ſed Valdonem quendam Mediolanenſis Epiſcopatus gratia, Epiſcopum Cumanum conſtituit. Et tamen Cumanos Epiſcopos ſimplici nomine, & aliquandò, cum adiectione Campaniae, reperio. Quod autem ad Comum ſpectat, dum in Concilio Lateranenſi ſub Iulio II. legitur, Reuerendus P. Dominus SCARAMVZZA Epiſcopus Cumanus, Cumanae

manae noſtrae Eccleſiae Antiſtes eſſe non potuit, cum ea tempeſtate Cumae deſijſſent.

ADEODATVS. In Romano Cōcilio ſub Hilario fit mentio Soteri Neapolitani Epiſcopi, Tiburtij Capuani, & Adeodati Cumani. Sic vicini Epiſcopi coniunguntur. *Soterus Neapol. Epiſc.*

BARBATVS, in Concilio Lateranenſi ſub Martino Quincto.

PETRVS, in ſexta Synodo Conſtantinopolitana ſub Agathone; *Petrus Epiſcopus Sanctae Cumanae Eccleſiae prouinciae Campaniae.*

MAXENTIVS. In actis S. Maximi Cumani martyris, cuius corpus Neapoli conditum eſt. Sub Valerio & Diocletiano.

IOANNES. eius mentio fit anno 920. in inuentione corporis S. Soſſij, Miſſenis.

LEO. meminere acta S. Iulianae virginis & martyris, quem poſtremum Epiſcopum Cumanum exiſtimant, propterea quòd eius aetate propter habitãtium malitiam ciuitatem Cumanam dirutam, eiuſdem acta confirmant, viuente Anſelmo Epiſcopo Neapolitano. *Anſelmus Neap. Epiſc.*

MISENVS, vel MENSENVS. In ſecunda Synodo Romae ſub Symmacho. In aedibus Epiſcopi Puteolani hunc lapidem vidi, & notaui,

HIC. REQVIESCIT. IN. PACE. MISENVS. EPISCOPVS. . . . . . P. M. 2. XXVI. DEPOS. III. ID. IANVAR. FL. FELICIS. V. C. ET. SEDIT. ANN. . . . . . M. X. D. VI.

IOANNES. Anno 1134. & ſexto Principatus ſecundi Roberti, filij ſecundi Iordani glorioſiſſimi Principis (ſic in diplomate) Capuae, & Comitis Auerſae ſubſcribitur, Ioannes Cumanus Epiſcopus. Illud autem erat huiuſmodi; *Gulielmus de Piroldo filius quondam Alexandri eiuſdem cognominis qui ſum vnus ex Baronibus ciuitatis Auerſae, pro anima eiuſdem & parentum ſuorum, concedit & confirmat domino*

Petro venerabili Abati monasterij quae dicitur ad Cappellam, quae est sita foris ciuitatem Neapolis, integram Ecclesiam vocabulo Sācti Petri quae dicitur ad pertusum, regione Bugense, quae esse videtur in territorio castri noui Cumarum, & quae sequuntur. Inter coeteros subscribit, *Ioannes venerabilis Cumanus Episcopus.*

Anno 1141. anno sexto quo Rogerius Rex Siciliae, Capuae Principatu potitus est. IOANNES II. Episcopus S. Ecclesiae Cumanae, cum cōsilio cleri & populi eiusdem ciuitatis concedit & confirmat Rogerio Abati monasterij S. Mariae de Pasitano, Ecclesiam S. Martini, in agro Cumano. Petitq. ab eo vt nummos aliquot singulis annis soluat. & inter alia, vt in S. Maximi natali, & in Coena Domini, praesbyterum ad officium diuinum perficiendum mittat. *Signum Crucis manus praenotati Secundi Ioannis Cumani Episcopi. Marcus presbyter & canonicus Sancti Maximi, &c.* Cumanam Ecclesiam Neapolitana possidet, Alexandri Carrafae Archiepiscopi aetate; & decimam ibi accipit, ex omnibus ijs quae ibidem Fiscus possidet. Non huius Ecclesiae meminerunt Honorius III. in C. *Cumana Ecclesia de electione*, & Innocentius III. in C. *Cum ad sedem de Restitutione spoliatorum*; sed eius quae Comi est.

Ecclesiae in agro Cumano.

Martyres Cumani.

ABVNDIVM Cumanum Episcopū qui scripsit martyrium sub Valeriano passum, & in eadem ciuitate martyrio quoque fuisse coronatum Sanctum FIDELEM, legat necesse est Martyrologium, atque discat non Cumas, sed Comum ijs martyribus esse celebrandum, quamuis in tipographia veteris Martyrologij legatur; *Cumae Campaniae ciuitas in sinu Baiarum. Hic Abundius Episcopus migrat.*

IVLIANA. XIII. Cal. Martij Cumis in Campania translatio facta est Iulianae virginis & martyris quae Nicomediae sub Maximiano Imperatore primùm à patre suo Africano grauiter caesa, deindè ab Euilasio Praefecto cui nubere recusarat, variè cruciata, & in carcerem coniecta

S. Iuliana martyr.

vbi

vbi palàm cum diabolo conflixit. Demum ignes & ollam feruentem ſuperans, capitis amputatione martyrium conſummauit. Eius translationem ſic celebrat officium ſacrarum Virginum quae Diuae Mariae Donnaromatae ſunt dicatae.

Lectio prima;

Anno igitur ab Incarnatione 1207. Cal. Martij, cùm Ciuitas Cumana propter malitiam inhabitantium destrueretur, venerabilis pater Anſelmus Neapolitanus Pontifex, ac relligioſa domina Bienna Eccleſiae S. Mariae Donnaromata Abatiſſa, quae huius Virginis relliquias flagitabat habere, ſedulò requiſitus pro deferẽdis eiſdem, Leonem Epiſcopum Cumanum cum pluribus Abatibus & militibus de Neapoli Cumas ſollicitè destinauit, qui de Cathedrali Eccleſia B. Maximi glorioſum corpus effodientes, vndè odor nimius exhalauit, & hymnis & canticis ad Eccleſiam Dei genitricis B. Mariae de Pedicrypta detulerunt.

Lectio ſecunda;

Quo audito venerabilis Abatiſſa cum ſodalibus Virginibus ſuis & multitudine nobilium Dominarum illuc concita properauit. Et cùm omnes in terram proſtratae benedixiſſent Dominum, ſurgens ab oratione relligioſa Abatiſſa, locellum ſanctarum Relliquiarum amplectens, ſtringenſq. cum lacrimis dixit; Obſecro te, Virgo ſanctiſſima, per eũdem pro quo ſanguinem tuum fudiſti, ne deſpicias tuam ancillulam. Pro te veni anxia. diù eſt quod te optaueram. Supplico ne deſpicias noſtram manſiunculam. Credimus ſanctiſſima vt per te fiat ampliſſima te nobis concedere diuina potentia. Deindè tota nocte vigilantes cum pſalmis & hymnis Deo ſeruientes.

Lectio tertia;

Manè verò ſurgens praedictus Leo Cumanus Epiſcopus, ſimul cum his quos tu miſiſti pater ſanctiſſime, deducentes eas, honorificè obuiantes ei Sacerdotes & milites de regione Nili, ſimul cum magna plebe portantes ramos Oliuae in manibus, cantantes, Oſanna in altiſſimis Deo; deindè adorantes cũctas relliquias, praeibant canentes & dicentes; Benedicta quae venit in nomine Domini. Et ſic canẽdo peruenerunt ad Eccleſiam B. Nicolai CHRSITI *Confeſſoris de Caſtro Lucullano, ſitam propè moenia ciuitatis.*

Lectio quarta;

Quo adueniens tu pater beatiſſime cum proceſſione magna totius cleri & populi ciuitatis, mulierum quoq; & infantum turba ad locum

cum

eum vbi sanctae Relliquiae erant, satis deuotè atque humiliter accessisti, quibus cum maxima reuerentia & deuotione susceptis, humerisq. impositis tuis & Episcopi Cumani, aliaq. casula in qua erāt Relliquiae S. Virginis & Martyris Iulianae, ac duobus praesbyteris Cardinalibus, suscepta quae praecedebat Icona ipsius S. Virginis pulcra nimis cum hymnis & laudibus, cereisq. incensis, cum maximo iubilo & exultatione, Te Deum laudamus, canora voce cantando, ciuitatem intrasti, & cum honore & laetitia maxima ad Ecclesiam B. Dei genitricis, & Virginis Maria de Donnaromata properasti.

Lectio quinta;

Vbi relliquias S. Virginis & Martyris Iulianae quas proprijs manibus baiulabas, satis honorificè reponere studuisti, oratione ibi in Dei laudibus celebrata.

Lectio sexta;

Deindè aliàs sanctas Relliquias, Martyris videlicet & Leuitae quae cum eo repositae fuerant, cum honore & laetitia maxima ad maiorem Ecclesiam B. Ianuarij Martyris satis honorificè collocasti.

Quibus ex verbis elicimus Cathedralem Cumis Basilicam, S.Maximi nomine decoratā fuisse. Anselmum, Neapolitanum Episcopum, Leonem, Cumanum. Eo tempore Cumas antiquatas. Cardinales appellatos tunc Canonicos, quod Pontificum praesentia cōtigerat. Regiones fuisse appellatas eas quas nūc Sedilia Neapoli dicimus; & Milites, quos nunc Equites appellamus. Nili regionem, non Nidi, ob Nili fluminis statuam ibi repertā, esse dicendam, eamq.antiquissimam.Ecclesiam praeterea Monialium eam fuisse quae cum Sedili coniuncta saecularium habitatio ab hinc xxx. annos facta est ab Antonino Castaldo.Dùm ipse puer ibi litteris operam darem, paruam aedem recolo, in qua Diuae Iulianae historia depicta erat,&D.Iulianae erat aedi nomen. De eadem Virgine multa in Salernitano Breuiario habentur die 16. Februarij,quae ad eius faciunt historiam. Aliqua tamen sunt quae à verò longè aliena esse videntur. Qui enim fieri potuit vt inualescente persequutione in ciuitate Nicomediorum, Eleusius Senator Maximini

mini Imperatoris habuerit Iulianam ſponſam, quae Virgo celebratur ab Eccleſia?

MAXIMVS. Inuenimus Sanctorum geſta quorum nulla à Martyrologio mentio facta eſt quae ex Longobardorum ſcriptis excerpta, non pigebit afferre. Cumas acerrimus Chriſtiani nominis hoſtis à Diocletiano & Maximiano miſſus eſt Fabianus Conſul qui omni conatu Chriſtianos ab eorum cultu & relligione reuocaret. Erat ibi Maximus eius Eccleſiae Diaconus, CHRISTI fortiſſimus athleta, quem cum nec minae deterrerent, nec mouerent premia, plumbeis ictibus primùm caeſus, in vincula coniectus, conſumptus inedia, equuleum paſſus, tandem capite ad martyrij coronam in loco qui Caballaria dicebatur, mulctatus eſt; vbi eius corpus ſepultum à XVIII. militibus. Hi cum admirabilia in eius afflictione vidiſſent, Idolorum cultum reijcientes, fidem Chriſtianam amplecti libentiſſimè voluerunt. Sanctus martyr aliquot poſt annos relligioſiſſimae cuidam feminae, cui nomẽ Iulianae, in ſomnis imperauit vt corpus ab agro in templum transferret, pollicituſq. eſt, dùm corpus perquirerent, Crucis ſignum ibi appariturum. Mox femina, populus, clerus ad Caballariam profecti, perſpecta Cruce, ſumma cum laetitia corpus integrum extulere, & Cumis in templo eius nomini dicato condiderunt. Hic Maximus ille eſt, qui in maiori Baſilica Neapolitana ſeruatur, & cui ſollemnia ſacerdotes annua celebrant. *Fabianus Conſul.*

Puer, trium menſium, coràm Fabiano, Maximi ſanctitatem diuinitus teſtatus eſt. Mẽbratim idcircò diſcerptus, & martyrio Maximum anteceſſit.

Maxentius, latitabat tunc Cumanus Epiſcopus, Fabiani crudelitatem extimeſcens. Sed cum Maximus eſſet in carceribus, vbi milites ad fidem conuerſi detinebantur, & baptizari cuperent, oraſſetq. Dominum vt opem ei tunc ad illud praeclarum opus ferret, à Domino Maxẽtius excita- *Maxentius Cumanus.*

tus

tus est vt ad Maximum pergeret. Et cùm illuc peruenisset, carceribus ab Angelo reseratis, Baptismate Neophytos abluit, deindè ad easdem latebras secessit. Ex vita litteris Longobardis scripta, haec decerpsit Breuiarium Capuanum III. Calen. Nouemb.

Lectio prima;

Sub Diocletiano & Maximiano Imperatoribus facta est ingens persequutio Christianorum, ità vt circà domos, circà plateas, circà lymphas Idola erigerentur, vt si quis vellet emere aliquid aut vendere, aut aquam de fontibus haurire, Idolis primitus immolaret. In tantum enim rabies diaboli exacuerat, vt CHRISTI *fidem de omnibus terris expellere sese posse confideret. Trahebantur etiam viri ac mulieres, & diuersis supplicijs pro* CHRISTI *nomine macerabantur.*

Lectio secunda;

Interea directus est Fabianus Praeses in Campaniam ciuitatem (Cumas habet vita) *vt ibi omnes ad sacrilegium prouocaret. Cumq. veniret & pro Tribunali sederet, iussit omnem populum ad se congregari, & ità ad eos loquutus est dicens; Sciatis omnes quia inuictissimi Imperatores Diocletianus & Maximianus, me direxerunt in hanc ciuitatem, vt Deos immortales adoretis; quòd si nolueritis, diuersis poenis afflicti moriemini. Audiens haec vniuersus populus procidentes in terram, adorabant Idola surda & muta, & Deum viuum derelinquebant.*

Lectio tertia;

Erat igitur in eadem ciuitate vir sanctus, Deo dignus, nomine Maximus, genere clarus, relligione pius, & castitate pudicus. Hic igitur trophaeo Crucis armans frontem, in faciem Praesulis se obtulit dicens; Audi Praeses verba mea, qui non effugies iudicium Dei. Quid prouocas homines adorare Idola surda & muta quae penitus in nullo possunt adiuuare cultores suos? Cũq. ad haec iratus Fabianus diuersa diceret, & audiret, iussit latera eius plumbatis tundi, & eum indè in carcerem recludi. Post haec cum carbones ardentes, equuleum, suspendium inuerso capite, lampades accensus atq; flagella CHRISTI *virtute superasset, & sacrificare nollet, nouissimè capite caesus est III. Cal. Nouemb.*

PALVS

PALVS ACHERVSIA, ET VILLA Seruilij Vaciae. Cap. XXXIII.

NTER Cumas & Misenum Acherusiae palus est. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἀχερουσία λίμνη, inquit Strabo. Plinius item lib. 3. c. 5. *Acherusia palus Cumis vicina*. Acheruntiam, Acheruntem, & Acherontem quoque appellarunt. *Lib. 5.*

Ferrugineis & squalentibus aquis, coenosa maris effusio. Lacum Colutij accolae vocant, maturandis linis apprimè cōmodum. Sunt qui contendant per hanc paludem Auernum intelligi, cùm dicat Virgilius, *Lacus Colutij.*

Vnum oro, quandò hic inferni ianua Ditis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso.

Et Strabo ipse paulò post, scribit Artemidorum putasse Auernum Acherusiam paludem, & nonnullos alios, Lacum Lucrinum; ἔνιοι δὲ τοῦτον αὐτὸν λίμνην εἶναι τὴν Ἀχερουσίαν φασίν; Ἀρτεμίδωρος δὲ αὐτὸν τὸν Ἄορνον. Quae tamen sic coniunguntur, vt intelligamus Acherusiam in Auernum per subterraneos meatus refundi. Hinc Silius lib. 12. *Auernus & Acherusia.*

Hinc vicina palus fama est Acherontis ad vndas
Pandere iter, caecas stagnante voragine fauces
Laxat, & horrendos aperit telluris hiatus,
Interdumq. nouo perturbat lumine manes.

Ideòq. Seruius de aestuarijs Acherontis, Auernum nasci scribit. Pausanias in Laconicis ait à tergo Chthoniae areas tres describi, vnam Clymeni, Plutonis alteram, tertiam Paludem Acherusiam. Est & Acheron fluuius Epiri, de quo Plinius; & Brutiorum, de quo idem, vbi Alexander Molossorum Rex trucidatus est. Ianus Parrhasius in Claudianum scribit flumen ad Heracleam sic etiam appel- *Lib 3. c. 5.* *Lib. 4. c. 1.*

lari, ab Acheronte Maryandinorum Rege, quod etiam Saonantes dicitur.

Seruilius Vacia. Ad Acherusiam, Villa est Seruilij. Hic P. ille Seruilius Vacia, qui posteà Isaurius est appellatus. Consul cum Appio Claudio Ann.ab V. C. 674. bellum in Cilicia cum Piratis gessit, deq. ijs triumphauit capto Corico, Olympo, Phaselide, Isauro. anno 679. Censor cum L. Aurelio anno 689. Valerius lib. 8. tit. 5. Cicero, Verrina 5. Eutropius lib.6. Decessit eo anno quo Caesar. anno 700. Diues per excellentiam dictus. Seneca eius villae sic meminit;

Epist.56. *Ideò diutiùs vebi perseuerani inuitāte ipso littore, quod inter Cumas & Seruily Vaciae villam curuatur, & hinc mari, illinc lacu, velut angustum intercluditur.* Et paulò post; *In hac villa Praetorius diues nulla alia re quàm ocio natus consenuit, & ob hoc vnum felix habebatur.* De se ipso, refert idem, solitum iocando dicere; *Hic situs est Vacia;* quòd ibi ocio contabuerit. Vitauerat ob Tiberij crudelitatem, Romam, eòq. diuerterat, vt omnes exclamârent; *O Vacia, solus scis viuere.* Inter illas ruinas aliquot reperta sunt epigrammata.

T. IVLIVS. BALBIVS. FRATER
VNA. CVM. FILIIS. SVIS
ET. COHEREDIBVS
SORORI. DVLCISSIMAE.

Aliud,

HIC. EST. POSITA. ALBVCIA. BLESILLA
PARI. EXEMPLO. FEMINA
QVAE. VIX. ANN. XXX. M. VI. D. XIX.
DVLCISSIMAE. CONIVGI. FECIT.

Item,

D. M.
ANTIGONVS. GERMANICVS. QVI. VIX. AN. XVI
C. LAECANVS. EQ. SING. CAES. ARGENTARIVS
HERES. PIENTISSIMO. AMICO. TITVLVM. FECIT.

Praetereà,

T. ANNIVS. CLAVDIVS. V. F. SIBI. ET. FAVSTI-

NAE. CASSIAE. PATRONAE. ET. POMPEIAE
CALPHVRNIAE. LIB. CONIVGI. CHARISS.

Aliud,

SOLI. INVICTO
ET. LVNAE. AETERNAE
Q. MINVC. . . . PARAT. DED.

&

INVI. VICTORI. TREBONIVS. GALLVS
COS. PORTICVM. EX. VOTO. FECIT
DEDICAVIT. X. K. MAIAS. APPIC. ANNIO
M. ATI. . . . COS.

CRYPTA NEAPOLITANA

Pausilypus. Cap. XXXIIII.

T nihil huic desit historiae, Crypta quoque Pausilypana addenda est quà Puteolos itur. Nec Puteolos se vidisse fatebitur qui Cryptam minimè viderit. Maximum & celeberrimum profectò opus, quam sic describit Seneca; *Cùm Baijs deberem Neapolim repetere, facilè credidi tempestatem esse ne iterum nauem experirer. Sed tantum luti tota via fuit, vt possem videri nihilominus nauigasse. Totum Athletarum fatum illo die perpetiendum fuit. Aceromate nos haphe excepit in Crypta Neapolitana. Nihil illo carcere longiùs, nihil illis faucibus obscurius, quae nobis praestant non vt per tenebras videamus, sed vt ipsas. Coeterum, etiam si locus haberet lucem, puluis auferret. In aperto quoque res grauis & molesta. Quid illic vbi se volutatur, & cùm sine vllo spiramento sit inclusus in ipsos à quibus incitatus est decidet? Duo incommoda inter se contraria simul pertulimus, eadem via, eodem die, & luto & puluere laborauimus. Aliquid tamen illa obscuritas quid cogitarem dedit.* *Epist. 58.* *Cryptae obscuritas.*

Hoc in statu Crypta erat ea qua Seneca viuebat aetate, vt hoc tempore viam Puteolanam, Cryptae commodita- *Cryptae claritas.*

tem, & lumen admiremur. Silice ſtratum iter, puluerem lutumq. remouet. Ampliſſimae fauces, quae lucem veluti in aperto admittunt. Et locus qui carcer anteà nuncupabatur, habetur iàm in delicijs. Aliqui aniles ſequuti fabulas, à Virgilio magicis artibus perfoſſam tradiderunt, id quod & de ouo Luculliano ſomniarunt. Quid tamen Magia cum ferro? Audi Petrarcham. *Inter Falernum & mare mons eſt ſaxeus, manibus hominum confoſſus, quod opus inſulſum vulgus à Virgilio magicis cantaminibus factū putat. De quo cùm olim me Robertus Regno clarus, & ingenio ac literis praeclarus, quid ſentirem, multis adſtantibus, percunctatus eſſet, humanitate Regia fretus iocans nuſquam me legiſſe Magicum fuiſſe Virgilium dixi. Quod ille ſereniſſimae frontis nutu approbans, non illic Magici, ſed ferri veſtigia confeſſus eſt.*

In Itinerario

Aliqui Baſſo cuidam opus illud tribuunt, cuius ſanè nemo meminit. Strabo fabuloſè dictum exiſtimat à maioribus; Cimmerios iuxtà Baias, Lucrinum, & Auernum habitaſſe (aſſerit tamen eos antiquiſſimos fuiſſe Campaniae populos; & furtis deditos ſcribit Pōtanus) & cauernis quibuſdam inter ſe cōmeantes metalla effodiſſe, placatis prius per ſacriſicia Genijs Manibus, & in ſpeluncis profundis ſuas diuinationes exercuiſſe. Addidit tamen Graecos qui regionem illam deinceps incoluerunt, Cimmeriorum fodinas ad hypocauſta, thermas, viaſq. & alios vſus accommodaſſe, & Romanos Graecorum exemplo vt eos in magnis operibus ſuperarent, ſubterranea illa loca plurimum auxiſſe, cùm ibidem aedificia exſtruerent, & Puteolanae arenae virtutem ad ſtructuras firmandas cognouiſſent.

Lib. 5.

Cimmerij.

Quamobrem Cocceium aſſerit, Cimmeriorum fortè fabulam ſequutum, ab Auerno Cumas vſque cuniculum duxiſſe alterumq. ad Neapolim ex Dicaearchia, viam optimè per foſſas duci ratum. Cuius tamen verba aliqua ex parte corrupta eſſe non vereor, cū dicat; Νυ̃ν δὲ τῆς μὲν ὕλης τῆς περὶ τὸ Ἄορνον κοπείσης ὑπὸ Ἀγρίππα· τῶν δὲ χωρίων κατοικοδομηθέντων, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀόρνου διώρυγος ὑπωνόμου τμηθείσης μέχρι Κύμης, ἅπαντ᾽ ἐκεῖνα ἐφάνη μῦθος

μῦθος. τοῦ Κοκκηΐου τοῦ ποιήσαντος τὴν διώρυγα ἐκείνην τε, καὶ ἐπὶ Νέαν πόλιν ἐκ Δικαιαρχείας ἐπὶ ταῖς Βαΐαις ἐπακολουθήσαντός πως τῷ περὶ τῶν Κιμμερίων ἄρτιως λεχθέντι λόγῳ, τυχὸν ἴσως καὶ πάτριον νομίσαντος τῷ τόπῳ τούτῳ δι' ὀρυγμάτων εἶναι τὰς ὁδούς; *Nostra vero tempestate cùm siluam quae circà Auernum fuit caecidisset Agrippa, & loca aedificiis occupata essent, actusq. infrà Auernum Cumas vsque cuniculus, omnia ista fabulas esse liquidò apparuit, cùm quidam Cocceius, qui cuniculum istum duxit, & alium à Puteolis ad Neapolim suprà Baias tendentem, ferè sequutus sit fabulam istam de Cimmeriis modò relatam, ac fortasse etiam loco huic antiqua consuetudine putauerit conuenire, vt per fossas viae ducantur:* Quid illa, *à Puteolis ad Neapolim suprà Baias?* At quo pacto à Puteolis ad Neapolim suprà Baias cuniculus aliquis tendere potuisset? Quare corruptè legi cuique patebit.

Pontanus nescio quàm feliciter Cocceium Neruae auum introducat; *Refertur ad M. Cocceium (nescio an is fuerit M. Cocceius Neruae Augusti auus, qui Romae aquarum curam habuit, tulitq. maximam Architecturae laudem) refertur, inquam, ad hunc, siuè ad alium Cocceium crypta Neapolitana*, & quae sequuntur. Aliam in Pausilypana commemorat Seiani cryptam, ea parte qua mons in mare protenditur, quam rupium casus occuparũt. Alij Cocceio Puteolani templi Architecto adscribunt. Quod omninò reijcio, cùm antè Augustum multos annos Strabonis Cocceium fuisse sciamus.

De Magnif. cap. 10.

Crypta Seiani.

Nullo pacto Luculli opus dicendum. Licet enim Varro dicat; *Contrà Neapolim L Lucullus posteaquàm perfodisset montẽ, ac maritima flumina immisisset in piscinas quae reciprocè fluerent, ipse Neptuno non cederet de piscatu;* ea tamen verba cryptae huic non conueniunt, quandò nec maritima in ea flumina immitti, nec reciproci maris fluctus excipi, nec piscationes exerceri potuissent; nec nisi ad itineris commoditatem factam, opus ipsum ostẽdit. Scimus praetereà omnem ferè oram Pausilypanam quae ad meridiem vergit, fuisse perfossam; inter se enim adhuc antra migrãt. Et Plutarchus Lucullianum hoc opus non praetermisisset, qui eius viri opera omnia diligentissimè describere conatus est.

Crypta Neap. nõ est Lucullo adscribenda.

Et

Et meminiſſet Strabo qui paulò poſt Lucullum ſuperuixit. Blondus Varronis verba ad eam Luculli villam refert, cuius ruinae Agnano Balneo ſupereminent. Quid ſi diceremus Cumanos eam excidiſſe, vt Neapolim commodiùs accederent, cùm nouae condendae vrbis rationem iniuerunt? Quid ſi Palaepolitanos, vt Puteolana balnea adirent? An cum Blondo dicam, *Quis autem id memorabile opus fecit, ignotum eſt nobis?*

Illud affirmare poſſumus, nullas Neronis aetate qua Seneca ſcripſit ſpeluncam habuiſſe luminũ feneſtras, aut ſpiracula. Obſtruxiſſe tamen luminibus vel terraemotus, vel aliud quidpiam credendum eſt, cùm Strabò qui ſub Auguſto floruit, varijs feneſtris per montis iugum eam lumen accepiſſe ſcribat, ne ſpiracula illa noua credamus. Petrus Razanus Siculus Lucerinus Epiſcopus, antè ſua tempora annos centum quinquaginta foramina nulla fuiſſe teſtatur, vt omnes ingreſſum perhorreſcerent, duriſſimis vepribus obſtructis faucibus. Tùm poſteà ab Alphonſo primo Rege viam complanatam (quod Pontanus anteà docuit) latiorem, & faucibus altioribus, lucidiorem eſſe redditam. Petrus è Toleto Regni Vicarius qui Puteolanos hortos voluptatis cauſa parauerat, adeò magnificè amplificatam ornauit, vt perpetuum octingentorũ, & eò amplius, paſſuum iter, claro vtrinque oſtiorum lumine, iucundum ac facilè ſit patefactum.

Quiſque verò memorabile illud opus auſus fuerit, immortali laude ab omnibus eſt afficiẽdus qui difficile & longum iter aegris auertit ad Puteolanas thermas proficiſcentibus; aduenis qui ex intimis orbis partibus eò ſe cõferunt; Puteolanis qui iumentis & carris quos duplices locus capit, fructuum varietatem Neapolitanis ſuppeditant; Neapolitanis ipſis qui ad rura diuertẽtes, magnam itineris partem abſque ſolis & pluuiarum moleſtijs conficiunt; vina, ligna importanda, lina in tepidis Agnani aquis maturanda

curant.

curant. Et laudandus is est qui in medio specu igne praelucet, vt Deiparae imagine recreentur iter facientes. Illudq. praecipuè animaduertimus, nunquam ibi aliquod scelus fuisse perpetratum, dixitq. Petrarcha in Itinerario, *Et nullis vnquam latrociniјs attentum patet.*

Pausilypus.

Mons in quo crypta perforata cernitur, PAVSILYPVS est, nouus Musarum Sannazarij domicilio, & Virgilij sepulcro Parnassus, nouae deliciarum oblectamentis Baiae, vndè curarum moerores longissimè abiguntur. Idq. nomen inditum ἀπὸ τῆς παύσιος τῆς λύπης. Ibi Bacchus λυσίπονος est quoniã λύει τοὺς πόνους. Ibiq. quando bibimus, Anacreonticum illud in memoriam venit,

ὅταν πίνω τὸν οἶνον
εὕδουσιν αἱ μέριμναι

Caesaris gratiam aliquos aucupari voluisse ex antiquo lapide dictitant,

Pausilypus noster qui nunc dat nomina monti,
Sic dicta à magno Caesare villa fuit;
Quod foret insanis requies fidissima curis,
Et portum fessae redderet ille rati.

Ad eius loci imaginem Virgilium effinxisse cãpos Elisios ait Pontanus, cum inquit,

Secreti celant calles, & mirtea circùm
Silua tegit ———

Quamobrem sic laudat M. Antonius Flaminius, *Lib 3.*

O vtinam ille suo me sistat numine sancto
Ad fortunati numina Pausilypi;
Littora diuino quondam celebrata Maroni,
Et patrio Minci flumine chara magis;
Littora quae toties viderunt Calliopeam
Dictant in Vati carmina docta suo.

Nihil Baianis cessisse videtur piscinis Pausilypus, quandò inter coeteras piscinae Caesaris muraenarum numero collem

Lib. 9. c. 53. collem nobilitarint. De quibus ſic Plinius; *Pauſilypum villa eſt Campaniae haud procul Neapoli. In ea Caeſaris piſcinis à Pollione Vibio coniectum piſcem, ſexageſimum poſt annum expiraſſe ſcribit Annaeus Seneca, duobus alijs aequalibus eius ex eodem genere tùm viuentibus.* Ideò tamen piſcinae Caeſaris, nam Pollio Pauſilypanum Auguſto legauerat; Τελευτήσας δὲ Πωλίων τῷ Αὐγούστῳ τὴν οἰκίαν, καὶ τὸν Παυσίλυπον χωρίον τὸ μεταξὺ Νέας τῆς πόλεως καὶ τῶν Ποντεόλων κατέλιπεν; *Moriens Pollio* (inquit Dio) *Auguſto domum & Pauſilypanum propè Neapolim & Puteolos reliquit.* Atque is erat Vibius ille, vel Vedius quem idem Dio ſcribit Muraenas in piſcinis habuiſſe, quas humana carne veſci docuerat, quibuſq. mancipia morti deſtinata obijciebat, quare non ad delicias ſed ad poenam eas paraſſe dicerem. Coenauit apud eum fortè Auguſtus. Et cùm puer qui erat ad cyathos vas chriſtallinum fregiſſet, in piſcinam Muraenis erat obijciendus. Obſecrauit puer Auguſtum ne eo mortis genere occideretur. Dimitti puerum Auguſtus iuſſit, & quicquid eſſet chryſtallinorum apud Pollionem afferri, & allata perfringi, & immitti in piſcinam. Fuit Caeſari ſic caſtigandus amicus (inquit Seneca) & benè vſus eſt viribus ſuis. Quis diuinaſſet fore vt Pauſilypanae muraenae deinceps delicatiſſimae eſſent exiſtimandae? Pollionis aedes poſt eius obitũ hac de cauſa funditùs euertit, & ex eius relliquijs circumducta porticu Romae, Liuiæ nomine exornauit. Arbitratus eſſem aliquandò eas piſcinas inter Neſidem & Pauſilypum fuiſſe poſitas quarum extant ruinae (Copinum, appellant) cruſtato adhuc pariete, oblongae, cymba nauigabiles, ad quas per gradus qui extant deſcendebant; niſi Lucullum maiora ibi feciſſe ſcirem, qui exhauſta infernè terra, vt ſcribit Plutarchus, colles penſiles efficiebat, curſuſq. in mari, piſcoſo tranſitu aedibus ſuis circumducto, habitationibus in mari extructis, quarum veſtigia ſexcenta in eo littore cernimus, quapropter à Tuberone Stoico, togatus Xerſes fuit appellatus. Maris tranſitus in pluribus locis cõſpiciuntur, & inter prae-

Pollio Pauſilypani Auguſtũ haeredem facit.

In Lucullo.

praeruptas ſpeluncas ruinoſi vtrinque aditus per cryptas reliqui. Notat Pollionis luxus Tacitus lib. 1. & aliorum quoque Varro; *Sic noſtra aetas, inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piſcinas protulit ad mare, & in eos pelagios greges piſcium reuocauit.* *Lib. 3. de re ruſt.*

Hic igitur celebris ille Pauſilypus Romanorum quondam quies. In littore (Latus vocat Sannazarius

——— *dùm Pauſilypi latus omne pererro*)

quae nam admiranda ſe offerunt? Dirutae antiquae artis Architectonicae relliquiae, quae iam non ab Heroicis viris, ſed ab Oſtreis, Cochleis, Echiniſq. tenaciſſimè incoluntur. Quae quoniam in ſcopulos maxima cum vetuſtatis iactura immigrarunt, muſcoſo ſupellectili, & vdis ſiluarum denſitatibus, dulces Muraenas, vt diximus, non conferendas cũ ijs quae intrà Siculi freti anguſtias capiuntur ab Apuleio celebratis, octopedales Congros, piloſos Paguros, turbinatas cuiuſq. generis phalanges, vt etiã purpureos reddant ſcopulos dùm purpuram vomunt, captioſos Culices alunt.

Mare flauum manè conſpicitur, coeruleum meridie, Fauonio naſcente purpureum. A Sole verò & Luna collucet, albeſcit, & vibrat, & maxima cum voluptate conglobatur vndique aequaliter, neque redundat vnquam, neque moleſtiùs effunditur. Tepeſcit Zephyro agitatum, & vt ſuapte natura tranquillum, nec agitari, nec turbari, nec difficiliore aeſtu efferueſcere poteſt. Piſcatorum veſtigijs arena continuò premitur, infelicemq. eius contactus ablegat podagram. Retia, grypos videas Cephalis ſaltantibus inſidias parantes, Naſſas, Labyrinthos pelago ſepultos, Détrices armatos, rubeas Locuſtas allicientes; Thynnos, Pelamedeſq. carceribus funeis detruſos, Βοόπιδας, Acus, Clupeas hamo captas; arundine, ſetiſq. piſces paſſim deprehenſos dùm lõgos deſides piſcatores amplectuntur Soles; Chelidona volãtem; Loliginum, Sepiarumq. nigro colore

Bb vndas

vndas commiſceri; Polypos tenaciùs ſaxis admotos. Cochleas vndique eruas. Mytilos odorata ex arena colligas. Echinorum decies centenis millibus humidulas ciſtas inter marina folia impleas.

Sedentes interim frugalibus conuiuijs vacantes ſexcentos comperies, coeteroſq. palãtes, vel nudas genu mulieres cum criſpulis vndis quae ad littus vento compelluntur colludẽtes. Hinc frequentiùs lembis & mare legi; hinc multorũ in canendo certamine delectaberis. Heroes claſſe vehi dicas. Sinus grata Doride, Muſiſq. refertos ſaepius adeas neceſſe eſt. In exiguis vallibus ad littus decurrentibus, apricis Solis radijs quos inter verſicolores frondes emittit, tùm virgultorum quae ad opacanda loca patulis ſunt diffuſa ramis vmbra mirificè delectamur. Sed in tanta amoenitate locus luxu nimio maximo detrimẽto eſt Neapolitanis. Accedit ad Baianas comeſſationes Senecae improbatas. Qui ſaepiùs ea praternauigauit littora, aut in mortis ſcopulos immaturè alliſit, aut aeris alieni pelago miſerrimè ſubmerſus eſt.

Quod ſi iugum ſubieris, Lyaeum muſto madidum, aut pampinantem, aut liquantem meliora Falernis, Caecubiſq. generoſa vina purpurea & alba, Graeca item Veſuuinis ſuauiora reperies. Vina quidem Aminaea aliqui eſſe contendunt cùm dicat Plinius; *Poſt vina Gauri montis, vina quidem in collibus Neapolim vicinis oritur, Aminaeum nuncupatum, ſed tenue & aquoſum.* Eaq. vina idem affirmat magis eſſe generoſa quàm quae in Sicilia & Bithynia naſcũtur. Omnem gratiam commendat in hoc vino Andreas Baccius qui vinorum conſcripſit hiſtoriam. Commẽdamus nos qui quotidiè guſtamus. Sincerum, odoratum, ſapidum; ſub maximis caloribus ſtomacho gratum; facilè deſcendens, vrinas promouens, nec hepati nec renibus infeſtum, nec caput feriẽs. In vſu idcircò apud Romanos Principes, ſi quandiù ſeruetur tota aeſtate, eſt enim alterabile, & medio-

Vina aminaea.

cris

cris ſubſtantiae, vt non facilè maris patiatur labores, quod eius bonitatis praecipuè eſt argumentum.

Praeter vina hic Pomonam ſapidiſſimos omniũ fructus in quaſillis concinnantem videbis. Rem ruſticam, & nobiliorem agriculturam in hortis pomorum vbertate, & varietate, maximè laudabis, quae aut cruda ex arboribus vellantur, aut cocta decidant, non tantùm guſtatu, ſed etiam odoratu & aſpectu ſunt valdè iucunda. Ficus fert Africas, Albulas, nigras, Calphurnianas, Cucurbitinas, Duricorias, Herculaneas, Numidicas, Tellanas, Atras, Biferas, Praecoces quas noſtrates Gentiles vocant, quae inter omnia ficuum genera familiam ducunt. Vuas quoq; & terrae ſucco, & calore Solis augeſcentes, quae ſuauiſſimè dulceſcuntur, Atruſcas, Apicias, Bumammias, Duracinas, Malampſithyas, Maronias, Pilleolatas, Rhodias, Variolas, Pergulanas, ſed Appianas in primis quas Moſcatellam nuncupamus. Quòd ſi quandò ficus & vuas inſolatas guſtaueris, nihil ſanè dulcius. Quicquid tandem ibi naſcitur dulcius & delectabilius eſt quàm coetera quae in tota Campania naſcuntur.

Doctiſſimè ibi accolae piſcatoriam norunt. Mulieres agricultura exercentur, ſed in colendo lino cuius optimi loca illa feracia ſunt, nimis accuratae. Aſſurgunt hinc Pirus, indè turres, & Villarum culmina prominent, florumq. & herbarum ſtramina laetiſſima arbuſta tegunt. Rupes paſſim ſic littori adiacent, vt nihil arenae adimant venuſtatis, florumq. ſuauitatem redolẽtes cum alga Thetidi ſerta contexunt. Palumbium exercitus magnam cladem aucupio accipiunt. Aduenae coturnices in Accipitrum vngues retiaq. decidunt, lepores laqueorum metu in mare deſiliunt, atque huiuſmodi piſcatu, aucupio, venatione, agricultura, habitatores feliciſſimè viuunt.

Virgilij ſepulcrum.

Pauſilypus montium pulcherrimus, pulcherrimam ciuitatum Neapolim, Pauſilypum verò & Neapolim tumulus qui Poëtarum principis Pauſilypanam cryptam ab oriente ingredientibus ſuprà rupem obijcitur, exornat. Quis neget omnem Neapolitanae vrbis gloriam mortuo Virgilio, in eo ſepulcro fuiſſe ſepultam? Et quis neget eos cineres, eas tumuli relliquias, Neapolitanam amplitudinem quotidiè ad vitam reuocare? Periere Neapoli Muſarũ cantus, Neapoli inquam quae Amorum & ſtudiorum mater habita eſt, cùm Muſae & ſtudia coeteras vrbes Nouercas habuerint; at verò Muſarum parentis & alumni memoria ibidem perpetuò viuet. Maiorem honoris gradum quàm Regni dignitate quae maximum nomen apud exteras gentes illi vrbi comparauit, Virgilij cineribus eſt conſequuta. Mirum illud ſanè, & virtutis illud eſt trophoeum, quòd abſumptus in eo tumulo lapillus, quauis Regia clarior habetur. Loquitur de eo Petrarcha, locum deſignans quem non potuiſſe ab ipſis inueniri ſcribũt Blondus, & Razanus, his verbis; *Sub finem fuſci tramitis* (Puteolis diſceſſerat) *vbi primò videri coelum incipit, in aggere edito, ipſius Virgilij buſta viſuntur, peruetuſti operis, vndè haec forſan ab illo perforati mõtis fluxit opinio*. Id quidem maximè honoratum fuiſſe à Silio Italico ſcribit Plinius nepos ad Caninium Rufum, *Virgilij antè omnes, cuius natalem relligioſiùs quàm ſuum colebat. Neapoli maximè, vbi monumentum eius adire, vt templum, ſolebat*. Et veluti templum veneratur Statius,

Lib. 3.

Lib. 4. Silu.

——— *& geniale ſequutus*
Littus vbi Auſonio ſe condidit hoſpita portu
Parthenope, tenues ignaro pollice chordas
Pulſo, Maroneiq. ſedens in margine templi
Sumo animum, & magni tumulis adcanto magiſtri.

Lateribus ſtructura compoſita eſt, in cuius medio nouem columnas Vrnam ſuſtinentes fuiſſe tradidit Alphonſus Heredia

redia Arianensium Episcopus, ex Canonicorũ Regularium familia, qui bonas litteras viuens coluit. Vrnã marmoream cum disticho quod à Donato recolitur,

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope. cecini pascua, rura, duces,

Se vidisse scribit Petrus Stephanus qui ab hinc annos xl. opus de Neapolitanis templis edidit. Ioannes tamen Villanus, Vrnam cum cineribus Mantuanis petentibus Neapolitanos concessisse asserit. Inepti sanè fuissent. Aliqui, Longobardos Canonicos sustulisse fatentur. Idemq. Episcopus affirmabat, Vrnam, columnas, & parua quaedam simulacra à Cardinali Mantuano, Canonicorum patrono, ablata, ab eodemq. Genuae relicta, cùm ibi in itinere obijsset. Quòd si aut Genuae, aut Mantuae tanti viri relliquiae essent, quo pacto ab earum ostẽtatione abstinerent? Mantuae inquam, vbi in nummis Virgilij, veluti Lesbij Sapphus, & Chij Homeri, effigiem cudendam curarunt. Illud quidem admiratione dignum inter parietinas illas Laurum creuisse, summi poetarum encomium. In antiquis monumentis hoc Epigramma repertum ferunt,

SISTE. VIATOR. QVAESO. PAVCA. LEGITO. HIC. MARO. SITVS. EST.

In lapide hoc scupltum,

Quae Cineris tumulo haec vestigia? conditur olim
Ille hoc qui cecinit pascua, rura, duces.

Haec item fuerunt adscripta,

Quòd scissus tumulus, quòd fracta sit vrna, quid inde?
Sat celebris locus nomine Vatis erit

Anno ab V. C. 684. Idib. Octob. in pago Ande non procul à Mantua Vates natus est. hinc Silius, *Lib. 8.*

Mantua Musarum domus atque vbera cantu
Euecta Andino ———

sic enim legendum, non, *Achiuo*; Cremonae educatus, ad septimum aetatis annum Mediolanũ, indè Neapolim profectus

fectus, vbi cùm Graecis, Latinisq. litteris operam dedisset, Mathematicis tandem & Medicinae indulsit. Ibiq. suauissimè vixit, & obijt. Seruius sepultum fuisse scribit ad 11. lapidem cryptam Pausilypanam versus. Vmbram per nemus illud Poetae cerni solitam, fabulosè aliqui crediderunt. M. Antonius Flaminius,

Tu ne sacrum felix aluisti terra Maronem?
Tu ne pias celas ossa beata sinu?
An ne etiam, vt fama est, Vatis placidissima saepè
Inter odoratum cernitur vmbra nemus?
Felices oculi, fortunatissima silua
Et quicquid sancto cernitur in nemore.
Cui non sit dulci patria tua dulcior ora?
Quis non te lucis praeferet Elysijs.

Ad quod allusit Hieronymus Fracastorius in Siphlili,

Parthenope placidusq. cauo Sebethus ab antro
Plauserunt, vmbraeq. sacri manesq. Maronis.

Et Pontanus in Hortis Hesperidum,

Floreat Vrna tui qua conditur Vrna Maronis.

Nemus ad mansuetiores Musas fuisse accommodatum, scripta ostendunt, ibi enim τὰ γεοργικά, & βουκολικά confecit. Locum à Silio Italico emptum innuit Martialis,

Silius haec magni celebrat monumenta Maronis
Iugera facundi qui Ciceronis habet.
Heredem, dominumq. sui tumuliq. larisq.
Non alium mallet nec Maro, nec Cicero.

Lib. 3. Plinius secundus, Neapolitanum Silij, appellatum scribit. Patulcidem quoque appellarunt quòd fortasse Patulci ibi essent aedificia, quae describit lapis ille celeberrimus in quo est agrorũ sententia, quem libro primo Neapolitanae historiae posui. Haec praeter alia leguntur, LOCI VERO SIVE AGRI QVEM ADIACENTEM AEDIFICIIS AELIVS ABASCANTVS PATER RVFINI AB HAEREDIBVS PATVLCI DIOCLETIS AEQVE MERCATVS

TVS EST. Vbi multa de Sepulcrorum ratione. Coeterùm tota illa ora Pausilypana sepulcris referta est, loculis in scopulis excauatis. quapropter totus ager sepulcris dicatus videbatur. Et cùm locus Antiniano colli sit proximus, Pontanus Patulcidem Nympham. Cum Antiniana Nympha poeticè coniungit,

——— tuq. ò mihi chara Patulcis
Prima adsis, primosq. mihi Dea collige flores,
Impleat vt socios tecum Antiniana quasillos.

Patrusculum montem vulgus appellat.

Sannazarij sepulcrum.

Quos locus, virtusq. coniunxit, disiungere nefas est. Ad Pausilypi radices Mergellinam veneramur. Villa est quam Federici Regis munere & liberalitate Iacobus Sãnazarius possidebat, in qua tùm alia, tùm lectissimas Eclogas piscatorias, dùm pisces mergerentur (hinc Mergellinae nomen) composuit. Doctorum quoque virorum opinio est sic dictam quòd contrà Megarim; veluti apud Megarenses scopulus Mineruae Aethyiae (quae vox Mergum apud Graecos significat) commemoratur à Pausania in Atticis, vt Graecos imitatus doctissimus poeta qui omnia studia Mineruae addixerat, celebrioribus eorum locis vti velle videretur. Est autem Megaris parua insula, quam Oui castrum dicunt. Turrim ex qua latissimè maris próspectus patebat, Philibertus Dux deturbandam iussit dùm ipse Vates Federicum Regem in Galliam fuerat sequutus, vbi dolore Aragoniae domus (vt ait Paulus Iouius) funditùs euersae, & odio in externos factus amarior aliquantò, condendae Satyrae, quàm pungendis heroicis aptior videbatur. Moerore itaque affectum hac de causa interijsse affirmant anno 1533. & antè mortem dixisse; *Excedam è vita hoc meo non inani voto laetus, postquàm barbarus Musarum hostis, vltore Marte, immanis iniuriae poenas persoluit.*

Tem-

Templũ ibi aedificauit Actius anno 1510. Virginis Partui dicatum cuius etiã laudes eximias cecinit suo illo poemate ex quo plurimum laudis sibi comparaturum viuens existimauit, cũ tamen mortuo vota non successerint, quandò ex Arcadicis illis ludicris scriptis, quibus vulgus hominum cui seria displicent maximè est delectatum, poetae nomen doctissimo viro videtur esse acquisitũ. Familiam Seruorum in id templum introduxit anno 1524. qui à Philippo Florentino medico Anachoreta fuerunt instituti. Eius ibi sepulcrum nitidiore marmore quàm Parium, sculpturae opus eximium profert. Ad viuum eius efficta imago, ex cuius ore mella exuggere videntur apes. Apollinis & Mineruae signa quae tamen sacro nomine mutarunt Iuditham & Dauidem appellantes, ne sacer ille locus Ethnicorum simulacris videretur prophanari. Sculpsit Frater Ioannes Montursulus Seruita, qui ad Florentiam in pago quodam ortus fuerat, Frãcisci Taddae socius qui in Carrarae montibus marmora diligentissimè scalpebat; atque indè opus perfectum Neapolim detulit. Duo etiam signa, alterum D. Iacobi Apostoli, alterum D. Nazari. Praeter tabulas pictas & Pistoriensis cum Michaele Archangelo, & Theodori cum coena Dominica cum picturae maxima laude.

Familia Seruorum.

Ioannes Mõtursulus.

Petrus Bembus Cardinalis amplissimus doctissimusq. tumulo hoc inscripsit epigramma,

Da sacro cineri flores. Hic ille Maroni
Vicinus Musa, proximus vt tumulo.

VIXIT. AN. LXXII. A. D. M. D. XXX.

Viuens hoc distichum confecerat Sannazarius ipse,

Actius hic situs est, cineres gaudete sepulti,
Iam vaga post obitus vmbra dolore vacat.

Id quod poetico more dixit, non quòd à Christiano cultu Christianus eques abhorreret, vt obtrectatores & inuidi obiecerant. Huiusmodi etiam in illo epigrammate loquutum scimus,

Post

Post obitum non vlla mihi charchesia ponet
Aeacus, infernis non viret vua iugis,

poetico lusu alios aemulatum. Quo pacto enim temerè loqui poterat, is qui de Verbo, Virgineq. tàm sincerè loquutus fuerat? Testatur id ipse verbis quae ad Clemētem VII. scripsit,

Magne parens, custosq. hominum cui ius datur vni
Claudere coelestes, & reserare fores;
Occurrunt si qua in nostris malè firma labellis,
Deleat errores aequa litura meos.
Imperijs, venerande, tuis submittimus illos,
Nam sine te recta non licet ire via.

Et Sixtus Senensis hoc encomio eum celebrat; *Vir ad illustrandam sacrosanctam Christianorum poesim felicissimo sidere natus.* Vt tandem sileant grammaticuli terrae filij. Lib.4. Bibl.

Hoc templum eo quem Sannazarius legauit redditu, familiam retinet. Auctum aedibus à Ioanne Camillo Mormili ipsius herede; auctū praetereà à Ioanne Simone Moccia, qui viuens tantùm hereditatem sequitur, post multos annos moriens heredibus Antonij Mormilis concessurus.

In eius loci littore mare semper adeò tranquillum, vt domus, rupes, frondes, coelum ipsum in vndis splendidè iacentibus transpareant. Nec venti fremunt, nec aestu turbantur vndae. Pontanus in Hortis, Lib. 1.

Qualem praerupti sub vertice montis, adeso
Littore, secessu in molli, sub rupe cauata
Et Baccho felix, felix Amathuside Myrto
Frondenti, e Lauro Neptunia Mergelline
Laeta colit, non aestus eam, non frigora tentant.

Aquarum dulcium scaturigines in ipsa arena,

—— & è terris occurrit dulcis amaro
Nympha mari ——

Fontes quibus aquae pluuiae colliguntur in imbres, inter opaca citriorum nemora, varijs casibus, hydraulico sonitu prorumpunt in hortis Ioānis Bernardini Longi medici

& philosophi peritissimi, qui dùm haec scriberem in aeternas sedes euolauit. Hortos alij pensiles aedificarunt. Antonij Sanseuerini amoenissimos recessus celebrat Bartholomaeus Maranta. Sed his verbis Flaminius,

In Lucull. quaest.

Si mihi post tantos terrae marisq. labores
Contigerit vestrae limina adire Deae,
Limina quae Vates specula fundauit in alta,
Actius Eois clarus & Hesperijs,
Hic ego pileolum figam, & calcaria, & ensem,
Et quaecunque vagus arma viator habet.

NESIS INSVLA ET EVPLOEA. Cap. XXXV.

OCCVRRIT Puteolos proficiscentibus Nesis, quam non Insulam, sed continentem fuisse facilè arbitrarer, quin & Pausilypi promontorium, nisi Ciceronis locus ex x. Philippica apertè insulam ostenderet, sic enim de Bruto ait; *At hunc ipsis ludorum diebus videbam in insula clarissimi adolescentis Luculli propinqui sui.* Et hanc, insulam Nesidem fuisse ad Atticum scribens declarat; *Bruto tuae litterae gratae erant, fui enim apud illum multas horas in Neside, cùm paulò antè tuas litteras accepissem.* Et epistola 3. eiusdem libri; *Haec ego conscendens è Pompeiano tribus actuariolis, decem scalmis Brutus erat in Neside, etiam nunc Neapoli Cassius.* Ecce tibi insulam, & in Luculli potestate. Nomē idipsum declarat, νῆσις enim paruam insulam significat.

Lib.16. ep.17

Lib.19. c.8. Plinius Nesidis asparagum laudat. Lucanus & Papinius
Lib.6. tetrum loco tribuunt aërem. Alter,

—— tali spiramine Nesis
Antraq. letiferi rabiem Typhonis anhelant.

Alter

Alter verò, ——— *indè malignum*
Aëra respirat pelago circumflua Nesis. Silu. 3.

Et Nesis, non Nessus, legendum. quid enim Centauro cum insula, cùm praecipuè Inarimem adiungat? Vicina loca adhuc coeli grauitate occupantur. Insula tamen excisis siluis, sub clemēti coelo hac aetate videtur posita. Quam siluam commemorat Statius,

Siluaq. quae fixam pelago Nesida coronat.

Quidam tamen in Itinerario,

Post hanc asparagis plenam Nesida videmus,
Pars haec Pausilypi quondam, maris insula nunc est.
Multos ibi seruat furtiua Cuniculus antra,
Antra Typhoneos quondam spirantia fumos,
Et circà Eumenidum nebuloso tristia luco.

Locum fabulae dedit Sannazarius,

Te quoque formosa captum Nesidis amore
Pausilype irato compellat ab aequore quaestu.

Pontanus dùm Nympham describit, maris in quo posita est proprietates narrat,

Illum Nisa tenet deserti ad littoris algam
Nigra genu, croceisq. genis & lumine glauco.

Parua quidem insula, mille & quingentorũ passuum ambitu, Amalphitanorum Ducum habitatione nobilis. Ab Alphonso Piccolomineo primo loco tribus millibus & quingentis aureis coëmpta, in qua tamen grandis pecunia, celebrandis conuiuijs consumpta est. A Piccolomineis ad Scyllacensium Principem, à quo ad Neapolitanam ciuitatem, indè a Conchanorũ Principem, mox iterum ad Neapolitanam ciuitatem lite licet cohorta. Portu Pauone qui ad meridiem vergit, Cuniculorum copia, Phasianorum olim volatu, & oleis, & vinea, & fructibus, & piscatione illustris. Omnibus nauigantibus ob tutissimam nauium stationem cognita. Arx in ea rotunda est, quae vndique prospecta, speculatrix tota illa ora colitur. Nec displiceret si

quis dixerit hanc insulam Graecorum aetate Nisaeam appellatam fuisse, cùm longè Megaris quoque insula extet, cùmq. Athenienses eius nominis Insulas inter se proximas plurimum fecerint.

EVPLOEA, parua quoque insula (scopulus potius) inter Tyrrheni maris insulas meruit annumerari. Et quoniam ibi reconditus sinus est, ex quo maris aestus, & vndarum tempestates detruduntur, Gaiolam dixere. Gratissimus nauigantibus recessus. Nobilissimus itidem aedificiorum vestigijs quae ciuitatem referunt, & omnem antiquitatis gloriam redolent. *Felix omen* locum appellauit

Lib. 2. Silu. Statius in siluis,

Indè vagis omen felix Euploea carinis

Et in Hercule Surrentino, *Numen*,

Et placidus Limon, Numenq. Euploea carinis.

Quae verba efficiunt vt credam, templum cuius aliquot ibi sunt ruinae, Euploeae numini marino fuisse dicatum. At verò Veneris Euploeae numen illud erat. Veneris enim aedem mari proximam Graeci venerabantur, veluti in Atticis scribit Pausanias, apud Gnidios praesertim, qui Venerem Doritidem, Acream, & Gnidiam colebant, & hanc ipsam ab ijsdem Gnidijs Euploeam appellatam affirmat, νεώτατον δὲ, ἣν Κνιδίαν οἱ πολλοὶ, Κνίδιοι δὲ αὐτοὶ καλοῦσιν Εὔπλοιαν.

Sannazarius Nympham facit,

—— totidem vitreis Euploea sub vndis
Seruat, adhuc plures Nesis mihi seruat Echinos.

Vitreas illas vndas, & algarum cõfertissimos hortos, manu tractare ne pigeat dùm praeternauigaueris.

VNDIQ.

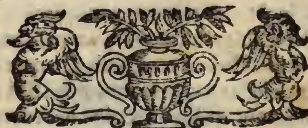
VNDIQVE PVTEOLOS GENTES conueniunt. Cap. XXXVI.

VOCARVNT tandem ad ſeſe Puteoli ex toto orbe ſummos viros, qui miraculorum inſigni admiratione irretiti, in poſteros deindè eos vidēdi cupiditatem profunderent. Quid ergò recenſebimus antè Imperium Annibalem (Athenienſes Duces antè ea tempora praetereo) quo cum Poena quoque nobilitas & Hiſpana confluxit? Quid in Imperio maximorum Principum habitationem, exterorum ad eos quotidiè praeclaras legationes? Graecorum Imperatorum acceſſus, quis enim aut Conſtantinum, aut Conſtantem ab eorum locorum aſpectu reuocaſſet? Gotthorum, Longobardorum Reges, Duces, Exarchos nobiliſſimos illos viros Patricios, qui in Italiam venientes Puteolos maximo deſiderio inuiſerunt? Cui nam ex Gallia aduentanti dùm Gallorum res in hoc Regno maximè florerent, aut ex Germania, cum Regni quoque faſces Imperatores obtinerent, Puteolanae non patuerunt rupes, antra, parietinae, Balnea, ſulphura, ignes? Quis in eius littoris non conſedit alga? ex ea arena non collegit, non oſculatus eſt, non ſeruauit Conchylia, lapillos, numiſmata? Vt tunc ſe beatum aliquis exiſtimauerit, cùm Puteolis in patriam rude aliquod eius loci monumentum portauerit. Adhuc Germanos, Gallos, Belgas coeteroſq. omnes inuitant, vt ſingulis diebus ſummi Proceres, & vulgus omne cum primùm Neapolitanas delicias guſtauerint, nihil ſibi antiquiùs faciundum exiſtiment quàm Puteolos accedere, terra mariq. colles, antiquitates, littora perluſtrare. Locupletantur eorum pecunia locorum indices qui venientium obſeruatores

uatores, aliquandò Neapoli quoque excipiunt. Plurimum conmoditatis afferunt hoſpicio; oppidumq. frequentiſſimum reddunt. Quantum vtilitatis allatum Gallorũ & Aragoneorum domicilio, Regia ibi ferè ſemper conſtituta? Quantum ex Neapolitanorum Proregum conſuetudine, qui nôn tantùm ex Hiſpania eò primùm appulere, ſed delicias poſteà ea ſibi elegerunt loca in quibus nunquam Petri è Toleto praecipuè hortis, aedibus, fontibus, ſtatuis, fama erit interitura? Quantum Eduardi Fortunati Badẽſis Marchionis aduẽtu, Griſtani Ducis Saxoniae anno 1592. Maximiliani Ducis Bauariae anno 93. Ioãnis Comitis Gourrenſis ex Scotia, anno 96. Auguſtoiunioris Ducis Lininburgenſis anno 1600. Bruni Comitis Mansfeltij, Ioannis Federici Ducis Virtenbergẽſis, Aloyſij Ducis Anheltenſis anno 1601. Philippi Iulij Ducis Pomeraniae anno 1602. Ioãnis Comitis de Nellau, Henrici Domini de Bohan Gallorum Regis nepotis, & Henrici Marchionis Boniuitenſis anno 1604. Quantum denique Vincentij Gonzagae Mantuanorum Ducis praeſentia, quem auguſtiſſimũ Principem inter Auguſtos Baianae obſtrepentes vndae, Puteolana ardentia compita ſalutarunt dùm Neapoli eſſet accipiendus? Magni ſanè Puteoli. Sed cum Vincentio Gonzaga, Puteolis nihil maius, cum Gabriele Zinano vidimus.

Finis Puteolanae Hiſtoriae.

ADDITIONES.

Pagina 20. Cum de Neptuno loquimur. adde. Hunc lapidem ibi reperimus.

D. M. M. VALERIVS. DEXTER. LIB. NEPTVNO. MANIPVLARIS. C. CALBISIVS. CEREALIS. IIII. DACI. COHERES.

Pag.45.in fine. Nicolaus de Ariano Puteolanus cum Capuae habitaret, primus in fluuio Castrimaris ad Vulturnum lintribus et scaphis Capuam versus nauigandi modum reperit; quamobrem à Ladislao Rege Consul donec viueret creatus est anno 1393.

Pag.49.vers.24. Arthemas nobili genere natus, in ipsa scilicet Puteol. ciuitate.

Pag.74.ver.32. Veteres scribebant vel stilis, vel calamis; quia autem σιδηροφορεῖν non licebat, & stilis, & calamis ad necem inferendam abutebantur. Sed illis frequentiùs. In historia Ecclesiastica & apud Prudentium multos martyres graphijs confossis animam Deo reddidisse legimus. Et apud Plutarchum in Gracchis perit Antyllus quidam, γραφείοις μεγάλοις κεντούμενος. Isidorus refert cautum aliquando Romae ne ferrea graphia quisquam haberet, sed ossea. Euagrius lib. 3. Stephanum Antiochiae Episcopum à pueris interemptum καλάμοις ἴσα δόρασιν ὀξυωθεῖσι.

Pag.81.ver.23. Angelus Episcopus Puteolanus, anno 1278.ex Archiuio S.Laurentij in Auersa vrbe.

Ibid.ver.14. Puteolanus & Cumanus Episcopi, interfuere consecrationi Ecclesiae S.Gregorij Neapoli, à Sergio Neapolitano Archiepiscopo celebratae anno 1187.

Pag.96.vers.10. De scropha tamen, sic Aurelius victor; Quippe meminerat Venerem sibi aliquando praedixisse (de Aenea loquitur) cùm in externo littore esurie compulsi, sacratasq. mensas inuasissent, illum condendae sedis fatalem locum fore. Scropham etiam iacentem; quam cùm è naui produxissent vt eam immolarent, & se ministrorum manibus eripuisset, recordatum Aeneam quod aliquando ei responsum esset, vrbi condendae quadrupedem futurã Ducem. affert auctores Caesarem lib. 1 et Lucatium lib. 2.

Pag.100.ver.30. Aurelius victor aliquorum refert opinionem, qui dixere Aeneam ab Euxinio sinu inter Misenum & Auernum comperisse Sibyllam mortalibus futura praecinere in oppido quod vocabatur Cimbarionis, ibiq. de statu fortunarum suarum sciscitatum, aditisquè fatis vetitum ne is cognitam in Italia sepeliret

Procbytam

Procbytam cognatione sibi coniunctam. Volcacium, & Acilium Pisonem affert auctores.

Pag.121.ver.13. Gilbertus Mompenserius ex Borbonica familia à Carolo VIII. Dux creatus est qui primum Regij exercitus agmen duceret. Cũ Rege Neapolitano Regno potiundo interfuit, ibiq. Vicarius relictus est. Post aliquot menses cùm Aragonei Regnum recuperassent, Mompenserius cum reliquis Gallis Baias profectus est, vbi aëris inclementia percitus Dux obijt. & ex Gallis qui ad quinque millia fuerãt, vix quingenti superfuere. Regni cupiditate ductus Ludouicus XII. anno 1501. Neapolim exercitum misit. inter coeteros, vnus ex Mompenserij filijs venit. Is Puteolos accedens vt Paternum sepulcrum inuiseret, summo dolore affectus, post multas lacrimas, mortuus in idem sepulcrum decidit. Guicciardinus lib.5.Hist.

Pag.128.ver.12. Sextus Aurelius Caesarem in Pontificalibus citat lib.1. Qui Misenum non gubernatorem sed tubicinem fuisse tradit, ideoq. Maronem vtramque opinionem sequutum dixisse,

——————— remumq. tubamq.

quamuis auctore Homero quidam afferant tubae vsum Troianis temporibus etiam tunc ignoratum. Misenon vrbem a Miseni sepulcro dictam.

Pag.136.vers.23. Maximus Episcopus Misenas in Concilio Romano sub Martino I. anno 650.

Ibid.ver.27. Concordius Episcopus Misenas in Concilio Romano sub Symmacho. Agnellus Episcopus Misenas subscripsit Epistolae synodali Agathonis Pontificis, hoc pacto; Agnellus Episcopus Ecclesiae Misenatae prouinciae Campaniae.

Pag.180.ver.17. Destructa Cumana ciuitate eius Ecclesia Neapolitanae cum omnibus iuribus fuit vnita, vt ex Actis Caroli I. qui singulis annis Neapolitano Archiepiscopo fructuum decimas quas Reges ex agro Cumano excipiebant, & ad Cumanam Ecclesiam anteà spectabant, exsolui iussit anno 1277. Ex Inuentario bonorum Ecclesiae Neapolitanae Regum iussu conscripto, cùm Alexander Carrafa Neap. Ecclesiae praeesset, haec leguntur; Item tenet idem Archiepiscopus in Cumis Ecclesiam Cumanam cum infrascriptis iuribus & possessionibus, &c. Inter suffraganeos Neapolitanae Ecclesiae Episcopos, Cumanus quoque numeratur. Prouinciale omnium Ecclesiarum, quod à libro Cancellariae Apostolicae deductum est; quod confirmat Antonius Monchiacenus Democares lib.3.c.15.de sacrif. Missae.

BALNEARVM
QVAE
NEAPOLI, PVTEOLIS, BAIIS,
Pithecusis extant, virtutes.

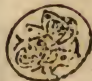
THERMARVM, ET BALNEARVM
apud antiquos structurae, vsus, ministeria.

Ad aegrorum commoda.

AD ILLVSTRISS. ET REVERENDISS.
Cardinalem
MONTELPARVM.

NEAPOLI,

Apud Constantinum Vitalem. MDCIV.

ILLVSTRISS. AC REVERENDISS.

GREGORIO PETROCHINO S. R. E. CARDINALI AMPLISS. PATRONO MAXIMO.

IVLIVS CAESAR CAPACIVS S.

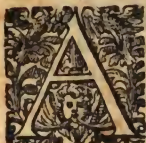
VTEOLANA regio (Princeps Illustrissime) naturae diuitijs affluens, balnearum, thermarumq. copia ex quibus veluti ex promptuario corporum salus elicitur, felicissima habenda est. Quod cùm Salernitani medici, vt fama percrebuit labefactarunt, vltimam Puteolanis iniuriam intulere. Ea tamen non toleranda, quòd scriptorũ inopia earum aquarum virtutes prorsus ignoramus. Vetus auctor scripsit aliqua vt ea tempora tulerant, quae visa sunt coeteris lumen praetulisse. Dicauit ea Franciscus Aretinus Pio II. Summo Pontifici, quae ab Ioanne Elisio medico Neapolitano fuerunt repetita, licet anteà Matthaeus de Plantimone Salernitanus de ijsdem scripserit. Multa adnotauit Ioannes Franciscus Lõbardus Neapolitanae Ecclesiae Canonicus in quo tùm linguarum, tùm disciplinarum lumina elucent. Addidit plura Baccius Romanus cuius laboribus cultiùs quã Romano-

manorũ opibus thermae ſunt exornatae. At verò ex ſcriptore ab Aretino in lucem reuocato quaſi ex capite à poſterioribus ſcriptoribus duos poetas, Alcadinũ Siculum, & Euſtaſium Materanum ſomniãdo deduxerunt, nunquam enim ea quae circumferuntur ab ijs ſcripta ſunt, ſed ab Ebolitano quodam (nõ Euboico) qui Federico Regi opus illud dicauerat, id quod apud me teſtatur manuſcriptus codex, quem Joannes Simeon Moccia totius antiquitatis arbiter, ex naufragio librorum Joannis Antonij Piſani celeberrimi noſtra aetate medici ſeruauit, & quem hoc libro typis mandandum curaui. Debent tamen aliquid Puteoli Michaeli Sauanarolae, Vgolino de Montecatino, & Mengo Fauentino aliquorum Jtaliae Principum medicis, qui pauca de eius loci balneis meminerunt, cũ coetera Jtaliae balnea illuſtrauerint. Debent mihi aliquid, qui cõfragoſas earum rupes virtutum memoria, antiquitatis nobilitate, variarum gentium vſu conatus ſum exornare. Tuo numini non balneas à quibus incolumitas te ſemper arceat, ſed hanc in tuam amplitudinem animi mei propenſionem dicare libuit, feruet enim vt in thermis amor in te meus & obſeruãtia, cuius neq; mors flammas reſtinguet. Dicare, inquam, me totum, liberos, domum libuit, vt ex tuae humanitatis candore hunc laudis fructum extorqueam, quòd abſens impenſa voluntate & memoria à me coli internoſcas. Vale Cardinalis ampliſſime, ſacri Senatus ſplendor, & Romanae exemplar Maieſtatis. Neap. Cal. Aug. 1604.

DE

DE BALNEIS LIBER.

SACRAE BALNEAE. Cap. I.

QVAM rerum omnium originem Thales existimauit, quòd veluti Heraclitus in ignem corpora resolui, sic in humorem ipse pronunciauit. In vulgus ea dimanauit opinio atque ità vt poeticè canerent,

Αριστον μὲν ὕδωρ

Optima quidem aqua

quae verba Pindarus praeter coeteros grandiloquus, veluti secretioris materiae titulum suo praeposuit poemati. *In Olymp.* Homerum quoq; ferè diuinum, aquas ideò plurimum alere cecinisse scribit Athenaeus. *Lib. 1.* Hinc maxima veterum in aquis superstitio. Si quis enim corpus aqua abluisset, peccatorum quoque lue ablutum arbitrabantur, quod expressit Euripides,

Θάλασσα κλύζει πάντα τ' ἀνθρώπων κακά

Abstergit mare omnes hominum culpas.

quapropter & ῥυπτικοῦ ὕδατος, *Aspergentis aquae*, arbitror Homerum meminisse. Paulatim tantùm creuit opinio, vt lauacris inprimis vti optimum & relligiosum iudicarēt. Nollem intermiscere quae Mystae in aquis creationis initio, *super quas Spiritus Domini ferebatur*, praedicarunt. Id quod aliae *Aquarum sacrarum mysteria.* traductiones patefecerunt quibus & *Fouere*, & *Incubare* Deum aquis, scripsere. Quod etiam ad Regenerationis lauacrum indè apud Christianos esse translatum nemo ambigit; quapropter flumen ex maceriae cauernis prorumpens, vberrimos latices in Caluarij fonte coegit, quibus Ecclesia irrigata, foecundas gloriae & maiestatis virtutes toto terrarum orbe diffudit. Atqui sacrarum rerum indagatores Hebraeorum mysteria quae ex aquis amanabant ostendere conati

conati ſunt in ampliſſimo illo Salomonis opere in quo Mare fuſile in rotundo labio quod x I I. boues ſuſtinebant, & poſteriora celantes, abſconditas rerum cauſas aperire videbantur. Hinc aquarum elogium in quas proiectus eſt Moyſes diuina myſteria accepturus. Hinc & Virgae ſymbolum quae ex petra aquarum fluenta elicuit; qua corporis ſitim ſedarunt, quemadmodum ſpiritus ſitim gentes erant ſedaturae. Et Dei viuentis aquarum fontes & putei, ex quibus quòd abdita multa dedicerint, aquarum celebritates promulgarunt. Quid putas ineſſe virtutis in vtre illo Agarico, in Ciſterna Dauidica, in Rachelis puteo? At verò procul eſte prophani; earum aquarum ſanctitas cum balneis non eſt inſerenda. Haec innuere ſacrae balneae coegerunt.

Lib. 3. eleg. x. Poetae ſacras quoque dixere. Tibullus,

Nunc autem ſacris Baiarum maxima lymphis.

Ariſtoteles ſua aetate celebre dictũ proponit, *Sacras balneas*; qui tamen quae ad diuinorum rationem ſpectant cùm non intelligeret, dixit ea de cauſa ſacras appellari, quòd in defluxu fluminum flãmas & ſulphura elambunt. Et Plutarchus in Problematibus admirari ſe ait aquas calidas naſci, non autem mirari frigidum fontem; quamobrem aliquid ſacrum continere videntur. Idemq. arbitrati ſunt qui ob calorem terreſtrem aquis inſitum, Vulcanias dixerunt. Neptuno item ſacras fecere aquas, Nymphiſq. & quae ſulphur olent Mephiti, quod numen marem alij & connexum Leucotoae veluti Veneri Adonis, aut Dianae Virbius, alij feminam faciunt, & Iunonem eſſe aſſerunt. quae quoniam Aër eſt, corruptionem aëris, Mephitim dicunt & putorem, quod aquae genus vbiq; Puteolis reperitur. Apollo Thermites à Syracuſanis adorabatur, & Strabo de Thermophylis loquens, Καὶ Θερμοπύλας (inquit) ἐστὶ γὰρ καὶ θερμὰ πλησίον ὕδατα τιμώμενα ὡς Ηρακλέους ἱερά; *Ac Thermophylae à calidis lauacris quae vicina ſunt, & Herculi ſacra habentur.* Albulas in Italia Iciae ſacras legimus, Veronenſes Iunoni, Cluſinas Aeſculapio, Lati-

Marginal notes: *Cur aquae ſacrae.* — *Aquae Vulcaniae.* — *Mephitis.* — *Lib. 9.*

Latinas Iuturnae, Auernas Plutoni, Cumanas Sibyllae.

Dicerem hanc aquarũ sanctitatem veteres Romanos esse veneratos quandò aquae calidae potus in coenis fuisse adhibitos docet Seneca; *Irascuntur boni viri pro suorum iniurijs; sed idem faciunt si calida non bene praebeatur, si vitrum fractum*, &c. & Martialis, *De ira. lib.1. cap.12.*

Caldam poscis aquam, sed nondum frigida venit,
Alget adhuc nudo clausa culina foco.

Sed praecipuè Paulus Iurisconsultus; *Nec multum refert inter cacabos & aënum quod suprà focum pendet. his aqua ad potandum calesit; in illis pulmentarium coquitur.* Doctissimus autem Varro lib. 4. scribit Calicem à caldo dici, quòd in eo calida puls apponebatur, & calidam eo bibebant. Plautus in Rudente Thermopolium appellare videtur cauponam in qua venibat calida. Et Caligula Cauponẽ interfecit quòd per dies funeris Drusillae calidam vendidisset. Quocircà voluptatis potum videtur innuere, idemq. confirmat Philo, qui aquam frigidam coeteris datam, calidam senioribus scribit. Et Tiberius, Biberius, Caldius, Mero dictus est, quòd aquae calidae potui nimis indulgeret. Qua de re plura collegit Lipsius in Electis. Hunc morem Iaponenses seruasse vidimus qui ad Gregorium XIII. Summum Pontificem Legati missi sunt, qui praeter voluptatem aliquid in ea superstitionis collocant. *Leg.18. de instr. & iust. leg.* *De vita theoretica.*

BALNEARVM VSVS. Cap. II.

BALNEARVM vsum vetustissimum videtur innuere Homerus, qui earum delicias Vlyssi proponit, *Lib.8. Odyss.*

Αἰεὶ δ' ἡμῖν τε φίλη κιθαρίς τε χοροί τε
Εἵματα, τ' ἐξημοιβὰ λοετρά τε θερμὰ, καὶ εὐναί;

Semper à nobis conuiuiumq. gratum, citharaq. choriq.
Vestesq. mutatoriae, & lauacra calida, & cubilia.

Et

Lib.18.Odyss. Et Penelope Eurynomen alloquitur,

Ευρυνόμη, μὴ ταῦτα παραύδα κηδομένη περ
χρῶτ' ἀπονίπτεσθαι, ϗ ἐπιχρίεσθαι ἀλοιφῇ,
Eurynome, non haec loquere dolens, licet
Corpusq. lauare, & vngere vnguento.

Lib.1. Hinc Agamemnonias legimus Thermas, & Achilleas apud Cassiodorum. Et voluptati deditam vitam Pheacum scribit Athenaeus, qui & Mercurium Calipsus domicilium ob hasce illecebras fuisse admiratum affirmat. Apud eundem Eurypilus vulnera fouet, & perfundit aqua calida, quae dolorem mitigat, & placat cruciatus, & quãuis apud illum τὸ λιαρὸν comperies, quod tepidam aquam significat, idem tamen est quod θερμὸν, calida. Putat quoque Athenaeus tepidam esse, ex qua vapor igneus, fumusq. feruens exhalat.

Thucidides à Laconibus vsum balnearũ initium habuisse scribit, qui primi post luctarũ puluerem lauari coeperunt, cùm anteà ad ludos Olympicos linteo amictu succincti, in luctam descenderent, & Romae post gladiatoria munera

Lib.1.Silu. obseruarunt. Et agonalibus laboribus vsui fuisse explicat Papinius,

—— *Neronea qui modo lotus in vnda*
Hic iterum sudare negat ——

Et Neronianae Thermae iuxtà Agonalem Circum erant. Ideo Thermarum amplitudinem cernimus post angustas illas & tenebricosas, quales ad Linternum Scipionis Africani Thermas describit Seneca ad Lucillum. Et Palaestrae ijs fuerunt adiunctae, veluti Neronianae Thermae ostendunt quae cum Theatro coniunguntur. Idq. deindè semper obseruatum, vt vbi Theatra, ibi quoque Thermae essent. Et dedicato Amphitheatro Vespasianus Thermas celeberrimas extruxit ad exercitationis commoditatem in ludis. Syris aliqui initium tribuunt, Medis alij, alij Aegyptijs, licet ad delicias quoque ab ijs balneas institutas constet,

ſtet, propterea quòd in Palaeſtina Balneas, Natatoria, Piſcinas, addo etiam conuiuia, coluerunt. Et Piſcinas ab Herode in Auguſti gratiam auguſtiſſimè conditas commemorat Ioſephus.

Quiſque tamen fuerit qui lauacra inuenit, eam poſteris opinionem reliquit, vt omnem curam omnemq. ornatum ijs adhibere voluerint, & Aedilitiae cognitionis erat Thermis conſulere, ne ſcilicet immundae eſſent, & ne nimis aeſtuarent. Tùm primis originibus cùm paucae eſſent Balneae & nullius cultus, vt loquitur Seneca, quid enim ornaretur res quadrantaria, à quadrante qui Balneatoribus dari ſolebat? & Romani rarò lauarent, & brachia & crura tantùm labore fatigati abluerent, & toti in Nundinis lauarent; & quamuis haec ſcribat Athenaeus, προσφάτως δὲ καὶ τὰ Βαλανεῖα παρῆκτε, τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἔνδον τῆς πόλεως ἐώντων εἶναι αὐτὰ; *Nuper quidem Balnea in vſum venerunt, quae principio inter Vrbis pomoeria aedificari non ſinebant;* & Antiphanem teſtem adducat, Epiſt. 86. Lib. 1.

Εἰς μακαρίαν τὸ λουθρὸς ὥς διεδίκέμε
Εφθὸν κομιδῇ πεποίηκ' ἀποκναίσειεν ἄν
Καὶ ὅς τις οὖν μου λαβόμενος, τοῦ δέρματος,
Οὕτω στερεὸν πρᾶγμα θερμὸν ἐσθ' ὕδωρ;
In rem malam aufer Balneas. Horum incendia
Sic elixarunt corporis mei cutem,
Vt vulſam quiuis poſſit abradere,
Adeò violenta res eſt aqua feruida,

Et Hermippum duo deteſtantem mala, inebriari, & calida lauari, quae virum probum nullo modo decent; poſt aliquot tamen aetates Balneas & Thermas quàm plurimas exaedificarunt puplicis, proprijs vſibus, magna mole & ſumptu, Alexandrino & Numidico marmore, latis ſpeculationibus, nobili coelatura & arte, quae plurimùm aduerſari videbantur obſcuris Balneis, & gregali tectorio inductis. Neque calidum videbatur antiquis niſi obſcurum. Nec vlla Romae regio erat quin priuatas publicaſq. Bal-

neas & Thermas contineret, vt ad octingentas P. Victor huiusmodi distribuerit.

Balneae & Thermae Romanae.

In prima regione Balineum Torquati, Vectij Bolani, Mamertini, Abascantiani, Antiochiani. Thermae, Seuerianae, Commodianae. Balineae priuatae l x x x i i. In secunda, Balineae priuatae. In tertia, Traiani Caesaris, Philippi Caesaris Balinea. Balineae priuatae l x x x. In quarta, Balineum Daphnidis. Balineae priuatae l x x v. In quinta, Lauacrum Agrippinae, Thermae Olympiades; Balineae priuatae l x x v. In sexta, Thermae Diocletianae, Constantinianae. Balinea Pauli. Balineae priuatae l x x v. In septima, Balineae priuatae l x x v. In octaua, Balineae priuatae l x v i. In nona, Thermae Adriani, Neronianae, Agrippae. In decima, Balineae priuatae x v i. In vndecima, Balineae priuatae x v. In duodecima, Thermae Antonianae. Balineae priuatae x l i i i i. In tertiadecima, Thermae Varianae. Balineae priuatae l x i i i i. In decimaquarta, Balineum Ampelidis, Priscillianae. Balineae priuatae l x x x v i.

Alibi x i i. Thermas scribit, Traiani, Titi, Agrippae, Syriacas, Commodianas, Seuerianas, Antonianas, Alexandrinas vel Neronianas, Diocletianas, Decianas, Constantinianas, Septimianas. De Titianis Iulius Capitolinus cùm maximum in Senatu loquentem inducit; *Quid enim opus est de restitutione templorum, de Basilicae ornatu, de Thermis Titianis, de exaedificatione Amphitheatri agere, cùm immineat Maximianus*, & quae sequuntur. De Antonini Caracallae Thermis sic Spartianus; *Opera Romae reliquit, Thermas nominis sui eximias, quarum cellam solearem Architecti negant posse vlla imitatione quae facta est fieri. Nam & ex aere vel cupro cancelli superpositi esse dicuntur quibus cameratio tota concredita est spacium, vt idipsum fieri negent potuisse docti Mechanici in vsu maximè Romanae plebis frequentatae*. De Gordia-

nis

nis, Iulius Capitolinus; *Opera Gordiani Romae nulla extant, praeter quaedam Nymphaea & Balneas.* Traianas commemorat lapis,

IVLIVS. FELIX. CAMPANIANAS. V. C. PRAEFECTVS. VRBI. AD. AVGENDAM THERMARVM. TRAIANARVM. GRATIAM CONLOCAVIT.

Constantinus suas aedificauerat, quas tamen ferè deperditas Petronius Perpenna restituit

PETRONIVS. PERPENNA. MAGNVS. QVADRATIANVS. V. C. ET. INL. PRAEF. VRB. CONSTANTINIANAS. THERMAS. LONGA. INCVRIA. ET ABOLENDAE. CIVILIS. VEL. POTIVS. FERALIS. CLADIS. VASTATIONE. VEHEMENTER ADFLICTAS. ITA. VT. AGNITIONEM. SVI. EX OMNI. PARTE. PERDITA. DESPERATIONEM CVNCTIS. REPARATIONIS. ADFERRENT. DEPVTATO. AB. AMPLISSIMO. ORDINE. PARVO SVMPTV. QVANTVM. PVBLICAE. PATIEBANTVR. ANGVSTIAE. AB EXTREMO. VINDICAVIT. OCCASV. ET. PROVISIONE. LARGISSIMA. IN. PRISTINAM. FACIEM. SPLENDOREMQ. RESTITVIT.

Alterum deindè Constantinum filium Rhenis Thermas ex Regio aerario desumpta pecunia liberaliter condidisse legimus in alio lapide,

IMP. CAESAR. FLAVIVS. CONSTANTINVS. MAX. AVG. SEMPITERN. DIVI. CONSTANTINI. AVG. F. TOTO. ORBE. VICTORIIS. SVIS. SEMPER AC. FELICITER. CELEBRANDVS. THERMAS FISCI. SVI. SVMPTV. A. FVNDAMENTIS. CAEPTAS. AC. PERACTAS. CIVITATI. SVAE. RHEMORVM. PRO. SOLITA. LIBERALITATE LARGITVS. EST.

Quam etiam liberalitatis speciem alij Romanorum Imperatores in huiusmodi operibus ostentarunt, nibilq. se Ro-

manis gratius facere arbitrati ſunt quàm his Thermarum delicijs eos irretire. Quapropter in Thermis Maximianis,

CONSTANTIVS. ET. MAXIMIANVS. INVICTI AVG. SEVERVS. ET. MAXIMIANVS. CAESS. THERMAS. ORNAVERVNT. AC. ROMANIS SVIS. DEDICAVER.

De Felicibus Thermis Diocletianis,quas omni cultu perfectas maximè laudauit antiquitas, multa leguntur in Romano lapide. Conſtantius quoque & Iulianus Spoletinis Thermas igne conſumptas ſua largitate conſtituere. Meminerunt etiam lapides Thermarum Philippi Imperatoris,

L. RVBRIVS. GETA. CVR. P. CCC. XXIII.
D. N. PHILIPPI. AVG. THERM. . . . .

Multos quoque priuatas Balineas gratis aedificaſſe ſcimus, & pecuniam ad eam rem legaſſe. At quidem tantum abeſt vt Roma Balneis carere potuerit, vt Alexander Seuerus eas omnibus Romanis regionibus addixerit quae non habebant, vt ſcribit Lãpridius. Quare plures Balneas quàm priuata aedificia Romae conſpicies. Vt autem Victorem intelligamus, ſcito, veteres Balïneum & Balineas, Balneum & Balneas dixiſſe. At Balineum & Balneum, publicum lauacrum aliquod; Balineas & Balneas priuata ſignificare. Balnea praetereà dici in quibus lauamur; Thermas verò ſiccas quaſdam cryptas (vt in littore Baiano) calidi aëris plenas, nam θερμὴ calorem ſignificat, cùm Balineum dicatur ἀπὸ τῶν βαλάνων, à glandiũ corticibus; vel ἀπὸ τοῦ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, quia curas repellunt. Et in Thermis calor ſufficit, in Balneo etiam lauacrum includitur, licet Laconicum Balneum dicamus in quo ſolùm ſudabant.

IM-

IMPERATORVM LVXVS IN Balneis. Cap. III.

NERONEM inusitatae luxuriae & sumptuum fuisse indè arguit Eutropius, quòd exemplo C. Caligulae in calidis vnguentis loco calidarum aquarum lauaret, ἐνελούετο μὲν γὰρ μύροις θερμοῖς μὲν ἀντὶ θερμῶν ὑδάτων; tantumq. honoris Balneis tribuit, vt exilio mulctauerit Cecinam Tuscum qui lauisset in Balneo quod sibi venturo Alexandriam paratum fuerat. De Caligula, Suetonius ait, nepotinis sumptibus omnium prodigorum ingenia superasse, commentum nouum Balneorum vsum, & portentissima genera ciborum. Idem auctor Balineas Neronis marinis & Albulis fluẽtes aquis in domo illa aurea commemorat, quibus etiam Augustus (raró tamen) vsus fuerat, de quo his verbis scribit; *Infirmitatem magnã cura tuebatur, inprimis lauãdi raritate. Vngebatur enim saepius, sudabat ad flammam deindè perfundebatur egelida aqua, vel Sole multo calefacta. At quoties neruorum causa marinis Albulisq. calidis vtẽdum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo, Duretam, vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.* Apud Dionem, cùm Augustus Cõsul esset cum Calpurnio Pisone, morbo tàm graui decubuit, vt nulla salutis spes adesset. Antonius Musa medicus, quòd nihil Augustus eorum quae maximè ad valetudinem opus essent posset facere, lauacris frigidis, & frigidis potionibus sanitati eum restituit. Quamobrem praeter pecuniam & statuam ex aere propè signum Aesculapij, annuli quoque vsum accepit cùm esset libertus, idemq. omnibus medicis concessit. Albulae quidem in Tiburtino agro sunt, sed natura calidae, nam sulphureae. Martialis,

Neronis vsus in balneis. *C. Caligula.* *Augustus.* *Lib. 53.* *Antonius Musa.* *Medici annulum accipiunt.* *Albulae aquae.* *Lib. 1. epig. 13*

Itur ad Herculei gelidas qua Tiburis arces

Canaq. ſulphureis Albula fumat aquis.

Lib. 1. Silu. 3. & Statius, *Illic ſulphureos cupit Albula mergere crines.*

Et Albulis itá vtebatur calidis Auguſtus, vt Tibure adueƈtas in Balneis Romae calefaceret. De marino balneo, Lib. 3. c. 6. haec Plinius; *Medendi modus idem & marinis erit quae calefiunt ad neruorum dolores. Ferruminant & fracturas, oſſaq. contuſa, item corpora ſiccant. Qua de cauſa frigido mari vtuntur.*

Agrippa. Agrippam, ſcribit Dio, Balnea gratis per annum viris mulieribuſq. cõceſſiſſe, & praedia ad hoc Auguſto tribuiſſe, & vt populo placeret, clxx. Balnea ſiue lacus in prouinciarum formam Romae gratuita praebuiſſe, in quibus & ſi calida priùs abluerẽt, poſteà vt à Balneis corpora multa frigida ſtringerent conſtituit, nec priùs vngi quàm lauiſſent. Traianus. Traianus moribus conſulens ediƈto prohibuit ne ijſdem locis viri cum mulieribus lauarent ſimul. Xiphilinus in Adriano, Καὶ γὰρ λούεσθαι χωρὶς ἀλλήλων αὐτοῖς προσέταξεν Et Spartianus, *Lauacra pro ſexibus ſeparauit*, Dixerat Martialis, Lib. 7. epig. 34.

Sed nudi tecum iuueneſq. ſeneſq. lauamur.

Idem Adrianus, antè oƈtauam, niſi valetudine laboraret, publicis Balneis admiſit, tempuſq. lauandi à meridie ad veſperam deſtinauit quo tẽpore proſtare meretricibus permiſſum. Obijciebatur aliquandò quòd publicè cum amicis Iulius Caeſar. lauaret. Iulium Caeſarem eandem horam prioribus ſaeculis ſeruaſſe, obſeruauit Hieronymus Mercurialis, ex Cicerone Lib. 13. ep. vltima. qui haec ſcribit; *Ille tertijs Saturnalibus apud Philippum ad horam ſeptimam, nec quemquam admiſit, rationes opinor cum Balbo; indè ambulauit in littore, poſt horam oƈtauam in Balneum.* Veſpaſianus. Titus Veſpaſianus plerumque in Thermis admixta plebe lauauit. Alexander Seuerus. Alexander Seuerus Balnea mixta exhiberi prohibuit, quod antè prohibitum Heliogabalus permiſerat, Heliogabalus qui nunquam in piſcinis lauabat, niſi croco & vnguentis eſſent infeƈtae. Idem Thermis & ſuis, & veterum frequenter cum populo vſus eſt, & aeſtate maximè, balneari veſte ad palatium reuertens. Hoc tantùm habebat Imperatorium, quòd lacernam coccineam accipiebat. Idem addidit

didit oleum luminibus Thermarum, cùm priùs non antè auroram paterent, & antè Solis occasum clauderentur. Subdit Lampridius; *Opera veterum Principum instaurauit, ipse noua multa constituit. In his, Thermas nominis sui iuxtà eas quae Neronianae fuerunt, aqua inducta quae Alexandrina nunc dicitur. Post lectionem operam Palestrae aut Sphaeristerio, aut cursui, aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque indè vnctus lauabatur, ità vt caldarijs vel nunquam, vel rarò, piscina semper vteretur, in eaq. propè vna hora maneret. Egressus Balneis, mulsum lactis & panis sumebat, oua, deindè mulsum. Atq; bis refectus aliquandò prandium inibat, aliquandò cibum vsque ad caenam differebat.* Heliogabalus Balneas multis locis fecit, ac semel lauit, statimq. destruxit ne ex vsu Balneas haberet. Semper in ijs cum mulieribus fuit, ità vt ipse eas psilothro (vnguentum depilatorium id erat) curaret. Antoninus Pius, Balneum quo vsus fuerat sine mercede populo exhibuit, vt scribit Iulius Capitolinus. Tacitus Imperator apud Vopiscum, Balneis rarò vsus est, idemq. validior fuit in senectute. Idem Thermas omnes antè lucernam claudi iussit, ne quid per noctem seditionis oriretur. Carinus ita frigidis vsus est, vt solent esse cellae suppositoriae, frigidarijs semper niualibus. Cùmq. hyemis tempore ad quēdam locum venisset in quo fons erat aqua pertepida (vt anni tempus ferre solet) eaq. in piscina vsus esset, dixisse Balneatoribus fertur, *Aquam mihi muliebrem praeparatis.* In Plutarcho legimus antiquiores mollibus & moderatè calidis Balneis vsos vt Alexāder in lauacro etiam febriens, & Galatarum mulieres pultis ollas ferentes vnà cū pueris lauarentur, & manducarent. Romanorum posteà tempestate maximè calidae in pretio habitae fuerunt, quales Neronianae. Martialis, *Lib. 3.*

Psilothrum. *Antoninus.* *Tacitus.* *Carinus.*

Si temperare Balneum cupis feruens
Faustinae, quod vix Iulianus intraret,
Roga lauetur rhetorem Sabineum,
Neronianas is refrigerat Thermas,

tanta is rhetor verborum & sententiarum frigiditate scatebat,

Galienus. bat, vt calidissimas Balneas potuisset frigidas reddere. Galieni aetate vsqueadeò calidae non fuerunt. *Constantius.* Malè Cõstantius Balneis vsus est, qui obtento totius Romani Imperij regimine, Crispum filium necari iussit, & Faustam vxorem in Balneas ardentes coniecit. Malè Getae hostes, qui eius Imperatoris partes sequutos in Balneo caenantes percusserunt. *Caracalla.* Thermas Caracallae dici Antonianas scribit Spartianus, & in vsu Romanae plebis frequentatas. *Commodus.* Commodus tanto studio Balneas prosequutus est, vt septies atque octies singulis diebus lauaret, *Gordianus. Gallienus.* quod de Gordiano & Gallieno proditum est, qui aestate quinquies, hieme bis in die lauabat. At Commodus cùm vel Balneis vel epulis operam *Lib. 1.* daret (inquit Herodianus) nullum habebat praestitutum quieti tempus, οὐδένα καιρὸν εἶχεν εἰς ἀνάπαυσιν ὡρισμένον.

Diuersarum gentium ritus.

Carthaginenses. Carthaginenses distinctas inter plebeios & patricios Balneas habuerunt. *Graeci.* Graecis nulla distinctio, sed promiscui lauabant. Coeterùm tanta cuiusque hominum generis multitudo aliquandò in Balneas diuertebat, vt Balneatores iniectis carbonibus, grauis odoris odio pertaesos fugarent. *Germani.* Germani lauabant in fluminibus, quare natandi peritissimos fuisse scribit Herodianus. *Lib. 4. belli Gallici.* Caesar verò de Sueuis; *Atq; in eam se consuetudinem adduxerunt vt locis frigidissimis, neque vestitus praeter pellis habebant (quarum propter exiguitatem magna est pars corporis aperta) & lauentur in fluminibus. Si quandò tamen lauarent Balneis, calida abluebantur, & vescebantur lauti.* *Aethiopes.* Aethiopes Macrobij fonte abluebantur, de quibus sic Herodotus in Thalia; θῶυμα δὲ ποιευμένων τῶν κατασκόπων περὶ τῶν ἐτέων, ἐπὶ κρήνην σφι ἡγήσασθαι, ἀπ' ἧς λουόμενοι λιπαρώτεροι ἐγίνοντο, κατάπερ εἰ ἐλαίῳ. ὄζειν δὲ ἀπ' αὐτῆς ὡσεὶ ἴων; *Et cùm exploratores de numero annorum mirarentur, ad fontem quendam eos adduxit in quo loti efficiuntur perindè atq; oleo inuncti, violam olentes.* Macrobium fontem appellat, quoniam longaeuos lauantes efficit. *Lib. 3. Celtiberi.* Celtiberos narrat Strabo lotio diù seruato in Balneis lauasse

lauasse, & dentes ac gingiuas pumicasse. Aegyptiorum Sacerdotes interdiù ter, noctu bis frigida lauari, scribit Herodotus, & Dardanis & Illyrijs ter solùm lauare permissum, natali die, in nuptijs, & in obitu. Lusitanos, ait Strabo, ad Durium amnem incolentes, Laconica vsos vitae ratione, bis vnguento vtentes, & candentibus lapidibus calefacientes, & frigida lauantes. Spartanis lauari calida vetitum, quòd Apollonius Tyanaeus senectam hominum Balneas appellauerit. Philostratus in eius vita addidit Antiochenses in Balneis inclusos vitijs maximis indulgere solitos. Scythas, scribit Herodotus, nullo fonte lauasse, sed vxoribus aquam fundentibus, cupresso & cedro corpora confricasse. Thuris quoque ligno perfrictum corpus, cum intumuisset, medicamentis oblinire, scribit Ioannes Bohemus. Assyrij apud Strabonem, lauantur manè priusquàm aliquid attingant. At post coitum, & in morte praecipuè; vnguntur etiam Sesamo. Quinquies in die Sarraceni omnes orationibus vacant faciebus ad meridiem versis. Antequàm tamen id faciant, perfectissimam corporis mundiciem habere coguntur; anum, aures, os, brachia, nares, oculos, capillos, pedes lauare, praesertim post coitum & egestionem, nisi aegrotauerint, vel in itinere fuerint. Quod si aqua defuerit (id quod raro contingere poterit nam in omnibus ciuitatibus paratas ad hoc habent Balneas) pulueres mundae & recentis terrae adiumento perficiunt. Antè ablutionem cum nullo colloquuntur, & à nullo videri se aliquandò permittunt.

Aegyptij. *Dardani.* *Lusitani.* *Spartani.* *Antiochenses.* *Lib 4.* *Scythae.* *Lib. de morib. gent.* *Assyrij.* *Sarraceni.*

OPEROSA BALNEORVM Structura. Cap. IIII.

LAVDAT Scipionis Africani mores Seneca quòd in eius villa ad Linternũ Balneolum reperit, in quo eximij viri gloria elucebat. Angustum illud erat & tenebricosum. Non pacata lauabatur aqua, sed saepè turbida, & cùm plueret vehementiùs penè lutulenta. Nec illud lotioni aliquid afferebat incommodi, proptereaquòd sudorem non vnguẽtum, & corpus rusticis laboribus fessum cupiebat abstergere. Quòd si quis illum appellauerit immundissimum nam coeno potius lauari videbatur; dicat etiam tantum virum, militiam, labores, triumphos, non incestuosum, ebriumq. aut pastillos oluisse. Erat inter vnguenta Caligula; at inter scortorum sordes hircum & libidinis fetorem olebat. Inter picturas Tiberius; at Spintriarum famosa luxuria verè caprineus. Ne Hostij portensosos concubitus, cum specillis adijciam.

Scipionis lauacrum.

Antiquae Balneae.

Rustico erant opere apud antiquos exstructae Balneae, cùm esset bona illa antiquitas nullo cultu cõtenta, vt etiam fides sine vllo fuco omnibus pulcherrima obijceretur, & laudis plurimum habebat is cui dicebat Plautus,

Vir antiqua fide ———

Balnearum luxus.

Coeperunt deindè parietes magnis & pretiosis orbibus fulgere, & marmora Alexandrina (sic Seneca loquitur) Numidicis crustis distingui, & variata picturae circumlitione contegi, in quibus obscoenae histrionum personae, & lubrici palaestritae, & lasciuae pugilum inuolutiones. Quantum praetereà, ait, statuarum, quantum columnarum est nihil sustinẽtium (videntur Romae in Thermis adhuc immanes columnae) sed in ornamẽtum positarum impensae

pensae causa ? Quantum aquarum per gradus cum fragore labentium ? Et illud maximè detestari videtur, quòd eò deliciarum peruentum fuerit, vt nisi gemmas homines calcare noluerint. Sidonius Apollinaris ad Domicium idem ferè his verbis, rusticam suam domum describens; *Iam si marmora inquiras, non illic quidem Paros, Charystos, Proconissos, Phryges, Numidae, Spartiatae, rupium variatarum posuere crustas; neque per scopulos Aethiopicos & abrupta purpurea gemino fucata Conchylio sparsa mihi saxa furfurem metiuntur.* Ep.2. lib.2.

Cùm superiùs dixisset; *Non hic per nudam pictorum corporum pulchritudinem turpis prostrat historia, quae sicut ornat artem, sic deuenustat artificem.* Nihil enim sceleratiùs excogitare inter alia potuerunt quàm varia illa Elephantidis impurissimi scriptoris simulacra, quibus Tiberius impurissimus in secessu Caprearum delectabatur. Sidonij tamen & Senecae descriptio, eadem cum Statij descriptione videtur esse quae ad Neapolitanum Balneum valdè superbum pertinet, Silu. lib.3.

Vna tamen cunctis procul eminet vna Diaetis
Quae tibi Parthenopem directa limite ponti
Ingerit. hic Grais penitus desectu metallis
Saxa, quod Eoae respergit vena Syenes,
Synade quod moesta Phrygiae fodere secures
Per Cybeles lugentis agros, vbi marmore picto
Candida purpureo distinguitur areagyro.

& quae sequuntur.

Accedit ad Balneorum structuram opus illud ab Antonino Caracalla excogitatũ qui Thermas nominis sui eximias quas suprà cõmemorauimus, aedificauit quarũ cellam Solarem Architecti negabãt posse vlla imitatione fieri. Accedunt & spacia Thermarum amplissima, vt quasdam vndecies millies pedum tota area cõtinuisse affirmet Leo Baptista in libris de Architectura; praeter membra quae centum habuisse partitiones in Diocletianis, patet. Vt erò antiquorum modestiam cognoscamus, per rimas tantùm Balneae solem diemq. admittebant, vt idem Seneca de eadem

Scipionis Balnea; *Rimae magis quàm fenestrae fuerunt, muro lapideo exsectae, vt sine iniuria munimenti lumen admitterent.* Factum posteà vt intrà Conclaue succensum (idem quod quod Hypocaustum) solidus dies, & abundantia lucis inclusae, verecundos quosque compellat se aliquid plus putare quàm nudos, ait Sidonius. Ideò Blattaria vocabantur Balnea quae totius diei Solem fenestris amplissimis non reciperent, & nisi ex Solio lauãtes agros & maria prospicerent. Blattae siquidem, Lucifugae Virgilio & Columellae, quae in Balneis largiter proueniunt. Plinius. *E contrario tenebrarum alumna Blattis vita. lucem eae fugiunt, in Balneis maximè humido vapore prognatae.* At Plinius nepos; *Quid Balneum illud, quod plurimus Sol implet, & circumit?* In triclinijs enim coeterisq. Conclauibus maximus erat vsus luminum. Statius de Balneo Etrusci,

Lib.3 Greg.
Lib.9.c.7.
Lib.11.c.28.
Lib.1.ep.3.

Multos vbique dies, radijs vbi culmina totis
Perforat, atque alio Sol improbus vritur aestu.

Per ampla igitur specularia, & per cameras vitro absconditur (vt Seneca verbis vtar) solidus dies, atq; ità vt vel nubilo die Solis vicem redderet Hypocaustum, addita luce quae ex flammis Balnearibus emicabat.

Solia.

At nec Solia expetebantur in Balneis, quandò sufficere videbantur viuo sedilia saxo, antiquae simplicitatis symbolum apud summum Poetarum. Tùm apud posteros nullius pretij ea fuissent, nisi ex Solio omnia prospicerentur. Sella haec erat balnearis de qua Coelius Aurelianus, & Paulus Iurisconsultus. Festus Alueum appellat. Glossae veteres, ἔμβασιν. Cùmq. esset dimidiati rotundi forma, Hemisphaerium dicitur Vittruuio. Aliae Sellae erant in Sigmate, & tot erant quot sigma (quae mensa erat) capere poterant, quam sic describit Ditmarus lib.4. Chronic. *Solus ad mensam quasi semicirculũ factam, loco coeteris eminentiore sediba*

Lib.1. cap.1. tardar. pass.
3.sent. tit.7.
Sella.
Sigma.

sedebat. Capiebat autem Sigma septem vel octo. Martialis, *Lib. 14. epig. 87.*

Septem Sigma capit ———

& alibi, *Accipe lunata scriptum testudine Sigma*

Octo capit ———

Alterius generis Sellam his verbis describit Cassiodorus; *Lib. 2. ep. 39.* *Hic desuper Sella composita, quae humanis necessitatibus in obsidis speciem perforatur, aegros suscipit interno humore defluentes. Vbi dùm fessi nimio languore consederint, vaporis illius delectatione recreati, & lassa viscera reficiunt, & humores noxia infusione laxatos vitali ariditate constringunt; vt quasi aliquo desiderabili cibo refecti, valentiores queant protinus inueniri.* Quibus non tantum ad voluptatem paratas Balneas, sed etiam ad medicamenta cognoscimus.

Partes.

Balnearum distributiones, cum ipsa simul magnificentia, sic proponunt Plinius secundus, & Sidonius Apollinaris. Alter, *Sed antè Piscina quae fenestris seruit ac subiacet, strepitu visuq. iucunda. Nam ex edito desiliens aqua, suscepta marmora albescit. In cubiculum hieme tepidissimum quia primo Sole perfunditur. Cohaeret Hypocauston, & si dies nubilus, immisso vapore Solis vicem supplet. Indè Apodyterium Balnei laxum, & hilare, excipit cella frigidaria, in qua Baptisterium amplum atque opacum. Si natare latiùs aut tepipiùs velis, in area piscina est in proximo puteus, ex quo possis rursus abstergi si poeniteat teporis. Frigidariae cellae connectitur media cui Sol benignissimè praestò est, Caldaria magis, prominet enim. In hac tres descensiones, due in Sole, tertia à Sole longiùs, non longiùs à luce Apodyterio suppositum est Sphaeristerium, quod plura genera exercitationis pluresq. circulos capit. Non procul à Balineo scalae, quae in Cryptoporticum ferunt prius ad Diaetas tres. Harum alia areolae illi in qua Platani quatuor, alia prato, alia vineis imminet, diuersasq. coeli partes ac prospectus habet.*

Alter verò ad Domitium; *Epist. 2. lib. 2.* *Balneum ab Africo radicibus numerosae rupis adhaerescit, & si caedua per iugum silua truncetur, in ora fornacis lapsu velut spontaneo deciduis struibus impingitur. Hinc aquarum surgit cella coctilium, quae consequenti vnguentariae spacij parilitate conquadrat, excepto Solis capacis hemyciclo,*

micyclo, vbi & vis feruentis vndae per parietem foraminatum fluxilis plumbi meatibus implicita singultat. Intrà Conclaue succensum, solidus dies. Hinc frigidaria dilatatur quae piscinas publicis operibus extructas non impudenter aemulatur. Primum tecti apice in conum cacuminato, cùm ab angulis quadrifariam concurrentia dorsa cistarum, tegulis interiacentibus imbricarentur, ipsa verò conuenientibus mensuris exactissima speciositate quadratur, ità vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possit recipere sellas, quot Sigma personas, fenestras è regione conditor binas confinio camerae pendentis admouit, vt suscipientium vsui fabrefactum lacunar aperiret.

Succendebatur Conclaue Sidonio, Hypocaustum Plinio coeterisq. Fornaculam appellamus. Καίειν enim incendere est; cuius vapor, & vasaria superimposita, & locum ad sudationem calefaciebant, Eius os, Praefurnium. Tres deindè Cellae, Calidaria (*calidarum cella coctilium* Sidonio.) Tepidaria quae & Vnguentaria, & quae altercatione Epicteti, Tepidaria Vnctuaria dicitur, Plinio Vnctorium, & Frigidaria quam piscinalem cellam nominat Apollinaris in carminibus, & Piscinam Plinius, quae vt Palladius docet in aestiuis Balneis lumen à Septẽtrione accipiat, & in Hiemalibus à meridie; Milliarium quoq; dicitur μιλιάριον Graecis, maximi aheni instar, ac testudinata ad circinum à mille librarum capacitate, Vas in quo seruabatur aqua. Galenus eas partes quatuor enumetat, Calidarium, calidam lauationem quam λοῦτρον vocat, Frigidam lauationem, & quartam in qua sudores detergerẽtur. In Frigidario aquae nullius mentio fit, quae in Frigida lauatione seruabatur. Neq; in Calidario (quod à Vitruuio & Celso Laconicum dicitur) aqua continebatur; sed erat ad prouocandum sudorem institutũ, quare Calida Sudatio à nonnullis ea cella, à Cicerone & Celso, Assa nuncupatur. Clibanum quoq; concamerata sudatio haec erat, fornaculam habens, κλίβανον Graeci, κρίβανον Attici dicunt. Calidariũ πυριατήριον Graeci dicunt. Tepidarium, βαπτιστήριον. Huiusmodi autem fiebat calida; *Vbi & vis feruentis vndae per parietem foraminatum flexilis*

Calidarium. *Tepidarium.* *Frigidarium.* *Lib. 10. Methodi.* *Laconicum.* *Assa.*

flexilis plumbi meatibus &c. Sidonius. At Seneca; *Et impressos parietibus tubos, qui ima simul, & summa fouerent aequiter.* Epist. 90.
Idemq. ad eam rem efficiendam scribit vti solitos Draconibus, Milliarijs, & quamplurimis formis in quibus aere tenui fistulas statuebant per decliuè circumdatas, vt saepè eundem ignem ambiens aqua per tantum flueret spacij, quantum efficiendo calori satis esset. Frigidam ità intrare; effluere calidam. Laconicus sudor in Vaporario eliciebatur, quod exactè describit Vitruuius, qui Laconici curuaturam ad circinum extruxit. De eo sic Dio inter Agrippae opera, τοῦτο δὲ τὸ πυραστήριον τὸ Λακωνικὸν κατεσκεύασε; *Sudatorium Laconicum fecit*. Idemq. Balneum idem auctor γυμνάσιον appellat, nam Lacedemonij nudari corpora, & inungi oleo praecipuè videbantur. Et quoniam vapore exhausti, mox peruncti frigida more Lacedemoniorum lauabantur, Laconicum est dictum. Martialis ad Oppianum,

Ritus si placeant tibi Laconum
Contentus potes ariolo vapore
Cruda Virgine, Martiaq. mergi.

Alcibiadem in ea re Plutarchus damnat. Apodyterium, pro exercitatoribus spoliandis communis locus, qui cum Laconico coniunctus erat. Apodyterium & Tepidarium idem esse aliqui arbitrantur. In Sphaeristerio, plura exercitationum genera, vbi sacella aequis vndique spacijs statuarum. Per Platanones patebat aditus ad natationem. Xysti ex Platanis, id nominis addiderunt. Ibidem, Palaestrae, Porticus, Ephebea, Atria, Diaetae sic dictae quòd in ijs per diem edebatur, ait Varro; apud Iurisconsultos, habitationes amoenitatis causa in hortis exaedificatae. Diaetas tamen Hypocaustas dicebant ad aliarum differentiam, quibus hieme vtebantur. Quis numeret Corycea, Conisteria, Stadia, Theatridia & coetera id genus? adeas Andream Baccium, & Hieronymum Mercurialem. In Labro tamen quod sibi parari scribit ad vxorem Cicero lauabantur.

Apodyterium
Sphaeristerii
Platanones.
Diaetae.
Labrum.

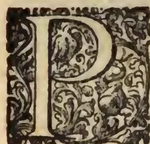
bantur. Pila quoque dicebatur, cuiusmodi Romae in Pantheo. Zethae, loca in aedibus erant ad omnem animi corporisq. voluptatem. Plinius iunior. *In capite Xysti deinceps Cryptoporticus horti Zeta est. Amores mei. reuera amores ipse posui. In hac Heliocaminus quidam, alia Xystum, alia mare, vtraque Solis, cubiculum autem valuis, Cryptoporticum fenestra prospicit, mare contrà parietem medium Zeta per quam eleganter recedit.* Idemq. alia epistola, *Contrà medium ferè porticum Zeta parum recedit. Cingit areolam quae quatuor platanis inumbratur. Inter has marmoreo labro aquae exundat circumiectasq. platanos, & subiecta platanis leni aspergine fouet. Est in hac Zeta dormitorium quod die clamorem somniumq excludit.* Et cùm idem auctor in descriptione villae Laurētianae laudet Balnei cellam frigidariam, duo Baptisteria, Vnctuarium, Hypocaustum, Piscinam calidam, Zetas, Heliocaminum, & Stibaidum, hoc sanè non praetermittemus. Est siquidem amoenitate vallatus locus, quem candido marmore Vite protegi idem scribit, & Vitem quatuor columellas Caristias subire, dùm è Stibadio aqua velut expressa cubantium pondere syphunculis effluebat. Cauato lapide suscipi, gracili marmore contineri, atque ità occultè temperari, vt implerit, nec redundarit. Στιβάδιον Graecis torulus ex herbis. & στιβαδοποιεῖν, ex gramine sibi lectum comparare. Quid igitur Balneis nobilius, magnificentius, voluptuosius? Nec ostia Balneorum praetereunda. Tertullianus libro de Idolatria, ostiorum Deos recensens, Cardeam à cardinibus, Forculum à foribus, Limentinum à Limine, Ianum à Ianua, & Apollinem θυραῖον, & Antelios daemones, ostiorum praesides, Balneorum quoque ostia adorari scribit, idemq. insculptos Genios & Lares.

Zethae.

Stibadium.

Balneorum ostia.

BALNEARVM MINISTERIA. Cap. V.

PSYCHROLVTES vocabatur qui frigida corpus abluebat. Seneca; *Ab hac fatigatione magis quàm exercitatione in frigidam descendi. Hoc apud me vocatur parum calida. Ille tantus Psychrolutes qui Calendis Ianuarijs in Eurypum saltabam, qui in anno nouo quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, suspicabar in Virginem desilire, primùm ad Tiberim transtuli castra, deindè ad hoc solium, quod cùm fortissimus sum, & omnia bona fide fiunt, Sol temperat. Non mihi multum ad Balneum superest.* *Psychrolutes.* *Epist.83.*

FORNACATOR, Paulo Iurisconsulto, qui fornacem succendebat, cuius os Praefurnium Catoni. De fornace Vitruuius, Palladius, Constantinus & Sidonius. MANCIPIA lignorum, qui lignorum in thermas subuectionem curabant. In Codice Theodosiano, *Mancipia quae populo R. lauacris inseruiũt.* Et Symmachus lib.1.ep.13. *Quae vrenda lauacris ligna comportant.* Et ne lignorum strues ad eum vsum congesta subriperetur Praefectus Vrbis curabat. Quod ad ciuitatis gratiam acquirendam proponit Cassiodorus, *Si exhibitio salubriter accensa Thermarum rapinarum ardoribus non tepescat.* Dendrophoros hos diximus in Corporibus Puteolanis. ALIPTES, vnctor apud Coelium Aurelianum. Alipta, Ciceroni. PILICREPVS, qui pilas pice illitas in Vaporarium conijciebat vt incalesceret. In Isidori Glossis, Pilicrepus, Piliarius, Alipillus, qui alas depilabat. Papinius de Balneo Etrusci, *Fornacator.* *Lib.5.c.11.* *Lib.1.tit.40.* *Lib.2.c.3.* *Mancipia.* *Lib.6.ep.4.*

Quid nunc strata solo referam tabulata, crepantis
Auditura pilas vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt Hypocausta vaporem?

AQVARII, qui aquam spargebant lauantium corporibus. Aquam argenteis Epistomijs saepè effundebant.

SVPPILONES, qui Strigilibus corpora distringebāt. AMPVLLA olearia, in qua oleum seruabatur quo se lauantes vngebant. Sic eam describit Apuleius, *Qui magno in coetu praedicauit, fabricatum semet sibi ampullam quoq; oleariam quam gestabat, lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate*. GVTTVM, vel AMPVLLAM, ex osse Monocerotis habebant Imperatores, cùm alij haberent è vitro, vel bubali cornu. Fundebant ex his olea Roseum, Liliacenum, Crocinum, & vnguenta Myrrhinum, Gleacinum, Nardinum vel Spicarum, quod ad luxuriam potius quàm ad vtilitatem erat accommodatum. E floribus Populi, & oleo Sabino vnguentū citrà astrictionem tenuissimum erat. Laudat id Galenus, veluti vnguenta è Solis floribus, vt Camaemelinum ad omnes lassitudines. Erant & Diapasmata, sicci pulueres, qui deterso sudore inijciebantur. Et Psilothrum, Vnguentum depilatorium. PATINA, instrumentum quoque Balinei apud Iuuenalem, qui de patina Domitiani ait,

Lib. 2. Floridorum.

———— sed ex hoc
Tempore iam Caesar figuli tua castra sequantur.

Velleius inter Tiberij sarcinas bello Germanico & Pannonico meminit, sed in vsum aegrotorum, non ad delicias Tiberij; *Iam medici (ait) iam apparatus, vbi iam in hoc solum importatum instrumentum Balinei, nullius non succurrit valetudini*. STRIGILES, quibus corpus fricabant. Quapropter semper simul Strigilis & Ampulla. Aristophanes à Suida citatus,

οὐ δὲ ἐστιν αὐτῇ στλεγγὶς, οὐδὲ λήκυθος.

Lib. 4. Et Iulius Pollux, *Τοῖς δὲ παρασίτοις πρόσεστι καὶ στλεγγὶς καὶ λήκυθος*; quasi vero parasitorum insignia fuerint qui ad Balneas, & conuiuia ventitabant. Strigiles aut è ferro, Plautus Sticho,

Rubiginosam Strigilem, Ampullam rubidam,
Parasitum inanem, quo recondas reliquias.

Lib. 12. Aut ex arundine; *Καλαμίνας* Plutarchus vocat in Laconicis, quibus vtebantur Lacedaemonij. Aut ex argento, quas

quas Aelianus Agrigentinis tribuit. Aut ex aere, aut ex ebore quorum meminit Strabo. SPONGIAE. Delicatiores Romanos Strigilum loco Spongijs fuisse vsos Plinius scribit, easq. purpura tingi solitas. Et Hippocrates libro de morbis acutis; Καὶ σπόγγοις χλιαροῖς ἀντὶ στλεγγίδος. LINTEA quibus abstergebantur. Petronius, *Video Gitona cum linteis & strigilibus parieti applicitũ, tristem confusumq.* TINTINNABVLVM; dictum quoque aes Thermarum, quo è Gymnasio lauaturi vocabantur ad Thermas, inquit Coelius Rhodiginus, Iuuenalis, Lib. 11. Lib. 25.

Tot pariter pelues, tot Tintinnabula dicas,

& Martialis; *Redde pilam, sonat aes Thermarum ludere pergis?*
Virgine vis sola lotus abire domum.

CAPSARIVS, qui seruandas in Balneis vestes suscipiebat. De quo Paulus Iurisconsultus in Digestis, de Praefecti Vigilum officio loquens; *Aduersus Capsarios quoque qui mercede seruanda vestimenta suscipiunt iudex est constitutus, vt si quid in seruandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.* QVADRANS, qui Balneatori soluebatur, Iuuenalis,

Caedere Siluano porcum, quadrante lauari.

& Horatius ———— *dum tu quadrante lauatum*
Rex ibis ————

Quamobrem apud Senecam, non, *Res Quadratoria*, sed *Quadrantaria*, legendum docet Rhodiginus. Sic Cicero in oratione pro M. Coelio; *Nisi fortè mulier potens quadrantaria illa permutatione familiaris facta erat Balneatori*; quaestum ferè meretricium exprobrans Claudiae quae pro quadrante cum Balneatore coiret. Et centum quadrantes, vel Sportulas diuidebant diuites clientibus qui vnà lauabantur. Quod sic expressit Martialis, Res quadratoria. Clodia meretrix. Lib. 1. ep. 60.

Dat Romana mihi quadrantes sportula centum;
Inter delicias quid facit ista fames?
Redde Lupi nobis tenebrosaque Balnea Grylli;
Tàm malè cùm coenem, cur benè Flacce lauor?

Lupus & Gryllus Balnea habebant meritoria, pauperibus accommodata. Et sublatis sportulis, idem doluit,

Centum miselli iam valent quadrantes
Anteambulonis congiarium lassi,
Quod diuidebat Balneator elixus,
Regis superbi sportulæ recesserunt.

Baianam idem sportulam, optimam intelligit lauationem. BALNEATORES, λουτροχόους appellat Xenophon, Hos non nisi seruos suos habuit Alexander Seuerus Persas Reges in ea re imitatus. Eosdem quoque aliquando fuisse Pancratiastas docet antiquus lapis in quo inter alia, ξυστάρχην καὶ ἐπὶ βαλανείων τοῦ Σεβαστοῦ, legimus, *Pontificem, & à Balneis Augusti.*

BALNEAE, THERMAE varijs in locis. Cap. VI.

IN Isthmo Methana oppidum. Indè stadia fermè x x x. calidarum aquarum Balneae. Aquas eas è scatebris primùm erupisse aiũt Antigono Demetrij filio in Macedonibus regnante, ac prius repentinis ignibus eum locum aestuasse scribit Pausanias in Corinthiacis, & sua aetate etiam manare calidas & vehementer salsas. Ibi qui lauerint frigidis perfundi non possunt, quoniam neque dulces vllae propè sunt, neque potest quisquam sinè periculo se in proximũ mare natandi causa mittere, tùm propter alias belluas, tùm verò canes, quorum copiam pelagus illud gignit. Ad Thermopilas Lamiacus sinus maximè coenosus est propter aquas calidas, quae indè in mare influunt. Idem in Atticis. Modico à Marathonijs campis interuallo mons est Panis, in quo specus, cuius est ingressus perangustus, vbi verò penetraueris, &

ris, & cellas videas, & lauacra. In Thermis Aetolicis comitia fuisse creādis magistratibus patrio more, scribit Strabo. Suprà Amasenum agrum Thermae sunt Phazemonitarum admodum salubres. Idem. Sunt Astyra calidarum aquarum Balneae contrà Lesbum, in eo vico qui Atarneus appellatur. vbi aquam nigram etiam commemorat Pausanias in Messenicis. idemq. sua aetate ad Puteolos (quod Tyrrheni maris accolarum Dicaearchia Graecis dictum) scribit aquam existere tàm acuto calore efferuescentem, vt intrà paucos annos plumbeos per quos fluit tubos resoluerit. Lebidorum Balneae hominibus salubres, & admirandae. Sua sunt etiam Teijs lauacra in monte Macria, partim elaborata è cauernoso saxo erumpentibus aquis, partim ad opum ostentationem exornata. Habent quoque Clazomenij lauacra. Ad ea Agamemnon colitur, ibidemque antrum Nymphae quae Pyrrhi mater dicitur. In Erithraeis est Chalcitis regio à qua tertia ipsorum tribus nominatur. Porrigit se ex Chalcitide in pelagus promontorium, in quo marinarum aquarum scatebrae Balneas efficiunt omnium quae in Ionia sunt aegris maximè vtiles. Iuxta Genesat Stagnum, aquas esse calidas refert Iosephus. Athenaeus cùm multarum aquarum mentionem fecisset, & Aegis in Cilicia, & Tragasis ad Larissam, & Troadis circà Magnesiam, & eius quae in Melo, Lipara, & Prusa; & eius quae Olympo Mysiae adiacet, quam Regiam vocant, & eius quae in Asia circà Thralles quam dulcem scribit esse, tandem ait aquam quae ad Baias, Baianumque est sinum, bibi non posse. At verò cum infelices aquae sint ad Thermophilas quoniam maximè coenosae, & monstra varia gignunt; felicissimas aquas Baianas existimauerim, quippè nec vlla monstra generant, & dulcibus aquis quae erumpunt finitimae, & mari adeò puro, & tranquillo, vt nemo se in illud immittere, quamuis natādi imperitus, non exoptet. Plinius aquis Satyellis in Liguria, & Sextijs in Narbo-

Lib. 10. Lib. 13. Lib. 18.

Narbonensi prouincia Baianas praestantiores esse affirmat. Cum Baianis aquis cõferunt aliqui Helaene Balneas apud Corinthios, in quibus aqua quae in mare è saxo multa fluit & salsa, nihilo calidior est quàm quae igni primùm intepuerit. Alias quoque passim Corinthios habere scribit Pausanias publica pecunia extructas, & quas impensa sua Adrianus Imperator aedificauit. Thermas quoque Brigenses aiunt his non inferiores quas celebrat Munstherus interceptas montibus & flumine Rhodano. Sulphurea aqua est, quae externas in corpore plagas ex corrosione sanat, surdis auribus, spasmo, tumori, scabiosis, vlcerosis, & sterilibus feminis prodest. Aprili, Maio, Septembri, & Octobri vtuntur. Caueant qui febre laborant, & qui debili sunt capite, quique renes calidos habent. Thermas item Badenses in Heluetia, ad mulierum foecunditatem, ad neruorum vim languidam, ad lethargiam, apoplexiam, ad viscerum tormina accommodatæ. Tùm autem ad lasciuiam, & amores, ad quos conciliandos superstitiosi, ignaui, nec Christiani homines ad eam confluunt; tantum diaboli valet industria, vt etiam in aquis medicatis venena infundat. Geppinenses quoque in Germania, quae hepatis obstructioni, & spleni medentur; hydropicos, & ictericos iuuant; tertianam expellunt. Aquae sunt amarae. Meminit Gregorius Nazyanzenus Balneorum Xausaridis quibus medicorum consilio sibi vtendum necesse erat, vt scribit ad Olympium. Meliorum Balneorum Galenus, apud quem etiam publica Balnea in vsu erant Antiochi Medici aetate. Et publicorum etiam dicebat curam habuisse Theodoritus Episcopus, ἐπεμελήθην τῶν λουτρῶν κοινῶν.

Epist. 77.

Balneae Italae.

Aquae Patauinae.

Quid verò Italicas commemorem Balneas, ne Puteolanas tantum in ijs gloriam habere dicamus? Patauinas proponimus, Ebani, S. Petri, Domus nouae, Montis Grotti, S.

ti, S. Bartholomaei, S. Helenae, montis Orthoni, Porrettae. Quae profectò salsae, & aliminosae, cum aliqua aliquandò sulphuris, & cineris parte, bituminosae, asphalti naturam redolentes. Romandiolas quoque, S. Mariae, vel de Turri apud Franciottum, De medio, Dominorum, sulphure, alumine, ferro, & aere participantes. Lucenses, de Corteno, Balneum rubeum, & de Villa, sulphureas, aluminosas, nitrosas, salgemmosas. Pisanas, S. Iuliani, vel Balneum vetus, Balneum sanorum, Balneum Reginae, Sauiae, Balneum magnum, aluminosas, vehementer sulphureas, frigidas & humidas aegritudines habētibus conferentes; in quibus macerrimus quidam propter debilitatem attractiuae virtutis, cum hemorroidum fluxu curatus est; alius ex fluxu stomatico, alius ex fluxu hepatico, multi vero ex podagra. Vulterranas, quas plurimas scribunt eadem minera participantes, multo scilicet alumine, & pauco sulphure, montis Groti aquis similes. Habet etiam ferreas, habetq. Lacones (lacus scilicet) in quibus maxima ebullitio cernitur, & maxima vaporum effusio, quibus ad superficiem corpuscula quaedam effunduutur, Aues praeteruolantes cadunt, atque illicò comburuntur. Senenses, in quibus Balneum de Petriolo, quod sulphuris emittit odorem. sulphurea in superficie adest spuma, & quodam vnctuosum, quòd in igne proiectum ardet, & alumine participat. Farinae, maximè calidum. De Cornetis, tepidum, remissumq. Caldenarum, ferreum & aluminosum, atque in sua caliditate temperatum. De Macerato, sulphureum maximè acutum. Rapolani, valde sulphureum. De Auinione, ferreum, aluminosum. S. Philippi, subtilioris substantiae. Aqua Borla Nitrosa, & solutiua. Viterbienses, quae decem praeclaris in Balneis existunt; De Grota, aurei coloris, aurique vim tenere contendunt. Vallis Chaim, vel Dominarum, calidissimae; à mulieribus facilius tolerantur. Cruciatorum, sulphureae,

Romādiolae. *Lucenses.* *Pisanae.* *Vulterranae.* *Senenses.* *Viterbienses.*

phureae, aluminosae. S. Mariae in Felice, sulphureae, ferreae; leuissimae dederunt aquae suauium nomen. Prati, potu suauissimae, nec tamen plurimùm sulphuris inest. Paganelli, nitrum, sal, & alumen habet. Asinellae, aeneae, non nimio sulphure participiantes. hydropi vehementer conferunt. Esculanas, non nimis calidas, Veronenses, quae Calderianae dicuntur, easq. sua aetate repertas scribit Menghus. clarae sunt, frigidaeque in triplici minera, ferri, aluminis, salis constitutae; ad fluxus hepaticos admirabiles. Vrbis veteris, quae ciuitas nouem quoque Balnea celebrat. Della terra, vim habet expultricem, ideòq. lapides arenulasque explodit. Calidaiae, maximè calidum Ad scabiem. S. Mariae valdè calidum, & siccum. Caldagnae, calidum quoque & siccum; aluminosum magis quàm ferreum. Ficuncellae, in caliditate temperatum. Grotae, ad lepram, scabiemq. S. Georgij, valdè siccum, vlcera antiqua consolidans. Poti, sudoris prouocatiuum. De Luto, ad crurium crassitiem tollendam. Accedunt Perusinae aquae, nigrae, & foetidae, in quibus sulphur, & asphaltum. Accedunt & Catinenses, quibus ad tamarisci paludem, ad podagram, & articulorum dolores rustici vtuntur. Aliae quoque, quae nouum Balneum dicuntur, Florentinorum vsui commodae. Ventrem soluunt, vomitum prouocant, renibus prosunt. Propè Aquas, quae ciuitas ad montem Ferratum posita est, duo sunt Balnea, articulorum dolorum vtilia. Ad Aquarium, quod Rhegio x x v. millia passuum abest, frigida scaturit aqua, odore suaui, quem ad Camphorae odorem accedere aiunt. nitrosa, & salsa. Carpensia praetereà Balnea à brutis aquam bibentibus inuenta. Aliquid habent sulphuris & aluminis, quae exiccant renibus prosunt, & calefactae tollunt humiditates. Et Aponianae Patauinae. Praeter alias quas Natura vbique peperit humanis necessitatibus consulens, vt cùm terrae quoque venas vario mi-

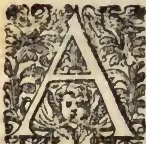
Esculanae. *Vrbis veteris.* *Perusinae.* *Catinenses.* *Aquae.* *Aquarium.* *Carpenses.* *Aponianae.*

rio minerarum pabulo enutrire voluerit, ex ijsdem saluberrima ad vitam propagandam medicamenta eliceret. Quaecunque tamen Thermae fuerint, quid cum Baianis?

Nec si Baianis veniat nouus hospes ab oris
Talia despiciat. fas sit componere magnis
Parua ———

Statius in Balneo Etrusci.

CVR CALIDAE AQVAE, & medicatae. Cap. VII.

AQVAS calidas à Solis radijs calefieri plerique censent. Alij, à vento vehementiùs in terrae viscera impulso, & quasi in carcerē detruso, quo posteà in aquas incumbente, in ijsdem calorem excitari. Maximum, dicunt alij, terrae inesse calorem, in ijs locis in quibus calidae reperiuntur. Alij tandem materiam ipsam per quam fluunt aquae, ipsis inferre calorem. Quorum facilè opiniones refelluntur, cùm ignem tantùm, cuius vnius proprium est res in altissimo caloris gradu collocare, aquis calorem suppeditare dicemus. Quod Vittruuius expressit; *Neque enim calidae aquae est vlla proprietas. Sed frigida aqua cùm incidit percurrens in ardentem locum, efferuescit, & per calefacta egreditur per venas extrà terram. ideò diutiùs non potest permanere, sed breui spacio fit frigida; namque si naturaliter esset calida, non refrigeraretur calor eius.* Et Manilius in Astronomicis. Lib. 8. cap. 2.

Sunt autem cunctis permixti partibus ignes,
Qui grauidas habitant fabricantes fulmina nubes,
Et penetrant terras, Aetnamq. imitantur Olympo,
Et calidas reddunt ipsis in fontibus vndas.

Illud in dubium aliqui reuocarunt, vtrum subiectus ignis canalibus aquarum eos calefaciat, an in suo canales ipsi

contineant ignem alueo; quamobrem Empedocles ſibi perſuaſit aquas ſubterraneas ignibus caleſcere ſi ſubſint ſolo per quod ipſae praeterlabuntur, veluti ahenis ſuppoſitis ignibus quotidiè aquas caleſcere experimur. At quidem cum terrae canales non ex metallis conſtent, ſed ex ſaxis, & iàm planè cognitum igne ſaxa perfringi, aquas tot ſaeculis calorem retinere haud potuiſſent. Hinc factum eſt vt ab Empedoclis ſententia docti viri diſcederent, atque ſtatuerent, ſpiritum feruentem qui ex occultis terrae incendijs, veniſque oritur, per ſaxorum rimulas in canales aquarum ingreſſum, interiores eorum parietes calefacere. Sed nunquam tantum caloris à feruenti ſpiritu accipient aquae, cùm ignis tantùm illud efficere queat. Affirmandum itaque canales ignem in alueo continere, aquis perpetuum calorem praebentem.

Saepiùs tamen, ait Baccius, Graecos ſcriptores, cùm Thermarum mentionem faciunt, ſpontè calidas naſcentes intelligere. Atque has quidem vel actu & potentia eſſe calidas, veluti ſulphureae, bituminoſae & eiuſmodi, quae tepentes ſunt, calidae, & feruentes; vel calidas ſolùm potentia, frigidas actu ex terra promanare. alias contrà calidas actu ſcaturire, calefaciendi tamen nullam habere virtutem, quas etiam neque medicatas, neque mixtas appellandas eſſe aſſererem. Rariſſimae enim aquae ſunt quae calidae ſcaturientes, non etiam & mixtae ſint, & medicatae, quemadmodum etiam & mixtae & medicatae à natura raró reperiuntur quae frigidae ſint omnino. Quae ſi aliquae frigidae emergunt, id potiùs accidit quòd per longum terrae locum ferantur vbi non ſubſunt ignes, & à terrae frigiditate contrariam accipiunt qualitatem.

Aquae ex mineris accipiũt qualitates.

Aquas verò medicatas, & minerales, & metallicas eas intelligimus, quae ex metallorum primis mineris ſuas vires habent, quae illorum prima ſunt origo, & quaſi foetus recens editus, hoc eſt immaturum metallum cum ſubſtantia

ſtantia liquida non dùm obdurata, & perfecta per metallicam & corpoream coagulationem. Et huiuſmodi optima illa metalli pars quae ſubtilior eſt cum aquis illac permeātibus commiſcetur, & aquae dulces vim illam mineralem accipientes, iam ijs copulantur. Ideoq. has aquas in Balneis ſulphuris ſubſtantiam continere, argenteas, ferreas, bituminoſas, aluminoſas, nitroſas, ſalis partem habere dicimus. De quibus ſic Plinius; *Emicant benignè paſſimq. in plurimis terris medicatae aquae, alibi calidae, alibi frigidae, iunctaeque naturae è cunctis animalium, hominum tantùm cauſa erūpentes. Nuſquàm tamen largiùs, nec pluribus auxiliandi generibus, quam in Baiano ſinu. Aliae ſulphuris, aliae aluminis, aliae ſalis, aliae nitri, aliae bituminis, nonnullae item acida, variaque mixtura, & vapore quoque ipſo aliquae proficientes* Erant haec ſanè loca plurima, quorum inſtaurationem Federico Regi Pontanus tribuit. Obruta tamen incendio & cinere. Quae ſuperſunt, ab Antonio Peronoto Cardinali aliqua ex parte reſtituta. Calorem huiuſmodi propoſuit Pontanus.

Lib. 31.

Aquae Baianae coeteris praeſtātiores.

Baiano ſed ne fumare in littore thermas
Mirere, aut liquidis fluitare incendia venis;
Vulcani fora ſulphureis incenſa caminis
Ipſa mouent, latè multum tellure ſub ima
Debacchari ignem, campoſque exurere opertos.
Indè fluit calidum referens ex igne vaporem
Vnda fugax, tectis feruent & balnea flammis.

BALNEAE VTRVM PROSINT an noceant. Cap. VIII.

Lib. 3. c. 9.

CLEMENS Alexandrinus in Pedagogia, quatnor ob causas ad Balneas homines accedere asserit; ob mundiciem, ob calorem, ob sanitatem, postremò ob voluptatem. Voluptatis lauacrum reijciendum docet. Mundiciei, mulieribus tantùm conuenire. Caloris causa lauari putidum esse, cùm quod frigore horridum euaserit, possit aliter recreari. Quòd cùm sanitatis tantùm causa reliqua sit, nec eam amplectendam confirmat, quandò frequens earum vsus vires adimit, naturalem roboris vehementiam dissoluit, & saepae ad animi deliquium deducit. Ideoq. veteribus Balneas ἀνθρωπογναφείας, hoc est, *fullonicas hominum officinas* esse dictas, cùm antè tempus consenescere cogant. Adstipulatur Plinius, qui ad pridianas ingurgitationes concoquendas balneas introductas scribit, & ita obedientissimos homines efferri ad sepulcrum. Satyricus Aquinas,

Poena tamen praesens, cùm tu deponis amictus
Turgidus, & crudum pauonem in Balnea portas.
Hinc subitae mortes, atque intestata senectus
It noua, nec tristis per cuncta fabula coenes.
Ducitur iratis plaudendum funus amicis.

Et Columella; *Mox deindè vt apti veniamus ad ganeas quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus.*

Hippocrates (quòd febri laborantibus vtilia esse Balnea aliqui contendebant) aliquibus assiduè vtendum, aliquibus non item persuadet, in libro de victus ratione in morbis acutis; λουτρὸν δὲ συχνοῖσι τῶν νουσημάτων ἀρήγοι ἂν χρεωμένοισιν, ἐσ τὰ μὲν ξυνεχέως ἐσ τὰ δ' οὔ. Minùs aliquandò ijs esse vtendum subdidit, propterea quòd ad Balnea homines sunt imparati, quandò

quandò non quaeque domus neceſſaria habet inſtrumenta, nec miniſtros ad eam rem neceſſarios. Quòd ſi quis non benè lauerit, detrimenti plurimum accipiet; tùm praecipuè ſi Medici Balneorum virtutes ignorauerint. Et ad benè lauandum, tugurio fumum non habente opus eſſe ſcribit, & aqua larga, & balneo multo, & non valdè largè effuſo. Defrictionem abeſſe. Si quis verò defricetur calido vtendum eſſe ipſo defrictorio medicamento; multa inſuper aqua & citò perfundendum. Breui quoque via ad Labrum opus eſſe, quò facilis deſcenſus pateat, faciliſque indè exitus. In eo qui lauatur, laudat moderationem & ſilentium, nihilq. ipſum operari iubet, at coeteros perfundere, & defricare; ſpongias item parari pro ſtrigili, & non valdè ſiccum corpus inungi. Tandem magnam lauationis partem aegro tribuit, ſi ſanus Balnei fuerit amans, & lauari adſuetus; tunc enim magis appetit, & lotus vtilitatis ſibi plurimum afferri ſentiet; ſin ſecus, laedetur. Peripneumonijs verò magis quàm ardentibus febribus conuenire affirmat, ἁρμίζει δ' ἐν περιπλευμονίοισι μᾶλλον ἢ ἐν καύσοισι τοιπῖπαν.

Eorum deindè vtilitatem eiuſmodi commemorat, vt dolorem lateris, pectoris, ac dorſi leniant, ſputum maturum faciant, & educant, ſpirationem facilem reddant, laſſitudioem expellant, dùm articulos, & cutis ſuperficiem molliunt; ſed vrinam etiam cient, capitis grauitatem ſoluunt, & nares humectant. Vt tamen rectè lauetur, caput reſiccatum expetit, vt ſpongia extergeatur; neque perfrigerari caput iubet, neque extremas partes. Neque Balneo adhibendum qui recens potum, aut ſorbitionem ſumpſerit; neque mox poſt Balneum ſorbendum, aut bibendum.

Minimè tempeſtiuè dicit eos lauare quibus aluus in morbis liquidior iuſto eſt; itemq. eos quibus plus iuſto adſtricta. Debilitatos quoque, & ex ciborum faſtidio nauſeantes, aut vomentes, aut bilioſum eructantes, vel eos quibus ſanguis è naribus erumpit. Eos qui Balneo delectantur,

putridis quantum possibile est. Galenus ad Glauconem, ijs qui ex multitudine laborant, membra quamplurimùm fricare non oportere docet; à vino & cibis abstinendum, & Balneis etiam si febricitauerint. Quae ad putridas febres referuntur, idem quippe Galenus 10. lib. Therapeutices scribit eos qui hectica febre laborant, & qui iam marasmodo febriunt, modò ijs nulla febris, nec ex putrescente humore, nec ex phlegmone sit adiuncta, audacter esse lauandos. Ergò si ex putrescente humore fuerit, lauare ex eius sententia non expedit, cùm vires exhauriat Balneum sensibili caliditate, febrim, viscerumq. aestum intendat, humores agitet, abscessuum causa sit, frigiditate essentiali; calorem naturalem perdat, humiditate etiam obstruat, augeatque putredinem.

Alij contrà Balneum paratum ex aqua potabili ad tuendam bonam valetudinem esse summum praesidium dixerunt, siue compositum, siue simplex. Et intemperiei absque materia calidae affirmarunt Balneum mederi sensibiliter frigidum, frigidae calidũ, Aneti, Camomeli & similium virtute recepta, siccae tepidum, humidae calidum, quae omnia in balneis reperiuntur. Dixerunt praetereà morbos declinare materiales, humores absumere, & destruere, & cohibitam transpirationem cutim reserantem, tollere. Et calidum praecipuè Balneum obstructionem reserare, fuliginosum, fumidum, atque acre excernere, crudum concoquere, idemque concoctum exhaurire. Quod si Galenus in febribus humore existente crudo interdicit Balneo; huiusmodi cruditatem dicunt habere gradus, eumque de maxima cruditate intelligere, quae Balnei caliditate concoqui non potest; & acerbiores succos Balneo ad maturitatem deduci posse, medico tuente sanitatem, idque dixisse ipsum Galenum lib. 3. de sanitate tuenda; *Si probe Balneum adhibeas, ipsum quoque apoteraphiae pars est, si quidem duras densasque partes emollit, excrementum putreq. si quod intus ad*

tus ad

tus ad cutem haeret. euocat. Idcircò aquarum qualitates esse animaduertendas, nam dulcium calefactarum aquarum, si media temperie fuerint, vis calida & humida est, si tepidiores, humida & frigida; si iusto calidiores, calida quidem, sed non perindè humida.

Dicebat itaque Ioannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus medicus in ea disceptatione, quae coram Paulo III. Pontifice morbo affecto habita est, duo potissimum consideranda ijs qui huiusmodi affectionibus afferrent medicinam, percoctionem crudorum quas ante sanguinis perfectionem fuerint, & eductionem acrium & mordaciũ quae secunda sunt, & sanguine posteriora.. Abstinere eos conueniat ab omni valido motu, blãdè vnctos atque oleo perfrictos perfrictos perquàm suaui lauare Balneo; indè in ocio esse atque etiam somno si fieri possit. Et addit; *Cum igitur primo die experti an facile finita lassitudo sit. similiter grauatum hominem cernimus, tùm mittendus in Balneum est etiam secundo die; tùm quiete, abstinentiaq. habendus. atquè verò & si iterum & tertio oportere videris, itidem ieiunium lauabis quietem & somnum ipsis lauationibus interponens*. Atque vt antiquorum in Balneis vsum, praeter febres, laudaret, Hippocratis affert auctoritatem qui scribit dulcem aquam madefacere & refrigerare, cùm corpus humidum reddat; calida Balnea ieiunum emaciare, & non lauari nec vngi, humido consumpto siccare. Et cùm Balnea varias morborum affectiones curauerint, non esse summum Imperatorum in Balneis studium admirandum.

Cardanus distinguit Balneorum aquas in calidam, tepidam, temperatam, frigidam. Balnea è calida aqua beneualentibus nihil prodesse asserit, ne quisquam cupiat elixari. Tepida dissoluere vires scribit, & corpus labefactare. Frigida verò gratiora esse, eiusque vsum antiquis illis qui more belluarum viuebant, peculiarem fuisse, quos iuuabat siccis frondibus se detergere, & mundioribus inuoluere, Cùm postea ad humaniorem cultum essent mortales redacti,

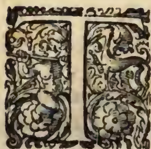
cti, Balneorum vſum adeo creuiſſe, vt nihil eſſe tota Italia Thermarum nomine vulgatius. Temperati Balnei commoda ex Galeno profert qui 8.lib. artis curandi ait, Balnea aperire poros, ſudorem prolicere, ſitim ſedare, ſomnum prouocare, mundare atque purgare cutim, ſordemq. omnem ex illa detergere, humectare corpus, adiuuare coctionem tertiam, corpus impinguare, gracilibus prodeſſe, & claram vocem efficere. Et praeter vſum quem praeſtant in morbis, de tuenda tantum ſanitate loquutas, ait iuuenem exercitatum iam parum, Balneo parum indigere, vt qui ex mediocri exercitatione & apotherapia omnia iam ſit conſequutus; ſi tamen commodè ipſum adhibeas, duras, tenſaſque partes mollire, excrementum, ſi quod erit, ad cutim reuocare. Et cùm commendaſſet Balneum tres ob cauſas, quòd os ſiccum humidum reddat, ſitim extinguat, & corpus calidum & arefactum temperet, mox quid obſit teſtatur. Inſuetis perſaepè grauiùs nocet. Et vt in fluxionibus ad ventrem eſt vtiliſſimum, ſic etiam ſanguinis fluxum grauiter irritat. Nocet Plethoricis, & crudis, & vterum ferentibus. Diſſoluit vires, effeminat homines, nocet inflammationi, eriſipelati; putredini obſtet, gignit, & auget. Neque lauari debent qui deſtillatione aut grauedine, aut capitis dolore ex ardore, neque ſyncope ex cruditatibus laborant.

Frigidam natationem idem ſcribit corpus corroborare, & caput, & calorem naturalem confirmare, ſitim ſedare, ciborum appetitum excitare, calorem externum tollere, renibus, & veſſicae conferre, refrigerare, & ſimul aut ſubſtantia aut facultate humectare. Ex accidenti verò calefacere, calorem intrò repulſo, & in vnum coacto, & propterea vehementiore facto quippe cutim adſtringit, ac denſat, & ſic periclitantem nimia exhalatione innati caloris ſubſtantiam reprimit, & vires adauget, nec ab eſtrinſecùs aduenientibus tam facilè laeditur. Sed antequàm quis frigi-

da lauerit cauere debet ne corpus plethoricū, aut cacochimum ſit. In plethorico, humores crudos intus premit, & conculcat. In cachochimo, fuliginoſos vapores includit. Iuuenis praetereà ſit deſtillationibus non obnoxius, qui benè dormiat, nec angatur curis. At nec lauetur pleno ventriculo, nec poſt Venerem. Probare ait Galenum poſt calidum, Balneum frigidum iuuare. temperatè tamen frigidum, non niuem quam dicebat Hippocrates. Aeſtatis tempore, & ſub vmbra frigidam laudat lauationem. Quae omnia ad medicorum diligentiam reijcimus, dum tamen non aegros ad Balnea compellant, cum medicamentorum amiſerint diſciplinam.

BALNEAE NEAPOLITANAE,

Puteolanae, Baianae, Pithecuſanae. Cap. IX.

RIPLICI ordine has Balneas diſtinximus, vt Neapolitanas, praeter illas quas Strabo commemorat, aitque aquas non inferiores Neapolim habuiſſe Baianis, & Balnearum regiones in eadem ciuitate ſub Graecis Imperatoribus leguntur, eas intelligam, quae extra cryptam, Balneolum vſque continentur. Eas inquam quae in ijs locis reliquae extant. Puteolanas quae indè ad Tritulum. Baianas, quae Miſenum vſque reperiuntur. Ordo verò hic eſt;

Lib. 55.

Sudatorium S. Germani.

Neapoli Puteolos diſcedentibus, poſt cryptam quae in Pauſilypano colle eſt, ad dexteram Agnanus lacus occurrit, circularis, collibus vndique concluſus. Per apertum ferro montem immēſae maris vndae, exciſi rupiū parietes,

cauiq.

cauiq. ſpecus ad piſcium ſtabula, atque receſſus facti, limo nunc & arenis oppleti. Ranis nunc & ſerpentibus domicilium, quorum globi verno tempore è ſummis rupibus in aquas prouoluuntur, aquaticis auibus eſca. Qua propter nulla ibi piſcium ſocietas. Linis maturandis aptiſſimus. Mons Spina paulò ſuprà ſentibus, & viperis redundans, ſqualore erat obſitus. Ad cultum paucos ab hinc annos redactus, inter hortos Neapolitanos numeratur, & eodem pacto quo Neapolitani, accolae immunes habentur. Ad lacus oram cellae ſudatoriae concameratae ſunt, ſub quibus è ſolo calidi vehementer erumpunt vapores, vt ſi quis vel nudus introierit, repentè quàm maximos ſentit è corpore ſudores effundi. Hinc loco nomen datum. Conferunt haec vaporaria plurimùm podagricis. Noxios ac nimios humores eliciunt. Vlcera interiora ſanant,& ad multiplices corporum morbos valent.

S.Germani & Paſchaſij hiſtoriã ex D. Gregorio adſcribam ad ſuffragia pro defunctis contra haereticorum deprauatam opinionem commendanda; *Cùm adbuc eſſem iuuenculus* (inquit) *& in laico habitu conſtitutus, narrari à maioribus audiui quod Paſchaſius huius ſedis Apoſtolicae Diaconus mirae ſanctitatis vir fuerit, eleemoſynarum operibus maximè vacans, cultor pauperum, & contemptor ſui. Poſt multum tempus mortis eius Germano Epiſcopo Capuano medici dictauerant pro ſalute corporis, vt in thermis angularibus lauari debuiſſet, Qui ingreſſus eaſdem thermas, praedictum Paſchaſium ſtantem,& obſequentem in caloribus inuenit. Quo viſo vehementer extimuit, & quid illic tantus vir faceret inquiſiuit. Cui reſpondit, Quod nulla alia cauſa in hoc loco poenali ſum deputatus, niſi quia in parte Laurentij contrà Symmachum in Pontificatu ſenſi. Sed quaeſo pro me Dominum deprecare, atque in hoc cognoſces quod ſis exauditus, ſi huc rediens me non inueneris. Quòd poſt paucos dies itàfactum eſt.* Lib 4. Dial. cap. 40.

Cùm de Paſchaſio in poenis mancipato loquitur Illuſtriſs. Baronius verba Gregorij; *In ſua tamen ſententia vſque ad diem ſui exitus perſtitit*, declarans, ait excluſiuè illud eſſe intelligendum. Etenim omnium eſt receptum aſſenſu, 6. Tomo Analium.

non posse in coelum admitti, qui in terra se ab Ecclesia separauit. Grauis illa quidem Paschasij culpa fuit quòd post receptum à Sancta Synodo Symmachum in Romanum Pontificem, ei minimè communicare voluerit; venia tamen factus dignus, cùm in exitu ipso, facti poenituerit. Textus praetereà quem idem citat, *In Angularis Thermis*, habet. Melior lectio quàm, *In Angularibus*. Non longè à Sudatorio antrum est, cui Canes dedere nomen, quos cùm in antrum inijciant, moribundi extrahuntur, & in lacum immissi ad vitam illicò reuocantur. Pestiferae indè erumpunt exhalationes. Os Plutonium ad Hierapolim commemorat Strabo, & specus Corycium & Typhonaei, Pomponius Mela. Pontanus ad Massicos montes quid simile narrat.

Balneum Bullae.

Praeter hunc Lacum Bulla est, quasi aqua bulliens, ob Soli feruidi naturam, in quo effossa scrobe, & aqua superinfusa frigida, mox concalescit, & sulphuream virtutẽ adipiscitur. Aërem aquae densa caligine obnubilant, quãobrem nullas ibi aues videre licet. Ad quartum caliditatis gradum eas accedere medici dicunt, quae deductae ad priuatos vsus in Balneis, mirificè frigidis omnibus capitis morbis, & articulorum opitulantur. Subtilis tamen cùm sint essentiae, ac digerentis facultatis, eas nitri, atque aeris obtinere mixturam conijciunt, idcircò auribus, & oculis mederi, nutritoria instrumenta corroborare, splenem attenuare, vterum flatibus discussis abstergere. Eadem alienam aquam ibi calefactam virtute loci efficere animaduerterunt. Mederi praecipuè oculis hasce aquas scribunt, easq. cum ijs connumerant, quae S. Anastasiae, Iuncariae, Petrae, plagae Romanae in Aenaria dicuntur; tùm verò cum Sudatorio in Minio Hispaniae fluuio, cum scopuli aquis Viterbiensibus, & cum ijs quae ad Viuares in

Delphi-

Delphinatu, atque ijs quae de Trigorio in via Ostiensi dicuntur. Addit & Solini fontes in Sardinia, & Bracculas aquas Baijs, oculorum nebulis percommodas.

Astruni.

Cùm ad Septentriones perrexeris, mirabilis efficaciae lauacrum occurret, quod à Strunis nomen accepisse scribit auctor is qui ad Federicum opus scripsit de Balneis. Astranam vocat Sauanarola, & Strumam Vgolinus. Asturium appellandum potius aliqui censent ab earum auium venatione. Sex millium ferrè passuum circulo locus inter montes circumscribitur, inter quos peramoena vallis est quae paulatim ad mille passuum latitudinē cogitur vt Amphitheatrum repraesentet. Siluae ceruorum, & aprorum greges alunt, volatilium praesertim maximam copiam. Regiae venationi locus dicatus est, & praefectus hac de causa constitutus. Ferunt Reges Neapolitanos ibi venatoria spectacula edidisse inspectantibus è iugis collium ciuibus. Memorabile illud narrant quod ab Alphonso Rege est editum, collocata nepte Heleonora Federico III. Germanorum Imperatori, cui cum tota ferè Germana nobilitate interfuit, compluribus etiam cum Hispanis Principibus qui Heleonoram ex Hispania deduxerant. Exhibita tunc venatio fixis ad Agnanam paludem tentorijs. Fontes è vario vini genere constituti, mensae apparatae, in quibus ad x x x. millia hominum discubuere. Solem in hoc magnificentiae genere nihil quicquam vidisse magnificentius, asserit Pontanus. Spiritus ibi semper sulphureus, & calidae passim scatentes aquae. Aliquae adeò temperatae, vt neque in potionibus medicatis incommodae habeantur. Ventriculo auxiliantur, pectus leniunt, appetentiam excitant. Dentibus, faucibus, voci, capiti, & omni rheumatum generi, siccando, digerendo, corroborando, sunt adiumento. Nitratam, aeratam, sulphuream mate-

Lib. de magnif. c. 16.

materiam obtinere optimi medici arbitrantur. Mengus etiam alumine constare asserit. Oculorum suffusionibus non adeò Hypochysi confirmata potus auxiliatur. Cum Duccia S. Philippi, & Badenia in Helueticis, tum Grotta Viterbiensi ea in re conuenire eas aquas scribunt. Ebibitum Balneum Anginas, & Pleuritides arcet. Frequentis vsus praeter coeteras Puteolanas Balneas habentur, nam praeteriti incendij minore calamitate affectae sunt, & integram suarum aquarum naturam retinent. Vere, aestate ineunte, & autumni parte vtiles.

Foris cryptae.

Retrograediendum est, vt rectà deindè incedamus, & littoris oram perlustremus. Triptam hoc lauacrum vocat Sauanarola, re tamen ipsa à crypta Pausylipana nomen accepit, ex qua cùm egressus fueris, ad maris oram occurrit. Apud Elisium ex Sauanarola aqua haec potu, & operatione dulcissima est, ignitos artus refrigerat, desiccata febribus membra rigat, pulmonem laesum, iecur, pectus sanat. Debilitatē stomachi tollit, sed nocet hydropicis. Ad tussim, vtilissima. Aufertq. cutis infectiones.

Iuncariae.

Iuncariam, Deiuncaram vocat Sauanarola, confortare ait stomachum & haepar, pectus lenire, letificare animum, gaudia inducere, suspiria tollere, alacres in muliere efficere vires, renes confortare, excitare coitum; sed haecticas primae & secundae speciei iuuare, non credit. Giuncaram, & Vincaram Franciottus. Iuncaram, auctor Balneorum. Eius mineram nitrum, ferrum, & aurum arbitratur Menghus. A iuncis ibi nascentibus nomen habet. Potu haec aqua impinguat, viribus tamen non languidis. Venerem iuuat, renes confortat, & chronicas febres decernit. Pectus roborare ait Vgolinus eas sequens, exic-

catonis

cationis causam remouere, & inter coeteras esse saluberrimas. Inter potulentas aquas numerantur.

Balneolum, vel plagae.

Balneolum ab Elisio in radice Olibani montis, quà Nesidem protenditur versus, describitur; *Sed tanta virtutis, & efficaciae eius praestantia, vt infirmus non solum aquam ibi, sed Deum adesse putet.* Caput, stomachum, & coetera membra confortat, oculorum nebulam fugat, consumptos & debilitatos reficit, quartanae cõtinuae & quotidianae materiam destruit, à doloribus ex quocunque morbo vel febre praecedentibus liberat. Olibanus verò ad Puteolos mons est ex praedura silice (saxa hodie appellant) in summa omnium rerum sterilitate constitutus, quapropter, ὅλος βάρος, totus sterilis, dicitur. Hunc montem à Caio excisum ad Italiae vias silice sternendas aliqui dixerunt, nam Suetonius dixit; *Iactae moles infesto ac profundo mari, excisae rupes durissimi silicis, & campi montibus aggere aequati*, &c. Eliciuntur nunc indè Pontonibus saxa ad molem Neapolitanam vndique firmandam, ne maris aestu, & fluctuum impetu labefactetur, & ad vias ciuitatis sternendas.

Mons Olibanus.

Cap. 37.

Petrae.

In extremo hoc littore Petrae est lauacrum. Ab effectu nomen inditum, calculum enim frangit, & educit arenulas. Caput à doloribus liberare scribunt, detergere oculos, auribus auditum praestare, cordi & pectori opitulari. Eius aquae potus interiora expurgat. Nitrosa est. idcircò laudatur ad internas & calidas affectiones hepatis, renum, vteri, vesicae, vt aqua portulenta, & remissae admodum caliditatis, & mediocriter digerentis facultatis. Qualis etiam superior Plagae aqua, Tritulae, & aliae. Idcircò represso per Balneum temperatum (inquit Baccius) feruore visceris, phlegmonae arceantur, abscessus, causones, aliaque

aliaque perniciosa vitia . valere item in febribus cum Plagae aquis & Tritulae, sed pituitosis.

Subsidij hominum .

Sic appellat Franciottus, quod vulgus, *Zuppa d'buomini*. Mengo nitrosum & ferrugineum est. Vgolino caussas frigidas remouet, pectoris defectum tollit, & confert articulis. Obstructae ibi aquarum venae sunt fonte relicto, quae tamen sub arena infra cryptam & mare perquiruntur Maximam ijs medici tribuunt salubritatem, ex qua nominis emanat significatio, mirum enim in modum aegrotis subuenire dicuntur. Ad podagram plurimum valere scribit Altimarus.Elisius, tumidi ventris onera deponere,omnemque doloris speciem auferre. Debilitatis tamen restaurationem praeclarè lauantes adipiscuntur.

Orthodonici.

In Olibani radicibus in Puteolani Episcopi hortis lauacrum est ad quod per multos gradus descenditur, quapropter flante Austro calor intus inclusus, exhalationis expers, intrantes enecat. Grauè ibi profecto olens spiritus, & Mephitis. Auditas ibi aliquandò lugentium voces saepius mihi asseruit Leonardus Vairus Episcopus. Aqua tamen educta corpora febribus consumpta restaurat, stomachi nauseam expellit, ephemeras & errantes febres tollit, & maximè ad phtisim paratas. Ad sudationes, & in Balneis sumitur.

Calaturae .

Celaturam Franciottus, Collaturam Vgolinus, Calcaturam vulgus. Descendit aqua ex rupis latere, quae turpes ex ore notas remouet, stomacho subuenit, tussim fugat, praeteritas crapulas digerit, mentem corroborat, cor laetificat.

S. Ana-

S. Anaſtaſiae.

Ad monaſterium S. Anaſtaſiae defoſſa ſcrobe in arena ipſa littoris, aqua erumpit clara, ad arenulas detrudendas, & calculos confringendos aptiſſima. Habet cum proximis aquis aliquam aeris ſimul cum nitro portionem, atque idcircò oculorum caligini & ſuffuſionibus medetur. Franciottus Anaſtaſij nominat. Olim hic erat Adiutorij Balneum.

Cantarelli.

Cantarelli Balneum (inquit Baccius) *à Canthari forma per quam fluit, dictum perhibetur*. Cuius cùm primaria olim eſſet gloria in Puteolanis vtpotè quòd mirandis modis tùm occulta perſanaret vlcera, tùm oſſium quoque fragmenta, quae opere indigerent chyrurgico, extraheret, immò fluentem vndique ſanguinem ſupprimeret, vterumque ferentes ſummoperè iuuaret, coeterùm poſt incendium ad Tripergulas cui vicinum id Balneum extiterat, pluri ex parte ſubmerſum cinerem, nec ſatis poſt aliquam adhibitam operā reſtitutum, tota iam laus in Aenariae Balneis defluxit, quae tàm genere, quàm copia, & foelici vſu praeſertim Gurgitelli ac Furnelli aquae praeſtantes, ſimiles, ac maiores etiam obtinent facultates. Quamobrem non deſunt qui hiſce & Cantarellis, occultam proprietatem è benigno quopiam coeleſti aſpectu tribuant. Ferri & Magnetis habet operationes.

Fontanae.

Aretinus haud longiùs à ſua aetate repertas aquas ſcribit. Formam, alio nomine dixerunt. Nitrata in ijs & bituminoſa mixtura, & inter ſuaues annumeratae, hoc eſt quae vel odore, vel ſapore nullam praeſeferunt inſuauitatem, ſed quae dulcibus non ſunt comparandae velut etiam Iuncaria, aliaeq. Balneae in Puteolano, & Baiano. Proprietates his carminibus deſcribit Lombardus.

Fert somnum, ventrem reddit fluxumq. soporem
Conciliat pueris, lac citò multiplicat.
Saxa mollificas, renes expurgat arena,
Cuncta lauacra super, nausea fit procul hinc.
Vesicam reserat, lapidem frangitq. potenter;
Affectis podagra, vulneribusq. nocet.

Ciceronis, vel Prati.

De Prata, vulgò aquae dicuntur. Opus Ciceronis creditur in Academia extructum. Spontè tamen ibi nascentibus aquis. Diuus Gregorius libro 1. Dialogorum meminit monasterij quod Balneum Ciceronis vocabatur. Eas verò aquas, quòd oculis medicinam afferunt aeratas arbitratur esse Georgius Agricola. Ad lippitudinem mirum in modum celebratae. Conferunt etiam visceerum torminibus. Sed totum ferè corpus languidum restaurant. Ob illud iuuandi oculos experimentū, arbitrantur aliqui aquas Cadmia participare, quae in Cumano agro naturalis est, Dioscoride auctore, ac in Baiano. Quippe ibi quoque Chalcitis, Mysi, Sori, Melanteria, Chalcantum; ὥσπερ (inquit) καὶ ὁ ἐν τῷ Κύπρῳ λίθος ὀρυσσόμενος.

Arcus.

In sinistra Auerni lacus parte, in qua Balnearum copia cernitur (decem commemorat Aretinus) ab aedificij forma, Balnea Arcus nuncupatur. Consumptos corporis artus restaurat, corpori robora addit, ventrem exonerat, pelli cutim restituit, stomacho praesto est, & interiora omnia iuuat. Caueant splene & iecore laborantes.

Rainerij.

Ab inuentore haec aqua nomen accepit. In Tripergulis collocat Aretinus. Aquas tamen etiam Trituli ad sanitatem exposcit. Scabiem & impetiginem sanat, putridum corpus

corpus mundat, reſtaurat cutim, leproſis prodeſt, inquit Eliſius. Salſi phlegmatos hoſtis aqua eſt.

Tripergulae.

Vgolinus totius corporis debilitatem, & ſegnitiem auferre dicit, ſuperfluumq. dolorem pellere. Eliſius, mentis defectum auferre ſcribit, alleuiare corpus, cor exhilarare, membrorum profugare onera, ſtomachi varios dolores arcere, pedum grauitatem remouere, ſymptomata explodere. Balneum vetus dicitur.

S. Nicolai.

Eliſius; *Omnia Balnea potentes, aut magis ſolliciti occupant; hoc ſolum mirifici Confeſſoris pauperibus ſubuenit, & ideo S. Nicolai dicitur. Haec aqua ab alijs deſcripta non eſt, nec ab intelligentibus ſatis experta. quantum tamen compertum habeo, debiles fouet, conſumptos reſtaurat, ſtomachum conformat, & vires reparat.* Lombardus.

Infirmos refouet, conſumptis praeſtat opemq.
Confirmat ſtomachum robur aqua haec reparat.

Scrophae.

Vnda mirabilis (inquit Eliſius) Sic dicta, vel quod ſcrophulas ſanat, quod Chriſtianiſſimorum tantùm Gallorum Regum ſputo tribuunt; vel quod ſcropham in ea volutari viderint. Scabioſis & leproſis prodeſt, impetigines ſanat, ventris ſarcinam, & pondus deponit. Articulos iuuat. Lombardus;

Iſte latex dictus ſic eſt, quia χοιράδας aufert,
Aut vnda hac volui ſcropha reperta quod eſt.
Leproſis prodeſt; ſcabiem (mirabile dictu)
Salſo Lichenas phlegmate purgat aqua haec.
Articulis confert, deponit pondera ventris,
Nodoſae eximium pharmacon eſt podagrae.

Vteris bis scrophae quicunque salubribus vndis
Cum tumidis vites salsa leguminibus.

S. Luciae.

Quòd oculis aquae S. Luciae subueniunt, id nominis sibi compararunt. Suffusiones oculorum recentes, & nebulas destruunt. Et quamuis Elisius scribat, has aquas aliquandò caecos illuminasse; neminem tamen id vidisse scio. Articulorum & capitis dolores pellnut. Surdis maximo sunt adiumento.

Arculi, vel S. Mariae.

Huius etiam nominis aquae ad Παλαιόπολιν, Romandiolam, Senas, Viterbium, & Flaminiam. Quae non minus frigidum caput calefaciunt, quam Porrectae aquae ad Bononiam. Aedificium lauacro nomen dedit. Hepar calidum aptat (ait Elisius) à nimia frigiditate, ac rheumate absoluit, oculos ab ophthalmia seruat, stomachum roborat, somnum nimium, superfluamq. vigiliam propellit, aureamque mediocritatem inducit.

S. Crucis.

Ea quae in hac aqua miracula enumerat Elisius, hoc sanè tempore minimè cernimus, ait enim quamplurimis id euenisse vt alienis brachijs & pedibus huc adducti, vel baculis nitentes, sanos deindè, & nullius auxilij indigentes discesisse. Omnes contractiones, etiam ex vulnere, neruis, aut iuncturis oblaesis mirificè iuuat; ob quam proprietatem ad peduum ac manuum vulnera & distentiones quas sanat artuum nomen & insignia obtinet S. Crucis. Viscerum insuper, ac ventris inflationes, testiculorum tumores prohibet, podagram discutit, omnium tandem valdè Sulphurearum vtilitatem praebet. Hydropicos, & Hypocundriacos mirificè iuuat. Phlegma extrudit. A podagra liberat.

berat. Crassam ablegat pituitam. Maxima cum voluntate ijs aquis aegri vtuntur. Quòd si ad corroborandum vẽtriculum, calidis intemperantijs succurrendum est per Balnea quae modicum refrigerent, reprimuntq. astrictoria facultate per initia, potus aquae S. Crucis aptissimus habetur, velut aqua in Villa Lucae, & Porretanae.

Subcellarij.

In Auerno ad Cumanae Sibyllae antrum (vt vocant) Subcellariae aquae sunt, quasi ex cella emanantes, dulces, lucidae,& quas coeteris Baianis aquis antecellere medici existimant. Vgolinus Suttillarium vocat. Vulgus *Scassa budello*. Decocti caponis iuris habet saporem. Capillos prolixos facit (ait Elisius) labia sanat,dentes & gingiuas mundificat, lentiginem, & scabiem remouet; pulmoni, iecori, spleni, medetur; ardorem & pondus vesicae soluit, vrinam prouocat, arenulas eijcit, quartanam quotidianam, & tepidas febres sanat, tussim tollit, praecipuè verò stomachum confortat, totumque corpus exhilarat. Post longas febres, & in Phtisicis & Hecticis nondum exhaustis, aliquot medici ex medicatis aquis laudant insessus, non febris ratione, cui plerique quoque aiunt naturales Balneas aduersari, sed ad conciliandum robur stomacho, hepati, alijsque nutritorijs, quod in longissimis morbis potissimum primò quaeritur. Ad eam rem maximè eas aquas comprobarunt, quae mediocriter calidae sunt, nec vltrà primum gradum siccantes inter quas Petra, Plaga, Iuncaria, & haec Subcellaria ad Baias probantur, quae sanis conueniunt, nec admodum qualitate excedunt temperatas ac dulces.

Ferri.

Ferri mineram, scribit Plinius, metallorum omnium esse largissimam,& vbique propemodum reperiri. Ferè semper ali-

per aliquid ferrugineae naturae cum coeteris mineris in hisce aquis reperitur. Sed potissimum in hoc lauacro, quod ferri colorem referre videtur. Idcircò oculos, aures, caput mirificè iuuat, soluitque Hemicraneas affectiones. Aqua ebibita iecori, spleni, ventriculo, renibus, vtero, omnibus interaneis vitijs, à relaxatione ortis, opitulatur. Ex aliqua bituminis participatione pulmoni confert. Siccat, abstergit, roborat. Quòd si aqua Plagae Romanae quae in Aenaria est (cuius fontes maximo cum labore, & maxima cum aegrotantium vtilitate aperuit Iulius Iasolinus nostra hac aetate medicus celeberrimus) cum ferreae sit minerae, & ferruginei coloris, phlegma salsum deijcit, sanguinem & pruritum oculorum tollit, lacrimas inhibet, gingiuas exesas sanat, dentes firmat; ossium fracturas firmat, & fluxiones sistit; eadem profectò aquas has Baianas effecturas non vereor.

Palumbariae.

Lauacrum Palumbarium, vel crypta Palumbaria dicitur, à Palumbibus ibi nidificantibus. Hoc si quis vti voluerit, à salsis & frigidis caueat necesse est. Cardiaci, arthritico morbo, renibus, oculisque plurimum prodest. Vrinae meatus aperit, oculorum nebulas expellit, stomachi passiones aufert.

Saluianae.

Sic dictas aquas à quadam muliere alij scribunt; alij Siluianam appellant, & Siluiae Deae antiquos dedicasse scribunt. Nugae. Salmariam vocat Vgolinus, aitq. eas non permittere, vt menses mulierum vltrà suos periodos fluant, & vteri inueteratas affectiones curare. Quamobrem mulieribus plurimum confert, cum etiam steriles foecundet.

Tritu-

Tritulae.

In Baiano littore Balneae, & Sudatorium eodem nomine appellantur. Trictolas, à fricando dictas scribit Blondus, atque indè Tritulas appellatas. Alij sic dictas afferunt, à Tertiana febre sananda, quae apud medicos τριταῖος πυρετὸς dicitur. Trifoli alij dixerunt, & monti Trifolinum vinum adscribunt. Vbi vegeta in primis natura ignis, cuius communes causas explicat Vittruuius, qui aut ex sulphure, aut alumine, aut bitumine sub his collibus loca, vario caloris gradu afficiat. Infrà ad mare calidis abundat aquis, quae perenni vena, & sub praerupta rupe Balneas efficiant, vbi semota ab imbribus & ventis habentur semper vtilissima. Imaginum ex plaste ibi pictarum aliquot fragmenta supersunt, quae cuiusque Balneae virtutem exprimebant. *Ardores esse in his locis* (addidit Vittruius) *etiam haec res potest indicare, quod in montibus Cumanorum, & Baianis sunt loca sudationibus excauata, in quibus vapor feruidus ab imo nascens ignis vehementia perforat eam terram, per eãque manando in his locis oritur, & ita sudatorium egregias efficit vtilitates.* Sudatorium sic in Itinerario à quodam docto viro describitur. Lib 6.c.5.

In primis celso sita Sudatoria monte,
In tria diuisus specus est ceu brachia, quorum
Sulphureos extrema tenent fumantia fontes
Solis inaccessos radijs sub rupe cauata.
Ingressu via longa patet, cinis impedit albus
Atque calens mediae prodientes agmine fossae.
Ingrediendo caue tollas caput, arduus vnda
Fumus agit, totoq. fluunt corpore riui;
Visceribusq. trahens animam vapor aestuat intus.
Sin submissus eas, & cautè lumina serues
(Nam sine luminibus nulli est intrare potestas)
Victor eris. nimium sed non tentare sinistram
Dira tibi mens sit; necat intus perfectus aer,
Profuit & nulli tacitas quaesisse latebras.

Cornelius Celsus de eo sic loquitur; *Sudor eius duobus modis elicitur, aut sicco calore, aut Balneo. Siccus calor est, & arenae calidae, & Laconici, Clibani, & quarundam naturalium sudationes, vbi è terra profusus calidus vapor aedificio includitur, sicut super Baias in Mirtetis habemus.* Quamobrem Mirteta ad Tritulum fuisse dicunt. Balnei tamen locum penitus ignoramus. Idq. tantùm scimus quod Vittruuius, & Celsus scripsere. Quasi mortetum dixerunt, pro funesta mirti significatione. Omnibus tamen aegris lauacrum erât inuisum,

Sulphura contempti, vicus gemit inuidus aegris.

Morbo Gallico laborantibus plurimum prodest, atque ijs qui capitis fluxionibus afficiuntur. Viris, mulieribusq. statis horis locus datur. Iuuat sudantes colloqui atque canere, dùm caloris molestias blandis sermonibus muleire conantur. Quique dimidia hora sudauerit, strenuus profectò ad eam rem habetur. Trituli Balneas Diuus Hieronymus viduis, virginibusque Christianis vitandas admonuit. Omnium Balnearum virtutes habere dicuntur.

Aquae S. Georgij.

Huius nominis aquas ad Ducciam cōmemorat Baccius, strenui ac Diui militis nomine insignitas, quae ad foeda vlcera persananda habent facultatem. Ferrea, atque aera minera nostra haec aqua nitrosa quoque est, lapidem frangens, ad ferrum è corpore eliciendum admirabilis. Sed quoniam subterranna est, quasi ὑπὸ γῆ, Georgij nominatam, aliquibus placet.

Pugilli.

Nitrosas hasce aquas esse scimus, eandemque cum proximis habere naturam. Ventris solutionem comptscunt, & hemorroidarum fluores, calidum, aeremque ineemperiem

riem remouentes. Qua propter nec à ferro videntur alienae. A longis febribus liberant. Caput & ſplenem efficaciſſime adiuuant, eorumque dolores arcent, confortant debiles, & conſumpta membra reſtaurant. A breuitate id nominis ſunt aſſecutae.

Culinae, vel Culmae & Petrolei.

Inter bituminoſas Petrolei nomine multae aquarum ſcatebrae, quamuis & nitro conſtent, blandè purgantes, ſubamarae, & graui odore reperiuntur. In Italia multis in locis ſcatent, & Senis non longè ab Arbia flumine, ibidemq. ad viam maritimam Petroium Gaſtellum, vbi Petroleum emanat. Et Viterbij non procul à fonte Grottae percelebri, calore tactu & eſſentia temperatae, quapropter pueris, & delicatis naturis perutiles. Multae itidem in Baiano Tripergulanae, Solis & Lunae eo nomine celebrantur. Tùm Culma ad Auernum, in quibus tamen maior ſulphuris portio dignoſcitur, idcircò exiccando valentiores, minuſque emollientes. Huius tamen generis aquae abſterſoriam habent virtutem, omneſq. cutis maculas, pruriginoſas ſimul & ichoroſas exiccant. Contractae emolliunt, diſtenduntque conuulſos neruos, craſſa extenuant corpora, fluxiones ſiſtunt, grauedines ac raucedines, & coetera id genus epotae corrigunt. Eodem omnes aquae imbute ſunt vapore, quae ſoporem inducunt, vel caput grauant, ſenſuſq. obtundunt. Habet has bitumen operationes. A monte qui ſupereminet, ob altitudinem, Culma à Franciotto dicitur, & corruptè Culina.

Solis & Lunae.

Ob aquarum excellentiam quae coeteris praeſtat, hoc praeclarum nomen paruum hoc Balneolum eſt conſequutum. Per ruinas antiquorum aedificiorum eò deſcenditur, directumq. inuenitur, & mari occupatum. Sed defoſſa a-

rena, scatet aqua, sulphuri commixta, quae tamen ferri partes obtinet praecipuas, ac nobilem ex Magnete virtutem, quamobrem infixa spicula ferrea mirificè extrahit. calefacit egregiè, exiccat, atque corroborat. Ruptis, laxatis, fractis mirum in modum confert, & antiqua crurum vlcera compescit. Diuinum hoc appellarunt Balneum cum praecipuè omne guttarum dolorumq. genus tollat, fluentem sanguinem sistat, vlcera sanet, podagram subleuet.

Gibborosi.

Haec inter nitrosas aquas potabilis quidem, ac praeter coeteras in renibus iuuandis efficacissima perhibetur, meatus vrinarios aperiens, abstergens, firmans; arenulas & mucores his locis adhaerentes extrudens; fluores muliebres ex locorum imbecillitate maximè sistens.

Episcopi.

Nobile hoc Balneum vel ab aliquo fortasse Episcopo instauratum, vel ad Episcopum Puteolanum pertinens, vel quòd Praelati vtantur plurimum, quibus podagra solet esse familiarior. Roborat stomachum, prouocat appetitum, extrahit ferrum, & omnia membra exhilarat.

Fatarum.

Podagricis quoque vtile & familiare. Stomaco vires addit, nauseam expellit, appetitum prouocat. de quo sic Lombardus,

Confortat stomachum, viuacem reddit ὄρεξιν,
Dat podagrae auxilium, nausea fit procul hinc.
Extrahit absconsum atque latens in corpore ferrum,
Exhilarat nimis hic omnia membra latex.

Bracculae.

Ab humilitate, & loci depressione sic dictum. Vgolinus

nus Bretolam vocat, fortaſſe vocis ſimilitudine deceptus. Inter nitratos fontes conſtituitur, qui tamen aere ſimul & ſulphure non mediocriter participat. Quocircà non adeò ſoluit ob ſulphuris tenacem ſiccitatem, temperatè calefaciens. *Ex natura tamen aeris* (inquit Eliſius) *groſſas fauces ſubtiliat*, Broncaulas vocant. Raucam vocem ebibita claram reddit; oculis & coeterorum ſenſuum vitijs opitulatur. Longas febres remouere credunt.

Speluncae.

Sic dictum à Spelunca in qua lauacrum eſt. A Galeno ſcriptum tradunt, ſi quis quinque drachmis huius calentis aquae ſingulis diebus biberit, in membris quae diaphragmae adiacent, opem & robur comparaturum. Quem tamen locum nuſquam in Galeno reperies. Hydropicis, tuſſi, guttae eſt adiumento.

Feniculi.

Inter mare mortuum, & Miſenum montem, inter agreſtes feniculos aqua emanat, cui frutex ille nomen attulit, quae & lippos oculos abſtergit, & eorum vlcera ſanat, & maculas delet, & oculorum aciem reddit illuſtriorem.

QVAE' PITHECVSIS EXTANT

Et Chirurgiae doctrina, & Balnearum in Aenaria Inſula inuentione, Iulius Iaſolinus maximam ſibi gloriam comparauit. An verò huic viro Aenariam tantùm debere dicemus? Orbem ipſum plurimum debere affirmabimus, cui ad ſanitatem tuendam, ad depellendos morbos in ea feliciſſima Inſula ſaluberrimae aquae eius opera patent. Debet quoq. Franciſco Lombardo qui eas quas nouerat carminibus illuſtrauit.

Aquae Fornelli.

Quartanae ſpuriae, verae, Lieni, Hydropiſi, capitiſq. dolori medentur. Hipocondriacam affectionem, vel mi-rarchiam incipientem ſanant. Calculo laborantibus,& A-poplepticis ſunt ſubſidio. Veſicam aperiunt, podagricis ſunt adiumento, nauſeamq. ſtomachi ſedant. Aſmaticis vtiles ſi tamen paroſiſmo ceſſante, purgatoque corpore a-quas introierint. Aurium tinnitum, ſurditatẽ, vertiginem tollit, & paraliſim. Quod ſi coeno vtaris tumores pitui-toſos expellit, articulorum duricies quae reliquae fiunt ex vulneribus, fugat frigidam atque humidam intemperiem ſe remouet. Primam ſubſtantiam tenuis ſulphuris habent, ſe-cundam nitri, tertiam ſalis, quartam aluminis, & quintam ferri. De quibus ſic Lombardus,

Quartanae confert, ſpleni, capitiſq. dolori,
Subuenit Hydropi, phlegmaticaeq. febri.
Veſicam reſerat, lapidem perfringit, arenas
Educit, prodeſt mirificè Podagris.
Omnia languentis ſtomachi faſtidia ſedat;
Furnelli à furni ſchemate nomen habet.

Scatet ad D. Petri ad Pantanellum ex montis radicibus.

Fontanae.

Cuique plagae ſunt medicamento; & quaſi miraculo quodam èx humanis corporibus ferrum eliciunt. Hepati, pulmoni proſunt, fractaque óſſa mirum in modum trahunt, Scabiem purgant. Capillos nitidos & longos efficiunt, cor-porumq. vires reſtaurant. Coercent, refrigerant, ſiccantq. Argentea natura, & aluminoſa cum Magnete, terraeq. ali-qua ſalis parte, & nitroſa.

Succurrit plagis, ferrum extrahit impete magno,
Pulmoni confert, Hepatis atque malo.
Conſumptos reparat citò, prolongatq. capillos,
Emundat ſcabiem, fragmina ab oſſe trahit.

Caſti-

Castiglionis.

Calidissimae ac lucidissimae aquae, quae quamuis aliò perducantur, diutiùs tamen quàm reliquae calorem retinent, atq. in ipsis crassitiem cognoscimus. Sulphur olent, minori spiritu cum frigida fuerit aqua. Potu, & ablutione his vtimur. Cùmq. biberimus, intestina purgant, renum obstructiones aperiunt, vrinam cient, lumbricos enecant, disenteriasq. remouent. Frigido rheumati, strumosis tumoribus, ventris prosunt inflationi. Hepatis auferunt maculas, omniaq. arcent scabiei genera. Aquarum quae Senis, Auinioni, Pisis enascuntur, vim retinere affirmat Baccius in libro de Thermis.

Languentem reficit stomachum, vt benè eo ncoquat vrget
Morpheam humano vultu abigitq. Lepram.
Visum acuit, cor confortat, plagisq. medetur,
Ventriculum soluit, prouocat vsq. famem.

Speluncae, vel Scrophae.

Quibus sanè aquis suo loco vti non licet, maris enim vndae in cuius margine positae sunt, & nimia caliditas impediunt. Quibusque fluxionibus commodae, neruorumque & articulorum doloribus. Frigidis ac flexuosis viscerum morbis Vere praesertim & Autumno aduersantur. Foemorum, artreticum dolorem, tussimque sanāt. In labro (tantum in eo caloris inest) ijs vtamur necesse est. Inter sulphureas quarto gradu calidas numerantur.

Aluum subducit, tussim & nephritida pellit,
Anthritim, Chiragram, Ischiada & Podagram.

Gurgitelli.

Praeclarissimae à medicis hae celebrantur. Sterilibus prosunt feminis. Consumpta ferè corpora reficiunt Stomachum recreant. Calculum extrudunt. Hepati subueniunt.

niunt. Scabiem explodunt. Cibi appetentiam reuocant. Ferrum ex humano corpore extrahunt. Atque diuinitùs factum videtur vt hisce aquis omnia ferè mala curentur. Et quoniam in summa temperie sunt constitutae, viscerum intemperiem moderantur, gracilia corpora pinguia reddũt, & scirrosos tumores a lenta pituita exortos, propulsant.

Hepaticis prodest, à psora purgat, ἐρέξιν
Proritat, ferrum mirificeq. trahit.

Stomachi.

Cum aquis Gurgitelli conueniunt, puriores tamen ac tenuiores quasi ex Stillatorio deductae. Stomachum roborant, phlegma vacuant, purgantq. vterum. Post potionem ad vncias octo, nec dormito, nec aliud quidpiam bibito, aut edito. Biliosis (vt cum Celso loquar) mirificè prosunt.

Cum ex aquis Gurgitelli discesseris, iter ad dexteram faciens Orientem versus alia reperies aquas ex radicibus Epomei scatẽtes claras, pellucidas, gustatui dulces, & crassae. Antiquis vulneribus praestò sunt, aluminis vigorem praeseferentes. Morbo Gallico, Aphris, Sporae, Hepati subueniunt, & potione, & ablutione, & fomentis.

Dentium.

Praedominatur aurum his aquis, ferrumq. subsequitur, exilisq. sulphuris vapor. Parua enim huiusce aquae portio, nunquam liquescere potuit, nisi aquae chimicae auxilio, salis armoniaci parte addita. Dentium dolori, gingiuisq. excarnificatis affert medicinam potu & gargarizatione. De quibus, haec carmina;

Est & ad Occiduam partem quae vertitur vnda
Languentem stomachum quae reparare valet.
Quiq. Orientales spectat calidissimus oras
Fons, Dentem haud vlla parte dolere sinit.

Fons quoque ad Occiduam plagam conuersus, ocellis
Prodest, & capiti mite leuamen adest.
Quam vulgo Sinigalla vocant, podagrae, atque dolori
Iuncturae, Ischiadi praestat opem & Chiragrae.

Cotti, vel Caiuncarum.

Ex vno erumpunt capite; mox deriuantur. Aes, Chalcantum, sulphurq. redolent. In petrosis rupibus coguntur & ex quadam materia guttae prorumpunt, quae musco, licheni, vel pulmonariae comparatur. Guttam oculorum, gingiuarumque affectiones iuuant, capitisque fluxiones praesertim atque calidas. Visum, auditumque recreant. Asmaticis maximo sunt adiumento; curantq. vulnera igne, aqua, oleo calidis, tùm etiam bombardarum ictibus inflicta.

Confert affectis arthritide, pondera splenis
Aufert, inflatum ventriculumq. premit.

Ferri.

Aqua mediocriter calida, clara tamen dulcisq. sulphur olens, quem tamen odorem translata amittit. Potione, ablutione, & gutta est in vsu. Et quoniam ferri naturam continet, roborat viscera, sanguinisque sputum coercet, quod omnibus ferratis aquis contingere scribit Auicenna. Hepatis, renum, vesicae intemperiem moderatur, stomachumque reficiendo, vomitionem retinet. Ictericiem, hydropisim, nocturnas pollutiones, scabiem, & gomorraeam sanat. Podagrae, paralisi, rheumati strumis, putridis vlceribus, articulis, flatui, spleneticis subuenit.

Auri.

Aureae quidem aquae naturae miraculo obseruatione dignae. Cùm enim fons plenus est, aquarum superficies

aureo velo obducitur, atque ità vt totus fons auro pellucidus conſpiciatur; tunc verò maximè cum aquae à Solis radijs verberantur. Quod ſi quis Balnei virtutem noſcere cupit, Auri virtutem non ignoret.

Argenti.

Propè Aureum Balneum, exiguo fonte, nitidis dilucidiſq. aquis Argenteum eſt, quod argentea quoque tela tegitur. Et quae in Auro inſunt, in Argento quoque ineſſe nemo eſt qui vereatur. Eaque re tantùm differunt, qua & induſtria & naturae actione differre coguntur.

Calae Vmbraſchi.

Saliens aqua, quae illicò veluti ex rupe praecipitat. Calida, lucida, dulcis, aeris, aluminiſq. mixtione. Capitis, neruorum, articulorumq. morbos ſoluit.

Colatae.

Calidiſſimae, quibus linteis abſtergendis lixiuij loco mulieres vtuntur. In ipſis oua coquunt, glabrant ſues, coeteraque conficiunt, quae calida ad ignem aqua confici ſolent. Quamobrem caliditate coeteris antecellunt. Excrementa nitida apparent, atque idcircò aliquid aeris oſtendunt. Morbos frigidos & humidos; oculorũ, aurium, capitis affectiones, tùm in ptimis Emicraniam, pituitamq. expellit. Paraliticis, Epilepticiſq. medetur. Frigidas ex memoria ſuperfluitates eijcit. Aſmaticos iuuat. Perpetüa aeſtate, tum regnante Canicula prodeſt. Si qua mulier lacte caruerit, panemq. in hac aqua intinxerit, ederitque lac copioſè prouocabit.

Sinigallae.

Odoratis aquis, lacteo colore, liquidi aluminis mixtione, etſi argilloſa ibi terra, cinere, calce, gypſo illita. Non

tantum

tantum adultis, viribusq. valentibus, sed etiam puerculis, veluti Balnea Gurgitelli, & Fontanae est vtilitati. Pituitosos morbos, neruorum articulorumq. dolores, membrorum contractiones subleuat. Nullusque morbus est ex busto ad pedes, quin aut prorsus sanet, aut aliqua ex parte leuet. Luto Balnei ad membrorum contractiones sanandas vtuntur.

Bagnitelli.

Exiguum profecto Balneum, sed aurium surditati praesto est. Cuius rei Figuli quotidie periculum faciunt, cùm accenso in fornacibus igne, sibilo, surditateque laborare consueuerint.

Fontis retis.

Visceribus, renibus, & vesicae est medicamento.

Conuulsiones, scabiem, Lienis morbum sanat. Lentigines; impetigines, capitis & stomachi dolorem, oculorum lacrimas, & Egilopas aufert. Visni, & vomitionibus prodest. Phlegma soluit. Lombardus,

Deterget scabiem, neruos mollescere cogit,
Fit procul hinc capitis, fit stomachiq. dolor.
Constringit lacrimas, vomitum, pellitq. rigorem,
Phlegma liquat, grauidis est medicina potens.

Capitelli.

Saltis aquis, sulphureisq. secundo gradu calidis, quae affectiones per cutem serpentes, & scabiem, impetigines, Dothienosq. apud Graecos, sanat.

S. Restitutae.

Calidas habet aquas exiccantes, roborantesq. Podagri-

cis afferunt vtilitatem. Inflationes Hypocondriorum prohibent. Flatuosam congeriem, ventrisq. & vteri tumorem dissoluũt. Cholicos dolores repellũt, albasq. humiditates in mulieribus pu·rgãt. Nemini hoc Balneum, nisi Iasolino cognitum.

S. Montani.

Calidum, salsum, pellucidum, cui sal, sulphur, aes dominatur. Articulorum doloribus, colli praesertim, Ischiadis, podagris, crurum tumoribus, stomacho est valdè commodum. Crassos humores dissoluit. Intestinorum ventum fugat. Mulieribus, quae abortum facere solent, vterum reficiendo, nimis familiare.

Citarae.

Balneum phraeneticis, thenasmo, sterilibus mulieribus, capitis dolori, quartanae nimium confert. Semine viros auget, & mulieres lacte. Conuulsiones, anusque onus deprimit. Vomitionem prouocat, aluumq. ciet potione. Vires roborat, & Venerem excitat.

Tinesmum, sterilem, curatq. phrenitida, spasmo
Succurrit, capitis hinc dolor omnis abest.
Quartanam delet, mammis lac, testibus auget
Sperma virum (Iuuenes quod faciunt hodie.)

Agnonis.

Aquis ad littus calidis, salsis. sulphureisq. scabiem, furunculos, dotrenas, psoram, impetigines, pellis asperitatem tollit.

Soliceti.

Perennibus. calidissimisque aquis, Colatae, & Gurgitelli similibus. Sulphureo odore, ferreo colore. Calefaciunt, & siccant vehementer. Morbo articulari, podagrae,

renibus, asmaticis, ossium fracturis, scabiei, vtilissimum.

Gradonis.

Tertio caliditatis gradu, sale & bolo Armeno illitum. Calidis morbis sanandis efficax. Crurum tuberibus vtile, eorumq. peruetustis vlceribus. Dilatatis testiculorum venis, digitorum reduuijs, scabrosis vnguibus salubre.

S. Angeli.

Efficacissimè morbos sanat qui ab aquis Calae Vmbraschi sanantur.

Doiani, vel Vlmitelli.

Secundo gradu calidum, tenditq. ad tertium. Eius origo nitrosa, cum aliqua salisgemmae parte, & alumine, immixto chalcante, & bitumine; quae omnia optimè à Stillatorijs dignoscuntur. Guttam frigidam, stomachi rugitum, tinesmum, calculum, renum dolorem, oculorum lippitudinem, anhelitus difficultatem, olentem animam, spleniticos, cordis palpitationem sanat.

Anthritim pellit lepram, stomachiq. rugitum;
Tinesmo prodest, Iliacosq. iuuat.
Spiritui, lippis, quartanae subuenit, arctum
Dilatat guttur, diminuit lapidem.
Liene affectis, παλμῷ κραδίης ἰᾶται
Praesto est pulmoni, è corpore phlegma fugat.

Fons Nitrolis.

Extremo Epomei ventre scatet; & quamuis calida aqua, cùm tamen friguerit, coquendis cibis, potusq. vsui commodior. Refrigerat, temperatq. viscera, quapropter mulieribus optima corporis habitudo, quae in illis saepius lauant.

Succellarij.

Balneum vesicae morbo, vrinae ardori, calculo, tines-

mo, lentibus febribus medetur. Laetitiae & animi tranquillitati confert. Tuſſim expellit. Stomachum roborat. Scabiem ſanat. Labiorum fiſſuras conglutinat. Dentium, gingiuarum, oris affectiones propulſat. Mulierum faciem purgat, liuorem ſanguinis, quem verbera induxere auertit.

Tineſmo, intermittenti confertq. πειταίῳ,
Veſicae prodeſt, phlegmaticaeq. febri.
Prolongat crines, & frigida membra reſoluit,
Detterget vultum, liberat à ſcabie.

Plagae Romanae.

Quod non longe abeſt à Succellario, in horti qui fructuum plantarumq. amoenitate, Nympharium, appellantur, aeris, ferrique mixtura. Aquis primo gradu calidis, tantae tenuitatis, vt cum alio transferuntur, ſubtiliores ſoluantur partes, virtutemq. amittant. Oculos iuuat. Viſus aciem acutiorem reddit. Crurum fracturae confert, callumq. fractis oſſibus inducit. Capillos decidentes, denteſq. mobiles firmat. Vertigini, calculo, ſterilitati, menſtruo, aſmaticis, cordis, pulmoni, tuſſi, cholicis doloribus, hemorroidibus praeſto eſt.

Pituitae confert ſalſus quam procreat humor,
Pruritum ex oculis tollere fama refert.
Lacrimulas cobibet, teneros confortat ocellos,
Expurgat bilem, pectora laeta facit.
Cordi imbecillo robur mirabile praeſtat;
Gutturis amplificat πνδ'μονος atque ſinus.
Tuſſim ſedat, neue cadant firmatq. capillos;
Pruritum, & crurum fragmina ſanat aqua haec.

Nitroſi.

In eadem plaga, Balneum calidiſſima aqua emanãs. Scabiem & pruritum ab atra bile, & pituita proficiſcentem ſanat. Iuuatque renum dolores, & Ictericos. Aluum ciet. Debili-

Debilibus vires addit. Rheuma & tussim remouet. Genitalium quoque pruritum explodit.

Phlegmate pruritum fugat aut ex bile μελαίνῃ,
Nephritis, tussis, fit procul hinc scabies.
Ventriculum soluit, consumptos recreat artus,
Subuenit Ictericis, rheumaticisq. malis.

Saxi.

Semper incognitum. Alterum inter saxa morbo articulari frigido, alterum propè littus, calido, idoneum.

Sunt duo, quorum vnum gelidae est medicina podagrae,
ἄλλο δὲ τῆς θερμῆς φάρμακον ἐλλόγιμον.

Hortorum Pontani.

Potu renum dolores, ictericos, hypocondriacos, atram bilem, impetiginesq. arcet. Sunt & aliae passim aquae, aut inter vepres & saxa, aut inter terrae aggeres obrutae. Quarum aliquando, vt coeterarum, virtus alicuius industria enitebit.

Ebolitani Vatis carmina de Balneis propono. Neque verò syllabarum quantitas quaerenda est, cùm rerum tantùm naturalium quaeramus auxilia. Imaginis rugas fuco noluit auctor implere; Nos eam tantũmodo amemus simplicitatem. Sic in veteri manuscripto Codice.

INCIPIVNT NOMINA ET VIRTVTES Balneorum.

Inter opes rerum Deus est laudandus in illis
In quibus humanae deficit artis opus.
Res satis est dictu mirabilis horrida visu
A tormentorum prouenit aede salus
Nam quae defunctos aqua feruens punit in imis

Haec

Haec eadem nobis missa ministrat opem
Coetera cum rebus curantur regna, syropis,
Balnea quae curant, terra laboris habet
Vos igitur quibus est nullius gutta metalli
Quaerite quae gratis auxiliantur aquis
Quarum virtutes & nomina maxime Caesar
Praesens pro vestra laude libellus habet.

De Balneo quod Sudatorium dicitur.

Absque liquore domus benè sudatoria dicta
Nam solo patiens aere sudat homo.
Antè domum lacus est ranis plenusque colubris,
Non fera non pisces inueniuntur ibi.
Ingreditur si quis paruae testudinis vmbram
More niuis tactae corpora Sole madent.
Euacuat chimos, leue corpus reddit, in ipso
Quouis apposita est vase calescit aqua.
Haec aqua languentes restaurat, & ilia sanat,
Vlcera desiccat sub cute, si qua latent
Hac te Germanus Capuae caput aede repertum
Hac sacra Paschasij pascua te retulit.

De Balneo quod Sulphetara dicitur.

Mollificat neruos lauacrum de sulphure dictum,
Cessat in hoc scabies, infectaq. membra nouantur,
Impregnat steriles, capitis, stomachiq. dolores
Destruit, & lacrimas in lumine stringit aquosas
Ad vomitum prodest, oculos bene reddit acutos,
Phlegmata dissoluit. febrem cum frigore tollit,
Praesertim si preueniat purgatio, terna
Intrabis securus aquas. nam corpora pura
Quam semel accipiunt seruant sine labe salutem
Inspirant quocunque modo. non Balnea culpes
Effectum virtutis ama. nam saepe videmus
Quod fugiunt nares fugat licet à corpore morbos.

De Balneo quod Bulla nuncupatur.

Est aqua quae bullit, & ob hoc benè Bulla vocatur
Humani quantum Bulla timoris habet.
Vt rogus inspirat saxis crepantibus intusi
Sic locus ignitus corda fragore mouet
Quam metuenda magis tanto, magis vtilis aegris
Si studeat in ea saepe lauare caput.
Et si fortè carent quo possunt membra lauarè
Alterius curent sumere fontis aquam.
Haec virtute loci praestet calefacta salutem
Luminis antidotum, seu medicina potens.
Haec caput emendat, matricem purgat, & inguem
Liberat, & splenem, congruè purgat epar.

De Balneo quod Astrumis dicitur.

Dentibus Astrumis prodest, quos reuera relaxat
Hic redit ad solitum si cadat vua locum.
Faucibus apta satis brancos ex rheumate passis
Et laesis oculis haec aqua praestat opem
Pulmonem recreat quem tussis causa fatigat,
Inflammat corpus cui dominatur aqua
Irritat os dapibus; stomachi fastidia tollit
In multis aufert rheumatis omne malum
Pigriciem tollit; membrorum, pectora lenit
Vocem ad obsequium pectoris aptat iter.
Saepius inde solet multis occasio nasci
Ne fluat à summo vertice phlegma vetat.

De Balneo quod Iuncarae dicitur.

Balnea Iuncarae, quae sunt in littore ponti
Prosunt consumptis. ni sit adusta cutis
Pectoris ammissas reparant in corpore vires
Laetificant animos, gaudia sumpta fouent
Quae veniunt per se mentis suspiria tollunt,
Et faciunt alacres in muliere viros.

Efficiunt

Efficiunt veneris renes ad praelia fortes
Confortant stomachum, lumina laesa iuuant.
Quas hominum certus febres interpolat vsus
Annichilant, nec non triste medetur epar
Talibus vsus aquis discrimina nulla timebit
Quae quandoque solent extenuare cutim.

De Balneo Plagae, quod Balneolum dicitur.

Inter aquas pelagi propè litus sub pede turris
Magnus in effectum fons breue nomen habet
Balneolum dictum tantae virtutis amoenum,
Vt patiens illic sentiat esse Deum
De morbo quocunque doles, seu caumate quouis
Lotus aqua tali tempore liber abis
Et caput, & stomachum, renes & coetera membra
Confortat tepidam si renouabis aquam.
Haec prodest oculis oculorum nube fugata,
Consumptos reficit quos tenet aegra fames,
Materiam tritei consumit & amphimerine
Hoc gens plus alijs Parthenopensis amat.

De Balneo quod Foris cryptae dicitur.

Limpha Foris cryptae iuxtà maris abdita litus
A stomacho pellit debilitatis onus
Sed nocet hydropicis cum sit dulcissima potu
Vim consumendi non habet vnde nocet.
Leuiter ignitos assueto refrigerat artus,
Pulmonem laesum sanat, & inde iecur
Pectoris antidotum tussis medicamen amicum
Desiccata febris caumate membra rigat.
Ipsa per occultos telluris ducta meatus
Subuenit aegrotis, est quibus aegra cutis
Vt dicunt veteres satis est mirabile dictu
Ipsa Foris cryptae Bullae ministrat aquam.

De Balneo

De Balneo quod de Petra dicitur.

Cui Petra dat nomen mirum reor esse lauacrum
Quod lapidem possit frangere nomen habet.
Et caput à multis facit absentare querelis
Auribus auditum praestat, & addit opem;
Lumina detergit tunicis maculosa fugatis,
Pectoris, & cordis esse medela potest.
Vessicas aperit, à renibus vrget arenam.
Huius aquae potus interiora lauat.
Quamplures vidi calidam potare petrosos,
In quibus vrina post lapidosa fuit.
Vos igitur quibus est durus cum pondere mictus,
Assiduus talis potus aquae liberet.

De Balneo quod Calatura dicitur.

Pulmoni praebet solitam Calatura quietem,
Indè fugat tussim quam graue rheuma parit.
Haec stomacho vires reparat, vim praebet edendi,
Saepiùs assumptas decoquit illa dapes.
Declarat faciem, mentem corroborat, & cor
Laetificat, turpes radit ab ore notas.
Formidat quicunque phthisim cum tusse paratam,
Vt timor abscedat sæpiùs intret aquam.
Inueterata suis sicut radicibus arbor,
Nequaquam poterit absque labore capi,
Non aliter veteris serpentia semina morbi,
Possunt euelli qualibet arte semel.

De Balneo quod subuenit homini.

Ex re nomen habet lauacrum quod subuenit aegris
Nominis effectum gaudet habere sui.
Purgat pulmonem, deponit pondera splenis,
Depurat tumidum certa medela iecur.
Tristitiae causam gelido de pectore tollit,
Humores veteres ventris haec vnda leuat.

Defectum stomachi tollit, confortat & ipsum.
Vt solito solitas appetat ore dapes
Vocem sincerat, genus aufert omne doloris
Talis amatoris recreat vnda suos.
Haec etiam deponit onus longaeuae podagrae
Hic datur articulis induciata quies.

De Balneo Sanctae Anastasiae.

Adscribunt homines tibi Anastasa lauacrum
Vsibus humanis commoda multa facit.
Corporis ingrati recreatos efficit artus
Virtutes etiam corporis vnda nouat
Res miranda quidem. quicunque cauabit arenam,
In medio fossae feruida manat aqua.
Illa recens in fonte suo symptomata tollit.
Languidus ardorem si patiatur aquae.
Fonte relicta suo nihil affert vtilitatis
Haec eadem prodest frigida facta parum
Qui petit ergo suo cito de languore iuuari
Sentiat auxilium si renouabit aquam.

De Balneo quod Cantarellus dicitur.

Inter aquas pelagi aqua feruens manat & ipsa
Nì fluat in pontum fictile claudit opus.
Cùm mare ferueſcit locus oppugnatur ab vndis,
Vix aliquis poterit aeger adire locum.
Cantarus humana fruitur virtute medendi,
Nam plagas veteres consolidatque nouas
Vlcera quae patitur cutis ex humoribus extrà
Cantarus astringit, lumina clara facit
Sanguinis obturat venam quandoque fluentem,
Subuenit artheticis, fit medicina pedum.
Vtilis ad febres, & frigora; sed tamen huius
Vsus aquae lateri continuatus obest.

De Balneo quod de Prato dicitur.

Est aqua quam populi de Prato Balnea dicunt,
Creditur à multis hoc Ciceronis opus
Est via difficilis quae ducit ad inferiora,
In quibus inuenit quam petit aeger aquam.
Haec bene visceribus fertur conferre molestis;
Alleuiat corpus quod grauat humor iners.
Dicunt & duros mirè mollire lacertos,
Et caput & scapulas ad sua iura trahit.
Lipposos oculos declarat, & vlcera tergit.
In toto pariter corpore praestat opem.
In sudore manens fugiat pro tempore frigus
Nec potum sumat dùm sua membra calent.

De Balneo quod de Arcu dicitur.

Dulce satis lauacrum quod nomen sumit ab Arcu
Virtutem magnae commoditatis habet.
Haec aqua consumptos restaurat corporis artus,
Confortat stomachum, arida membra rigat.
Si quis in extremis patitur, festinet ad vndam.
Omnia ne dubitet interiora iuuat.
Non tamen ijs prodest tumidis quos sarcina ventris.
Aggrauat, atque dolet splene tumente iecur.
Rem loquor expertam, proprio quam lumine vidi
Teste mihi populo, quae scio certa loquor
Vidi consumpto tantum cum pelle relicto
Tempore non longo restituisse cutim.

De Balneo quod Tripergula dicitur.

Est lacus Australis quo portas Christus Auerni
Fregit & eduxit mortuos indè suos.
Haec domus est triplex de iure Tripergula dicta
Vna capit vestes. Altera seruat aquam.
Vtilis vnda satis, multum sudantibus, aufert
Defectum mentis cum grauitate pedum.

Haec stomachi varias facit absentare quaerelas.
Flebile de toto corpore tollit onus.
Debilis atque piger quibus est non multa facultas,
Consulimus tali saepe fruatur aqua.
Huius amator aquae symptomata nulla timebit,
Incolumi semper corpore laetus erit.

De Balneo quod Rainerij dicitur.

Balnea Rainerij quae corpora putrida radunt.
Est quorum salsi phlegmatis hostis aqua.
Si sanie, aut scabie pressus celer illa subintret,
A sanie quauis exteriora lauant.
Infectam mundare cutim quicunque laboras,
Vtere Rainerio, de cute sanus eris.
Ne tamen incurras iterum discrimina morbi
Terribiles Trituli sanus adibis aquas.
Vidi quamplures desastidire lauacrum,
Fecerat hoc hominum pingue putredo putens.
Rainerij refrenat aquas aqua frigida stagni,
Felix perpingues euacuabit aquas.

De Balneo quod Palumbarae dicitur.

Cripta palumbarum fuit quia grata palumbis.
Vel quae quod lumbis fertur obesse parum,
Vnda palumbarum laesos cum vertice renes
Sanat, & vrinae sumpta recludit iter.
Ex oculis nebulas, ab auribus excutit Euros
Cardiacam tollit, arthriticamque fugat.
Et maiora facit si scis seruare diaetam.
A salsis caueas. frigida quaeq. fuge.
Algentis vitabis aquae consuescere potum,
Vtere limphato quod parit vua mero
Crede mihi quod aquae faciunt, faciuntq. syrupi,
Haec, benè seruetur sola diaeta, facit.

De Balneo quod de Ferris dicitur.

Antè domum vatis lacus est ibi dictus Auerni,
Grande, ruinosum, praeminet artis opus.
Hoc lauacrum Ferri, quod habet ferruginis instar.
Dicitur vmbrosum. sed caret vnda domo
Si quis hemicraneum patitur quandoque dolorem,
Siuè supercilij, saepiùs intret aquam.
Cum vitio capitis nubem caliginis aufert,
Tollitur ex oculis sanguis, ab aure sonus
Si quis aquae talis vires cognosceret aeger
Collyrio nunquam laesus haberet opus.
Pannosos oculos sincerat, & effetat aures,
Congaudet capiti, cellula trina suo.

De Balneo quod dicitur Saluiana.

Saluia diua parens inuenit fortè lauacrum.
De proprio tribuit nomine nomen aquae.
Siccat matrices quouis humore grauatas.
Impregnat steriles, fructificare facit.
Menstrua si forsan fugiant inuita redibunt.
Et facit hoc lauacrum ne sine lege fluant.
Quas patitur matrix causas haec temperat aegras.
Vndè queri posset foemina causa perit.
Vos igitur steriles nouaeque insignia prolis
Ni vetet annosi temporis aegra dies.
Tam vir, quam mulier, te Saluiana frequentet
Tam vir, quam mulier, frigidus esse potest.

De Balneo quod Tritulus vocatur.

Est locus antiqua testitudine ductus in aluum
Rupe sub ingenti celte cauata domus.
Plena figuratis morborum conscia formis,
Ad quid aquae valeant, quaeque figura notat.
Res miranda satis, satis est horrendaque visu.
Sic veniente die mittitur vnda semel.

Haec eadem partim primum petit aequora, partim
Extenuata fluens refluit vndè venit,
Et plus quam dubium Bethsaida quae semel anno.
Vni praestabat mota salutis opem.
Haec aqua quotidie quam multos mota medendi.
Rheuma fugat, stomachum roborat. atq. Caput
Liberat hydropicos. hinc omnis gutta fugatur.
Phlegmaticis prodest, febricitare vetat.

De Balneo quod Pugillus dicitur.

Cùm maris vnda tumet, tanti vacat vnda Pugilli
Pro statione loci tam breue nomen habet,
Est iter obliquum paruam quod ducit ad vndam
Vix hominum septem creditur illa capax
Ani tollit onus, ventrem cessare solutum
Cogit, & hydropicos attenuare potest.
Si patitur cum splene caput, cum frigore corpus
Februerit, certam sentiet aeger opem,
Quid de te referam satis ammirande Pugille?
Quod proprio vidi lumine testor ego.
Aridus vsus aqua baculis adductus amicis,
Discessit sanus non ope vectus egens.

De Balneo Sancti Georgij.

Est aqua quae poterit benè tunc Georgica dici,
Abdita telluris vena ministrat aquam.
Qua nullus poterit flamma non indice fungi.
Nam via sub terris plena timore latet.
Quantum mens hominis timet ingrediendo lauacrum,
Mirificam tantum laeta relinquit aquam.
Haec lapidem frangit, vrinam soluit ad vsum,
In multis prohibet articulare malum.
Scissaq. si crura, si pes, si brachia, si frons
Aegrotant, sanctis his releuantur aquis.
Hoc benè contestor, quidam cùm mingere vellet,
Euomit lapides virga coacta duos.

De Balneo

De Balneo Imperatoris q Sol & Luna dicitur.

Caesaris est lauacrum quod Sol & Luna vocatur,
Sicut Sol stellis praeualet istud aquis.
Omne genus guttae tollit, genus omne doloris,
Fistula ni violet viribus ossa suis.
Subuenit antiquae lauacrum Regale podagrae,
Nisi faciat fractos inueterata pedes.
Sed tamen ignorat vbi sit tam nobilis vnda,
Obruit antiqua fortè ruina locum
Vos igitur quos longa dies fastidit & aetas,
Quos tàm longaeuos nutrit aduersa polis,
Demonstrate locum qui Sol & Luna vocatur.
Vtilis à multis aedificandus erit.

De Balneo quod Arculus dicitur.

Qui breue nomen habet, magnae virtutis habetur
Arculus à flammis, quod calet, arcet hepar.
Rheumatis & stomachi vitium de corpore tollit,
Liberat à multa frigiditate caput.
Lyncaeis oculis ophthalmita sana ministrat
Deficit arculea triste papauer aqua.
Et si fortè fugit vigilantia lumina somnus.
Arculus adducto membra sopore fouet.
Balnea quae Trituli, limpha quoque Culma ministrat,
Arculus in multis hoc operatur idem,
Quamuis inter aquas Trituli sit gratior vnda.
Consulo ne dubites hoc breuiore frui.

De Balneo quod Gimborosus nuncupatur.

Est aqua mirandi nimium noua dicta lauacri
Gimborosorum nomine nomen habet.
Penè per octo gradus patiens descendit ad vndam,
Circinat hic & aquas per latus omne gradus.
Ilia componit, vacat in matrice dolorem.
Sanguineos fluxus in muliere vetat.

A superis exire cruor prohibetur, & idem
Ne fluat insolitis inferiora fugat.
Vexicam curat quotiens vrina negatur.
Nulla patet mulier renibus esse salus.
Si lapides, vel sipilos patiantur arenam.
Quolibet à morbo membra grauata iuuat.

De Balneo quod Culma dicitur.

Inter aquas alias mirabile Culma lauacrum
Cuius ad accessum non via recta patet.
Immò per òbliquum modicis acceditur vndis.
Monstrat iter dubium praeuia flamma tibi.
Vnda latens intus sudorem prouocat intus,
Et facit ad neruos quos graue rheuma grauat.
Luminibus lumen reddit, vestigia claudis,
Passio ni fuerit inueterata diu.
Rem loquimur certam, non est incognita multis,
Culma nocet sanis, morbida membra iuuat.
Hanc igitur caueat, qui non eget arte medendi.
Nam qui fortè petit vitet in amne moram.

De Balneo quod Petroleum dicitur.

Non procul à Culma locus est qui fundit oliuum,
Quod lauacrum multum commoditatis habet.
Hoc vitium leprae, genus hoc serpiginis omne
Tollit, & à stomacho phlegmata salsa fugat.
Extinguit choleram, grossos subtiliat artus,
Exhilarat tristes, cor benè reddit ouans.
Noxia de gelidis depellit frigora membris.
Omnia laetantur membra vigore suo
Cuiuscumque genas nigra si morphaea notatur,
Haec aqua rugosas delet ab ore notas.
Virtutem lauacri demonstrat nomen oliui,
Hoc oleum praestat quod petra sudat aquis.

De Balneo quod dicitur Spelunca.

Vltima thermarum quae laude ſpelunca medetur.
Cuius aqua poterit ſimplice nemo frui.
Ingenio faciente modum capit vnda caloris,
Sic intrabit aquas ingenioſus homo.
Cuiuſcumque velit perimit ſymptomata guttae:
Hic fugat hydropiſis, tuſſis in aqua perit.
Vt Galenus ait; ſi dragmas quinque talenti
Quiſquis quotidie ſumere curet aquam,
Et ſuper & ſubtùs quae ſunt dia flamma medetur.
Phlegmatis excludit quod nocet omne genus.
Non domus erroris, non eſt ſpelunca latronum,
Crypta ſalutarem continet intus aquam.

De Balneo quod Succellarium dicitur.

Eſt ſuccellarium lauacrum quod competit igni.
Lucida quo multum, dulcis & vnda manat.
Pondus & ardorem veſicae ſoluit in aegris.
Prouocat vrinam tentio cuius obeſt.
Actus oris varij morbi curantur in vnda,
Dentes, gingiuas, mundificando iuuat.
Paſſus in aeſtate triteum, vel quotidianam.
Aut typicas febres, ſentiet eius opem.
Pulmonem, iecoris vicio ſpleniſque medetur.
Tuſſis ob hoc lauacrum pectore pulſa fugit.
Appetit & ſtomachus iſta perlotus in vnda.
Nam benè digeſtus redditur indè cibus.
Lentigo, ſcabies, turpis pannus faciei.
Hac curantur aqua quando lauantur ibi.
Reddit prolixos & claros ipſa capillos,
Et totum corpus exhilarando iuuat.

De Balneo quod Bractula vocatur.

Faucibus antidotum bene confert Bractula groſſis.
Et vox ſi fuerit rauca fit apta ſono.

Si patitur capitis puppis vel prora dolorem.
Si dolet oppressum splene tumente iecur.
Sique caligo diem noctis germana minorat,
Omnibus his vitijs Bractula praestat opem.
Quartanam perimit, nec non necat Amphimerinam.
Hic intermissae febris origo perit.
Vos igitur quibus est odiosa planetica febris
Huius si sapitis quaerite fontis aquam.
Non opus est intrare semel. nam Balnea quanto
Quis magis ingreditur, tàm magis ipsa iuuant.

De Balneo quod Fons Episcopi dicitur.

Nomine fons talis fruitur quod epreat aegris
Vel quia Pontificis causa reportat opus.
Arthеticis prosit. tollet genus omne podagrae.
Hunc habet expertum Pontificale decus.
Et quia Praelatis requies, requies nocet atque perapsis,
In se deficiunt saepe dolore pedum.
Cùm constipatur cibus intercluditur intus.
Indè dolent ventres ilia tensa crepant.
Pontifices fontem perquirite Pontificalem,
Vtilis est vobis Pontificalis aqua.
Indulgete cibis ne digestiua fatigent
Quae morbi causa saepiùs esse solent.

De Balneo quod Orthodonicum dicitur.

Haec aqua mirabilis consumptis est bona valde.
Restaurat corpus si capit vsus aquae.
Si fecit extremum subtili corpore febris
Intret aquam talem, saepè frequentet eam.
Confortat stomachum. nausea postq. fugat.
Omnibus ephimeris valde paratur aqua
Haec manet absconsa telluris limpha meatu.
Hanc non habere potes absque labore graui.
Cùm flatur australis ad limpham nemo subintret.
Nam via sub terris plena timoris habet.

Vos igitur

Vos igitur cunctis ad quos est hectica febris.
Cito liberamini fonte fruendo tali.

De Balneo Sanctae Luciae.

Non minus hoc lauacro perutuntur Parthenopenses,
Nam locus est ipse habitatio semper aegrorum
Vel quia non sapiunt virtute lauacri lucis.
Haec necat ab oculis nebulas & prosit ad aures
Catharatam tollit si non sit inueterata.
Auribus ad sonitum praestat magnamq. medelam.
Migraneis prodest qui tempore longo laborant.
Fonte relicta nihil aqua confert vtilitatis.
Crebrò renouetur limpha subente noua
Et vidi quendam de lumine stare priuatum.
Tempore non longo restituisse visum
Istis consulimus saepe fruantur aquis.

De Balneo quod Scrupha vocatur.

Multi mirantur huius de nomine lymphae.
Ignorant causam de Scrupha quare vocatur.
Nam fuit inuenta lauari hac semel vnda.
Vel quia ad scrophulas est medicina bona.
Mundat & consolidat scabiem cum chimine lepre
Talibus vsus aquae scabies quaecumque medetur.
Tollunt petigines quae fiunt phlegmate salso.
Haec valet arthеticis, & confert atque podagrae.
Ad pondus ventris mire iuuare scias.
Maximè si fuerit haec stiptica post medicinam.
A salsis caueat legumina nullaque sumat
Vtilis est multis aedificanda scitur.

De Balneo Sanctae Crucis.

Hoc lauacrum Crucis satis est laudabilis vnda.
Iam quibus podagra condominata fuit.
Confortat neruos, & phlegmata pellit ab ipsis.
Prodest hydropicis quae fit ex phlegmate salsò
Ipsam consumit splene tumente iecur
Ventribus vnda iuuat. quibus hypocundria grauat.

Ad guttam frigidam neruis intus remanentem.
Frequentent lympham quae crescit deuacuata.
Hoc lauacrum vidi quendam crebrò visitare.
Qui minimè poterat ad ora porrigere manus.
Tempore non longo limphae virtute fruendi
Teste mihi Christo sanus & hinc rediјt.

Suscipe sol mundi tibi quem praesento libellum.
De tribus à Domino tertius iste venit.
Primus habet partes ciuilis in arte triumphi,
Mira Federici gesta secundus habet,
Tàm loca, quàm vires, quàm nomina penè sepulta.
Tertius orbatas iste reformat aquas.
Caesaris ad laudem nos scripsimus ecce libellos.
Firmius est verbum quod stat in ore trium
Si placet Annales veterum lege Caesar auorum,
Semper in Augusto nemo Poeta fuit.
Ebolei Vatis Caesar reminiscere vestri,
Vt possit nati scribere facta tui.

F I N I S.

Ab Antonio Ianuario Ladislai Regis familiari accersitum fuisse Notarium Dionysium de Sarno, ipsemet testatur, qui publico diplomate scriberet apud Regem marmoream esse tabellam Puteolis in loco, qui, *Tre Colonne*, dicitur repertam, in qua Salernitanorum Medicorum, qui Puteolanas Balneas euerterant, huiusmodi memoria erat,

Ser Antonius Sulimela, Ser Philippus Capograssus, Ser Hector de Procita famosissimi Medici Salernitani supra paruam nauim ab ipsa ciuitate Salerni Puteolos transfretauerunt cum ferreis instrumentis inscriptiones Balneorum virtutum deleuerunt, & cum reuerterentur fuerunt cum naui miraculose submersi.

BALNEA-

BALNEARVM CANONES.

Medice,

Naturales Balneas experientia cognoſcito.
Corporis affectiones optimè explorato.
Si quid erit ſuperuacuum expurgato.
Aetatis, ſexus, virium, rationem habeto.
Ab vtentis temperie, tolerantia, conſuetudine, normam ſumito.
Certos dies ne praefinito, ſed neceſsitas & robur terminus eſto.

Aegroti ad Balneas acceſſuri,

Incommoda in itinere cauento.
Commodas Balneas eligunto.
Inſalubrem ſpiritum certis anni temporibus in Balneis mineralibus praeſciunto.
Hiemis algores, aeriſq. intemperies, ab ijs vos arcento.
Dierum delectum habento.
Imbecilles, biduò ſaltem quieſcunto.
Altero biduo cùm peruenire licuerit, quietem ſeruanto.

Balneas ingreſſuri,

Vere ineunte, & per aeſtatem, per totum aequinoctium lauanto.
Sole ab ortu ineunte, & à veſperis ad Occaſum trium horarum inſtar declinante, Balneas ingrediuntor.
Praeparationem, ſi opus fuerit, reiteranto.
Aluum deijciendum adhibita quoque arte, curanto.
Aquas, non niſi facta concoctione, ineunto.
Corpus exercitatione antè lauationem non incendunto.
Varias Balnearum aquas vitanto.

Cum ingreſſi fueritis,

Animi hilaritatem amplectuntor.

Quantum

Quantum robora patiuntur, toleranto.
Suauiter vosmetipsos componentes, tacento.
Ne praeuaricantor.
Ad humeros cunctanter, vt caliditatem toleretis, vos immerg unto.
Donec digitorum pedes rugas contraxerint, vel sudor circà frontem apparuerit, lauanto.
Si bis die innatare cupieritis, à matutina innatatione, ad vespertinam, & à prandio ad coenam, octonae horae intercurrunto.

Ex aquis egredientes.

Statim ad cubiculum vestimentis curiosè inuolutis accedunto.
Contractam humiditatem linteis calidis exsiccanto.
Per horam plus minus in lecto sudanto.
Indè paululum ad conceptam ex Balnei calore inflationem ambulanto.
Mox si manè fuerit prandento; si vespera coenanto.
Alimenta boni succi capiunto.
Panem benè fermentatum comedunto.
Pulmentaria ex farina abdicanto.
Vinum mediocris substantiae, minùs austerum, neque dulce bibunto.
Omnia aquae pocula fugiunto.
Reliquis rebus, etsi interdictis, electis tamen, parcè vtuntor.
Crapulam & ebrietatem vitanto.
Consueti cibi modum ne transgrediuntor.
A prandio nullo pacto dormiunto.
Venerem longiùs ableganto.
Sic deinceps aegroti viuant, vt iterum ad Balneas accedere non compellantor.

INDEX.

Indicem Balneis ab Ebolitano descriptis praefixit Arnaldus è Villa Noua illustris sua aetate Medicus. At quoniam Pithecusanas addidimus aquas, indicem amplificare non dubitauimus.

Imprimatur. Alexander Gratianus Vic. Gener. Capitul. Neap.

Vidit Cortesius Brana Theol. specialiter deputatus a Reuerendiss. D. Vicario Generali.